

KOVARA LÊGERÎN Û LÊKOLÎNÊ

BÎR

ARAŞTIRMA-İNCELEME DERGİSİ

DDKO-II

HEJMAR - SAYI : 6 ZIVISTAN 2007

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

B Î R

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

B Î R

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

BÎR

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

Ji Sê Mehan Carekê Tête
Weşandin
Üç Ayda Bir Yayımlanır

21ê Adara 2007

Bûha: 10 YTL

BÎR Reklamcılık -Yayıncılık

Sahibi ve Sorumlu Yazışleri
Müdürü:
Mehmet KONUK

Redakte:

Roşan LEZGÎN
Seîd VEROJ

Tiprêzî-Mizanpaj: BÎR

e-mail: kovarabir@yahoo.com
kovarabir@hotmail.com

Şertên abonetiye

Bo nêva welat salek 30 YTL
Bo derveyê welat salek 80 \$

Çapxane/Matbaa:
Barış Matbaa Mücellit

Davutpaşa cad. Güven Sanayi
Sitesi

C. Blok No: 274, 275, 276

İST/Topkapı

Tel:(0212) 6748528-29

Ciyê Rêvebirinê/Yönetim Yeri:
İnönü caddesi Magül İş Merkezi
No: 49

Dağkapı /DİYARBAKIR

Tel: (0412) 2287828

Berpirsyariya her nivîsê yê nivîskar bi xwe ye.
Mesuliyetiya her nûsteyî ê nuştokî bi xo ya

NAVEROK - İÇİNDEKİLER

Faruk ARAS

Damezirandina DDKOyan Ligel Dîroka Kurdistanê bi Xurtî Girêdayî
ye 7

Mümtaz KOTAN

Tarihin Karartılması Eylemi Üzerine Somut Bir Örnek: **DDKO**
(Devrimci Doğu Kültür Ocakları) 25

ALİ BURAN

DDKO İlk Ulusalci, Demokratik ve Ayrı Örgütlemeyi Hedefleyen
Kürt Demokratik Gençlik Örgütüydü 85

Mehdî ZANA

DDKO ji Pêwistîya Doza Kurd Hatin Avakirin 104

Mehmet VURAL

Kuzey Kürdistan'da DDKO'lu Olmak..... 108

Nusret KILINÇASLAN

Cumhuriyet Döneminde Kurulan İlk Legal Kürt Örgütü: **DDKO...** 113

Remezan PERTEW

Rêxistinên Kurd û Psîkolojiya (Bê)statu Bûyinê 121

Prof. Dr. Murat Belge

Sivil Toplum Nedir? Sivil Toplum ve Demokrasi (Konferans Yazıları
no: 1, 2003) 129

Doç. Dr. Fernand de Varennes(Murdoch Üniversitesi, Avustralya)

Çatışmaların Önlenmesinden Çıkarılacak Dersler: Barış Anlaşmalarının
İçeriğine İlişkin Karşılaştırmalı Bir İnceleme 151

Dara Cibran

Türkiye'nin Politik ve Seçim Sistemini Belirleyen Önkoşullar 159

Nedim DÎT

Dengbêj Geleneğinin Sonu ya da Bu Geleneğin Son Halkası: *Reso* 171

Peter LERCH

Savaş Esiri Kürtler Hakkında Hazırlanan Rapor(1856-Roslow) 187

Nezîr CİBO

Hevêkan Aşîret Konfederasyonu-4 200

Roşan Lezgîn

Kirmanckî û Edebîyatê Xo 217

Seîd VEROJ

Kurtenihêrînek li Ser Weşangerîya Kurd Li Kurdistana Bakur 225

Şakir EPOZDEMİR

Pêşengekî Şareza û Nemir: **FEHMÎ BÎLAL** 237

Ömer Uluçay

Dewrêşê Evdî û Milan 249

M. îzzet CİXSÎ

Dûmanname 254

Pêşgotin

Xwendevanên hêja,

Li gor periyoda kovarê, hinek derengî bikeve jî, hejmareke nuh ya kovara **BÎRÊ** bi navrokeke dewlemend gihîste ber destê we.

Di vê hejmarê de jî nivîs û gotarên li ser **DDKO**yan berdewam in. Digel nivîsên dosyaya **DDKO-II**, hûnê gelek nivîsên balkêş ên din jî di vê hejmara **BÎRÊ** de bixwînin.

Birêzan, bi taybetî li Kurdistanê û bi giştî jî li Rojhelatanavîn û dinyayê de ewqas bûyerên girîng ên ku me eleqeder bikin hene, ne mimkune em di pêşgotinekê de bi teferuat behsa wan bikin û li ser van bûyeran nihêrîna xwe bi awayeke berfireh dîyar bikin. Digel vê yekê bi kurtî be jî, em dixwazin li ser hinek mijar û bûyerên girîng ên di rojevê de bi çend gotînan fikir û ramanên xwe binivîsînin.

Çawa ku hûn jî dizanin meha adarê, di dîroka me kurdan de meha bîranîna bûyerên xweş û nexweş e: Helbet di meha adarê de xweştirin roj **Newroz** e.

Newroza we pîroz be...

Her wiha di 1ê adara 1979 de serokê netewî yê kurd Mistefa Barzanî çû ser heqîya xwe, di 6ê adara 1921 de serhildana Qoçgiriyê dest pê kir; di 6ê adara 1975 de Peymana Cezayîrê hate îmzekirin; di 11ê adara 1970ê de peymanaxudmuxtariya Kurdistanê Başûr hate îmzekirin; di 16ê adara 1988 de komkujîya Helebçeyê çêbû; di 21-22yê adara 1937 de serhildana Dêrsimê dest pê kir; di 31ê adara 1947 de jî serokê Komara Kurd a Mehabadê, Qazî Mihemed û hevalên xwe hati-bûn darvekirin. Bêşik hê gelek bûyerên din jî hene ku di vê mehê de rû dane. Meha adarê, ji bo me kurdan bi bîranîna bûyerên dîrokî û trajîk dagirtî ye. Ji vî çendî divêt em pratîk û ceribandînen xwe yê dîrokî jî bîr ve nekin. Lewre cografyaya ku em li ser dijîn û hawirdora welatê me, her tim musaîd e bo erdhej û hezazên siyasî re.

Bêguman di nav sedemên rewşa îroyîn a kurdan de digel ku behra lawazî û nezaniya kurdan bi xwe hebûye, ewçend jî neheqîya dewletên serwer ên destpêka sedsala bîstan hebû. Li pey Şerê Duyemîn ê Cihanî, pêkhatina statuya nuh a Rojhelatanavîn di navbera dewletên serwer ên Rojava û Rojhilat de bû sedemê parastina berjewendiyên hevpar ên pêncî salan. Helbet hevkarî û berjewendiyên dewlet û miletan ne mutleq û neguhêrbar in. Di vê çarçoveyê de, berjewendîya neteweya kurd li kû hebe dê gelê kurd jî bi wê dewlet an gelî re hevkarîya xwe xurt bike, ne ku xwe bi dirûşmên îdeolojîk ên tundrew bixapîne. Êdî têkoşîna li dijî emperyalîzmê yan jî hevkarîya ligel emperyalîzmê, wek dereweke qerase di nava meydanê de dirize, ku bi tenê kêrî xapandina me kurdan dihête!

Îsal, sala Kerkûkê ye û di dereceya yekemîn de mesela çareserîya statûya Kerkûkê dê mohra xwe li vê salê bixîne. Di eslê xwe de çareserîya pîrsgirêka Kerkûkê, çareserîya pîrsgirêka netewî ya kurd e, ku kurd li Rojhelatanavîn mezintirîn *neteweya bêdewlet* e. Gotina "divê dewletên hawîrdor xwe hîni hebûna dewleteke kurd bikin" gelek rast e û îradeya naveroka *mafê çarenûsiya xwe dîyar dîke*. Bêguman di vê cografyayê de pîrsgirêk, tenê ne pîrsgirêka neteweyî ya kurd e, di nav sînorên dewleta Tîrkiye û Îran û Suriyê de digel pîrsgirêka neteweyî ya kurd, pîrsgirêkên neteweyên ciyawaz û naskirina mafê wan ên rewşa jî heye. Tîrsa van dewletan ew e ku rewşa Kurdistanê Başûr, bitaybet jî bo kurdên nava wan û miletên din, dê bibe model û mînakeke şênber. Lêbelê hezar mîxabin ku îro jî li Bakûr de bi destê kurdan bi xwe ve propagandayek kesîf tê ajotin derbarê mefhûma *dewletê* ku "*dewletbûna kurdan tişteki xerab e, kirêt e û herwiha sedemên şer û kuştin û xwînri-jandina gelan e*". Baş e ger wisa be, hingê bo çî îro jî li tevahî cîhanê de her millet dewleta xwe her diçin xurt dikin û her wiha bo çî her milletek bê dewlet hewl dide û dixwaze bibe *xwedî dewlet*? Bo çî gelên ku hejmara nufûsa wan bi sed hezaran e, bo wan mafê dewletbûnê tête xwestin? Wek nimûne; Qîbrîsa bakûr, Qeredax, Filistîna Ereb, Kosowa, Çeçenîstan û hwd. Helbet em bo van gelan mafê dewletbûnê tişteke tabî û heq dibînin, lêbelê dema dor tê milletek kurd divê durûst neyê kirin û ev yek bo kurdan jî mafekî rewşa û tabî bibe qebûl kirin. Em bawer in ku divê kurd li dijî

dezenformasyona ku li vî warî de tête kirin hişyar û agahdar bin.

Desthilatdar û rêvebirên Tirkîyê, bi taybetî jî artêşa tirk, her tim gefan li Hukûmeta Federe ya Kurdistanê dixwin û dibêjin ku "kurd Kerkûkê bi dest bixin, em dê bi zend û bendê girêdayî nemînin". Baş e, dema ku Seddamî kurd û tirkmanên Kerkûkê qir dikirin, çima Tirkîyê gilî û gazind nedikir û qet dengê xwe dernedixist? Wisa xuya ye, dema ku erebkirin, qirkirina etnîkî, xirabkirin û guhartina demografyaya bajarê Kerkûkê ji bo kêmkirina nufûsa kurdan bû, ev rewş jî aliyê Tirkîyê ve dihate qebûlkirin(!), Girêdana Kerkûkê li ser Kurdistanê ve, ji bo çi nayête qebûlkirin? Ger tirkman ji bo vê yekê sebeb bêne nîşandan, dîyar e ku ev behaneyeke bêbinyad e. Rejîma Seddamî muameleyên gelek xerab anîn ser kurd û tirkmanên Kerkûkê, wê demê pêjnên humanîstî yên dewleta Tirkîyê û yên din li kû bûn? Bi rastî mesele ne tenê Kerkûk e jî, iro 40 % cografyaya Kurdistanê Başûr, ne di bin desthelatîya Hukûmeta Federe ya Kurdistanê de ye. Ev pirs-girêk ne li gor daxwaza Tirkîyê û Îranê, dê li gor îradeya kurd û erebên Îraqê çareser bibe. Çavkanî û rêbaza wê jî, benda 140. ê Qanûna Esasî ya Îraqê ye. Derbarê meseleya Kerkûkê û paşvexistina referandumê Kerkûkê de hemû hewldanên Tirkîyê bêncam dibin. Bitaybet di serlêdana serok-erkan û wezîrê derve yê Tirkîyê bo DYA de, ku daxwazê herî girîng jî paşvexistina referandumê Kerkûkê bû, lêbelê Amerîkayê bi zimanekî pîr zelal bersîva wan da û piştgiriya xwe ya bo proseya benda 140. jî dîyar kir. Êdî derbarê realîteya kurd de tu dermanekî nikare endîşeya tirkan sivik bike.

Ji ber ku di meseleya Kerkûkê de teseliya tirkan ketiye, êdî bi egera îlankirina dewleteke serbixwe ya kurd, qirkirina tirkmanan û li wê derê hebûna PKK, gefên ji bo dagirkirin û operasyonên li ser Kurdistana Başûr têne kirin. Li hemberî vî zimanê êrîşker, her gotareke birêz Barzanî Tirkîyeyê dihejîne; di rojê medyaya tirk de dibe xala pêşiyê û dibe sedema nîqaş û guftûgoyên di vî warî de. Ev jî, bi xwe nebawerbûna dewleta Tirk nîşan dide. Lêbelê ew jî baş dizanin ku hem ji aliyê rewşa hundirîn ve û hem ji aliyê şertên navnetewî ve dagirkirin û operasyona li ser Kurdistana Başûr, bi çi sedemê dibe bila bibe, gelek zehmet e. Jixwe, dema ku em li hewayê hundir binihêrin, ji gotar û helwesta leşker û siyasîyan dîyar e ku, di polîtîkaya dewleta tirk de nezelalî û duserfîyek heye. Bitaybet, li van demên dawîyê bûyerên ku li Tirkîyê çêdibin, bêşik pêwendîya wan bi duserfî û dijraberiya hêzên nav dewletê re heye. Pêla faşîzm û şovenîzma li Tirkîyê bi destê van aliyan têye pêşxistin.

Pêşkevîna şovenîzm û nijadperestîya tirkan, ne rast e ku em wek encameke *modernîzmê* (bajarîbûn; bêkarî, xizanî û globalîzebûn) dîyar bikin. Di rastîyê de ev şovenîzm û nijadperestî xwedî rabirdû û mîraseke dîrokî ye. Ev jî, *xêza Îttîhat we Terraqî* bi xwe ye, ku rengê sereke yê siyaseta tirk e. Kîjan partî dibe hukûmet bila bibe, desthilatîya rasteqîn di destê wê *xêza nijadperest* de ye.

Daxuyaniyên rayedarên tirkan û bi taybetî jî gotarên paşa û generalên teqawûtbûyî, peyamên artêşa tirk in. Beriya wê jî gelek caran mesajên wisa hatin ragihandin, lêbelê ta niha li ser hesabê demokratîkbûyîna Tirkîyê tu encame erênî nedane, berevajî wê, zixt li zordariya li ser kurdan hê zêdetir bûye. Wê carê jî hesabên cûr bi cûr têne kirin; ji aliyekî ve hesabên hîlbijartinan têne kirin û ji aliyê din ve jî esker bi xwe dixwaze di çarçoveya siyaseta "Tirkîyebûnê" de mesajek bide muxatabên (!) xwe û her wiha, bala gelê kurd ji ser meseleya Kerkûkê û îlankirina dewleteke serbixwe ya kurd bikêşîne bi aliyekî din ve. Ji vê çendê siyaseta kurd divê bi tevayî dînamîkên xwe li peywira xwe ya dîrokî xwedî derkevin û bi hişyarî di nav tevgerêke aktif de bin.

Piştî wê kurtenihêrînê, wek gotineke dawîn em dixwazin bidin zanîn ku, di doza neteweyî ya kurd de, ew birîna ku her tim xwîn jê diherike, roj bi rojê helandina zimanê me ye; erozyona daneyên keleşor û kultura me ye. Ji vê çendê divêt em kurd ji her demê zêdetir di warê pêşxistina ziman û kultura kurdî de xwe biêşînin. Êdî ew roj nêzîk bûye ku li qada Tirkîyê, gelê kurd hem ji aliyê siyasî ve û hem jî, ji aliyê ramanî û zimanî û kulturî ve, xwe bi awayekî serbixwe, wek kurd organîze bike. Divêt tu caran neyête jibîrvekirin, ew serkaniya ku kurd pê dibin kurd, zimanê kurdî bi xwe ye.

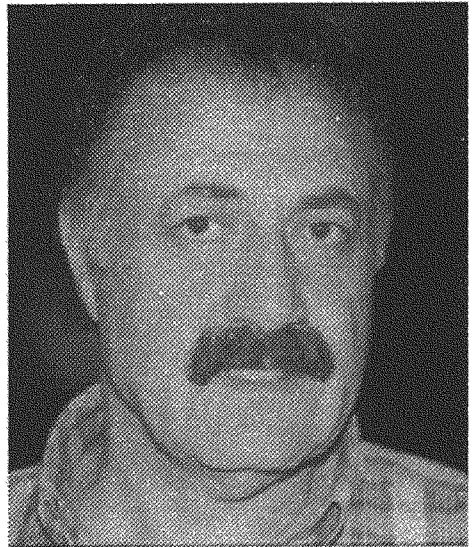
Heta hejmareke din bimînin di xweşiyê de.

Damezirandina *DDKO*yan bi Dîroka Kurdistanê ve Xurtî Girêdayî ye

Faruk ARAS

Ez di sala 1945 de li bajarê Îstanbulê, li Samatya hatime dinê. Malbata min di destpêka sala 1940an de ji bo ticaretê li Îstanbulê bicih bibû. Piştî bûyina min, malbata min vedigere Qersê. Ez di nasnameya resmî de li ser Qersê hatime qeydkirin. Malbata min malbateke dewlemend bû. Li aliyekî li Îstanbul û Qersê mexazeyên wan ê ticaretê hebûn û li aliyekî jî di xwedîkirina heywanan de karê xwe gelekî pêşde biribûn. Li mintiqaya Qersê di nav kurdan de ji bo çêkirina penêr zavota (mandra) herî modern jî aliyê bavê min ve hatibû çêkirin.

Bavê min bi xwe, beriya şoreşa Sovyetê li Ûrisêtê mekteba bilind xwendibû. Zimanê ûrisî gelekî baş zanibû. Ji aliyekî ve bi ticaretê re, ji aliyekî ve jî bi siyasetê re aktîf mijul dibû. Yek ji wan kesan bû ku hîmdarên Demokrat Partiyê (DP) ya Qersê

Faruk ARAS

bû. Serokatiya teşkîlata Qersê jî kir. Hetanî ku cuntaya leşkerî ya sala 1960î çebû û Demokrat Partî hate girtin, wî bi awayekî aktîf karê siyasî kir.

Ez bi xwe di nav vê atmosfera siyasî de mezin bûm.

Dayika min xanima malan bû. Em yanzdeh xwişk û bira bûn. Ji ber ku li gundê me Hewirmûşê dibistan tune - bû, min xwendina xwe ya destpêkê li çend ciyên cuda; li gundê Pifika Şêxa ya Qaxizmanê û li bajarê Qersê berde-wan kir. Pişt re jî, min xwendina xwe ya navîn li Qersê bire serî.

Li wan salên ku min li Qersê li cem birayê xwe yê mezin xwendina xwe didomand, hêdî-hêdî li ser 'Pîrsa Kurd' têgihastinek bi min re çêdibû. Ji bo ku li mintiqaya Qersê birayê min ê mezin û çend kesên welatparêz ên din di vî warî de di nav danûstandinekê de bûn û mala ku em tê de diman ji hat û çûnê re gelek munasib bû, hingê bi wan kesan re hevnasîna min jî çêdibû.

Dengê tevgera Kurdistanî Başûr, bi taybetî dema ku têkoşîna çekdarî di bin serokatiya Mistefa Barzanî de dest pê kir, wek pêlekê di nav welatparêzên kurd ên Bakur de belav dibû. Barzanî ku ji sala 1947an ve li Yekîtiya Sovyetê bû û di sala 1958 de vegeriya Îraqê û wek qehremanekî netewî pêşwazî lê hate kirin, **Partiya Demokrat a Kurdistanê (PDK)** bi resmî hat nas-kirin, gelek rojname û kovarên kurdî dest bi weşanê kirin. Lêbelê wê demê, gelek kurt ajot. Em dikarin bêjin ku piştî du salan hemû îmkânên destxistî ji holê rabûn û desthilatdariya Îraqê bi metodên ne demokratîk êrîşî kurdan kir. Li ser vê yekê Mistefa Barzanî ku li Baxdadê ji rewşa xwe ewle nebû, vegeriya Kurdistanê. Li ser êrîşên dewleta Îraqê yê eskerî şerekî dirêj î çendsalî dest pê kir ku heta 11ê Adara sala 1970ê dawî lê nehat. Ji ber vê yekê

hemû sohbet û guftûgoyên însanên welatparêz li ser rewşa kurdayetiyê çêdibûn...

Ji aliyê din ve jî, bi girtina 49 welat-parêzên kurd ku wek "49an" hatin navlêkirin, çî dema ku derheqê wan de an jî li ser rewşa wan a huqûqî xeberek di rojnameyan de derdiket, bi heyecaneke mezin dihate teqîbkirin. Di nav wan kesan de hin hemşeriyên me jî hebûn, wek Medet Serhat, Naci Kutlay, Yaşar Kaya, Halis Yokuş û Yavuz Çamlıbel. Vê yekê bi xwe heyecaneke din dida min, ji ber ku her kîngê resmên wan di rojnameyan de derbiketana, birayê min û hevalên wî, ew kesên ha bi dest nîşan didan. Bi girtina wan re birayê min û hevalên wî jî ketin nav fîkaran, ji ber ku van operasyonan dikaribû xwe bigihînin wan jî. Çünke beriya girtina wan, Yavuz Çamlıbel li Qersê eskeriya xwe dikir û danûstandina wî bi van kesan re hebû. Min bi xwe, Çamlıbelî li cem birayê xwe dît û nas kir. Li ser vê yekê, çawa ku girtina wan hat bihîstin, birayê min hemû pirtûk, kovar (kovarên ku ji Ewropayê dihatin û diketin destê wan. Bi taybetî jî nivîs û wêneyên li ser şoreşa Başûr di nav wan kovaran de cih digirt) û rîsaleyên Seîdê Kurdî (Bedîuzzeman) yê ku li malê hebûn, birin û emanetî nasekî me kirin.

Pişt re kovarên wek *Dicle-Firat*, *Deng* û *Yeni Akış* gihîştin ber destê me. Ev kovarên ha, di nav kesên welat-parêz de kêfxweşî û dilşayiyê mezin afirandibûn. Di nav hin hevalên kurd de di vî warî de danûstandin û diyalog hebû.

Dîsa Hukumeta Tirkiyê di Tebaxa sala 1963an de li dijî welatperwerên kurd dest bi êrîşan kiribû; bi dehan kes hatibûn girtin û 25 kes ji wan bi cezayên giran hatibûn mehkemekirin. Vê yekê jî tesîreke mezin li ser welatperwerên kurd hişt.

Piştî ku xwendina min a navîn qediya, ez hatim Anqerê û di beşa ekonomiyê de min dest bi xwendina universîteyê kir.

Di wan salan de li nav welatparêz û xwendevanên kurd lêgerînekê dest pê kiribû.

Piştî Cuntaya Eskerî ya sala 1961an hin guhartinên balkêş qewimibûn. Ya rastî, bi guhartina Qanûna Esasî re di warên siyasî, çandî û fikrî de gelek tiştên nû derketibûn holê. Di nav rewşenbîrên tirk û kurd de, gengeşiyekê dest pê kiribû. Danûstandinên kapîtalîst, nakokiyên çînî, pirsra bîndestîya gelan û îdeolojiyên navnetewî bi xurtî dihatin munaqêşekirin. Bêşik ev yek bi giştî netîceya guherandinên ekonomîk, polîtîk û civakî bûn.

Di vê periyodê de partiyên sosyallîst, sendikayên çînî û komeleyên mehellî dihatin damezirandin.

Salên ku em nû hatibûn Anqerê, xwendevanên kurd li ser navê bajarên xwe komele saz dikirin. Wek mînak: "Komela Xwendevanên Agiriyê", "Komela Pêşdebirin û Danasîna Bidlîsê", "Komela Çanda Mêrdînê" û hwd. Bi rastî van komelên ha di gelek waran de rolên xwe yên taybetî dilîstin; şevên şahiyê çedikirin, di van şevan de folklorê kurdî, axaftinên siyasî û nasandina bajarên Kurdistanê cihêkî fireh digirt. Bi vê munasebetê

hemû kurdên van bajarên bi rehetî dihatin cem hevdu û bi hev re pêwendiyê saz dikirin.

Di van salan de, faşîstên tirkan jî bi êrîş û tehdîdan li hemberî kurdan cebheyên devbixwîn vekiribûn. Kovarên wek *Ötüken* û *Millî Yol* li hemberî kurdan bi eşkereyî banga qatîfaman dikirin. Faşîstên wek Nihal Atsız bi gotinên bêedeb êrîşî kurdan dikirin. Dîsa, mebûsê wîlayeta Nigdeyê Asım Erenî ji bo kurdan banga "mukabele-î bil mîsîl" dikir. Di vê banga xwe de wî digot, "...muqabilî tirkmenên Iraqê gerek kurd bêne qetilkirinê." Li aliyê din, li Kurdistanê kiryarên gelek hovane dihatin kirin.

Digel vê yekê nozdeh komeleyên mehellî belavokek li ser navê "Ev e meydan, ka hela kî berra kê dide!" helwesta xwe li hemberî faşîst û nijadperestên tirkan nîşan dan. Vê yeke tesîr û moraleke mezin li ser gelê kurd dihîşt.

Salên 1960î û Damezirandina Partiyên Millî û Çepgir

Di sala 1965an de li Kurdistanê "Partiya Demokrat a Kurdistana Tirkiyê (PDKT)" hat damezirandin. Serokê partiyê abûkat Faik Bucak bû. Navê Faik Bucak di nav gel û welatperweran de navekî birûmet û hizkirî bû. Lê mixabin bi destê dijminê xwînxwar hate kuştin. Piştî kuştina Faik Bucak, Said Elçi bû serokê wê. PDKT partiyeye veşartî/îllegal bû.

Min bi xwe Said Elçi ji nêzîk ve nas kir. Cara pêşiyê min Elçi li Anqerê di otêlekê de li cem Mehmet Ali Aslan dît. Ez ji bo ziyareta M. A. Aslan

çûbûm otêlê, Elçi jî hatibû ziyaretiya wî. M. A. Aslan me bi hevdu da nasandinê. Elçî di gotina xwe ya pêşiyê de got "ez dixwazim sualekê ji te bikim, birazî". Min got "kerem bike". Elçi got "tu rastgîr yan çepgîr î?" Min got "ez çep im". Elçi bi henekî got "Wê çaxê zehmet e ku em bi hev re bibin dost" û em li ser vê gotinê tev bi hev re kenyan.

Piştî demekê ez û hin heval ji bo kar û xebatên DDKOyan, wek grûbeke DDKOya Anqerê em çûn Amedê. Grûbek jî ji DDKOya Îstanbolê hatibû. Di nav vê grûbê de hevalekî bi navê Ahmet Kızıler hebû. Ew bi xwe di meseleya çepîtiyê de gelek hişk bû. Nêzikî grûbeke Maociyan bû. Rojek ji rojan di dikana Niyazî Hosta de dilê Ahmet sekinî û me ew hilda nexweşxaneyê. Lêbelê, di nexweşxaneyê de kesekî wek doktor bikaribûya mudaxaleyî rewşa Ahmet bikira, tunebû. Li ser vê yekê, demeke bêwext de ez bi lez û bez çûm, min li deriyê mala Dr. Tarık Ziya Ekinci xist û rewşa Ahmet jê re got. Dr. Tarık di cih de kincên xwe li xwe kirin û çenteyê xwe hilda û bilez gihîşte hewariya Ahmet. Piştî mudaxaleyê Ahmet bi ser xwe ve hat.

Li ser vê yekê Said Elçi jî bi bûyera Ahmet hisiya û ji bo ziyaretê hate nexweşxaneyê. Wî, çend caran ji bo Ahmet li malê xwarin dabû çêkirin û ez ne xelet bîm, bi lawê xwe Fuat re şandibû nexweşxaneyê. Di vê periyodê de min jî wî carek-du caran di mala wî de ziyaret kir û me li ser meseleyên rojane û siyasî sohbet kir.

Min van bîrhatinên xwe ji bo ruhiyeta însanên me qiset kir. Dixwazim bêjim ku, bîr û baweriya

însanan çî dibe bila bibe, di dilê her kurdekî welatperwer de, ji bo kurdekî din cihekî germ heye.

Ez li vira Said Elçi bi rehmet bibîr tînim.

Li Tirkîyê di sala 1961an de ji aliyê hin sendîkavanan ve Partiya Karker a Tirkîyê (TÎP) hatibû damezirandin. Piştî demekê kesên ronakbîr û akademîsyen jî ketin nav refên TÎPê. Di nav wan kesan de grûbeke kurdan jî hebû. Di nav vê grûbê de kesên wek Tarık Ziya Ekinci, Canip Yıldırım, Kemal Burkay, M. Ali Aslan, Naci Kutlay, Tahsin Avcı, Kürt Reşit, Niyazi Tatlıcı (Niyazî Hosta) û gelek kesên din hebûn. Bi ya rastî TÎP ji bo kesên pêşverû, demokrat, sosyalîst û çepên kurdan bibû merkezeke cazîbeyê. Ji bo ku TÎP li gor partiyên din zêdetirîn muxalîfî rejimê bû. Ew kesên ku dixwestin li hemberî zilm û zordestiya dewletê xwe organîze bikin, ji derveyî TÎPê di legalîteyê de tu alternatîf nedîtin. Partiya Karker a Tirkîyê (TÎP) nêzikî panzdeh nûnerên xwe şandin parlamentoyê. Wan kesan li hemberî partiyên kevneperest têkoşîneke hêja dan. Vê yekê di nav gelê kurd û tirk de heyecaneke mezin çêkir. Bi taybetî êvaran ji bo "Saetên Meclîsê" guhê her kesî li radyoyan bû. Li ser vê yekê, bi taybetî jî navê Mehmet Ali Aybarî û Behice Boranê ji aliyê her kesî ve dihat zanîn. Her çiqas di nav YTP (Yeni Türkiye Partisi) de figurekî kurdan ê wek Yusuf Azizoglu hebû jî, lêbelê van partiyên ha cewaz nedidan ku pirsra kurdan bête munaqesekirin.

Di wan salan de li cîhanê gelek

partiyên sosyalîst û komunîst pêşengiya rizgariya milletên bindest dikirin. Vê yekê li ser ronakbîr û entellejen-siya milletên bindest ên din jî tesîreke mezin dikir. Wê demê rûmeteke mezin a sosyalîzmê hebû.

Grûba kurdan di nav TÎPê de wek "Doğular Grubu" dihat nasandin. Ev grûb, di nav TÎPê de ji aliyê balansa siyasî ve xwediyê giraniyekê bû. Hin kesên ji vê grûbê di rêvebiriya partiyê de hertim cih digirt. Wek mînak, M. Ali Aslan bû serokê TÎPê. Di vê demê de Grûba Kurdan, demokratîzekirina Tirkiyê ji bo çareserkirina 'Pîrsa Kurd' gelek girîng didît. Lêbelê di nav xwendevanên ciwan de baskeke din a taybet ji bo çareserkirina pîrsa kurdan selfdeterminasyonê (mafê tayînkirina çarenûsa xwe) wek çare didîtin. Ji ber vê yekê jî di nav kurdan de munaqaşeyan hêdî-hêdî dest pê kiribû. Vê yekê bi xwe re fikra rêxistineke serbixwe anî. Di vê periyodê de, ez dikarim bêjim ku, TKDP û T-KDP tesîra xwe hêdî-hêdî di nav gencan de nîşan dida. Di vî warî de, bi taybetî jî fealiyetên Dr. Said Kırkıztoprak (Dr. Şivan) nîv-êşkere bibûn.

Li vîra divê em destnîşan bikin ku, di nav TÎPê bi xwe de jî munaqaşeyên hişk dest pê kiribûn. Di warê îdeolojîk de du grûban li hemberî hevdu bêwestan kar dikirin. Di nav van grûban de yek jê li ser xêza Milli Demokratik Devrim (Şoreşa Netewî ya Demokratîk) alîgiriya Dev-Gençê dikir. Li gor dîtina wan Tirkiye di bin nîrê emperyalîzma DYA de bû, rewşa aborî jî, feodal û nîv feodal bû. Ji bo vê

yekê jî pêwîst bû ku hemû hêzên millî di cebheyekê de li dijî DYA şer bikin. Dîsa li gor baweriya wan şoreşa M. Kemalî hê dawî lê nehatibû, gerek ev şoreşa hanê bihatana domandinê. Di nav van dîtinan de navê 'artêşa tirk' cihêkî taybet digirt. Ji ber ku wan bawer dikir ku di şertên wan rojan de hêzeke şoreşger, a ku bikaribe pêşengiya vê şoreşê bike, nîn bû. Ji bo vê yekê, esker û ciwan hêzên sereke dihatine dîtin. Slogana wan a binge-hîn jî "ordu gençlik el ele milli cephe (xort û artêş li cebheya netewî dest bidin hev)" bû. Hêza ku li dijî vana radiwestiya û ji xwe re Sosyalist Devrimciler (Şoreşgerên Sosyalîst) digot; li gor wan di rewşa Tirkiyê ya wan rojan de, şertên şoreşeke sosyalîst amade bibûn. Ji ber ku li Tirkiyê nakokiya sereke di navbeyna burjuvazî û çîna karkeran de bû û çîna karkeran (proleterya) dikaribû pêşengiya vê şoreşê bike. Ji ber vê yekê jî şoreşeke sosyalîst dikaribû hemû problemên Tirkiyê yê civakî, aborî û sosyalî çareser bike. Ev cudatiya li nav TÎPê bi salan bi şerên îdeolojîk û fizîkî re hate ajotin. Gelek caran di kongre, civîn û kolanan de di nav alîgirên her du grûban de şer çêdibû.

Li wê rewşa heyî, di nav TÎPê de gelo grûba kurdan di nav kîjan baskî de cih digirt? Baskê ku ji xwe re digot em MDDcî ne, bi nasyonalîstiya tirkayetiyê hatibû xemilandin. Lê mixabin hinek jî kurdan vê bîr û baweriyê bi rehetî qebul dikir. Ev yek, bi taybetî di nav hin ciwanên kurdan de hebû. Lêbelê tu tesîreke wan li ser gel

Ji milê çep ve: Mehdi Zana, İhsan Aksoy, Faruk Aras

tune bû, em dikarin bêjin ku, grûbeke marjînal bû. Kurdên di nav TÎPê de, bi giranî xwe dispartin baskê ku ji xwe re digot Sosyalist Devrimci. Evana wek dîtîneke îdeolojîk hîn pozîtîftir dihatin xuyakirin. Qet nebe ne darbecî bûn û ne jî orducî bûn. Têvî vê yekê, ew bi xwe jî, di pîrsa kurdan de ne durust û ne jî dilxwaz bûn. Ji ber vê yekê her diçû kurdan zêdetir mesafe datanîn navbeyna xwe û wana. Ji derveyî "Grûba Kurdan" hin grûbên din, ên wek "Aybarcîlar", "grûba Aren-Boran" û "Sosyalist Sendikacîlar" jî peyda bibûn.

Ya rastî pêşverû û sosyalîstên tirkên tu car dilxwazê tevgera gelê kurd a azadîxwaz nebûn. Hartim daxwaza wan ew bû ku, divê kurd piştewaniya wan bikin û di bin emrê wan de bin. Her kingê kurdan bixwesta ji derveyî tirkên xwe birêxistinî bikin an jî bîr û baweriyên cuda biparêzin, pêşverûyên tirkên hema di cih de refleksa "ev yek xizmeta

emperyalizmê û kevneperestiyê dîke!" nîşan didan. Hertim, kurd ji bo xwe wek potansiyeleke alîgir didîtin. Li gor konjoktura rojane siyaseta xwe dimeşandin..

Lêbelê li vir ked û cesareta İsmail Beşikçi gerek tu car neyê jibîrvekirin. Wê demê, wek akademîsyen û ronakbîrekî, analîz û dîtînen wî cihêkî taybet digirtin. Ew hertim wek têkoşer û şervanekî kurd li hemberî neheqî û bêhuqûqiya dewletê radiwestiya. Ji bo doza kurdan jiyana wî bi dehan salan di hepîsaxaneyan de derbas bû. Ji wê demê bigrin heta bi roja me, wî tu car serê xwe li ber zor û neheqiya dewletê neçemand.

Damezirandina DDKOyan bi Dîroka Kurdistanê ve Xurt Girêdayî ye

Hewce nîne em vegerin sedsalên 18. û 19an jî. Piştî Şerê Cihanî yê Yekem Împaratoriyên wek Împara-

toriya Osmaniyan ku li ser bingeha pîrr-milletî, pîrr-dînî û pîrr-zimanî hatibûn damezirandin belav bûn. Di dewsa wan de netewedewlet hatin avakirin. Bi dehan dewlet bi vî qerekerî li ser axa Balqanan û Erebestanê derketin holê. Milletê kurd, ji vê merhaleya dîrokî ya taybet bêpar ma. Em dev ji bêparmayînê berdî, di ser de ji, welatê kurdan ji nû ve hat parçekirin û ket bin nîrê çar dewletên xwînwar. Parçebûna Kurdistanê felaketeke girîng bû ku tesîrê li ser hemû bûyerên paşeroja dîroka gelê kurd kir.

Piştî Şerê Cihanî yê Yekem neheqîyeke mezin li hemberî gelê kurd çêbû. Li ser parçeyek axa Împaratoriya Osmaniyan Komara Tirkîyê hate damezîrand. Ev yek ji bo milletê kurd bû destpêka zilmeke bêşnor. Paradîgmaya komara Tirkîyê li ser esasên yek millet, yek ziman, yek al û yek dewlet hate danîn. Bi vî awayî, ev yek hat vê manayê ku, ji derveyî milletê tirk tu kes nikare behsa hebûna milletekî din, zimanekî din û kultureke din bike. Bermayiyên nasyonalist û faşîst ên "Partiya Yekîtiyê û Pêşketina Osmanî" (Osmanlı İttihat ve Terakki Fırkası) bûn hukumdarê axa Kurdistanê. Yanî serkêşên vê tevgerê, mîraxwirên împaratoriyeke bûn.

Li vir tiştê girîng û balkêş ew e ku, di damezirandina Komara Tirkîyê de, Kemalîstan alîkarî û piştevanîyek mezin ji kurdan stand. Lêbelê di vî babetî de divê ku mirov ji xwe bipirse, gelo kurd wek milletekî ji bo çî nîkaribûn rewşa xwe ya wê demê rasyonelîze bikin? Gelek mixabin ku em nîkarin vê pîrsê tenê bi faktorekê

ve îzeh bikin. Ji bo ku ev yek baş bête ronîkirin, ya yekemîn em dikarin bêjin ku, di parçebûna Împaratoriya Osmaniyan de gelek welatên kolonyalist û emperyalîst piştgiriya milletên li Balqanan û Erebestanê kirine. Lêbelê tu kesî, tu cihetî û tu welatek alîkarî û piştgiriya gelê kurd ê mazlum û bindest nekir. Wana kurd teslîmî barbarîya welatên dagirker kirin. Ji ber ku ev parçebûn li gorî berjewendiyên emperyalîstên wê rojê hatibû realîzekirin. Eşkere ye ku çend sebebên girîng ên hundurîn jî hebûn ku tesîreke mezin li ser tevgera neteweperwer kiriye. Wek numûne, nebûna yekîtiyê di navbera hêzên kurd de. Çend nuqteyên din jî hene, divê ew bi xetên qalind wan destnîşan bikin: yek ew e ku, di nav kurdan de şûreke millî ya muşterek çênebû; bêhêzbûna burjuvazî û rewşenbîran û nebûna tevgera modern rê da ku anarşîzma feodaliyê kurdan parçe bike. Her eşîrekê û serokeşîretan li gorî berjewendiyên xwe helwest nîşan didan, asoya bîr û bawerîya wan gelek teng bû, ev yek jî bû sedemê paralizasyona (felcbûn) civata kurd û tesîreke mezin li ser serhildanên kurdan kir. Nuqteyêke din jî, rewşa cog rafya û axa kurdnîşîn îmkânên mezin dida destê dewletên dagirker. Ji ber vê yekê hatûçûn, danûstandin û pêwendiyên kurdan bi hev re hatibûn qutkirin. Vê yekê bi xwe gelek asteng û bend li pêşîya tevgera kurd pêkanibûn.

Digel van bûyeran faktorekî din jî heye ku gerek bête bîranîn. Ev yek jî ew e, dewletên ku li ser axa Osmaniyan hatin damezîrandin, di

nava tu yekî de jî ne demokrasî ne jî huqûqnasî hebû. Bi taybet dewletên ku Kurdistan di nav xwe de parçe kiribûn, gişt jî xwedî rejimên faşîst, otorîter û şoven bûn. Dîsa gerek em ji bîr nekin ku, Kemalîstan jî bo demekê be jî, ji bo ku opozisyona (muxalefeta) kurdan a li hemberî xwe bikaribin bişkênin, nasyonalîzma xwe bi îslamiyetê ve kombîne kirin. Vê yekê jî tesîreke mezin li ser kurdan kir. Ji ber ku Îslamiyet wek dînê hevbeş ê gelên misilman e, bûye perdeyek ji bo sergirtina zilm û zordestiya desthilatdarên Tirkîyê û hemû welatên dagirkerên din. Kemalîstan damezirandina Komara Tirkîyê wek şerê li hemberî gawuran nîşan dan. Mixabin ku hinek kurd jî bi vê yekê hatin xapandin û alîgiriya Kemalîstan kirin. Mistefa Kemal ji bo tevgera tirkan a neteweyî, ji bajarên Kurdistanê li Erzromê û Sêwasê dest bi karê xwe kir. Di wan civînan de gelek elît û grûbên kurdan bi awayekî gelek aktîf beşdar bûn û bi hemû îmkanên xwe ve piştevaniya xebata Mistefa Kemalî kirin. Lê li hember vê jî, Kemalîstan çawa ku ciyê piyên xwe qayim kirin, ewqas bi tundî û zordarî êrîş birin ser kurdan. Rejîma Tirkîyê bi siyaseteke şovenîst a asûnîlasyonîst destdirêjîya hemû mafên gelê kurd kir. Vî karê xwe ewqas pêşde bir ku zimanê kurdî bi xwe jî qedexa kir, navê kurd û Kurdistanê jî kitêban derxist. Ew yeka hanê bêşik, ji bo entellektuelîzma kurdan bû derbeke mezin. Ji xwe di dema Partiya Gel a Cûmhuriyetê (CHP) de siyaseta hatibû monopolîzekirin, di vê periyoda korporatîvist de her rêxistin bêtî îtirazekê di bin însiyatîfa CHP de dihat

damezirandinê û rêvebirinê. Ev xusûsiyet ji tradîsyona Îttihad we Terakkî ya 1908-1918an dihat. Dewletê çî bi civakî û çî bi siyasî rê nedida ber tu kesî û hêzî. Ya rastî di dema CHP de, partî (CHP) û dewlet wekî organekî dihatin şirovekirin. Yanî siyaseta aidî dewletê bû. Yek ji sîmge û xusûsiyeta dewletê jî, kultê (perestiya) şeftiyê bû. Ev yek wek "Şefê Ebedî" û "Millî Şef" dihat navlêkirinê. Ev awa rêvebirî, sistemeke korporatîst û faşîst bû.

Lêbelê, li vir tiştê girîng û balkêş ev e ku, digel asteng, hovîtî û xwînrejîya wan welatan, dîsan jî kurdan tu car dest ji doza xwe berne dane. Di welatê me de tu car çirûskên azadî û berxwedanê netemirîne. Ji bo kurd ser axa xwe serbest, azad û di nav şadî û bextewariyê de bijîn, bi dehan serhildan çêbûne. Tenê li Kurdistana Bakur, ji dehan salan dirêjtir şerên giran di navbera milletê kurd û nijadperestên tirkan de ajot. Karbidestên Tirkîyê hertim bi retorîkeke faşîzan serhildanên kurdan wek "Kevneperestî", "Eşqiyatî", "Hêzên Eşîretî", "Berdevkên Ecnebiyan" îtham kirin. Sebebê vê yekê, ji bo ku tevgera kurdan wek tevgera etno-polîtîk neyête dîtinê, bête tecrîtkirin û îzolekirin bû.

Her çi çiqas piştî serhildana Dêrsimê, li Kurdistana Bakur ji bo demekê bêdengiyek çêbûbe jî, lêbelê li parçeyên din ên Kurdistanê têkoşîna gelê kurd bêrawestan ajotiye. Pêwîst e bête gotin ku piştî Şerê Cihanê yê Duyem û bi taybetî di dema Komara Demokratîk a Kurdistanê de hestên netewayetiye di nava kurdan de gelek bihêztir bûne. Dema ku di sala 1959 de Barzanî zivirî Iraqê, ew bi

merasîmên mezin hat peşwazîkirin. Serhildana sala 1961an, di nav gel û ronakbîran de bû şahîyeke mezin. Bi taybetî tevgera gelê me yê Başûr di kûrahiya civat û dîroka me de cihêkî pirr girîng girtiye. Ji ber ku li Kurdistanê Bakur salên bêdengiyê dirêj ajotin, ji ber ku hovîtî û xwîn-rêjiya dewletê di nav gel de bû sedemê tirs û xofê, her çiqas hin kesên welatparêz cih bi cih hestên xwe li hemberî vê zilmê nîşan dabûn jî, lê di eslê xwe de ev yek nikaribû bersîva vê zilmê û tadayiyê bide.

Me di pêş de got ku, di salên destpêka 1960î û pê ve pêşteçûyîneke fikrî dest pê kiribû û gelek meseleyên siyasî û civakî dihatin munaqesekirin. Ji aliyê din ve jî, ramanên nû û rizgarî-xwaz bala gelê kurd dikişandin. Bi taybetî li welatên Cihana Sêyem ji bo azadî û serxwebûnê serhildanên mezin çêdibûn. Gelên dinyayê yên bindest, li dijî xizanî û belengaziyê, xwe li hemberî emperyalîst û kolonyalîstan birêxistinî dikirin.

Di salên 1967-69an de bi navê "Doğu Mitingleri" xwepêşandanên mezin çêbûn. Ew mîtîng bi giranî ji aliyê kurdan ve hatin organîzekirinê. Di mitîngan de, zilm û neheqiyên ku li ser gelê kurd hebû, dihat teşhîrkirin. Nûnerên TÎP (Partiya Karker a Tirkîyê) û şexsiyetên kurdan ên naskirî tev bi hev re di wan xwepêşandanên de beşdar dibûn û axaftin dikirin. Ev mitîng li dora panzdeh bajarên Kurdistanê çêbûn. Wê bûyerê tesîreke mezin li ser gelê me hişt.

Çawa têye xuyakirin, di dîrokê de gelek sebebên cuda-cuda li ser tevgera Kurdistanê Bakur tesîr kirine. Di vê

demê de yekemîn car di warê siyasî yê legalîteyê de ronakbîr û welatparêzên kurdan dest bi lêgerîna organîzebûyîne kirin. Demeke dirêj li ser vê babetê munaqesê û danûstandin çêbûn. Di van goftûgoyan de pîrsa sereke çêkirina rêxistineke serbixwe bû. Li gor konjonktura wê rojê û şert û zirufên heyî ji bo partiyeke legal a kurd, dest nedidan. Her çiqas navê KDP li hin derûdorên dihat axaftinê jî lê tu aktualîteyê wê tune bû, ji xwe ew partiyeke îlegal bû. Ji ber vê yekê, rewşê ji bo rêxistineke sîvîl dest dida.

Demeke Dîrokî û Damezirandina DDKOyan

Damezirandina DDKOyan, bêşik di dîroka gelê me yê Bakur de pêngaveke pirr girîng e. Çawa me li jorê jî destnîşan kir, piştî cuntaya eskerî ya sala 1961an bi amadekirina Qanûna Esasî ya nû re, di warên civakî, siyasî û rêxistinî de atmosfereke nû û dînamîk dest pê kiribû. Her çiqas gelek kêmasiyên girîng hebûn jî, bitaybetî di warên fikra azad de destpêka demeke nû bû. Fikrên sosyalîst, çînî, neteweyî û hwd. di nav civata Tirkîyê û Kurdistanê de bihêz dihatin munaqesekirinê.

Kesên xwedî raman li ser bîngeha pîrsgirêkên civakî û siyasî xwe organîze dikirin. Di wan salan de, di nav welatperwerên kurd de ji bo rêxistinî û organîze bûyîne hewildanekê destpêkiribû. Ev yek bihêz dihat munaqesekirin. Piştî gelek danûstandinan ji bo damezirandina DDKOyan biryar hate dayin.

Ji milê çep ve: Faruk Aras, Xalit Guneş, Nacî Kutlay, Usivê Maraşî

DDKO cara pêşîn li Anqere û li Îstanbulê ji aliyê xwendevanan ve hatin damezirandin. Damezirênerên her du DDKOyan, em dikarin bêjin ku bi giştî ji xwendevanan pêk dihat. Ez bi xwe jî bûm damezirênerê DDKOya Anqerê. Min di nav komîteyên kultur, rêxistinî û danûstandinan de aktîf kar kir. Li miqabili vê yekê, DDKOyên Kurdistanê ji aliyê gelek cihetên cuda-cuda ve dihatin avakirin. DDKOyên Kurdistanê, alîkarî û piştevaniyên hin mela, axa, şêx û began jî digirt. Ji ber ku wek her demê, wê demê jî hemû kategoriyên civata Kurdistanê, ji mafên bingehîn bêpar hatibûn hiştin û bindest dijiyan, gelê me piştevaniyek dilgerm nişanî DDKOyan da. Li ser vê formasyona civakî, DDKOyan her roj tesîra xwe zêdetir û berfirehtir dikirin. Em dikarin bêjin ku, di dîroka gelê

Kurdistanê Bakur de DDKO yekemîn rêxistinê gelêrî bûn. Ew di wan demên diyar de ji bo azadiya gelê me bûn hevî.

DDKO hertim di serê min de, wek modeleke civakî cih girtiye. Ya rastî DDKO bi hin xusûsiyetên taybetî dihatin karakterîzekirinê. Pîr-dengî û pîr-rengî xusûsiyetên sereke bûn. Azadiya ramanê, mafê xweî-fadekirinê û kultura siyasî presîbên bingehîn ên vê rêxistinê bûn. Ez dikarim bêjim ku her çi tandansên rêxistinî yên Tirkiyê û yên Kurdistanê hebûn, bêyî rezervasyonê giştan dikarîbû xwe di nav camîaya DDKO de îfade bikin. Wek mînak: TÎP, DEV-GENÇ, İŞÇİ-KÖYLÜ, THKO, TKDP, KDPT û hwd.

Endamên DDKOyan wek orjînî insanên kurd bûn, lêbelê tu sînor ji bo etnîsîteyên din nehatibûn danîn. Li

ser pirsgrêka kurdan û yên din de dîtînenê cuda-cuda hebûn, her kesî dikaribû dîtînenê xwe yê îdeolojîk, siyasî û civakî bi rehetî bîne ziman. Di nav refên DDKOyan de kesên sosyalîst, lîberal, nasyonalist û muhafazakar dikaribûn li ser pîrsa kurd bi hev re xebatê bikirana. Lêbelê mensûbê kîjan grûbê dibû bila bibûya, her kesekî bi rehetî û bi daxwaza xwe, xwe dixiste bin dîsîplîna DDKOyan. Bêşik di vî warî de jî hin îstîsna hebûn. Lêbelê ez bi xwe li gelek cih û mekanan şahid bûme ku kesên grûbên din di unîversîteyên xwe de bi rehetî, bîr û bawerîya DDKOyan diparast û belavokan û afîşên DDKOyan belav dikir û dadiliqandin.

Çawa min li jorê jî destnîşan kir, DDKO demeke kurt de bû rêxistineke gelêrî. DDKO, hemû baskên civatê hildabûn bin refên xwe. Ronakbîr, xwendevan, karker, dewlemend, mele, şêx, û gundî dibûn endamê DDKOyan. Ew harmoniya li rojên pêşde jî di nav kurdan de heye, divê bi xurtî bihata munaqesekirinê.

Di nav munaqeseyên wan rojan de, pîrsa tebeqeyên serdest ên kurdan jî (beg, axa, feodal, burjuva) di nav problema çarenûsiya kurdan de cihekî girîng digirt. Ferqa navbera nasyon-alîzma netewên bindest û netewên serdest gelek caran dibû sedema guftûgoyên hişk. Kurdan referansên xwe ji statuya Kurdistanê ya siyasî û civakî digirtin. Ji aliyekî ve jî, normên sosyalîzmê di vî warî de tezên (sav) kurdan xurt dikirin. Li gor tezên kurdan "neteweperwerîya burjuvaziya her neteweyeke bindest xwedî nave-rokeke gîştî ya demokratîk e, ku li dijî

zilm, zor û bindestiyê ye û em bi tevayî piştevaniya vê naveroka demokratîk dikin." Li hemberî vê yekê çepên tirkên jî digotin "çi serdest çi bindest burjuvazî burjuvazî ye û xulamê emperyalîzm û kevneperestiyê ye". Li gor bawerîya min ev munaqese îro jî, di vê formatê de berdewam in. Çepê tirkên tu car jî bo kurdan prensîba marksîzmê ya "kurd jî wek her neteweyekê xwedî mafê qedera xwe bi xwe tayinkirinê û damezirandina dewleteke serbixwe ne" qebûl nekirin û nakin. Bêşik ev yek bi xwe, xizmeta şovenîzma neteweyên serdest dike.

Di dema damezirandina DDKOyan de, ramanên nû û rizgarîxwaz bala gelê kurd jî dikişand. Bi taybetî di welatên Cihana Sêyem de ji bo azadî û serxwebûnê serhildanên mezin çêdibûn. Gelên dinyayê yê bindest dijî xizanî û belengaziyê, xwe li hemberî emperyalîzmê û kolonyalîstan rêxistinî dikir. Ev yek, wek bîr û bawerî û wek ramanê felsefîk ji aliyê DDKOyan ve jî hatibû qebûlkirin. DDKO, bîr û baweriyên xwe bi riya weşanekê ku navê wê "Bultena DDKO" bû eşkere dikir.

DDKO

Rêxistineke Hemdem bû

DDKO rêxistineke mîlîtan bû. Ji bo destxistina mafên kurdan ên netewî ji her fedekariyê re amade bû. DDKOyan di demeke kurt de bawerîyeke mezin dabû gelê Kurdistanê. Di dîroka gelê kurd ê Bakur de, DDKO yekemîn rêxistina gelêrî bû. Pêşîya riya yekîtiyê ji bo gel vekiribû.

Ked û xebata endamên wê hêviyeke mezin dabû milletê me. DDKO di demeke kurt de da fêmkirin ku sistema heyî tu çareseriyê ji bo kurdan nikare pêk bîne.

DDKO hertim di siyaseta û guherîna civakî de rolek listiyê û di dîroka me de xwedî cihêkî girîng e.

DDKO rêxistineke dijî teror û provakasyonan bû. Dema DDKO hatin damezirandinê, li Tirkîyê û li Kurdistanê bûyerên mezin çêdibûn. Grûbên çekdar, êrîşên faşîstan, li Kurdistanê operasyonên komandoyan, Tirkîye kiribû nav kaoseke mezin. Gelek asteng û bend li pêşiya tevgera gelê kurd hatibûn danîn. Wek mînak, di bihara sala 1970an de Operasyonên Komandoyan li Kurdistanê dest pê kirin. Di gelek bajar û gundên Kurdistanê de zilmeke bêsinor hat ajotin. Operasyonên Komandoyan, bi çekên giran wek helikopter, tank û balafiran ve dihat ajotin. Ji bo ku heysiyet û rûmeta gelê kurd bişkênin, barbariyên mezin dikirin. Jin û mêrên kurdan rût û tazî di nav gundan de û li kolanan digeranandin, bi ben organên cinsî yên mîran girêdidan û serê ben didane destê pîrekan. Ev bûyerên ha di nav gel de reaksiyonên mezin çêkir. Ev yek zû gihîştê DDKOyan. Li miqabilî vê yekê, DDKOyan ji çar aliyên ve dest bi faalîyetê kirin. Van bûyeran bi xurtî deşîfre kirin û dest bi kampanyayê xurt û tund kirin. DDKOyan, li hemberî van bûyeran, gelek endamên xwe şandin wan ciyên ku operasyon lê hatibûn kirin. Li ser vê yekê, bi taybetî li Anqerê bi hemû cihetên siyasî ve pêwendî hatin danîn, bi parlamenterên kurd re danûstandin

çêbûn. Raportên ku li ser zilma komandoyan hatibûn amedekirin, ji aliyê DDKOyan ve di zûtirîn demê de gihîştê ber destê gelek sazî û dezgehên...

Ev çalakiyên DDKOyan di nav medyaya tirkan û ya dinê de bi xurtî deng veda. Serok û mebusê TÎPê M. Alî Aybar û hevalên wî van bûyeran xistin rojê Meclisa Tirkîyê û munaqeseyên mezin hatin lidarxistin. Lê gelek mixabin, parlamenterên kurd ên ku mensûbên partiyên serdestan bûn, wan îmtihaneke baş nedan û tu helwest nîşan nedan, tew di ser de jî, gelek ji wan êrîşî Aybar û hevalên wî kirin. Ji ber vê yekê, divê em tu car ji bîr ve nekin ku, pîrsa kurd di nav partiyên serdest de nikare têkeve rojevê û ew nikarin doza vê yekê bikin.

Eşkere ye ku, operasyonên komandoyan ne besebê bûn. Li Kurdistanê pêşveçûna jiyana siyasî û civakî gihîştibû merhaleyeke nû. Bi tevî gelek dijwariyan, gelek bend û astengan îmkânên nû derdiketin holê. Tevgera netewî ya kurdên Başûr li ser hemû parçeyên Kurdistanê tesîreke mezin çêdikir. Kurdan li gorî îmkân û mercên rojane alîkarî û piştevaniya şoreşê dikirin. Di nav kurdan de lêgerîna berfireh dest pê kiribûn. Tecrubeyên dîrokî tevgera kurdan anîbû qonaxê nû. Kurd êdî gihîştibûn wê baweriyê ku, ewlewiyetên siyaseta hêzên tirk û ewlewiyetên kurdan ji sedî sed hevdu nedigirtin. Ew rastiyeke civakî û dîrokî bû ku encamên wê gelek zelal bûn. Hemû rêxistin û organîzasyonên tirkan li gorî berjewendiyên Tirkîyê hatibûn sazki-

rin. Alternatîfên ji bo çareseriyê pîrsa Kurdistanê ji bo kurdan hatibûn xetî-
mandin. Qedera xwe bi destê xwe
tayinkirin, ji bo kurdan wek sûceki
dihat nîrxandin. Mafên wekhevîna
neteweyan wek daxwazê kevneper-
est dihat nîşandan. Çawa me li jorê jî
destnîşan kir, bûyer di wê konjonk-
turê de gihîştibûn qonaxê nû. Kurd
li dijî paradîgmaya dewleta Tirkîyê
derdiketin, da ku bikaribin azadî û
serxwebûnê xwe organîze bikin.
Kurdan dest bi danûstandin û
pêwendîyan kirin. Di nav kurdan de
şûûreke millî ya muştêrek çêdibû. Ji
ber vê yekê, berpirsiyariyek derketibû
pêşberî kurdên welatperwer. Dewleta
Tirkîyê ji bo ku rê li ber van pêşde-
çûyînan bigre, dest bi zîlm û
provakasyonên xwe kir. Ji aliyekî de bi
hêzên paramîllîter, faşîst û kontrgerîl-
la ve li her aliyê Tirkîyê dest bi êrîş û
kuştina însanên demokrat û pêşverû
kirin, ji aliyê din ve li Kurdistanê
zilmeke bêsnor diajotin. Li Tirkîyê û
Kurdistanê tevliheviyê mezîn çêbû.
Bi vî awayî şert û mercên pêkhatina
cuntaya 12ê Adarê hazir kirin. Di vê
atmosferê de serekê THKP-C Mahîr
Çayan û hevalên wî di encama
operasyonê de li bajarê Tokatê li
navçeya Kizildereyê bi roketan ve
hatin qetilkirin. Çend mensûbên
THKO yê Meletiyê li çiyayên
Nûrheqê hatin kuştin. Deniz Gezmiş
û hevalên wî Hüseyin İnan û Yusuf
Aslan berê hatin girtin paşê jî, bêheq û
huqûq hatin dardekirin. Di gelek
bajarên Kurdistanê û Tirkîyê de
îdareya orfî hat îlankirin. Cuntaya
leşkerî dest da ser hukim û dest bi

girtin û kuştinan kir. Dewletê, bi top
û celladên xwe ve hemû destxistinên
demokratîk û gelêrî tasfîye kirin.
Hemû rêxistinên demokratîk û
pêşverû yek bi yek hatin girtin,
endamên wan hatin girtin û ketin
îşkencexaneyan. Di vê demê de rêx-
istinên kurdan ên siyasî û çandî
DDKO jî hatin girtin û endamên wan
li Diyarbekirê hatin hepîskirin. Ez bi
xwe di operasyonê DDKOyê de li
Anqerê tevî hin hevalan hatim girtin û
li "Yıldırım Bölge" ya navdar hatim
binçavkirin. Piştî mehekê bi şûn de
berê min dan Diyarbekirê. Êdî
Diyarbekirê dê piştî girtina DDKOyan
di tevgera kurdan de rolekî taybetî
bilîstana.

Ez bi xwe qasî sê mehan dereng
hatim girtin, min û hin hevalan me
xwe vedîşart. Lêbelê em li Anqerê asê
bibûn û tu îmkânên ku em derkevin
cihekî din me nedidît. Jixwe navê min
her roj di radyoyan de di bultena
Îdareya Orfî de dihat xwendinê û roj-
nameyan de çap dibû. Di eslê xwe de
em ji bo van tiştan jî zêde ne hazir
bûn.

Roja ku ez daxilî girtîxaneyê
Diyarbekirê bûm, min fam kir ku di
nav sê mehan de gelek tişt qewimîne
û hin kesan dijî hin kesan helwesteke
ne di cihê xwe de girtiye. Di nav hin
kes û hin grûban de dijî hev propa-
gandayekê dest pê kiriye. Bêşik
bineşeya vî tiştî beriya hepsîbûnê li
derve hebû. Li ser zemînên DDKOyan
hin rêxistinên li gor berjewendiyên
xwe kar û propaganda dikirin. Ev bi
xwe, heta cihekî mîsoger e, pêşiya vê
yekê bivê-nevê nayê girtin, lêbelê, bi

Ji milê çep ve: Silêman Atay, Usivê Maraşî, Abdulkadir Okten, Faruk Aras, Haluk Avşar û gardiyanekî leşkerî

her tewirî dek û dolab, dubendî û parçebûnê xistina nav însanan ne di cih de bû. Bîr û bawerîya min ew e ku, ev yek, di pêşeroja jiyana siyasî ya kurdan de bû sedema pîrr-rêxistinîyê, pîrr-grûbiyê û pîrr-serîtiyê.

Di prosesa girtîxaneyê Diyarbekirê de berpîrsiyariyek derketibû pêşîya kurdan. Eger em bi perspektîfên dîr û dirêj ên stratejîk ên tevgera kurdan binihêrin, di derheqê pîrsgirêka Kurdistanê de, ji bo rîya çareseriyê û diyalogekê rêyeke nû vebibû.

Li Girtîxaneyê Diyarbekirê dewletê ne tenê endamên DDKOyê, her wisan ji hemû tebeqeyên civata Kurdistanê merivên din jî anîbûn; axa, beg, şêx, mela, gundî, karker, xwendevan, doktor, muhendîs, kurdên mensûbên TÎP, YTP, CHP, AP û mensûbên TKDP, KDPT bêyî tercîhkirinekê gişan li cem hev, li rex hev di hepsê de rojên xwe bi hev re derbas

dikirin. Dewleta Tirkîyê, tiştê ku kurdan di nav xwe de nikaribûn pêk bînin, pêk anîbû. Dixwest bêjin ku, qedera we hemûyan bi hev ve girêdayî ye. Partiyên we, rêxistinên we û pozîsyona we çî dibe bila bibê, hûn kurd in û dijmin in. Ev yek ji aliyê rêvebirên kurdan ve çiqas hat famkirin û hate xwendinê ne kifş e. Di bawerîya min de îro jî, di vî warî de famkariyek hê jî heye.

Di Girtîxaneyê Diyarbekirê de her çiqas di nav hêz, grûb û şexsan de diyalogeke îdeal tune bû jî, lê dîsan pêwendiyên wan bi hev re ne xerab bûn. Kesên ku bîr û baweriyên wan nêzikî hevdu bûn, bi hev re êdî zêdetir di nav danûstandinekê de bûn.

Salên Girtîxaneyê Diyarbekirê ji bo me hemûyan bû tecrubeyeke hêja. Di serê însanên kurd de, di hinek waran de zêdetir zelalî çêbû. Di derheqê pîrsgireka rêxistinîyê de, bîr û

baweriyên gelek berbiçav derketin meydanê. Êdî ji bo kurdan pêwîst bû ku, rêxistinên xwe yên millî damezirînin û bi helwesteke netewî xwe di her warî de organîze bikin.

Li Hepisxaneya Diyarbekirê helwesta li hemberî dewletê û dadgehên wan jî bi tundî dihat munaqesekirin. Mixabin, helwesteke hevbeş (muşterek) derneket holê. Li ser vê yekê, Îhsan Aksoy, Faruk Aras, Ferit Uzun, Zeki Kaya, Niyazî Dönmez, Îhsan Yavuztürk, Nusret Kılıçaslan, Hasan Acar û Sabri Çepikî ji bo bersîva îddi-nameya dozger, bi hev re 26 rûpel metnekî siyasî pêşkêşî mehkemeyê kirin. Ji bo parêznameya siyasî jî Îhsan Aksoy, Faruk Aras, Niyazî Dönmez, Zeki Kaya, Îhsan Yavuztürk û Nusret Kılıçaslan bi metnekî 202 rûpel bîr û baweriyên xwe yên li ser pîrsa kurdan, problemên Tirkiyê û li ser rewşa cîhanê pêşkêşî mehkemeyê kirin. Ew bi xwe belgeyeke dîrokî bû. Ew metna siyasî ku ji 202 rûpelan pêk dihat, hetanî niha li tu cihê çap nebû. Rojekê, ger îmkân dest bidin ez ê wê metnê bidim neşîrkirin. Ji derveyî grûba me Mûmtaz Kotan, Fikret Şahin, İbrahîm Güçlü, Ali Beyköylü, Yılmaz Balkaş, Mahmut Kılınç, Battal Bate, Nezir Şemmikanlı û Yümni Budak jî bi hev re parêzname amade kirin. Ji derveyî van her du grûban, hin kesan jî rewşa xwe ya huqûqî û bîrûbaweriyên xwe yên kesane parastin. Helwesta mensûbên DDKOyan a li dijî mehkemeyê û bîr û baweriyên wan ên siyasî di nav gelê Kurdistanê de tesîreke mezin hişt. Ji wê demê bigrin heta bi roja îroyîn DDKOyan hertim di siyaseta û

guherînên civakî de rolek listiyê û di dîroka me ya nêzîk de jî xwedî cihêkî girîng e.

Piştî efûya giştî ya sala 1974an em hatin berdan. Çawa ku me li jorê jî destnîşan kir, di serê gelek kesan de jî bo rêxistineke netewî pîrri tiştî pêk hatibûn. Piştî derketina derve, lêgerîn û danûstandinên xurt dest pê kirin. Pêwîst e behs bikim ku, pêwendiyên ji bo karekî hevbeş zêde nedihatîn xuyakirin. Li ser çareserkirina meseleya kurd û bidestxistina mafên çarenûsî de gelek dîtinên cuda di nav kurdan de dihatin munaqesekirin. Dîtinên stratejîk ên grûban, bi taybetî li ser statuya Kurdistanê, pêwendiyên aborî, pêwendiyên navbera tevgera netewî ya kurd û hêzên pêşverû û demokratên tirkî, li ser metodên xebatê; yanî çekdarî yan jî ne çekdarî, û li ser sîstema sosyalîst a navnetewî bûn.

Wek statu kolonîbûna Kurdistanê, yanî "di rewşa îro de Kurdistan kolonî ye yan na?" dihat munaqesekirin. Tesbîta kolonîbûna Kurdistanê jî aliyê gelek rêxistinên ve dihat qebulkirin.

Dîtinên grûban li ser pîrsên aborî, civakî û siyasî cuda-cuda bûn. Hinek grûb hebûn ku di analîzên xwe de li Kurdistanê pêwendiyên feodal, hinek grûbên din jî pêwendiyên niv-feodal û kapitalîst serwer (hakim) didîtin.

Di metodên xebata demokrasiyê de jî fikrên cuda hebûn. Hin grûban, kar û barên rêxistinên demokratîkî wek di sendîka û rêxistinên demokratîkî ên girseyî de karkirinê wek karekî piçûk didîtin û kesên di wî warî de xwedî helwest bûn jî bi hişkî didan

ber rexneyan. Li gor dîtina wan, ev yek helwestekî reformîst û refdariyeke burjuvaziya piçûk bû.

Pirseke girîng jî metoda li dijî hukumdariya dewleta Tirkîyê bû. Şerê çekdarî di nav rêxistinên kurdan de bibû sedemê munaqesekirineke tund. Ev yek bi xwe di nav piraniya rêxistinên kurdan de wek fetîşekê (tabû) bû. Grûb an jî kes, kî li dijî şerê çekdarî derketana, êdî silava li wan jî heram bû.

Di nav wan dîtînen stratejîk de pirsên soyalîzmê yên navnetewî cihekî girîng digirtin. Ev yek bi serê xwe dikaribû rêxistinekê îdentîze (navnas) bike. Ji xwe grûb an jî partî gelek caran wek "Maocî", "Sovyetçî" û "Arnavutçî" dihatin navkirin. Ev uslûb û terza munaqeseyan li ser pêwendiyên nav grûban rolekî gelekî negatîf list. Ev yek dibû sedemên dijîtiyên mezî di nav grûban de.

Di wan salan de gelek partiyên sosyalîst pêşengiya rizgariya mîletên bindest dikirin. Vê yekê tesîr li ser ronakbîr û entellejensiya neteweyên bindest ên din jî dikir. Rûmeta sosyalîzmê gihîştibû dereceyeke bilind. Ji gelek aliyên ve Tirkîye û Kurdistan jî di nav guhartînen bîngêhî re dibuharîn. Danûstandînen kapîtalîst, nakokiyên çînî û pirsên gelên bindest, bi tundî dihatin munaqesekirin.

Di wê atmosferê de partî û grûban êdî bîr û baweriyên xwe di organên xwe yên legal de eşkere dikirin.

Di sala 1975 de **Partiya Sosyalîst a Kurdistanê Tirkîyê** hat damezîrandin. Ez bi xwe yek ji damezîr-

nerên partiyê bûm. Dîsa yek ji endamên komîteya merkezî bûm. Di sala 1975an de kovara *Özgürlük Yolu (Riya Azadî)* dest bi weşanên xwe kir. Ez bûm xwediyê kovar û weşanên "Özgürlük Yolu"yê. Partiya me di nav gel û nav cihetên siyasî de wek "Özgürlük Yolu" an jî "Riya Azadî" hat nasandin. Riya Azadî weşanên xwe ji sala 1975an hetanî 1979an ku îdareya orfî hat îlankirinê berdewam kir. Wê wextê ji derveyî kovara "Özgürlük Yolu"yê rojnameya *Roja Welat* jî dihat neşîrkirin. Roja Welat, bi zîmanê kurdî û tirkî dihat weşandin û tîraja (hejmar) wê digihîşte sîh hezarî. Xwediyê *Roja Welat* Mustafa Aydın û berpisiyarê kovara Özgürlük Yoluyê Orhan Talun çend sal berê çûn ser heqîya xwe. Ez wan hevalan bi rehmî bibîr tînim. Derveyî kovar û rojnameyan, weşanxaneyê Özgürlük Yoluyê li ser dîrok, zîman û lîteratura kurdî gelek pirtûk çap kirin.

Di nav rêxistinên siyasî yên kurdan de cara pêşiyê TKSP armanca statuyeke federatîf ji bo Kurdistanê û Tirkîyê danîbû pêşîya xwe. Ji derveyî vê jî tesbîta kolonîbûyîna Kurdistanê û girîngiya karên demokratîk ên rexistinên girseyî hê ji wan dîtînen bîngêhî ên TKSPê bûn.

Di vir de pêwîst e bête zanîn ku, ji bo çareserkirina pîrsa kurdan wan rêxistinên Kurdistanê kar û xebatên hêja kirin. Gelek însanên kurd, bi pêşengî û xebata wan re polîtîze bûn, wan li ser perspektîfên dûr û dirêj, bêyî westan û bi fedekarî kar kirin.

Ji aliyekî de jî ji bo eniyêke fireh a yekgirtî ji aliyê TKSP, DDKD û

KUKê de UDG (Hevkariya Netewî ya Demokratîk) hat damezirandinê. Vê hevkariyê, di nav gelê Kurdistanê de tesîreke mezin kir, ew yek, wek şahiyekê hat pîrozkirin. Kurdan cara yekem digel hin kêmasiyên xwe yekîtiyekê pêk anîbûn. Lê mixabin ji ber hin sedemên subjektîf ev yekîti bi ser neket û tevgera kurdan derbeke mezin xwar û tesîra wê yekê dê li pêşerojê gelekî giran bibûya. Miqabîlî vê, dengê piyên cuntayeke faşîst jî her roj zêdetir dihat guhê însanan. Li hemberî vê tehdîta milîtarîst, rêxistinên kurdan ne organîze û ne jî koordîne bûn. Ji xwe piştî cuntaya eskerî, tevgera kurdan kete nav kaoseke dûr û dirêj. Bûyerên piştî Îlona sala 1980ê, Kurdistan careke din ji nû ve hate talankirin û wêrankirin. Bi deh hezaran kurd bi neheqî hatin kuştin û bi hezaran gundên kurdan hatin şewitandin û talankirin.

Ez beriya derbeya eskerî ji bo têkilî û karûbarên derve derbasî Rojhilata Navîn bûm. Di sala 1982an de jî derbasî Swedê bûm û min îltîcayî vî welatî kir. Di sala 1985an de ez ji PSKT veqetiyam. Di wan salan de, bi hin kesên ku ji partî û grûbên xwe veqetiyabûn û hin kesên serbixwe re me li ser navê "Platforma Yekîtiya Şoreşger û Welatparêzên Kurdistan", "Kurdistan Devrimci-Yurtsever Birlik Platformu" platformeke siyasî damezirand. Me bîr û baweriyên xwe yên siyasî di "Danezana ji bo Yekîtiyê (Bîrlîk İçin Deklerasyon)"ê de weşandin.

Piştî çend mehên din jî me dest bi weşana kovara *Bergeh* (Ufuk-Panorama)

kir. Min bi navekî mûstear (Alan Rona) berpirsiyariya kovara *Bergeh* hilda ser xwe. Min nivîsên xwe bi vî navî nivîsandin. Di kovara *Bergehê* de li ser rewşa Kurdistanê ya siyasî, aborî, çandî û lîteratura kurdî gelek maqaleyên hêja hatin weşandin. Di perspektîfa kovara *Bergeh* de, çareserkirina pîrsa kurdan û meseleya yekîtiyê wek esasekî sereke cih girt. Grûba me ya siyasî li derveyî welêt wek "Grûba *Bergeh*" dihat nasandin. Her hejmareke kovara *Bergeh* di nabeyna 110-130 rûpelî de dihat weşandin. Gelek mixabin ku me nikaribû kovarê bi rehetî bigihînin welat yan jî li welat bidine çapkirin. Piştî deh hejmaran kovara *Bergeh* weşana xwe da sekinandin.

Rewşa Nû û Berpirsariyên Me

Bi kurtî be jî pêwîst e behsa roja îroyîn bête kirinê. Her çiqas li Kurdistana Bakur guhartinên mezin çêbûbin jî, pîrsa herî girîng, pîrsa yekîtiya gelê kurd pêk nehatiye û di vî warî de pêşketineke berbiçav jî xuya nake. Her çiqas di vî warî de hin grûb di nav hewildanekê de bin jî, ev yek baweriyeye xurt nade gelê me. Di jiyana gelê me de piştî cuntaya eskerî ya sala 1980an û vir de tu guhartineke pozîtîf nehatiye holê. Rewşa siyasî, aborî û civakî her çûye paşdetir ketiye. Ji aliyê din ve, zalimî û zorbetiya dewletê her çûye zêdetir bûye û dibe.

Tiştê ku gelê me pê kêfxweş dibe, bi tenê bûyerên Kurdistana Başûr in. Ev yek moralekî mezin dide her însanên welatperwer, xewn û xeyalên

hezar salan bûne rastî. Lêbelê li vir tiştêkî girîng û balkêş heye ku, eger tevgera Kurdistanê Bakur, ji vê kaosa heyî nikaribe xwe xelas bike, ev yek dê ji bo Kurdistanê Başûr jî xetereyên mezin biafirîne. Ji ber ku hovîtî û xwînrijîya dewletên dagirker ancax bi yekîtiyê û piştgiriya milletê me dikare bête sekinandin. Ji bo vê yekê jî her kurdekî welatperwer di vê konjonktûrê de, pêwîst e bêtî westan berpirsiyariyên xwe bîne cih. Divê em careke din neyên xapandin!

Ez di dawîya nivîsa xwe de dixwazim hemû endam, xebatkar û alîgirên DDKOyan, yê ku çûne ser heqîya xwe, bi bîr bin. Pirraniya wan bêwext û bêzeman ji nav me veqetîyan û çûn. Wexta ku min dest bi vê nivîsa xwe kir, yek ji damezrênerê DDKOya Îstanbolê, heval û dostê min î giranbiha Ali Haydar Emre wefat kir. Bi mirina wî re gelê kurd welatperwerekî hêja yê din jî winda kir.

15 Çileyê Paşîn 2007

Tarihin Karartılması Eylemi Üzerine Somut Bir Örnek: **DDKO** (Devrimci Doğu Kültür Ocakları)

Mümtaz KOTAN

DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları)'lar ile ilgili dosya son derece önemli. Tarihimizin karartılmaya çalışıldığı, özellikle DDKO sürecinin tartışma dışı bırakılmaya ya da yanlış kaynak ve görüşlere bağlanmaya çalışıldığı dikkate alınırsa, bu tartışmanın yapılmasının önemi daha da iyi anlaşılır. Ayrıca, yeni neslimizin geçmişi, tarihimizi bilmelerinde de büyük yararlar var. Bu nedenlerle size ve diğer dergi çalışanlarına teşekkürlerimi iletiyorum.

Bu konuda, düzenlemiş olduğunuz soruları bana da göndermişsiniz. Ancak olanaklarım 1. bölüm için hemen birşeyler yazıp göndermeme elvermedi. Beni anlayışla karşılayacağınızı umut etmişim. Daha sonra davetli olarak Güney Kürdistan'a gittim, 2. bölüm için orada uygun bir metin hazırlamayı denedim, ama koşullar elvermedi. Başvuracağım bazı metinler de yanımda değildi.

Bu arada, yayınlanan **DDKO-I** Dosyası'nda bazı arkadaşların yazdıklarını da okudum. Yazılanlarla ilgili kısa bazı açıklamalar yapmam gerekiyor.

Ne yazık ki bazı arkadaşlar, böylesi tarihsel bir süreci aradan geçen 40 yıla yakın zamana karşın bugüne uyarlayarak yazmışlar. Tarihsel olay ve olguları zamanına, muhtevasına uygun, gerçekçi bir biçimde yazmak gerekiyor. Anılarımızı da övünme, paye çıkarma aracı olarak ve aralarında seçim yaparak yazamazsınız. Özcesi tarihi pazarlayamayız, şimdiki durumumuza, görüş ve programlarımıza uyarlaya-

mayız. Bu nedenlerle bazı arkadaşlara karşı cevap hakkımızı kullanacağımı da belirtiyorum. Yazıları olan ilgili arkadaşlar sorunun üzerinde ciddi durmalıdırlar. Ben de, yeni bir yazı düzenlemek yerine, *Yenilginin İzdüşümleri* kitabımda detaylı yazdığım DDKO bölümünü dergi yayınına uyarlıyarak göndermek istedim. Eğer arkadaşlar daha önce bu yazıyı değerlendirip eksiklerini ya da varsa yanlışlarını belirtselerdi; değişiklik yapma, ilaveler ve yeni dipnotlar koyarak hepimizi ifade eden ortak bir tarihsel metne varmamız mümkün olacaktı. Yine de, derli toplu bir metinle böylesi ciddi ve titiz tarihsel sürecimize somut bir çerçeve vermemiz mümkündür.

DDKO'ları ilişkili olmayan ya da bu işleri bir kenara bırakmış ve sizin öneriniz üzerine dolaylı kabul edeceğimiz bir biçimde değerlendirmede, yanlış anlatımlar ve açıklama da son derece yanlış. Bu tür arkadaşlar, üstelik kendilerini zorlayarak bugüne dönük yorum ve tarihsel tesbitler yaparlarsa daha da yanlış yapmış olacaklardır. Bu düzeyi kim ve nasıl denetleyecektir? Biz, elimizdeki bilgi ve belgelere indirgeyerek ve somut isim, olay belirleyerek bile yazmakta zorlanıyoruz. Hatırlıyorsunuz, size ısrarla ilişkili olan arkadaşları ve o dönemi çok canlı taşıyanları belirtmiş ve mutlaka yazmalarını önermiştim. Adını ettiğim unsurlarla ben de görüştim. Bunlardan bazıları cevap vermemişler. Neden süreçle ilişkili olmayan ya da yanlış, abartılı anlatımlarla DDKO'ları açıklayan arkadaşları böylesine tarihsel bir tespit yapılması gerekli düzeye sokulduklarını anlamış değilim. Bugün yalnız DDKO değil, bütün Kürdistan'ın tarihsel süreci karartılmaya uğraşılırken, bizim yalan ve yanlış bilgilerin sunulmasına yardımcı olmamız beklenemez. Ve üstelik DDKO süreci belgelenmiş.

Bazı arkadaşlar da kendileri ile ilgili anıları DDKO sürecinin tarihsel açıklaması olarak sunmuşlar. Hepimizi bir torbaya koymuşlar. Böyle unsurlar genel ya da özel değerlendirmeler yapabilirler elbette. Ancak bunu hangi belge ve bilgiye dayandırdıklarını açıklamak zorundalar. O günler için, en azından 'şuradaydım, şununlaydım, şöyle duydum vb. demelidirler. Yazılanlara baktığınız zaman, kimin yönetici, kimin üye, kimin dışarıdan hikaye anlatan, kimin direndiği, savunma yaptığı ya da hiç bedel ödemediği gibi daha da çoğaltabileceğimiz soruların neresinde durduğu belli değil. Bazı olay ve olgular da alabora edilmiş, anlamsız hale getirilmiş ya da hiç söz edilmemiş olmaktadır. Bu tarzın da süreci anlaşılmasız hale getirdiği açık.

Hangi açıdan alırsanız alın, gazetecilik, yayıncılık, tarihsel sürecin yerli yerine oturtulması, tarihimizin bilinmesi vb. hemen hepsi gerçekleri ifade etmeli, bilimsel olmalı, belgelenmelidir. Esas olan budur. Yanlış varsa, hata varsa, hepsi ortaya konulmalı, utanılmamalıdır. Tarih böyle yazılır diye düşünüyorum. Bizim tarihimiz yalnız kahramanlıkların, zaferlerin tarihi değil, aynı zamanda ihanetlerin, yanlışların, yenilgilerin de tarihidir. Bizim de tarihimizde önemli entrikalar var. (...)

DDKO süreci Kürdistan tarihinde önemli bir kilometre taşı. Bunu kabul etmek gerekiyor. Biz o süreçte, kuruluş döneminde olsun, cezaevlerinde olsun, savunmalarda olsun direndik, bütün hayatımızı ortaya koyduk, bir daha da kendimize gelemedik. Anlayacağımız, vuruştuk. Eksikleri ve aksakları çok tali olan önemli bir duruş ve direniş sergiledik. Ama, bazı olanaklardan yararlanan, bu işten hiç zarar görmeyen, üstelik tüm yaşamları boyu o süreci ve fırsatları iyice kullananlarımız da oldu. Kendi çıkarlarına, siyasi ilişkilerine peşkeş çekenlerimiz oldu.

Böylelerinin o günleri, gerçekleri ifade etmeleri ancak onların teşhir edilmeleri ile mümkündür. Tersine herkese uygun birçok şeyi ayıklayıp yazmak gerekecek, bu da anlamsız olacaktır. Çünkü, belgeleriyle o günler 38 yıl öncesinde kaldı. Kimse kendisine özel payeler çıkararak, bir de DDKO süreciyle ilgili faaliyet raporu sunup, emekli olmaya çalışmamalı diyorum. Herkesin hakkı verilmeli, sürecin hakkı verilmeli. Siz de bu görüşte değil misiniz? Hazırlanan dosyanın amacı ve sorduğunuz sorular benim dediğimi doğruluyor.

Ayrıca, daha sonraki süreçte o dönemin kadroları ile aramızda görüş ayrılıkları, program farklılıkları oldu. Değişik kulvarlara, örgütlere, mücadele pratiğine savrulmalar oldu. Şimdi kin, husumet, yalan ve yanlışla tarihsel bir süreci anlatmaya çalışmak dürüst bir tavır sayılamaz. Daha önce de yazmıştım. DDKO'nun kuruluşuna karşı olanlar ya da bir iki aylığına cezaevine gelip giden arkadaşlar nasıl bütün süreci bugün detaylandırarak yazabiliyorlar? Bu doğru değil. Bazılarına genişçe cevap vermiştim, tartışılmadı. Göndereceğim metnin içinde bunlara rastlamak mümkün. Böyle birkaç arkadaş var.(...) Görüş ayrılıkları program farklılıkları vb. hemen hepsi olsa da, yine de bu dosyada yazılanlar gerçekleri ifade etmeli ve DDKO'nun tarihteki yerini daha da güçlendirmeyi sağlamalıdır. İçinden geçtiğimiz süreç ulusal politikaları, soyut olmayan birlikleri dayatıyor. Aynı zamanda yanlış yapanların bunu açıklama fırsatlarını, küçük de olsa bir özür dilemelerini de gerekli kılıyor sanıyorum.

Ben bu sürecin öncüsüydüm. Bazı arkadaşlarla DDKO'ları yönetip yönlendirdim. Bedelini de ödedim. Bunu gizlemenin ya da bazıları gibi üstünden atmanın gereği yok. Süreci açık ve dönemine uygun ifade etmemiz bir namus borcu. Üstelik, *İddianameye Cevap*, *Savunmalar*, *Yargıtay Layihası* ve dosyadaki diğer bazı metinlerin orjinalleri elimizde. İnkâr edilecek bir şey yok. Ve o süreçten bugüne gelen üst organ olarak açıkladığım kuruldan iki arkadaşımız vefat ettiler, diğer ikisi hayattalar. Her arkadaşın bir görevi vardı, biri kurulacak İstanbul DDKO ile aramızdaki ilişkiyi, diğeri Ankara DDKO ile ilişkiyi, birisi mali sorunları, bir diğeri de dış ilişkileri götürüyordu. Ben de bu arkadaşlarla onların ilgilendikleri alanlarda birlikte çalışıyordum ve koordinasyonu sağlıyordum. İlk olarak legal konumlanacak Ankara ve İstanbul DDKO'ların, tüzük, program, kurucuların ve ilk yöneticilerinin tesbitine çok uğraş sarfettik. Daha sonra yönetilip yönlendirilmelerine de aktif katıldım. Özetle, hem kuruluştan önceki, hem de kuruluştan sonraki dönemi bazı arkadaşların yardımlarıyla yönetip yönlendirdim. Anlatılmaz çok büyük bir efor harcadık ve emek verdik. O süreç sıradan bir süreç değildi. Kişisel sürtüşmelerle, sen ben meselesiyle yıllar sonra açıklanacak bir süreç değil.

Sözünü ettiğim üst illegal (yarı/legal) organ dışında, daha alt düzeyde kadrolarımızdan ve cezaevinde önde vuruşan, dışarı çıktıktan sonra da birlikte olduğumuz, mücadeleye şöyle ya da böyle devam eden, süreçten bazı nedenlerle ayrılan arkadaşlarımızdan hayatta olanlar da var. Benim itirazım bu unsurlarla ilgili değil, ilişkili olmayanlarla ve onların birdenbire bu süreci ulu orta açıklamalarına ilişkindir. Ben bunu ayıp sayıyorum. Üstelik, bilinçli ya da bilinçsiz bizim üzerimizden atlanarak, bizi varsaymayarak, gerçekleri, olayları inkar ederek DDKO süre-

ci anlatılamaz ki. Acaba diyorum, belgelenmiş bir süreç için bu unsurlar “tanık” olarak mı dinleniyorlar? Bu konuda gönderdiğiniz sorularda bu arkadaşların açıklamalarında yer almamış. Elbette, sorulara tıpa tıp uymak gibi bir zorunluluk yok, ancak dosyanın çerçevesi çizilmiş olduğundan en azından bu düzeyde uymak gerekiyordu. Çok gerilerde kalmış, birçok belge ve bilgi ile tarihe geçmiş bir sürecin bugün böyle anlatılmasını büyük bir yanlış sayıyorum. Bunca iftira, karalama ve bazı unsurların “anılar”ında çok aşağılara indirdikleri bir düzeyi, elbette vargücümüzle savunmamız gerekiyor diye düşünüyorum ve bize hak vereceğinizi umut ediyorum. Yalnız DDKO’lar değil bütün tarihimiz açısından savunma ve koruma görevimize devam edeceğiz.

2003 tarihinde 1. baskısı yapılan *Yenilginin İzdüşümleri* adlı kitabımda, 3. bölüm olarak 441- 544. sahifeleri arasında yer alan DDKO’larla ilgili metni, **BİR** dergisi yayınına uyarlayarak, yeniden redakte ederek düzenledik. 374’den 451. No’ya kadar olan dipnotları da metne uygun olarak 1’den 78’e kadar yeniden numaraladık.

Kısa Biyografi

1942 yılında Kürdistan’da Muş’ta dünyaya geldi. Ailesi aslen Van’ın Hoşap Kalesi beylerinden. Kürdistan’daki sürgünler nedeniyle yerlerinden edilmişler ve Muş Ovasına gelip yerleşmişler. Kürdistan’ın birçok yerinde bulunan büyük bir aşiret, Kotan aşiretindedir.

Daha sonraki ayaklanmalar nedeniyle de, ailesi Türkiye’nin batı bölgelerine sürülmüş ve uzun zaman buralarda sürgün yaşamışlardır. Dedesinin milletvekili olmasıyla Ankara’ya giden ailesi, daha sonra Muş’a dönmüştür.

İlkokulu Varto’da bitirdi. Ortaokul ve liseyi değişik illerde okudu. Ankara Dil/Tarih/Coğrafya Fakültesi Felsefe/Sanat Tarihi-Arkeoloji bölümüne girdi, 3. sınıfa geldiği zaman terk etti ve Ankara Hukuk Fakültesi’ne geçti. Üniversiteye başladığının ilk yılı, 1962’de Türkiye İşçi Partisi’ne katıldı, aktif çalışmaya başladı. Bir ara askerliğini yapmak üzere Varto’ya döndü ve ilkokul öğretmenliğine başladı. Ancak tamamlamadı ve geri dönmek zorunda kaldı.

1968 eylemlerinin yönetici ve yönlendiricilerindedir. TİP gençlik kolları, üniversite öğrenci dernekleri birliklerinde aktif çalıştı. Fikir Kulüpleri Federasyonu, Türkiye Milli Talebe Federasyonu vb.. örgütlerde yöneticilik yaptı. Daha sonra 1969 yılında DDKO’ları yönetip yönlendirdi. Ve 1970 yılında tutuklandı. Yargılandı ve 16 yıl ağır cezaya çarptırıldı.

1974 yılında çıkarılan Af Yasası’nın “eşitlik ve genellik esasına aykırı bulunması” nedeniyle bozulması üzerine tahliye oldu. Hukuk Fakültesi son sınıfta cezaevine girmiş ve birkaç dersi kalmıştı. Fakülteyi bitirip stajyer oldu ve daha sonra serbest avukat olarak çalıştı.

Çağdaş Avukatlar Derneği, Pol-Der gibi kuruluşların aktif avukatlığını yaptı, Pol-Der’in eğitim ve örgütlenme çalışmalarına Türkiye çapında katıldı. 1975 yılın-

da KOMAL Yayınevi'nin ve 1976'da ise *Rizgarî* dergisi yönetiminde yer aldı. *Rizgarî* yazı kurulu başkanlığı yaptı. Yönetip yönlendirdi. Kürdistan'lı örgüt, grup ve kişilerle *Rizgarî* temsilcisi olarak ortak cephe çalışmalarını yönetti.

1979 yılı sonlarında kaçak duruma düştü ve 1980'de tutuklandı, 1985 yılında Diyarbakır Cezaevi'nden tahliye oldu. Askere gitmedi, ülkeyi terk etti. Yunanistan'da uzun süre siyasi mülteci olarak kaldı. Şimdi Almanya'da kalmaktadır.

Diyarbakır Cezaevi'nde kurulan Kürdistan Komünist Partisi Genel Sekreteri olarak görevlendirilmişti. Cezaevinden çıktıktan ve yurt dışına gitiği zaman bu partinin kendisini dondurup, yeni bir program ile bir kitle partisi kurulmasına karar alınmış ve Partiya Rizgarîya Kurdistan'ın Genel Sekreterliği'ne getirilmiştir. Bu kez Avrupa'da bazı örgütlerle ittifak ve bazılarıyla da cephe kurulması çalışmalarını *Rizgarî* adına yönetip yönlendirmiştir.

Birçok isimsiz kitapları var. *TBKP Program Eleştirisi, Marksist Öğreti ve Yeniden Yapılanma, Diyarbakır Cezaevi Raporu* vb.. *Kürdistan Press* ve *Rizgarî* dergilerinde sayısız makale ve yazıları yayımlandı. Son olarak ilk legal kitabı *Yenilginin İzdüşümü* var. *Yakın Tarihimiz*, I. Cilt 1960-80 ve II. Cilt 1980-2000 çalışması sürüyor. Ayrıca "Yeni Gelmiş Gibi" isimli mültecilik yıllarını belgeleyen bir roman çalışması var. Anıları'nı da kapsamlı olarak yazmak için programlaştırmış durumda.

1. DDKO'ların Ortaya Çıktığı Dönemin Özellikleri

Bilindiği gibi biz, bir bütün olarak Türk devrimci hareketinin içinde büyümeye başladık. Bu büyüme bizim rızamız ile değil zorunluluk ve dayatmalardan ötürüydü. Her ne kadar dede ve babalarımızdan Kürtlerle ilgili bilgiler edinmiş ve onların başına gelenleri öğrenmiş olsak da, daha çok ulusal olmayan bir yapılanmaya girmiştik. Bu Türkiye'de devrim yapmak ve "Sol"u "sosyalizm"i getirmek içindi. Teorisi başkaları tarafından yapılmış olan bu tezin yarattığı hareket içinde uzun dönem kaldık. Ne zaman ki, teoriyi ve pratiği bir araya getirip tarihimizin ince noktalarına eğildik, o zaman solcu da sosyalist de olsak, Kürt sorununa kafa yormaya, Kürdistan mücadelesini düşünmeye, tartışmaya ve programlamaya başladık. Ne de olsa biz, önce Kürt olarak dünyaya gelmiştik, diğer herşeyi sonradan edinmiştik.

SSCB'de olup bitenler, dünyadaki mücadelelerin yaydığı teorik atmosferde, bir de gençliğimizin verdiği sıcaklık ile muhalefet olmayı, insanların temel sorunları ile uğraşmayı önümüze koymuştuk. En önemlisi, sisteme ters gelen yanlarımızdan ötürü, büyük metropollerde gelişen öğrenci hareketleri içinde kendimizi bulmuştuk. Ne de olsa, biz de üniversitenin içindeydik. Bundan önce, lisedeyken bir muhalefet eğilimimiz de vardı.

O dönem en önemli olaylardan biri 1960 askeri darbesi ve ardından gelen 1961 Anayasası'ydı. Bu gelişmeler Türkiye'de biraz da sol bir muhalefetin oluşmasını sağlamıştı. Ama bunun içinde en çok cuntacı eğilimler boy vermişti. "kitleler geriydi" görüşleri yaygınlaşıyordu, "olsa olsa bir kadronun eline iktidar verilmeli

ve planlama yapılarak" ülke "sol bir biçime" götürülmeliydi. Bu anlayışı, gençlik kitlesi ve onun yarattığı daha çok CHP yanlısı öğrenci birlik ve örgütleri kucaklayabiliyorlardu.

Bizim de ilk tanışmışlığımız bunlarla oldu, başlarında Doğan Avcıoğlu gibileri vardı.¹ Dönemi anlatması bakımından D. Avcıoğlu'nun bir belirlemesini aktarayım:

"Sınıf egemenliği meselesini sanki bugünün en hayati meselesiymiş gibi her şeyin üstünde sayan bir davranış, çeşitli sosyal sınıfların psikolojisini göz önünde tutmadığı için, hiç değilse taktik bakımdan hatalı olmuştur. Fakir ve mütevazı ailelerden gelen ordu, Türkiye'mizin ileri hamlelerinde dayanılacak en sağlam kuvvetlerden biridir. Ordunun mutlaka faşizm getireceğini iler sürenler, her şeyden önce Nasır denemesini aydınlığa çıkarmalıdır. Nasır'ın bu yaz açıkladığı program, oldukça ileri sosyalist bir programdır."²

Doğan Avcıoğlu'nun görüşü açık. Bu kısa belirleme o dönem için söylediklerimizi de açıklıyor sanyorum. Yani, askerler yönetimi alıp bir seçkin kadroya vermeli, onlar da ordu adına ülkeyi yönetmeliydiler. (...)1962 itibariyle bu anlayış bize göre değildi. Yıllardır bütün yaşamımızda askerleri iyi tanıyorduk, onlarla ilgil çok hikaye dinlemiştik.

Sonunda, gelişmekte olan TİP (Türkiye İşçi Partisi) içine girdik. Burada teorik bilgi ve becerilerimiz gelişmeye, tartışma, yargılama olanaklarımız artmaya başladı. Üniversiteye geldiğim ikinci yılı, Ankara Küçük Esat'ta halk pazarında bildiri dağıtanları görüp bir tane aldım, okuduktan sonra TİP'e girmeye karar verdim. 1962'de TİP Çankaya ilçe üyeliğine Uğur Cankoçak'ın sunuşu ile kaydoldum. Bu bağlamda, "sosyalizmi ve ulusal sorunu" da eksik-aksak öğrenmeye başladık.

¹ Doğan Avcıoğlu'nu Sosyalist Kültür Derneği'nden tanıyordum. Bende ciddi bir araştırmacı ve dürüst bir insan izlenimi bırakmıştı, onu öyle tanıdım. Sosyalist Kültür Derneği'nde verdiği konferansları izledim. Doğan Avcıoğlu ve yanındakilerin TİP ile araları iyi değildi. Çalışmaları daha çok TİP karşıydı, aralarında büyük bir kopuşma yaşıyor, ileri düzeylere varan suçlamalar oluyordu. Doğan Avcıoğlu, başyazarlığını yaptığı bir dergi de çıkarıyordu. Bu YÖN dergisiydi, döneme göre ileri düzeyde bir araştırmacı, inceleme ve teorik yayın sayılırdı, içinde önemli kadrolar da taşıyordu. Denilebilir ki, MDD (Milli Demokratik Devrim) görüşünün ilk embriyonları da Sosyalist Kültür Derneği'nde gelişti. Burası giderek Milli Demokratik cephe ve Cunctacı eğilimlerin merkezi haline geldi. **Yukarıda Yenilgimizin Teorisyenleri, Özel örnek: Mihri Belli** bölümünde bu düzeylere değinmiştik. (Adı geçen Yenilgimizin Teorisyenleri için Mümtaz Kotarı'nın *Yenilginin İzdüşümleri* kitabından söz ediliyor. Bak: *Yenilginin İzdüşümleri*, birinci baskı/ 2003, Sh:276. Başlık: Olgu/6) Doğan Avcıoğlu 1969'da da *DEVİRİM* dergisini çıkardı. Ciltler dolusu Türk tarihi ve çok şey yazdı, ama bizi, Kürtleri bir araştırmacı olarak ihmal etti. 1983 yılında ben cezaevindeyken vefat etmiş, daha sonra öğrendim. Her şeye rağmen kendisini saygı ile anıyorum.

Tek yanlış olmaması açısından o dönemin TİP kanadının görüşlerine de bakılmalıdır. Özete, TİP, YÖN çevresine ağır suçlamalar getiriyor, onları cuntacılık ve sosyalizmi sulandırmakla suçluyordu. Daha geniş bilgi için bak: *TİP'in Birinci On Yılı* (1961-1971), İNFO-TÜRK, Araştırma-Çeviri-Belge Bölümü Elkitapları Dizisi 18, Brüksel, Şubat 1982. Yeri gelmişken sunu da belirtiyim, Sait Kırmızıtoprak'ın da Sosyalist Kültür Derneği'nde tanışmıştım. Beni ve Zülküf Şahin'i gördüğü zaman mücadele içinde olduğumuz için sevinmişti. O zamanlar daha çok Kemalizm'e yakın duruyordu. Daha sonra Kürt hareketinin ileri unsurları arasında yer aldı ve (kod adı ile Şivan) Türkiye'de (diğerinden bu de ile ayrılıyordu.) Kürdistan Demokrat Partisi genel sekreterliğini yaptı. Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi lideri Sait Elçi'nin ölümü ile suçlanarak, Güney Kürdistan'da yanındaki arkadaşları Brüksel ve Çeko ile birlikte yarglandıktan sonra idam edildikleri açıklandı. Gerek Sait Elçi ve gerekse Sait Kırmızıtoprak ve yanındaki arkadaşların ölümleri, üzerimizde çok etkili olmuş, bizi haddinden fazla üzmüştü. Onların hepsini sevgi ve saygı ile anıyorum. Şivan'ın yanındaki arkadaşlarından biri de Hikmet Bulutekin'di ve Ankara DDKO kurucu üyesiydi.

² Doğan Avcıoğlu, YÖN, 12.9.1962. Nakleden: ag. "TİP'in Birinci On Yılı", Sh:24. Nasır, Mısır'da bir lider, askeri darbe ile yönetimine gelip "Arap Sosyalizmi" yaptığını öne sürmüş ve Sovyetler Birliği yanlısıydı.

Cunta eğilimleri durmuyordu. 1960 Askeri Darbesi'nin lideri Cemal Gürsel'in Kürt olduğu söylentileri vardı, kitleler içinde demokrat olduğu da tartışılıyordu. Cunta yönetimi "Milli Birlik Komitesi" olarak kısa sürede sivil koşullara geçmeye hazırlanıyordu. Bu yönde TC tarihinde ileri düzeyde sayılan bir Anayasa (1961) yapılmış ve referanduma sunulurken kabulü de sağlamıştı. C. Gürsel'e "Milli Birlik Komitesi"nde bir suikast düzenlendi, bu saldırıdan sonra ağır bir felç geçirdiği söylentileri yaygınlaştı. Bunu yapanlar değişik ülkelere sürgün edildiler, aralarında "meşhur ve maruf" Albay Alpaslan Türkeş de vardı. (...)

Daha sonra 22 Şubat 1962'de bir askeri kalkışma oldu. Bu kalkışmayı yapanlar affedildiler ve yargılanmadılar. Ardından 21 Mayıs 1963'de ikinci bir askeri kalkışma daha yapıldı. Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir liderliğinde Harp Okulu öğrencileri Ankara'yı işgal ettiler. Bu kalkışma sırasında ben, Mamak'ta kiradığımız bir evde arkadaşlarımla kalıyordum ve arkamızdaki "Mamak Er Eğitim Tuğayı" tarafında meydana gelen patlama ile uyandık ve şehre indik, herkes gibi olanları seyrettik. Sonunda ellerindeki silahlarla Harp Okulu öğrencileri teslim oldular. İ. İnönü bu kez affetmedi, geniş tutuklamalar oldu, Harp Okulu'nda değişiklikler gerçekleştirildi. Albay Talat Aydemir ve binbaşı Fethi Gürcan yargılamalar sonunda idam edildiler.

Burada bir parantez açalım. 1960 Darbesi öncesi 17 Aralık 1959'da 49'lar olarak anılan tutuklamalar olmuş, Kürt aydınları yargılanmışlardı. 1961 Ocak-Şubat aylarında tahliye olmuşlardı ve davaları devam ediyordu. 1963 askeri kalkışmasında da Haziran 1963'te 23'ler tutuklanmış ve yargılanmaya başlanmıştı. Aralarında Güney Kürdistanlı aydınlar da vardı. Bunlar da 1964'te tahliye olmuşlar ve davaları çok sonraları sonuçlanmıştı. Bu kısa belirlemeleri yapmamızın nedeni, bütün darbelerde Kürtlerin gerekçe olarak sunuldukları, tutuklandıkları ve yargılandıklarını anlatmak içindir. Nitekim, DDKO'lar dönemi 1971 müdahalesinde de yine gerekçe olarak Kürtler öne sürüldü ve bizler yargılandık, ağır cezalara çarptırıldık. Geçmişte her defasında ve şimdilerde de yine bütün bu gerekçeler yine Kürtlerin inkarı üzerine öne sürülmüş, kullanılmıştır. (...)

Daha sonraki dönem Cuntacılar tarafından geniş cephe ortaya atıldı. Bu öneri TİP'deki bazı unsurlar tarafından da olumlu karşılandı, hatta ilk dönemler desteklendi. Bu destekçiler arasında Behice Boran da vardı. Cuntacılar TİP'in bu tavrını övüyorlardı. Ancak, öneri daha sonra başka yerlere savruldu.

Milli Demokratik Cephe Türk ulusunun devrimini öneriyordu. Bize tersti. Yeri gelmişken belirteyim, 1971'deki gelişmeler de buna yakın ve benzer öneri ve eylemliliklerdi. (...)

TİP, 1965 seçimlerinde büyük uğraşlarla sonunda 15 milletvekili ile meclise girmeyi başarmıştı. Ve aralarında Kürt olan unsurlar da vardı. Bu, bizim ortaya çıkışımızın başlangıcı olmuştu da denilebilir.³

³ TİP içindeki Kürtlere "Doğulu sosyalistler" adı takılmıştı, daha doğrusu bunu kendileri böyle açıklamışlardı. Bu grupta birlikte TİP içinde Kürtlerin önemli bir muhalefet olduğu söylenebilir. Bizim ortaya çıkışımızı da bununla başlatmak yanlış olmaz. Biz de bu grupta birlikte hareket etmeye başlamıştık. TİP, 1965 seçimlerinde 14 milletvekili çıkarmış, İstanbul TİP listesinden bağımsız aday olan Çetin Altan'ın da kazandıktan sonra TİP'e katılması ile Mecliste 15 kişilik grup oluşturmuştu. Milletvekilleri arasında Kürt unsurlar da vardı, Dr. Tarkan Ziya Ekinci de milletvekili olarak Meclise

TİP'in dışında bir de YTP (Yeni Türkiye Partisi) vardı. Kürtlerin bir bölümü de bu partide yer alıyorlardı. Böylece, 1968'lere gelmiştik. YTP ile ilgili kısa bazı açıklamalar yapmak gerekecek.(...) Bu parti, Kürt olan Dr. Yusuf Azizoğlu'nun liderliğinde bir partiydi.

1968 yılları dünyayı alt üst eden bir "devrimci dalga" olarak yayılmıştı. Bu döneme denk düşen biçimlerde Türk Devrimci Hareketi'nin "**Milli Demokratik Devrim**"(MDD), "**Sosyalist Devrim**" (SD) anlayışları olarak ikiye bölünmesi de gerçekleşmişti. Bu bölünmede taraflar yalnız bizim ayrılığımız için değil, aynı zamanda bir bütün olarak mücadelemiz açısından son derece vahim yanlışlar yaptılar. Detaylı incelenirlerse bu akımların, özellikle MDD Hareketi'nin devletin uygulamak istediği programların önünü açmada ve yol almasında önemli yardımcı görevlerini yerine getirdiği görülür.(...) Böylece büyük bir kargaşa ortamı oluşmuştu. Biz de "**Doğulu devrimci gençler**" olarak bu ayrılıkların ve giderek kargaşanın tam orta yerinde duruyorduk. Elbette aramızda yer yer tartışmalar yapıp durumu değerlendiriyor, kendi kaderimiz açısından bir ayrılık koymanın zamanı geldiğini, onlara "hizmetimizin" karşılığının verilmediği, ayrılmamızın zorunluluğunu vurguluyorduk, bu konuda kafa patlatıyorduk. Ama, nasıl olacaktı bu. Çünkü, zaten baskı ve suçlama altındaydık. Ayrılık bizi daha fazla tecrite götürecekti. Biraz da teorik olarak yetersizliğimiz, bir yerlere dayanma olanağımızın olmaması, *Kürtçülük* damgası yemek, hem "sosyalistliğimize" hem de korkularımıza gebeydi. (...)

Bölünme bazı "lider" unsurlar tarafından yaratılmıştı. Onların aralarındaki sürtüşmeler, hesaplaşmalar çok eskilere dayanıyordu. Bu bizi de ilgilendirmiyordu. Böylece birbirlerine aşırı saldırılar başlattılar, suçlamalar had safhaya vardı. Önemli olan, bunlara taraf olan genç insanlar tarafından ayrılığın temel nedenlerinin bilinmemesiydi. Yanlış da yönlendirildiklerinden birbirlerine saldırıya geçtiler. "Kraldan çok kralcı" olan gruplar, kişiler türedi. Giderek kemikleştiler. Taraf olma öyle bir dedikodu ortamı oluşturmuştu ki, artık iç tartışmalar dışında pek fazla bir şey yapılmıyor, hep birbirleri ile uğraşıp duruyorlardı. Biz de durumu dışarıdan yabancılar gibi izliyorduk. Sanki, yılların mücadele pratiğinde biz hiç olmamıştık! Oysa, en önde ve korkusuz bütün bir Türkiye sathında gözü kara vuruşmuştu, elbette bundan, kendi ulusumuz için hesap yapmak ve pay çıkarmak gerekiyordu. Bundan daha doğal ne olabilirdi. Hiçbir yerde kaçmamış ve de geri adım atmamıştık. Militandık anlayacağınız. Samimi ve içten bir mücadele pratiği sergilemiştik. Taraflar bizi almak, kapmak için olmadık şeyler yapıyorlardı. Artık gençlik örgütleri bir sınıf örgütü gibi davranıyor, kimse kimseye olanak bırakmıyordu. Herkes en iyi teorisyen, militan ve sosyalist olmanın gösterisini yapıyordu. Oysa tarafların arkasında gerçek olan bir şey vardı, o da parlamento içi mücadelenin sokaklara taşınması, cuntacı eğilimin aracı olmalarının sağlanmasıydı. Bu da gençlere hoş geliyordu..

Bugün kısaca belirlemek gerekirse, çok güzel ve samimi bir mücadele ver-

girmiş, "Doğulu sosyalistler" ekolünün başını çekiyordu. TİP'in meclise girişi, aslında bir yasa değişikliği ile olmuştu. Adına "Milli Bakıye" denilen sistem gereği, baraj da olmadığı için alınmış tüm oylar değerlendirildiğinden böyle bir sonuç ortaya çıkmıştı. Biraz da, meclise karma bir yapı kazandırmak siyaseti güdüldüğünü de göz ardı etmemek gerekiyordu.

ilmişti. Birçok arkadaşımızın hayatına mal oldu, çok bedel ödedik. Ama, “sıfır maliyetle” kullanıldığı gayet açık. Ben de, başka arkadaşlarımız da sonraları “bölücü” ve “ayrılıkçılığa”, “ajanlığa” vb. terfi ettirildiğimiz zaman hep şunu demişiz; “Türk devrimci hareketi”ne sarfettiğimiz o akıl almaz eforu, fedakarlığı daha önce farkına vararak kendi ulusumuzun mücadelesine vermiş olsaydık keşke. Yine de verdiğimiz emek ve haklarımız onlara helal olsun! “Zararın neresinden dönülse zarardır” ama, yine de DDKO’larla attığımız adım tarihsel sürecimiz, genel mücadelemiz vb. açısından çok önemlidir ve zamanlaması da iyi yapılmıştır. Bir de o dönemin “lider” tayfasının sultasına, kapislerine, dedikodu ve çıkarlarına, vefasız, adaletsiz anlayışlarına bakıp üzölmek mümkün değil. Şimdilerde çoktan devletlerinin, Kemalizm’in yanında saf tutarak artık görevlerini saklamıyorlar. (...)

Neyse. Gençler kendi sorunlarından, ööke geneli sorunlardan soyutlanmaya başlamışlardı. Kitlelerde büyük kopuş oluşmuştu. Varsa yoksa, cuntayı getirmek vazgeçilmez bir kısa yol olarak savunuluyordu. Orduya yağlar çekiliyordu. Zaten ilk gözümüzü Ankara’da açtığımız zaman 1962 ve sonrası Genel Kurmay’ın önünde “İsmet Paşa çizmeni giy” “Kıbrıs Türk’tür, Türk kalacaktır” sloganları ile mitingler düzenleyen öğrenci federasyonunun, insanı sonradan utandıran yapılarından arta kalan şeyleri hep hatırlıyorum. İsmet Paşanın çizmelerinin izleri Kürdistan’da hiçbir yerden silinmemişken, Ankara’da ona yine o uzun çizmelerini giydiriyorlardı! Ne olup bittiğini hayretle izlemiştik.

“Doğulu Gençleri” geleneksel anlayışları ile “Biz kardeşiz, bu vatan hepimizin”, “Bölünmez bir bütünü” sloganları ile saflarına almayı başarmak için olmadık yöntemlerle aşırı eylemlilikler, vuruşmalar pazarlanıyordu. (...)

Son saflaşmalar içinde de MDD ve SD taraftarları aynı yöntemlerle bizleri içlerine çekmeye çabıyorlardı. Sloganlar değişik olsa da ilk dönemlerin mitinglerini, askerlerin gelme heyecanını yine de anımsatıyordu. Bu aşamada gruplar, değişik olarak “HALKLAR SORUNU”nu ortaya attılar ve tartışmaya başladılar. Herhalde bu da bizim mücadele içine çekilmemiz için verilmiş bir tavizdi!

Biz de kör değildik, okuyor, görüyor ve dinliyorduk. Tarihin sayfalarını açmıştık. Dedelerimizden, babalarımızdan kalan anılar, hatıralar gözlerimizin önündeydi. Lenin’de ya da sosyalizmin genel anlayışı içerisinde bizim halimize de **bir reçete** bulunurdu herhalde! Hep başkalarının değirmenine su taşıyamazdık.

Kendi aramızda görüşmeler yapmaya ve bir örgütlenme yaratmaya karar vermiştik. Türk “Sol”undan kopacaktık. Bu bir **boşanma**ydı, ayrılığımız hem **meşru** hem de **gerekli**ydi. Bunun ötesini dedikoduları, suçlamaları hiç tartışmak gerekmiyor. Zaten, 1967 yıllarındaki Doğu Mitinglerinden sonra işlerimiz biraz da onlardan ayrılmış, bölgemiz ve ulusumuzun somut taleplerine, kendi sorunlarımıza eğilmemizi sağlamıştı. Bu konuya DDKO’nun çalışmalarında geleceğiz. (...)

Konuyn dağıtmadan o dönem “Doğulu gençlerin” nasıl zorlandıkları, hangi kanallardan baskı yediklerini kısaca belirteyim.

TİP yanlısı FKF (Fikir Kulüpleri Federasyonu) içinde bulunan Kürt unsurlara yapılan baskı ve MDD ile SD yanlılarının ayrışması konusunda mutlaka taraf

olmamızı dayatmaları⁴ diğer yandan daha sonra İstanbul'da gündeme gelen ve ileride THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu) ile iç içe geçecek olan DÖB, (siz adına bakmayın, sayıları çok az olan bir grubun örgütüydü.) bütün "eylemlilikleri" içinde Kürt unsurları tutarak bize taraf olmamızda dayatma yapıyordu. "Kürt gençleri" zorunlu olarak taraf olma ile karşı karşıya bırakılmışlardı.⁵

MDD saldırılarını TİP'e yöneltmeye başladığında artık TİP'liler bize yaklaşmaya ve bizi ellerinde tutmaya özen göstermeye başladılar. Bu tarafın gençlik liderleri de bizlere övgüler dizmeye başlamışlardı.

FKF bunu yaptı. Sorun Kürtlerin durumunu tartışmak değildi. Bu konuya eğilmemiz gerekiyor, çünkü tarihsel sürecin tespiti önemlidir. Esas amaçları MDD karşısında kendilerine güç toplamak ve bizi kullanmaktı. Nitekim, DDKO kurulduktan sonra da bunu yaptılar ve bizleri bölerek, kendi saflarına çekmeye uğraştılar. Ama, tam başaramadılar. Elbette bu çabalar içinde TİP içindeki "Doğulu Sosyalistler" ekolünün bazı üyelerini de saymak gerekiyor. (...)

TİP'i, "sosyalizmden ayrılan" ve "kapitalist olmayan yol"u önüne koyan bir kitle partisi olarak eleştirip vaveyla koparan MDD'ciler; birdenbire birçok kuruluşu içine alan "Devrimci Güç Birliği" ilan ettiler.. Bunun içinde kimler yoktu, Mucip Ataklı paşadan Kadri Kaplan'a kadar herkes..

Bunun teorisyenini Mihri bey şöyle diyordu:

*"Türk toplumunda, emperyalizmin işbirliğesi sömürücü güçlere karşı duran, tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye'nin bir gerçek olmasını özleyen ve bu uğurda anayasasının sağladığı hak ve özgürlüklerden son kertesine kadar yararlanarak eyleme girişmek azminde olan örgüt, kurum ve çevreleri kucaklayan Devrimci Güç Birliği kurulmuştur. Devrimci Güç Birliği'nin temel ilkeleri , Milli Demokratik Devrimin ilkeleridir."*⁶

Bu birlik içinde herkesi barındırıyordu. Mihri bey Anayasa'nın son kertesinden, Milli Demokratik Türk Devrimi'nden, iktidarı ele almaktan, eylemlerden bahsediyordu. Bunu da sosyalizm adına yapıyordu. Kemalist-sosyalist ittifak kurulmuş ve bunun da utanmadan teorisi yapılmıştı. Kemalizm'e bu misyon da verilmişti. Nihayet "Nasyonal bir sosyalizm" olabilirdi! Bizim için ayrılmak daha net hale gelmişti, bunu artık iyice anlıyorduk. Bir de, yakından tanıdığımız, içinde olduğumuz bu akım ve içindeki örgütleri iyi biliyorduk. FKF'nin hemen yakınında, Sakarya Caddesi'ndeki ESMUH'taki meyhanede (Eski Muharipler Derneği'nin Lokali) DEV-GÜÇ planlanmaya, emekli subaylarla bütün bir mücadele alt üst edilmeye başlanmıştı. Sonuçlarını gördük, birçok genç insanı gözü kapalı toprağa ve devlete veren liderler, teorisyenler ortalıktan yağdan kıl çeker gibi kayboldular,

⁴ Bu konuları yukarıda Olgü 6'da tartışmıştık. FKF'deki ayrışma konusunda da ayrıca Dipnot: 267'ye bakınız. (Bak: Ag. Yenilginin İzdüşümleri kitabı. Olgü/6 için Sh:276 ve Dipnot:267 için Sh:297.)

⁵ Kısa adı DÖB olan Devrimci Öğrenci Birliği, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının örgütüydü. İçinde Mustafa Zülkadiroğlu, Mustafa Lütfü Kıyıcı, Mustafa Gürkan gibi MDD grubunun ileride asal savunucuları olan unsurların yanında Kürt olanlar da vardı. Örneğin, Hikmet Bozçalı (İstanbul DDKO Başkanımız), Necmettin Büyükkaya (DDKO legal olmayan üst örgütlenme komitesi üyesi) gibi unsurlar da bulunuyordu. Mehmet Demir gibi arkadaşlarımız da ağıttan buna destek veriyorlardı. Sayıları 15'i bile bulmayan bir grupla bu örgüt İstanbul'u kasıp kavuruyordu, tüm eylemler bunlara aitti. Özellikle, cunta yanlısı üniversite eylemlerini bunlar gerçekleştiriyorlardı..

⁶ Mihri Belli. *Türk Solu Dergisi*, 29.4.1968.

başka süreçlere katıldılar. Sonunda PKK teorisyenliğine kadar geldiler. “Her tarakta bezleri var”dı bunların. Ve ellerini kollarını sallaya sallaya Türkiye’ye geri dönerek, kendi anlatımlarına göre boğazın mavi sularına bakarak iç geçirip, demleniyorlar, günlerini gün ediyorlar.(...)

2. DDKO Kuruluş Dönemi

DDKO’lar kısaca yukarıda açıkladığım kargaşa ortamında biçimlenmeye başladı. İlk önceleri uzun bir çalışma ile Doğu Kültür Dernekleri Federasyonu çalışmasını yürüttük. Bu program, varolan “Doğu Kültür Dernekleri”ni bir araya getirmek ve güç toplamak, kendi örgütlenmemizi yaratmak amacına matuftu. Bu derneklerin önemli güçleri, maddi olanakları, yurtları vb. vardı. Bir ikisi hariç, sonunda bütün derneklere egemen olmayı başarmıştık. Ele geçirilmeyen dernekler üzerinde de çalışmalar ve muhalefetimiz sürüyordu. En çok direnen ve bizi uğraştıran, bir türlü ele geçiremediğimiz Erzurum İli Kültür Derneği olmuştu. Sonunda onları da genel programımıza kanalize edecektik.

Düşünülen federasyonun tüzük ve programını yaptık, kurulmaya hazır hale getirdik. Bu konuda kurucuların da tespiti yapıldı, en geniş biçimde bütün illeri kapsamaya amaçlandı. Tam kuruluş için başvuru yapacağımız aşamada gelişen olaylar ve görüşlerimizdeki değişiklikler kuruluşu ertelememizi sağladı. Bir de, YTP ile ilişkilerimiz gelişmiş, bizzat Y. Azizoğlu bana gençlik kolu görevini önermişti. Kürdistan’da gelişen YTP bizim yarattığımız potansiyeli almak istiyordu. Ancak, yukarıda da değindiğim gibi, örgütlenmemizin kapsamının genişlemesi, değişmesi ve siyasallaşması, DDKO’lar olarak belirginleşmesi sonucu bu öneriyi kabul etmedik.⁷

Böylece amacımızın sadece Kürt gençlerini birleştirmek olamayacağı, aynı zamanda “Doğu” kavramı içinde bölgeye dönük, açık olmasa da Kürtlerin varlığı, dili, kültürünü geliştirmek zorundaydık. Bu doğrudu. Dolayısıyla bu yönde politikaların oluşmasını sağlamak, kadrolaşmak eğilimleri, daha açık söylersek Kürdistan olgusunu bir yerlere yerleştirmek gerekiyordu. Bu da zordu. Yasal çerçevesi bir yana, bunu çalıştırmak çok büyük bir güç ve inisiyatif, yetenek istiyordu. Kürt halkının sorunlarının tartışılması yanında Güney Kürdistan’daki gelişmeler de bizi etkiliyordu. Nihayet tabanımız Kürdistan’daki bütün eğilimlerden genç

⁷ Dr. Yusuf Azizoğlu ile kendi isteği üzerine görüştük. Bize çok sıcak davrandı ve çalışmalarımızı çok başarılı gördü. Her yardımı yapacağını belirtti. Eskilerden görüşüğümüz unsurlar arasında diyebilirim ki Azizoğlu özel bir örnektir. Belki de biraz siyaset yapmasından ileri geliyordu denebilir. Ama, iyi bir insan, iyi bir Kürt ve kültürel seviyesi çok yüksek biriydi. Özetle, varolan Doğu Kültür Dernekleri’ne maddi yardım yapacağını ve bizim de bunlardan yararlanmamızı önerdi ve yaptı da. Bütün olanakları değindiğim gibi ele geçirmeyi başardık. Kendisi koalisyon hükümetinde sağlık bakanı olduğu için, bir takım olanakları sağlaması kolay olmuştu. Mecliste Komando olayları sırasında dönemin içişleri bakanı ile meclis kürsüsünde polemikleri olmuş. İçişleri bakanı “Azizoğlu Kürt olduğunu söylesin, ben de kabul edeceğim” gibi bir provokasyon sergilemişti. Azizoğlu bunu söylemedi. Türk vatandaşlığından bahsetti. Olayları anlattı ve knadı. Bize de ancak bu tür dolaylı bir yardımı yaptı. Kendisini minnet ve şükranla anıyorum. YTP Gençlik kolları görevine de Faruk Dinçer’i önerdik ve o çalıştı, bütün olanaklardan kendine gereği gibi yararlandı. (...) DDKO’ların yanında diğer çalışmaların kolay olmayacağı belliydi. Pek başarı sağlayamadılar.

leri kapsıyordu. Açıkça bir ulus biçim ve muhtevasını hareket ettirmemizin bilincindeydik. Kendimize hizmet etmemiz gerekiyordu.⁸

Kuruluş aşamasındaki gelişmeler ise şöyle;

Kürt gençleri arasında, o günkü tabiriyle sağ ve sol diyebileceğimiz görüşlerde olanlar, milliyetçi özler ileri sürenler, ulusal kimlik arayanlar da vardı. Örgütlenmemize çok yönlü bir ulusal muhteva hakimdi. Yani, bir görüş ya da kesimin değil, bir bütün olarak Kürt ve Kürdistanlı gençliğin ortak platformuna ulaşılmıştı. Bu son derece önemlidir. Ama yönetilip yönlendirilmesi de o derece zordu. Önceki ilişki ve bağlantılardan etkilenmiş bir karmaşıklık vardı. İlk dönemler bunu dengelemek, ortak özlere ulaştırmak gerekiyordu. Örgütün yürümesi zordu, gruplar arasında sert tartışmalar oluyor, bunu bazı büyüklerimiz de dürtüyorlardı. Temel ilke olarak “Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı” tavizsiz benimsendi. Bunda karar kıldık. Gruplara etki yapan en çok iki güç vardı, Kuzey KDP’ler ve TİP. Buradaki unsurlar grupları ilk dönem etkilediler, ayrıca dışarıdan gelen dalgalanma da bu gruplar üzerinde etkili oldu.

Dönem İtibariyle Bazı Olaylara da Kısaca Değınmek Gerekiyor

Siverek Öğrenci Yurdu Toplantısı

Ankara’da Siverek yurdunda geniş katımlı bir toplantı düzenlenmişti. Toplantıyı M. Sıraç Bilgin yönetti. Toplantı aynı zamanda, “Doğu”da devletin baskı ve köy aramaları eylemleri için birliktelik sağlamak, en azından ortak bir miting koymayı da amaçlıyordu. Bu toplantıda Sıraç ile aramızdaki tartışma çıkmış, hatırladığım kadarıyla Sıraç, ben ve bazı arkadaşları dışarı çıkarmaya kalkışmıştı. Toplantıyı terk etmiş de olabiliriz. N. Büyükkaya da İstanbul’dan görevli katılmıştı. Bu olay bizim lehimize oldu, birçok unsur DDKO kuruluşunu desteklemeye, bize katılmaya karar verdi. Sıraç gerekçe olarak, bu kuruluşun TİP yanlılarının bir güç toplama ve kullanma taktiği olduğunu ileri sürüyordu. Aslında Sıraç’ın o günkü durumu çok ilginçti, bunu burada detaylandırmak gerekmiyor. Bize böyle davranmazdı, ama kuruluşumuzu tamamlamak üzereydik ve ilke kararlarımıza çok bağlıydık. Ondan korkmadığımızı biliyordu. Dağınıklığı ve bütün Kürt gençliğini toparlamaya, kuruluşumuzu oluşturmaya çok özen gösteriyorduk. Bu konuda kararlıydık ve ciddiydik. Neyse, toplantıyı terk ettik, dışarı çıktık. O açıkça kabadayılık yapıyordu, ama sonra bu davranışından pişman oldu.

DDKO’lar Federasyon olamazdı. Üstte bir gizli kurul oluşturmuştuk. Bunu ben yönetiyordum. Bu kurulda Necmettin Büyükkaya, Halit Çetin Yalap, Yümnü

⁸ Bu konudaki tartışmalar kapsamlıdır. Bunları başka yerde, anılarımız ya da yakın tarihimiz içinde ayrıca ele almak gerekiyor. Açıkça Türk “Sol”u ve Kemalizm’in yenilmesi vazgeçilmez bir hedefti. Bu tehlikeli iki akımın karşısında durulması gerekliydi. Öyle de yaptık. Bunun için Ulusların Kendi Kaderlerini Kendilerinin Belirlemesi temel ilkesine sarılmak, teorik savunulması, vuruşulması zorunluuydu. Bunu yaptık, ama görevimizi gereği gibi yerine getiremedik. Çünkü koşullar, yeni ortaya çıkışımız, teorik kapasitemiz, maddi olanaklarımız elvermiyordu. Daha sonraki dönem KOMAL ve Rızgarı sürecinde ise, bunu tam başardık sayılabilir. Kendimizi teorik ve pratik ispatlamış olduk. Ama, DDKO dönemi kadar kitelleşemedik.

Budak, Ümit Fırat vardı. Genel örgütlenme bu kurula aitti. Tüm görüşmeleri biz yaptık, kararları biz aldık. Amaç maddesine federasyon ile ilgili hüküm de konulmamıştı. Çünkü, federasyon olursa, kapanma halinde tümü birden kapanacaktı. Tek tek DDKO'lar bağımsız gösterilmeye büyük özen gösterildi. Oysa bütün kuruluşumuz bir bütündü. Kanuna karşı hile kullanılmıştı. Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi'ndeki toplantı da gizli genel bir koordine kurulu için karar alınmış ve uygulamaya konulmuştu. Bu, hem kurulacak DDKO'lar arasında hem de DDKO'lar ile diğer kurum ve kişiler arasında bir koordinasyon sağlama görevi yapacaktı. İlişkilerin götürülmesi konusunda genel olarak örgütlenme, mali sorunlar, basın yayın, dış ilişkiler vb. konularında aramızda bir işbölümü de vardı. En çok ağırlık verilen yan ise, Diyarbakır ile olan ilişkilerdi. Çünkü, DDKO'ların gelişmesi ya da parçalanmaları burada sağlanabilirdi, bunu çok titiz götürmeye çalıştık. (...)

Kürtçü Olarak Tanınmış Bütün Kişilerle Görüşme İlke Kararına Bağlandı

Bu görüşmeler ayırım yapılmaksızın gerçekleştirildi. Siyasi görüşü, ideolojik yapısı ve sosyal durumu ne düzeyde bulunursa bulunsun, hemen ulaşılabilecek her Kürdistanlıya gidildi. Bunlar arasında şimdi hatırladıklarım şunlardır:

Yusuf Azizoglu, Şeyh Melik Fırat, Ali Rıza Bey, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Kasım Sever, Canip Yıldırım, Kemal Burkay, Naci Kutlay, Feqi Hüseyin, Kaya Müştakhan, Şeyh Gıyasettin Emre, Emin Kotan, M. Ali Arslan, Tahsin Ekinci, Kasım Bey, Norşin Beyleri, Patnos/Tutak'ta Öztürkler, Edip Karahan, Örfi Akkoyunlu, M. Ali Ermiş, M. Emin Bozarıslan, Medet Serhat, Yaşar Kaya, Necati Siyahkan ve burada adını hatırlayamadığım Ağrı, Diyarbakır, Mardin, Dersim, Elazığ, Bingöl, Muş vb.deki birçok unsurla görüşmeler yapıldı. Görüşleri alındı, maddi destek sağlandı. Görüşme yaptıklarımızın çoğunluğu bu çalışmayı olumlu buldular. Çok sert davranan, bizi suçlayanlar ve çekimser kalanlar da oldu.⁹

Aralıksız Toplantılar Yapıldı

Ankara'da toplantımız, Kızılay'dan cebeciye giden caddedeki DDKO'nun kurulduğu zamanki binasının karşısında bulunan T. Ziya Ekinci'nin evinde yapıldı-

⁹ Örneğin, M. Ali Ermiş, ki o zaman *Gün* yayınlarını yönetiyordu, aslen Malazgirtlidir, bize karşı çekimser durdu. Yine, M. Ali Arslan da çekimser tavır takındı. En sert tepki Yaşar Kaya'dan gelmişti. Aşağıda ona değineceğim. Yeri gelmişken belirteyim, Şeyh Melik Fırat da bizi Hınıs'ta evinden kovmuştu. Ben ve Rahmetli Yümnü Budak birlikte gitmiştik. Yümnü ile yani Hazro beyleri ile akrabalıkları da vardı. Şeyh Sait'in torunu olması da bize güç veriyordu. DDKO'nun durumunu anlattık ve destek vermesini istedik. Dinledi ve yüzümüze bakarak "siz iyi yetiştirilmişsiniz, nerede yetiştiniz, buradan çıkıp gidin ve evimizin 10 kilometre yakınında sizleri bir daha görmeyeyim vb.." gibisinden son derece sert belirlemeler yaptı, bizi ajanlıkla suçluyordu. Ayrıldık, moralimiz çok bozulmuştu. Ali Beyköylü'nün yanına Tekman'a gitmeyi düşündük, ancak vazgeçtik. Bir süre Hınıs'ta ortalıkta dolaştık, sonunda Varto'ya gitmeye karar verdik.(...) Melik ağabeyimiz önce devlet partilerinde ve sonra da PKK kulvarında boy gösterdi. Adına "himayelerinde hac kervanı" düzenlendi. Azılı bir Kürtçü olup çıktı. İyi, bir şey diyeceğimiz yok. Sonra da HAKPAR genel başkanlığı görevine getirildi. Bizden de yardım isteniyor, bunu yaptık, yaparız. Ancak bir küçük özaleştiri bile vermedi. Tarihsel süreç bakımından bu olay benim ve Yümnü'nün üzerimizde çok etkili olmuştu, birçok yerde de açıkladım. (...)

muştu. Bu toplantı çok tartışmalı geçmişti. Tarık Ziya, DDKO Karar Tasarısı taslak metni üzerinde anlaşmaya yanaşmakla birlikte, Musa Anter'e sert eleştiriler yöneltmişti. Musa Anter'in "bu yasal kurumu zorladığını, sosyalist görüş ve düşüncelerden arındırmak istediğini, biçimsel bir gizlilik yarattığını, onunla ilgili kuşkuları olduğunu" dile getirmişti. Toplantıya hatırladığım kadarıyla Naci Kutlay, ben, Yümnü, Halit Çetin Yalab vb. katılmışlardı. Canip ağabey'in de olduğunu anımsıyorum. Bir karar tasarısı hazırlanması ilke olarak benimsendi. Elimizdeki bir taslak metin önerilerle yeniden yazılmak üzere karara bağlandı. Bundan sonra, İstanbul'da bir toplantı yapılmasına karar verildi.

İstanbul toplantımız Mecidiyeköy'de M. Emin Bozarslan'ın geçici kaldığı bir evde yapıldı. İstanbul DDKO kurucularından bazılarının da metin üzerinde görüş ve düşünceleri alındı. Ben ve M. Emin Bozarslan karar tasarısını son haline getirdik, yazdık. Necmettin Büyükkaya ile birlikte orada bulunan Orhan Kötan da bize yardımcı oldu. Orhan ve Necmettin'in bir arada bulunmaları "Şivan Hareketi"nin (Dr. Sait Kırmızıtoprak liderliğindeki **Türkiye'de KDP**, yukarıda da belirlemiştim, diğer TKDP (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi)'nden isim olarak sadece **de** eki ile ayrılıyordu.) çalışmaları olarak kabul edilmesi gerekiyor, bunu daha sonra öğrendik. Yukarıda Orhan Kötan ile ilgili "*Kürt Cephesinde Yenilginin Teorisyenleri*" bölümünde bu konuya kısaca değinmiştik. 1. Dönem Karar tasarısı böylece son haline getirilmişti.¹⁰

Ankara'da Cebeci'de Dinçer Kiraathanesi'nin alt katını kullanabiliyorduk. Burada aralıksız birkaç toplantı yaptık, parçalı yapılan bu toplantılara kurucuların hemen tümü katıldı. Bu toplantılardaki konuşmalar kasete alınmış olarak bize yargılamada delil olarak kullanıldı. Büyük bölümünde ses uyumu benzerlik göstermedi, bize ait olmadığı ortaya çıktı. Birkaç kaset ise, nerede alındığı belli olmamasına karşın, bu yerdeki toplantılarda yapılmış konuşmalar olarak cezalandırılmamız için delil kabul edildi.

Toplantılarda daha çok bazı "Doğu"lu gençlerle bilgi alış verişi yapılıyor, kurucular da dahil hazırlanmaları sağlanıyordu. Aradaki farklı görüş ve düşünceler, davranış biçimleri giderilmeye, ortak zemin yaratılmaya çalışılıyordu.

Yaşar Kaya, Medet Serhat, Örfi Akkoyunlu, Edip Karahan vb. ile tek tek görüşüldü. (Adını andığım unsurlardan Yaşar Kaya dışındakiler hayatta değiller. Onları en içten duygularla ve saygıyla anıyorum). Bu unsurlarla İstanbul Diyarbakır Öğrenci Yürü, Avukat Medet Serhat'ın yazıhanesi, İstanbul Beyazıt'taki üniversite yanındaki kahvede birçok kez görüştük. Örfi ve Edip ağabey bizi her şarta destekleyeceklerini ve her türlü yardımı yapacaklarını belirttiler. Medet ağabey biraz çekimser kaldı, onun da "Şivan Hareketi" ile bağlantılı olduğunu tahmin ediyorum. (...)

Yine, Ankara'da Diyarbakır, Bitlis, Muş, Van, Siverek, vb. öğrenci yurtlarında birçok toplantı yaptık. Amacımız bütün Kürt arkadaşları sürece çekmek, eğitmek ve kazanmaktı. Bu toplantılar başarılı oldu. Bu toplantılarla ilgili yargılamaya yansıyan çok az bilgi var. (...)

¹⁰ Bak: DDKO 1. Dönem Genel Kurul Karar Tasarısı, 22 sayfa, 1969. Bu karar tasarısı Genel kurullarda kabul edildi. Bak: DDKO Davası Dosyası, KOMAL, Ankara, 1975. Belge: 12. Sh: 605-630.

Böylece, Kürt Öğrenci Dernekleri Federasyonu'ndan vazgeçerek, hazırlanan karar tasarısı kapsamında bağımsız bir Kürt Gençlik Örgütlenmesi üzerinde karar kılındı. Ankara'da kurulması beklenen federasyon da böylece ortadan kalktı. DDKO'nun ilk belirlenmesi böyle oluştu.

Her ne kadar yasal olması üzerinde ısrar etmemiz ve bunu kuruluşundan sonra da çok titiz götürmemize karşın, çalışmalar ve gelişen potansiyel kısa sürede bunu aştı.

DDKO'lar genel olarak o gün için **ülke** ve **ulus** kavramlarını legal olarak tartışmadı, bunu hep arkada gizli tuttu. Legal ve programatik olarak başta Kürt halkının varlığı önemli yer tutuyordu. Buna bağlı olarak dili, kültürü de gündemleştirildi. Bu sorunlar çok önem arz ediyordu. Böyle bir örgütü yönetmek ise zordu. 1937'lerden beri tabu olan bir sorun tartışılmaya açılıyor, üstelik örgütleniliyordu. Bu aynı zamanda yıllardır kısılan bir sesin yeniden ortaya çıkarılmasıydı. Bütün bunlardan ötürü önemli bir kadroya ihtiyaç vardı. Bilimsel bir yeterlilik gerekiyordu. Kürt toplumu ilkel yöntemlerle ya da el yordamı ile bugünlere gelmemişti. Önemli bir direniş geleneği vardı, bu nedenle yıpranmıştı, bunu biliyor ve kabul leniyorduk. Bir takım nitelikleri ayağa kaldırmak için güçlü mücadele yapılmalıydı. Bunu düşmanlık olarak algılayan büyük bir kamuoyu ve çevresi de unutulmamalıydı. Oysa, gerçek bir olguyu gündeme taşıyorduk, bilimsel bir zorunluluk olarak bunu algılamak istemiyorlardı. Biz boşanmak hakkımızı, bu tür çıkışla kadrolaştırmak ve başta Kemalizm'i, ardından da Türk "Sol"unu yenmek istiyorduk, buna mecburduk. Ama bunu DDKO döneminde tam yapamadık. DDKO'ların hayatı çok kısa sürdü ve koşullar, yeteneklerimiz de daha fazlasına elvermiyordu. Ancak, DDKO'nun yarattığı zeminde bu zaferimiz 1975 sonrası gerçekleşti.

Önemli bir sorunumuz da bağımsız bir örgüt olma. Bu mücadelemiz için gerekli ve zorunluydu. Tüm odakların şimşeklerini çekmesi doğaldı. Yılların tabu sayılan bir olayı gündeme gelince, büyük panik yarattı. Yalnız devlet ya da gerici bazı güçler değil, en çok da "Komünistler" vaveyla koparacaklardı, bu belliydi. M. Kemal'i kutlayan, birlik ve beraberlikten dem vuranlar, sürgünlerde, cezaevlerinde cezalar çekmişlerdi. Korku her yanı sarmış, eğildiğimiz olguyu gündeme getirirken herkes bize tedbirli davranıyordu. Bu nedenle, karşımızda önemli bir entelektüel birikim de vardı.

Ama, çok sayıda genç unsur mücadelenin içindeydi. Bu potansiyelin üzerinde önemli ataklar yapılabilir, geniş bir zemin yakalanabilirdi, öyle de oldu.

Nihayet, Türk "Sol"unun senelerdir gösterdiği ihmal ve milliyetçiliğinden ötürü, Kürt Sorunu cepheden ideolojik, teorik bombardımana tutulmuş, suçlanmış, horlanmış ve küçümsenmişti. DDKO gündeme gelince, mücadeleyi böldüğümüz için bizi yine ağır saldırılara tabi tutacakları gün gibi belliydi. Başından beri birlik, beraberlik nutukları atanlar bizi bölücülükle suçlayacaklardı, öyle de oldu. Velhasıl her yanımızdan saldırı hattında yürümek gerekiyordu. Bütün bu zorluklar için iyi kadrolar gerekiyordu. Kuruluş aşamasında buna dikkat ettik. Fedakar ve her şeyiyle vuruşacak kadroları tuttuk. Ama bu kadroları teorik-pratik yetiştirmek de gerekiyordu, çünkü yeterli sayılmazlardı.

Düşünün; yargıçların yalnız “halklar” diyenleri tutukladıkları ve cezalandırdıkları, Ecevit’in halklar kelimesine gösterdiği tepki durumu anlatıyor. “Aşırı sol”un kalemlerini Kürdistan’a dönük yüzü ile DDKO potansiyelini kaçırmak istemiyorlar, en azından “doğulu gençleri” içlerine çekmek ya da bazıları da başından bu gelişmelere karşı olduğu için, engel olmak istiyorlardı. Yayın organlarında “Doğuda iktidarın isyan tahrikçiliği”, “Doğu’da kargaşalık çıkmasından devrimciler hiçbir fayda sağlayamazlar” gibi ilkel ve o kadar da sosyal şoven açıklamalar yapılıyordu. Kimdi bu devrimciler? Devrimcilik yaftası bunlara nasıl yapıştırılmıştı, Allah vergisi miydi? Bizim ulusal hak ve özgürlüklerimizden ve örgütlenmemizden neden bu kadar tedirgin oluyorlardı, buna hakları var mıydı? Bütün bu nedenlerle karşımda yalnız devlet ve onun destekçileri, ordu, polis vb. değil, bir de “devrimciler” vardı. İşte bu ilginçti! Bütün bu davranışlar saflarımızda kuşku ve şaibe yaratıyordu, giderek korkular oluşturunca. Ama biz, karşımdakilerin bütünü ile vuruştuk ve bu mücadeleyi o zaman için kısmi de olsa kazandık. Bedelini de ağır ödedik. Yani, DDKO’lar hedef gösterilmiş, bilerek ya da bilmeyerek hedefe konulmuşlardı. Yalnız başımıza kalmıştık. “Cami ile Kilise arasında beynamaz” misali ne “Sağ”a ne de “Sol”a yaranamıyorduk. Yeni bir dönem ve yeni bir atılımdı, deneyimlerimiz de yoktu. Bu tecrit altında süreci sürüklemek zordu.

Bugüne kadar hiçbir kesim, özellikle de Türk devrimci hareketi denilen kesim, ne bir özleştirme yaptı, ne de bu süreçten sorgulandı.¹²

3. Kuruluş ve Sonrası

DDKO’lar, Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi Öğrenci Derneği (Talebe Cemiyeti)’nde yapılan son toplantımızdan sonra kuruldu. Hatırladığım

¹¹ Bir iki örnek verecek olursak; DEV-YOL liderlerinden Oğuzhan Müftüoğlu'nun derlediği bir kitapta ilginç bir açıklama var. (Oğuz'u Ankara Hukuk Fakültesinden yakından tanıyorum, uzun yıllar arkadaşlığımız oldu. Fikir Kulübü üyesiydi. Daha sonra kendi isteği üzerine ayrılmasına karar verdik!) Kitabın IV. Bölümünün Başlığı “Kürt Sorunu” olarak verilmiş. Ama, bu başlık boş beyaz sayfada duruyor ve dip notu da şöyle: “Ortak Savunma dilekçesinin bu bölümü, derlemeye alınmamıştır (Yaymevinin notu)”. (Bak: Oğuzhan Müftüoğlu, Türkiye Gerçeği, 1960’lardan 1980’e, Patika yayıncılık, Sh:445, Ekim 1989.) Kitabın 55 numaralı, 14 Eylül 1988 tarihli 760 Sh’lık dilekçeden derlendiği açıklanıyor. Yani, malikeme önünde açıklanmış bir metin, kitap haline getirilirken, sansüre uğruyor. (...) Bu Kürt Sorunu’na karşı oluşu göstermektedir bençe.

Oysa, biz DEV-YOL ile birçok konuda birlikte hareket etmiştik. Lider kadro ile yakınlığımız vardı. Örneğin Çağdaş Avukatlar Birliği, POL-DER, Yeraltı-Maden İş Sendikası’nın Şırnak, Aşkale, Erciş işletmelerinde ortak mücadele etmiştik. Bir ara sömürgecilik ile ilgili bir broşür basıp Balıkesir, Eskişehir ve Uşak yöresi birimleri titiz ettikleri için geri çekilen Cem-Yol ile ayrılıp, başka siyaset oluşturan Kurtuluş vb. ile de ilişkilerimiz iyiydi. Bir tek kelime DDKO, Kürt hareketleri, KOMAL ve Rizgarî’den bahsedilmiyor. İlginç. Ama şunu söylüyorlar: “Tarih Bizî Faşizme Karşı Örgüdenemediğimiz İçin Suçlayacaktır”. Ya Kürtlerle ilgili, Kürdistan’la ilgili tarih ne diyecektir? FKf dönemi de bizi atıyorlar. Bak: DEV-YOL. Sanıklarının İfadeleri, Devrimci İşçi yayınları, 175 sayfa ve “1965/71 Türkiye’de Devrimin Mücadele ve Dev/Genç”, Devrimci Tavrı Yayınları-2, tarihış, 83 Sayfa (kapaktaki not şöyle: Bu broşür, 1970 yılı sonlarında KURTULUŞ yayınlarında basılmıştır.) Tarih bütün yanları ile karartılıyor. 6. Filo ve 1968 Olayları, Üniversite işgalleri, İzmir, İstanbul gösterileri, 1969 Kanlı Pazar. 1967-69 Doğu Mitingleri vb. hemen hepsinde bizi saymıyorlar. Ama, Samsun’dan başlayıp Ankara Mamak’ta sona erecek olan “Emperyalizm’e Karşı Mustafa Kemal Yürüyüşü”nde söz ediliyor! O yürüyüş ki, Mustafa Kemal’in kalpaklı büyüğe yapılmış fotoğrafı ve Türk bayrakları ile gerçekleştirilmiş, yürüyüşçüler Samsun yolunun Mamak’a girişindeki köprüde askerlerce yolları kesilerek dağıtılmışlardı. Şehre sokulmamışlardı. Biz de oraya gitmiş, bekleyenler arasındaydık. Günlerce bu yürüyüş sunulmuş, propagandası yapılmış, son anda niçin böyle bir karar varılmıştı, hala anlamış değilim.. Yürüyüşçülerin arasında Deniz Gezmiş de vardı. Biz bu yürüyüşe katılmayı kabul etmemiştik, yollarımız biraz da bu yürüyüşün tartışıldığı toplantıda ayrılmıştı. Milirî Bey’in bizlere hakaret ettiği toplantılardan biri ve en önemlisi bu toplantıdır. (...)

kadarıyla 24 kurucu üye ile kuruluşu gerçekleştirmiştik. Kurucular, bütün Kürdistan illerini ve her görüşte unsurları dengeli olarak temsil edebiliyordu. Bu kuruluş tam bir Kürdistanî nitelik taşıyordu. Özellikle kurucuların Kürt ve Kürdistanlı olmaları ilke olarak benimsenmişti. Tam bir ulusal mutabakat ile kuruluş gerçekleştirilmişti. Sol görüştekiler ağırlıkta olmakla birlikte, diğer unsurlarla bir ortak zemin yaratılmıştı. Hazırlanan tüzükle önce Ankara DDKO'nun kuruluşu tamamlandı ve bir dernek binası kiraladık. Burasını, bütün gücümüzle ve istekle, coşkuyla, niteliklerimizin, örgütlülüğümüzün senelerdir başkalarına transfer olan ve adı bile anılmayan yapılarımızla bir güzel döşedik. Diyarbakır'dan küçük kürsüler getirdik. Çok iyi olmasını istiyorduk, bu görüntü bize gerekiyordu. Ankara'da Kızılay'dan Cebeciye giden yolun Ankara Maarif Koleji'ne yakın yerde, ikinci katta görüntü iyi bir yer tutmuştu. Bütün işlemleri Ümit Fırat yapmış kendi adına binayı kiralamıştı. Büyük bir levha astık. Bir yönetim kurulu odası, bir küçük seminer ve toplantı odası, büyük bir salon (ki lokal olarak kullanılıyordu) ve mutfak ile tuvaletten oluşuyordu. Altımızda bir radyocu vardı, iki katlı binaya dışarıdan merdivenle çıkılıyordu. (...)

Lokal her gün dolup taşıyordu, çok ahenkli bir durum gözlemleniyordu. İlk Yönetim Kurulu kurucular adına göreve başlamıştı. Daha sonra genel kurulla birlikte yeni yönetim kurulu seçilmişti. İlk dernek Başkanımız Yümnü Budak'tı.¹²

Türk metropollerindeki üniversitelerde Kürt gençliğinin ve aydınlarının ilk yasal ve bağımsız örgütleri olan DDKO'lar, 1969 yılında önce Ankara ve daha sonra İstanbul'da kuruluşlarını tamamlamışlardı. Biz, yukarıda açıkladığım gibi bir kuruluşla arkada duruyor, DDKO'nun güncel, eğitim vb. işlerine katılsak bile, genel olarak örgütlenmesi ile uğraşıyorduk. Gizli duran bir örgütlenme komitesi ile DDKO'ları merkezi bir yapılanmaya götürüyorduk. Amacımız bütün Kürdistan çapında bir kuruluş haline gelebilme.

Ankara'dan sonra İstanbul DDKO'nun da kuruluş çalışmaları hızlandırılmış ve kuruluşu tamamlanmıştı. İlk başkanlığına da kurucular adına Hikmet Bozçalı¹³ getirildi. Ardından diğer alanlardaki DDKO'lar hızla kuruluşlarını tamamladılar.

¹² Yümnü, aslen Diyarbakır'ın Hazro beylerindendi. Son derece dürüst ve sempatik biriydi. Diyebilirim ki, onu DDKO çevresinde sevinyen yoktu. Çok inütevaziydi. Fedakar ve aktif çalışmaları ile DDKO'nun kuruluşu ve daha sonraki dönemde büyük katkıları oldu. Bana çok yardımcı oldu. Kurucular adına ilk dönem başkanlık da yaptı. Yargılamalar dönemi cezaevinde hiç tartışmasız tavır koyanlardan biriydi. Cezaevinde de Komün Başkanlığını yaptı. İddianameye Cevap ve Savunmalarına imza attı. Mahkemede ve cezaevinde önde vuruştü. Ailesi Diyarbakır'da ve olanakları da olduğu için cezaevine sürekli yardım yapmalarını sağladı. Onu en iyi dost, yoldaş ve arkadaşlığıyla içten anıyorum. İyi bir insandı, iyi bir yurtseverdi. Çok güvendiğim ve sevdiğim bir insandı. En son 1985 sonrası cezaevinden çıkışında karşılaşmış evine gitmişim. Bazı ailevi sorunları, özellikle Hazro'da kendilerinden alınmak istenen "Devrimci Haraç" nedeniyle rahatsızdı. Onu genç yaşta, 1995 yılında kaybettik. Yümnü'yü uzun uzadıya güler yüzülüğü, mertliği, yiğitliği vb.. yanları ile yazmak gerekiyor, ama burada olanaklar elvermiyor. Bu duygu ve düşüncelerimi anılara havale ediyorum. Gerek ben ve gerekse onu yakından tanıyan Ümit Fırat, İhsan Aksoy gibi arkadaşlar herhalde yazarlar. Onun klasında çok az insan var piyasada. (...)

¹³ Avukat Hikmet Bozçalı ile ilgili kısa bir açıklama yapmak istiyorum. Yukarıda *Realite* Gazetesi ile ilgili tartışmada DDKO İstanbul başkanı olarak adı geçmişti. Ayrıca, DÖB'le ilgili de adından bahsetmiştik (Deniz ve arkadaşlarının örgütü). Kendisi hayattadır, bazı şeylere tanıklık etmesini bekliyorum. Yukarıda Orhan'ın sunuşunu eleştirmiştim. Evet Hikmet militandı, fedakarca çalıştı. Ben kendisini severim. Ama cezaevine getirildiği zaman çok rahatsızdı, psikolojik olarak sağa sola saldırıyordu. (...) Özellikle Dr. Naci Kutlay ve diğerlerinin kıskırtmaları ile bana saldırıyordu. Küfürler yağırdıyordu. "Bizi imha ettireceksiniz, savunma yapmayın vb." diyordu.

Ancak sıkıyönetim bu hızı kesti, bizim içeri girmemiz sonrası koordinasyon da bozuldu. Daha sonra da cezaevi yaşamı başladı.

DDKO kuruluş dönemi bir takım dış müdahaleler ile karşılaştık. Çok legal davranıyorduk, çok titiz ilişkiler yürütüyorduk. Bütün bilincimiz ve yeteneklerimizle bu örgütlenmeyi sürdürmeye kararlıydık. İlk müdahaleler illegal KDP'lerden geldi. Özellikle Ankara'da Sait Elçi (TKDP) yandaşları ve sınırlı da olsa "Şivan" yandaşları (T-KDP), İstanbul'da ise, büyük oranda "Şivan" yanlısı kurucu üyemiz vardı. Ayrıca Musa Anter'in müdahalelerini de ekleyeyim, onun yanlısı gözükten arkadaşlarımız da vardı. (...)

TİP ise, bütün gücüyle bize çelme atmaya çalıştı. Kurucular arasında TİP yanlıları genel olarak Parti içindeki "Doğulu Sosyalistler" ile birlikte hareket ediyorlardı. Hatta, parti merkezine çağrılarak ikaz edildik, bu aynı zamanda bir tehditti. Bizden DDKO'yu kapatmamız isteniyordu.¹⁴

Avrupa kaynaklı müdahaleler de vardı. Bizden bazı unsurların kurucu üye olarak yazılmaları isteniyordu. Ankara Ulus'ta bir otelde yaptığımız görüşmede C. Alemdar bazı unsurları kurucu yapmamız karşılığı maddi destek vaat etti. Bunu kabul etmedik, kurucuların belirlendiğini ve değiştirilemeyeceğini söyledik. C.Alemdar'ın DDKO Dava Dosyasında adı geçiyor.

Bir olay da Ankara'dan İstanbul'a gitmekte olan Nezir Şemmikanlı, Ali Beyköylü ve Fevzi Kılıç adındaki arkadaşların baskına uğramaları ve Fevzi'nin öldürülmesidir. Nezir yara almadan kurtuldu, Ali Beyköylü ise ağır yaralandı. Olay İstanbul'daki bir geceye katılmak üzere otobüsle yola çıkan arkadaşların, Düzce'de otobüsün mola vermesi sırasında gerçekleşiyor. Biz İstanbul'da bulunuyorduk, bazı arkadaşlarla birlikte acele olay yerine gittik. Olay DDKO kuruluş dönemi bize bir darbe olmuştu. Nedeni henüz dahi tam bilinmiyor. Ama, olayın etrafa bir korku havası yaydığı kesin. (...)

Devam edelim.

DDKO kurulduktan sonra ilk olay KDP yanlıları tarafından oldu. Yönetim Kurulu'nun (ikinci yönetim kurulu) yanlış davranmasından kaynaklanmıştı. Bir grup DDKO lokaline gelerek, seminer odası olarak kullandığımız odadaki Lenin'in resmini indirip, yerine Barzani'nin resmini asmışlardı. Bize haber verdiler, DDKO'ya gittiğim zaman gergin bir hava vardı. Ayakta dolaşanlar ve sinirli hareket edenleri teskin ettim. DDKO üyesi olmayanlar da bulunuyordu. Gayet sakin bir biçimde "elbette Barzani'nin resmi de asılabilir" diyerek Lenin'in resmini asıp yanına ve biraz aşağıya da Barzani'nin fotoğrafını astım. Herkesi oturttuk, çay ikram ettik, kısa konuşmalardan sonra durumu sakinleştirdik ve gittiler. Daha sonra Nusret Kılıçarslan ile konuştuk "Bu örgütte hiçbir fedakarlıktan kaçınmayacağımızı, ama hiç bir provokasyona da gelmeyeceğimizi, Barzani'nin resmini asmaktan değil, yasal çerçevenin zorlanmasından çekindiğimizi, zaten DDKO'ları kapatmak için fırsat kolladıklarını, bu aşamada polisin şimşeklerini çekmemek gerektiğini vb." anlattık. Nusret ikna olmuştu.

¹⁴ Bu konuya Kemal Burcak'ın *Anılar Belgeler-Cilt:1*, Stockholm, 2001 kitabına verdiğim cevapta değinmişim. Bak: Mümtaz Kotan, *Zorunlu Bir Açıklama*, Atina, Ağustos 2002, Sh:6.

Zaten kurucu üyemizdi. Örgütün kuruluş dönemi amaç ve niteliğimizi iyi biliyor, bizi, özellikle beni de tanıyordu.¹⁵

Hayat Yaşar Kaya'yı da bizim yanımıza, "Kürtçülüğe" savurdu.¹⁶

Önemli bir olaya geliyorum. DDKO olarak ilk mitingimiz ve saldırı. Ankara'da DDKO Ankara örgütü olarak bir miting ve yürüyüş düzenledik. Bu miting için Dikimevi'ndeki Konservatuar'dan Kurtuluş Meydanı'na yürüyecektik, orada yapılacak konuşmalardan sonra dağılacaktık. Hatırladığım kadarıyla tahmini olarak 3500 civarında bir kitle ile pankartlarla yürüyüşe geçtik. Yürüyüş bütün Doğu İlleri Kültür Dernekleri'nin (bir ikisi hariç) ve İstanbul'dan, Diyarbakır'dan gelen sınırlı bazı arkadaşların katılımları ile başladı. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin önünden geçerken, fakültenin ana giriş kapısının yola yakın terasından yürüyüşe ateş açıldı. Bu devrimciler o zaman Dev-Genç isimli ve daha sonra THKP-C'nin yönetici kadrosuydu. Çok acı bir olay. Kürtler tarihlerinde ilk kez legal bir kuruluş yapıyor ve Doğu'da Komando zulmüne son, *Ötüken* dergisinin kışkırtıcı yayınları nedeniyle ırkçılığa ve baskılara karşı, adaletsizliğe karşı yürüyor, protestoda bulunuyorlar. Kürt gençleri ilk olarak ortak bir örgütlülük içinde yürüyüş yapıyorlar, yıllarca birlikte olduğumuz, onların sorunları için canhıraş çabaladığımız "Devrimci" geçinen dostlarımız ise bu yürüyüşe saldırıyorlar. Hayret bir şey. Hatırladıkça tüylerim diken diken oluyor. Bunun ötesinde ideolojik ve teorik bir şey aranmasına gerek yok, talepler gayet açık ve demokratik, anlayacağınız "anayasal haklar". Bize ateş açmakla kalmadılar, aleyhimize sloganlarda atıldılar. Demedikleri kalmadı. Bize "bölücü", "amerikan uşağı", "Barzani'nin kuklaları" vb. diyorlardı.

Yapılan saldırı sonrası yürüyüş belli bir bölümde bozuldu, tüm korteje yansıdı. İleride yine toparlanarak meydana girdik, ama, kısa sürede dağıldık. Olay sonrası akşam üzeri yüzlerce insan DDKO önünde birikmiş ve bunu yapanlara kahredici sloganlar atıyor, taşkınlık çıkarmak istiyorlardı. Toplanan kitlenin Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne yürütmesi isteniyordu, buna izin vermedik. Sorunu diyalog yoluyla ve kendi temel legal duruşumuzun korunması düzeyinde çözmeyi tercih ettik. Biz korkmuyorduk, ama koşullar buydu. Örgütün devam etmesi gerekiyordu.

Olaylar yatışmamıştı. Olayın olduğu günün gecesi Dinçer kıraathanesinden bazı arkadaşlar ellerinde sopalar ve istakalarla Siyasal'ı basmaya gitmişler, yan sokakta pencereye çıkan Dev-Genç'lilerle ağız dalaşına tutuşmuşlardı. Olmadık küfürler ve birbirlerine saldırı ile devam eden olay daha sonra yatışmıştı. Biz olay yerine ulaştığımızda yan sokakta kalabalık bir Kürt kitlesi vardı. Arkadaşları yatıştırdık ve geri çekildiler.¹⁷

¹⁵ Nusret Kılıçarslan'la telefonla görüşmek istedim, görüşemedim. (...) Son olarak, Ş. Elçi'nin liderliğini yaptığı, yeni kurulan, kısa adı KADEP (Katılımcı Demokrasi Partisi) olan partinin kurucuları arasında ismini gördüm.

¹⁶ Yukarıda Yenilginin Sosyalist Teorisyenleri, PKK'nın komiserleri bölümünde Doğu Perinçek ile ilgili açıklamada Yaşar Kaya'ya değinmiştik. (Bak: Yenilginin İzdüşümleri, Sh:306-307, Dipnoz/279.) Umarım "2000'e Doğru" dergisindeki rapor-tajın bazı bölümlerindeki olumlu söylemlerine bağlı kalarak ciddi bir özeleştiri verir. (...) Bazı önemli şeyleri açıklar. Özellikle, PKK ile ilgili uluslararası düzeyde açıklanması gerekli ilişkiler var. Her ne kadar böylesi kurumlar, PKK mantığı içinde kül-ufak olduysa da, Yaşar Kaya'nın adı bir ulusal kurumun başında senelerce durdu. Ayrıca, DEP süreci açısından da hem savunulması, hem de ciddi eleştirilmesi gerekir diye düşünüyorum. (...)

¹⁷ Daha sonra içeri girip Mahir Çayan ile konuştuk. Orada bulunan Ulaş Bardakçı ve Sinan Cemgil'in tutumları bize karşı olumluymuştu. Olaya en sert tepki Sinan'dan geldi ve yapılanların yanlış olduğunu belirtti. Sinan son derece dürüst bir insandı. Bu arkadaşlar şimdi hayatta değiller, birlikteliğimiz, mücadele arkadaşlığımız var, anıları önünde saygı ile eğiliyorum. Sinan en iyi arkadaşlarımdan biriydi. Kaçak olduğu bir dönem Malazgirt'te bizim evde bir süre kalmıştı.

İlk mitingimizde bize karşı gelişen bu tavır beni çok tahrip etti ve üzdü. Hele devrimci gruplardan gelmesi ayrı bir üzüntü kaynağı oldu. Hep bu unsurlarla birlikte direndiğimiz, dövüştüğümüz mitingler aklıma geldi. Şimdi aynı şeyi onlar bize yapıyorlardı. Kürtlere yapılan bu saldırılar bana çok acı vermişti, hala hatırladığım zaman utanıyorum. (...)

Çalışmalarımıza bütün hızıyla devam ettik. Yılmadık, daha önce de belirttiğim gibi DDKO'ların ömrü az olmuştu. Tüm olanaksızlıklara rağmen kendi gücümüzle kısa zamanda genişlemiş, büyük bir potansiyel yaratmıştık. Ama, Türk Devrimci Hareketi'nden "bölücülük" damgası yemiştik, toplantılarımızı polis ya da "sağcı"lar değil "devrimciler" basıyor, bize aman vermiyorlardı. Üzerinde olduğumuz nesnel gerçeklik ve militan duruşumuz DDKO'ların kimseye pabuç bırakmasına imkan vermedi. Tersine metropollerini aşarak Kürdistan'ın birçok yerinde de örgütlenmemiz gerçekleşmişti. Sıkıyönetim ilanı ve askeri müdahale sürecinde DDKO'lar tümüyle kapatılmıştı. Eğer bir süre daha kalabilseydik, çok kapsamlı bir örgütlenme ve o kadar da kadro transferi sağlayabilecektik. Hemen hemen bütün (birkaçı müstesna) "Doğu" denilen Kürdistan'ın il merkezleri ve hatta kasabalarında birer DDKO görmek mümkün olabilecekti. Yine de DDKO'lar kendinden sonraki döneme çok yetişmiş kadro aktardılar. Diyebilirim ki, 1974 sonrası Kuzey Kürdistan'da kurulan tüm parti, dernek ve diğer kuruluşların esas kadroları DDKO'lardan çıktı. Bu genellemeden PKK'yı ayrı tutmamız gerekiyor. PKK bu potansiyeli dışlayarak, ama onun zemininde yer edinmiş ve yükselmiştir. Daha sonra da birçok örgütün 1974 sonrası yarattığı kadro ve kitleyi bedava kaparak örgütlenmiştir. (...)

4. Amaç ve Nitelik

DDKO'lar tüzüklerinde belirledikleri gibi, "İleri üretim biçimine geçişin etkin unsuru olan devrimci kültürü" geliştirmeyi önelerine koymuşlardı. Bu aslında "Kürt Kültürü"nü geliştirilmesi demekti. Zor bir işti. Ciddi çalışmalar gerektiriyordu. Bilimsel olmayı, sabırlı olmayı gerektiriyordu. Buna bağlı olarak "Kürt dili, folkloru, edebiyatı vb."nin de ortaya çıkarılması, geliştirilmesi zorunluydu. Bu amaç, meydana getireceği sonuçlar bakımından Türk milliyetçiliği ve şovenizminin tam bir saldırı odağıydı, öyle de oldu. Türk "Sol"u ise, kendi "çıkarları" için bu aşamada bilerek ya da bilmeyerek Türk milliyetçiliğinin yanında yerini aldı. Sosyalizmin genel ilkelerinden koparak askeri cunta "hayalleri" ile genç insanların kafalarını doldurmaya başladı. Zaten Kürt sorunu ve onun adına DDKO bu cunta için iyi bir gerekçeydi. Deli divane birçok unsur sokaklarda "bağırıp-çağırıp" koşuşturmaya, ve bunu da "devrimcilik" adına yaptıklarını söylemeye başlamışlardı. Bütün bu güçlere karşı savaşmak, devlet ve onun yandaşları güruh ve kişiler yetmezken, bir de "devrimciler" karşısında savaşmak zordu. Geniş bir cepheyi karşılamaya almak durumunda kalmıştık. Bir yandan da meşruiyetimizi korumak, amaçlarımızı uzun vadeye yaymak, illegal yapılanmaların aracı olmamak elbette DDKO için çok çetindi. Ama bu süreci vurularak geçmeyi başardık. Kısa sürelik ömrümüzde tüm amaçlarımızı gerçekleştiremezsek de, ileriye dönük önemli bir

zemin yarattık, bunun eksiklerini de daha sonra tamamladık. Ama, bu bizim bütün hayatımızı da aldı..

DDKO'lar kuruluş amacı;

"..Türkiye'nin metropol merkezlerindeki üniversite gençliğini belli bir kültür çalışması içine almak, aralarında maddi dayanışmayı kolaylaştırmak, Türkiye'deki ırkçı-şoven ve faşist şartlanmaları kırmak, HALKLARIN KARDEŞÇE VE EŞİTÇE YAŞAMALARINI, daha mutlu olmaları yolunda mücadele veren devrimci demokrat kuruluşlar yelpazesinde yerini almak." olarak belirlenmişti.

Bu amaç kapsamı içindeki sözcükler, belli bir kültür olarak Kürt kültürünü, maddi dayanışma olarak Kürt gençlerinin aralarındaki dayanışmayı, ırkçı şoven ve faşist şartlanmışlığı tarihsel sürecin Kürtlere döntük uygulamaları olarak algılayan ve devrimci demokrat yelpazeyi de ulusal demokratik ve sosyalist muhtevanın esas alınması olarak yasal çerçeveye sığdırmıştı. Bu, Kürt gençlerini örgütlemek ve kadrolaştırmak, daha ileri düzeylerdeki mücadele perspektiflerine örgütlü geçirmek demektir.

Bu yasal amaca uygun olarak da şunları yapmaya başlamıştı:

Teorik ideolojik, kültürel konularda seminerler ve konferanslar düzenleyerek; özellikle "ULUSLARIN KENDİ KADERLERİNİ TAYİN HAKKI" prensibine Türkiye açısından yeni boyutlar kazandırmayı hedef seçmiştik. Bu da Kürt Ulusunun Kendi Kaderini Kendisinin Tayin Etmesi olarak algılanıyordu. Teorik soyutlamanın somuta indirgenmesi gerekiyordu. "Doğu ve Güneydoğu" yasal olarak seçilmiş, aslında Kürdistanı ifade ediyordu. Böylece bu bölgedeki olayları, ırkçılık, faşizm, emperyalizm teorik ifadeleri içinde yorumlamak gerekiyordu. Kürt kültürü ve dili üzerindeki baskıları, giderek Kürt ulusu'nun demokratik taleplerini ve en önemlisi de bağımsız örgütlenmesini, devletin komando aracılığı ile baskılarını siyasal bir içerikte açıklamaya, somutlaştırmaya çabalıyorduk. Bu konuları büyük tabuları yıkarak ortaya koyduk ve aydınlığa çıkarmış olduk. En azından her Kürdistanlının kendi benliğinin farkına varmasını sağladık.

1959 yılındaki "49'lar" ve 1963 yılındaki "23'ler" olarak anılan Kürt aydınlarının tutuklanmaları ve illegal KDP çalışmaları lokal bazı kıpırdanmalar yaratmıştı. Bu olaylar bizim da üzerimizde etkiliydi. Onlardan önceki çalışma ve kitlesel ayaklanmalar da dahil tümünü tarihimizin bir parçası olarak sahiplendik. Ancak, 1938 sonrası hüküm süren sessizlik kitlesel olarak DDKO'larla bozulmuştu. Bu, Türk devleti açısından büyük tehlike yaratmıştı. Her türlü komplo ve uygulamalara başvurmaya başlamışlardı. Yalnız sessizliği bozmakla kalmadık, önemli kültürel, siyasal ve teorik birikim de yaratılmaya başlandı. Oluşan bu düzeyin ilerideki gelişmelere ışık tutacağı besbelliydi.

Tarihin karanlığından bazı sayfalar daha aydınlığa çıkmış ve tartışma gündemine oturmuştu. Bu olgu ve olayların uluslararası boyutlara da vardırılması gerekiyordu. Özetle, tarihsel birçok haksızlıklar da ortaya çıkarılarak somut taleplere dönüştürülmüş, mücadele tarihimiz bütünleştirilmeye, savunulmaya, geliştirilmeye başlanmıştı.

5. Çalışmalar, Yayınlar ve İçerikleri

Yayınların içerikleri zaten DDKO'ların çalışmalarındaki boyutları gösteriyor. Bülten ve bildirimler yoluyla 1,5 yılı bile bulmayan kısa dönemde birçok konuda tartışma sağlanmıştı. Bu yayınlar geniş ve yaygın dağıtılmıştı. Şunu da ekleyeyim, hemen hemen tüm yayınlarımız toplatılmış, haklarında cezai kovuşturmalar açılmıştı. Toplantı ve seminerlerimiz büyük oranda basılmış, yasaklanmıştı.

Bilimsel Toplantılar

Belli başlı toplantılarımız şu konuları kapsamaktaydı:

“Emperyalizm'in Ortadoğu'daki Oyunları, Halk Hareketleri, Halk Kültürü/Burjuva Kültürü, Doğu Toplumlarının Sosyo Ekonomik Durumları, İdealizm/ Materyalizm, Marksizm'e Göre Dil Sorunu vb.”(...)

Bu toplantılar geniş katımlı konferanslar biçiminde yapılmış, hem bizim tarafımızdan hem de DDKO dışından bazı unsurlar tarafından verilmiştir. Toplantılar soru cevap biçiminde tartışmalar yapılarak genişletilmiş, sonuçlandırılmıştır. Bu bilimsel toplantılar döneme denk düşen konu ve içerikleri itibariyle yine de polis tarafından sıkı kontrole alınmış, pankart ve afişleri yırtılmış, bazı toplantılar basılmış ya da konuşmalar gizli biçimde kasetlere alınarak ilerideki yargılamalarda delil olarak sunulmuştur. Yine de büyük bir kararlılık içinde bu faaliyetler sürdürülmüştür.

Yayın Faaliyetleri

Bu yayın faaliyetlerinin bazılarının kısaca içeriklerini vererek çalışmaların o dönem için neleri ihtiva ettiğini belgelemek gerekiyor. Ayrıca daha geniş olarak ele alınması da mümkündür.¹⁸

DDKO Aylık Haber Bülteni 1(Belge -1)

Bu bülten örgütlenme ve eğitime ayrılmış, içeriği özetle şöyle:

“Tüzükte belirtildiği üzere, ... bu amaçla eğitim kolunun çalışmaları üç yönde ve fakat iç içe bütünleşerek olacaktır,

Üyelerin eğitimi,

Başkalarının eğitimi,

Bilim kurulunun çalışmaları.”

Burada “başkalarının eğitimi” ilginç ve dikkat çekici. Demek ki, DDKO'lar dışındakilerin eğitimini de sorun olarak görüyor ve önemsiyor. Onları birçok şartlanışlıktan kurtarmayı amaçlıyor. Ayrıca şu belirleme var:

“..halkın dileklerini ve sosyal kültürel yaşantısı hakkında gerçek bilgiler elde etmek, tavırlarımızın halka ters düşmesini engellemek amacı güdülmektedir.

¹⁸ DDKO Davası Dosyası, Cilt:1, KOMAL Yayınları 1975, Sh:473-630.

Bizden istenen dilekler mümkün olduğu ölçüde yerine getirilecek ve halkla bütünleşme sağlanacaktır.”

DDKO'lar gerçekten bu konuda çok başarılı oldular ve Kürt Halkı (Siz Kürt Ulusu anlayın) ile her bakımdan bütünleşebildiler, bunu da bilimsel bir zemine oturtular..

Kitaplık, arşiv ve folklorun birleştirildiği bir eğitim kolunun oluşturulması öngörülmüş.(...) Ayrıca folklor kolu bütün Kürt folklorunu birleştirerek, “Doğu Folklor” ekipleri yerine bir tek ekip, Kürt folklor ekibi oluşturmayı programlamış ve pratiğe geçirmiş. Ortak yanlar bulunarak belli oyunlara indirgenmek suretiyle ve tek elbise ile bu yapılmıştı. Böylece küçük değişikliklerle her yöreye ait birçok ekip yerine, ulusal Kürt folklor ekibi önemsenmiş ve bu başarılıydı. Bütün illerin kültür gecelerine çıkılarak, önemli bir destek de sağlanmış ve beğeni de kazanılmıştır.

Ayrıca bu bültende İstanbul ile ilgili bir açıklama da var. “Kuruluşundan bu yana biz, Türkiye'nin son gelişmeler nedeniyle en fazla kaynaşan belli başlı şehirlerinden İstanbul'da çeşitli gençlik kesimleri içinde rastgele dağılmış olan arkadaşlarımızı bir araya toplamak için gayretler sarf ettik” deniliyor ve İstanbul DDKO'nun dernek binasının açıldığı, bu nedenle İstanbul Beyazıt'taki adresi açıklanıyor.¹⁹

*** DDKO Aylık Haber Bülteni 2 (Belge -2)**

Bu bülten yurt ve dünya sorunlarına ayrılmış.

Bültende komando zulmü ve Silvan'ın askerler tarafından işgali konu edilerek Silvan'dan gelen mektup verilmiş. Sözü edilen mektuptan kısa bir alıntı alalım:

“8.4.1970 tarihinde şafakla beraber Silvan ilçe merkezi Jandarma İkinci Bölge Komutanlığına bağlı altı helikopter, iki yüz motorlu araç ve donatılmış ikibin jandarma ve komando topçu keşif uçaklarının da desteği ile kuşatılmıştır. Kuşatma hareketi ile birlikte ilçe merkezine giren birlikler, hiçbir arama yetkisi olmadan aynı gün saat yediye kadar on yedi saat süre ile yüzlerce evi didik didik edilmek suretiyle aramaya tabi tutmuşlar ve yataklarından kaldırılmış erkekler özel kamplara alınarak korkunç işkencelere maruz bırakılmışlardır. Kadınlar ve kızlar evlerinden alınarak jandarma ve polis karakoluna getirilmişler ve işkence ile birlikte ağır hakaretlere maruz bırakılmışlardır. Adalet Partisi iktidarı bakanlar kurulunun verdiği tam yetki ile hareket ettiklerini söyleyen komandolar, ne anayasayı ne kanunları tanımamakta, adeta işgal edilmiş düşman topraklarında işgalci kuvvetler gibi davranmaktadırlar”. (...)

“..bölgemiz halkını ümitsizliğe ve huzursuzluğa düşüren bu insanlık dışı hareketlerin son bulmasını sağlamak için ıstıraplarımızı yakından bilen siz genç kardeşlerimize seslenmeyi ve bir baskı grubu olarak harekete geçmenizi istemeyi kendimizde bir hak olarak görüyoruz. Görevlerinizi en etkili bir şekilde yapacağınız inancıyla gözlerinizden öperiz” de denilmektedir. Ayrıca, mektubun altında da “imzalarıyla yüzlerce Silvanlı vatandaş” yazılıdır.

¹⁹ Agc. Sh:481/485.

Bu kısa alıntı durumu açıklar niteliktedir. Şunu da belirtelim ki, DDKO'lar komando hareketi ile ilgili çok ciddi ve kapsamlı faaliyet yürüttüler.

Yine, bültende Doğu Holding, NATO, Kıbrıs ve İsrail-Arap Savaşı konularında haber ve yazılar var.

Dönemi ifade etmesi ve günümüzdeki gelişmelere yakınlığı nedeniyle yukarıdaki başlıklardan da kısa alıntılar alalım. NATO ile ilgili bir alıntı;

“...Hükümetin güven oyu müzakerelerinde parti genel başkanları, bir dünya savaşında Doğu Anadolu'nun NATO tarafından savunulmayacağı, kendi kaderine terk edileceğini belirtmişlerdi. Bu açıklama bizleri ve Türkiye'nin doğusunda yaşayan insanları düşündürcek kadar bir anlam taşımaktadır.

Belirtildiğine göre, Doğu Anadolu atom bombaları ile yok edilse bile NATO bu durumu kendisi için ilgili bir olay olarak görmeyecek, ancak düşman (ona göre) Basra Körfezine yöneleceği zaman müdahale etmeyi anlaşılmaya göre kabul etmekte ve garanti vermektedir. Açıklamadan da anlaşılacağı gibi, NATO Orta ve Batı Anadolu'yu bir saldırıya karşı korumak için garanti vermekte, fakat Doğu Anadolu için garantiden öteye yardım edemeyeceğini de belirtmektedir. Yani, NATO Türkiye'nin bütünlüğü içinde kendi amaçlarına uygun olarak bölgeler ayırmaktadır.

NATO'nun bu ayrımını iktidar kabul ederek antlaşmayı imzalamıştır. Muhalefet partileri iktidarın Doğu Anadolu'yu gözden çıkarmış olmasını tenkit etmek için bu konuyu meclise getirmişlerdir”. (...)

“Doğu Holding” ile ilgili alıntı;

“Olayları sıralamak gerekirse Doğu Anadolu'da demokrasinin şekil şartları Batı'dakinin tersine gerçekleşmediği, Doğulu iş adamlarının ticaret, seyahat ve konuşma, düşünce hürriyetleri de bir türlü gerçekleşemediğinden, Doğulu iş adamı sermayesiyle birlikte Batı Anadolu'ya kaçmıştır. Kapitalist düzende, sermayesinin arkasında iş gücü de batıya kaymış, zaten üretici olmaktan çıkan Doğu halkı da iktisadi bir çöküntünün içine yuvarlanmışır”.

Çalışmalar olarak, 26 Nisan 1970'te Ankara ve 3 Mayıs 1970'te de İstanbul DDKO genel kurullarının yapılacağı ve bu toplantılarda ortak bir “Karar Tasarısı” kabul edileceği belirtiliyor. Bir not da var: “Bu tasarı ilerdeki stratejiye bir ön çalışma olacaktır” denilmiş.

Silvan'daki komando olayları ile ilgili 8 arkadaşımızın alana gidişleri, birçok kuruluşla ortak yayınlanmış bildiriden 10.000 adet de bunlarla yollandığı ve dağıtılma sokulacağı, ayrıca 6.000 afişin gönderildiği açıklanıyor. Afişlerin Ankara ve İstanbul'da asılması sırasında 9 arkadaşımızın tutuklandığı, sonra serbest bırakıldıkları da haberler arasındadır.

Ankara ve İstanbul'da bir basın toplantısı yapıldığı, ancak basının bununla hiç ilgilenmediği de açıklanmış.

Önemli bir çalışma da bazı kuruluşlarla birlikte 25 maddelik bir eylem planının çıkarıldığı ve bunun açıklandığı, ayrıca alandan gelen arkadaşların verileriyle, getirecekleri fotoğraflarla yeni bir raporun açıklanacağı, bir serginin açılacağı da belirtiliyor..

Bu bülten TC. Anayasası'nın 14. Maddesi (kişi dokunulmazlığı ile ilgili) ve 125. Maddesi'nin açıklanması ile bitiyor. Bu madde "kanunsuz emir" ile ilgilidir.²⁰

.....
.....(21)

*** DDKO Yayın Bülteni 6 (Belge -6)**

16 Ekim 1970 tarihinde Ankara ve İstanbul DDKO'lara yapılan baskınlar ve 26 kişinin tutuklanması ile ilgili kamuoyuna açıklanmış bildiriye özetliyor bülten. Bu unsurların evlerinin, iş yerlerinin basılarak, düzmece bilgi ve belgelerle tutuklanmaları sağlanarak, kamu oyuna "Kürtçü ve komünistler" olarak gösterilip dönemin bunalımının gizlenmeye çalışıldığı belirtilmiş. "Amaç halkların kurtuluşu uğruna mücadele eden örgüt ve kişileri susturmaktır. Fakat bunu başaramayacaklardır" denilerek, bu konudaki basın toplantısında tutuklamaların, DDKO ve Dev-Genç'e yapılan baskıların kınandığı aktarılıyor.²²

Bülten daha sonra, Beytüşşebap'taki olayları açıklamış.

"Bravo kaymakam tanrı seni korusun. Arzu ederseniz size bol miktarda D.D.T, yağlı urba, cop ve de S.S. kıtaları gönderelim. Ama şunu da unutma: bu memleket ne senin ne de ağa babalarının harası değil" denilerek, daha sonra kaymakamın uygulamaları şöyle açıklanmış: ".Jandarmalarla beraber PUROSAN köyünü basmak üzere giden kaymakam, mısır tarlasını temizleyen vatandaşı VUR emriyle öldürtmüştür. (...) Jandarmâ elbisesi giyerek köy baskınlarına çıkan kaymakam, HEMKAN köyünü kuşatmış, silah sesleri üzerine şaşırıp, elindeki av tüfeğiyle evinden dışarı çıkan bir köylü kurşunlara hedef olmuş, öldürülmüştür.

Soruyoruz: Beytüşşebap'ta kaymakam mı var, yoksa eşkiya çete reisi mi?"

Yayında önemli bir konuya parmak basılmış. O da nüfus sayımı. Yıllardır kendi başlarına yapılan ve sonuçlandırılan bu olguya ilk tepki DDKO'lardan gelmiştir. Bülten, olayı "amacından saptırılan nüfus sayımı" olarak açıklanmış. 25 Ekim 1970'teki nüfus sayımıyla ilgili özetle şunlar söyleniyor:

"Bingöl'ün Genç ilçesinden Recep Bilgin DDKO'ya gönderdiği mektupta; Sayım öncesi kursiyerleri eğitmek için açılan kurslarda, ilgililer sayımın nasıl yapılacağını anlatırken, 'Ana dil bilaistisna Türkçe'dir' demişlerdi. Böylece **tek kelime bilmeyen bölge halkı Türkçe konuşuyor gösterilecektir** (abç). İstanbul Beyazıt'tan bir örnek, sayım için eğitim veren bir müfettiş ana dil sorununda, herkesin ana dili doğru yazılacak, Rumların Rumca, Ermenilerin Ermenice, fakat ana dili **Kürtçe olanları ise Türkçe yazılacak**. İtiraz üzerine 'Bu bakanlığın emridir' demiş, sayım memurlarının tartışması üzerine salonu terk etmek zorunda kalmıştır".(abç)

²⁰ Daha geniş bilgi ve 2 No'lu bülten için bak: age. Sh: 487-496.

²¹ Belge niteliğinde olan 3,4,5 nolu Haber Bültenleri, metnin kısaltılması amacıyla tarafımızdan çıkarılmıştır. (BİR dergisi editörü).

²² 5 No'lu Bülten için bak: age. Sh: 521-531.

Bülten şu yorumu yapmış, “oysa başta Diyarbakır, Siirt illerinde birçok sayım memuru tercüman istemiştir. Bu nedenle Kürtçe bilen sayım memurlarına ağırlık verildiği gözlenmiştir. Bir de sayım cetvelleri kurşun kalemle doldurulmuştur”. Bütün bunlar karşısında “bu sayım doğruyu yansıtır mı?” diye sorulmuş!

Cumhurbaşkanı Sunay'ın “Doğu”daki gezisi haber yapılmış. Sunay'ın özellikle komando harekatı yapılmış yerlerde dolaştığı belirtilerek, “Türkçe niye konuşmuyorsunuz” sitemleri yağdırdığı açıklanmış. Halk karşılamayı protesto ederek gitmemiş, örneğin Ergani'de memurlar dışında kimsenin karşılamaya gelmediğini gören Sunay belediye başkanına, “böyle Cumhurbaşkanı karşılanır mı?” diye çıkmıştır. Siirt'te ise “Biz Türküz” pankartlarıyla karşılamamanın yapılmasına bültende özellikle dikkat çekilmektedir!

Bu yayında önemli bir konu da TİP 4. Büyük Kongresi kararıdır. Bu karar tasarısını bültenden olduğu gibi aktarmak istiyorum.

“Türkiye İşçi Partisi 4. Büyük Kongresi,

Türkiye'nin Doğu'sunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu, Kürt halkı üzerinde, baştan beri, hakim sınıfların faşist iktidarlarının, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen baskı, terör ve asimilasyon politikası uyguladıklarını;

Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgedeki Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hakim sınıf iktidarlarının güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu; Bu nedenle 'Doğu Sorunu'nu bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını;

Kürt halkının Anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti demokratik, faşist baskıcı şoven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu;

Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve gerçekleştirme mücadelesi ile işçi sınıfının ve onun öncü örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek devrimci dalga halinde bütünlendirmek için Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmalarının gerektiğini;

Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı-milliyetçi şoven burjuva ideolojisinin, partililer, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, partinin ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu;

Partinin, Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder.”

Bu karar tasarısı üzerinde kısaca durmak gerekiyor, onun için olduğu gibi aktardım. Tarihsel süreç bakımından son derece önemlidir.

Birincisi, bu tasarı DDKO'nun çalışmalarının bir sonucuydu. Parti genel kurulu için "Doğulu" delegeliklerin hemen hemen tümünü çalışmalarımızla, parti yerel kongrelerine ağırlık koyarak ele geçirmiştik. Buna elbette karşı olan ya da çekimser duran az sayıda delege arkadaşımız da vardı. Tasarı, 3 karşı ve bir çekimser oya karşın, Kongreye "Doğu"lu delegelerin ortak tasarısı olarak sunulmuş, DDKO Tasarısı diğer tasarılarla birlikte ele alınarak "HALKLAR TASARISI" olarak çıkmıştı.

İkincisi, bu karar tasarısı diğer tasarılar geri çekilerek, DDKO taslağına bazı eklemeler yapılarak son haline getirilmişti. Bize de, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'ne tasarısı ve son hali ulaştırılmıştı. Bu tasarının hazırlanmasında DDKO Merkez yönetici unsurlarının çabaları dışında, DDKO ile ilişkili olmamakla birlikte O. Kotan, Z. Şahin vb.. "Şivan" (T-deKDP) yanlıları olarak bilinen bazı arkadaşların katkılarını da burada belirtmek istiyorum.

Üçüncüsü, bu taslak TİP için ve o dönemi ifade etmesi bakımından çok önemlidir. "Sol" ve "Sosyalistler" bu kararlara yine ters davrandılar ve karşı çıktılar. Anayasa Mahkemesi de bu karar nedeniyle TİP'i kapattı. Bizim hukuki durumumuz da ağırlaştı, yargılanmalarımızda bu Halklar Tasarısı delil olarak tartışıldı.

Dördüncüsü, bugünkü programlar ve legal çalışmalardaki önerilerin çok ilerisindeki bu kararları ve dolayısıyla TİP'i belirtmemiz gerekiyor. Türkiye'de yasal olarak 30 yıl sonra bile çok gerilerde programlara döndüğü dikkate alınırsa, o dönem için bu tasarının önemi anlaşılır.

Beşincisi, DDKO Karar Taslağı'na "Doğu Delegeleri"nin toplantısında karşı çıkanlardan biri Kemal Burkay olmuş, T. Ziya Ekinci de çekimser kalmıştı. Genel Kurul'da tasarının son hali oylanırken de çekimser kalmışlardı. (...)

Bültenin sonunda, sözüm ona gazeteci Necmi Onur'un, "Dağların ardında neler oluyor" ana başlıklı seri röportajı değerlendiriliyor. Bu röportajı da özetlemeye çalışacağım. Ciddiye alındığı için değil, dönemi ifade ettiği için.

Röportaj tam da DDKO'larla ilgili operasyonların, komando hareketinin sürdürüldüğü dönemlere denk düşüyor. Röportajda göze çarpan konuları DDKO yayını şöyle sıralamış;

1. Kürt halkı kendisini var eden unsurlardan arındırılmaltı, eritilmeli ortadan kaldırılmaltı imiş..
 2. Gelişmekte olan Kürt dili utanç verici bir durummuş, bu gelişim engellenmeli imiş.. (bir zamanki Taktir-i Sükûn kanunu gibi)
 3. Komando aslında bir cinayet alayı gibi doğuyu taramış, yıkmı/ kırmış, zulmetmiştir. Ama bu doğuya özgürlük ve huzur bağışlamışmış..
 4. Irak'taki Kürt İhtilalini başarıyla yürüten lider Barzani, aslında sosyal alanda tutucu, politikada pragmatist, cahil bir din sömürücüsü imiş..
 5. Doğu halkı hippilerden daha aşağılık bir ahlak buhranı içinde imiş. Kadınların namussuzluğu olağan karşılanıyormuş. (YUH be) Cinayetler, 'ya et, ya ot, ya da it' yüzünden oluyormuş".
- Alçakça iftiralarla donatılan ve basın ahlak yasına uymayı taahhüt eden bir

gazetede yayınlanan yazıların ana hatları bu ve buna benzer konuları kapsamaktadır. Nemci bey bu yazılarında: Hem Kürt halkından, Kürt tehlikesinden, Kürtçülükten söz edip; hem de Kürtlerin Türk olduğunu iddia eden bir takım beyinsiz maskaranın bu bariz çelişkilerine de övünerek yer vermekten geri kalmamıştır.

Bültenimizin sayfa adedini göz önüne alarak Necmi'nin incilerinden yalnızca bir kaçını almakla yetineceğiz:

- Karşı görünen dağlarda Barzani'nin askerleri dolaşüyor. Görmeden bildiğimiz bu.. Ve Türkiye'de 7 milyon Kürt var resmi rakamlara göre, konumuz Kürtçülük.

- Sağa kulak veriyorsun Kürtçe. Sola doğru eğiliyorsunuz Kürtçe. Arkanızı dinliyorsunuz Kürtçe. Önümüzden bir ses geliyor Kürtçe. Ve hepsinin nüfus cüzdanında Türk yazılı.

- Hökümatı biz bunca yaşa geldiği, askerlikten başka, bide cendermeden başka, bide tahsildardan başka bilmediği. Tarla sıçanı her gün yanımızda. Tarla sıçanı bize hökümatın daha yakın.

- Şimdi söyleyiniz bakalım, tarla sıçanı ile ortaklaşa toplumdaki insanlarda, yöneticiler kadrosuna ve bugünkü düzene karşı ebedi saygı aramak mantık yolunun bir durağı olabilir mi?

- Hakkari'den Van'a, oradan da Ağrı'ya doğru yollardayım. Yollar ki ne yollar, kenarlarında köyler ki ne köyler. İnsanların topraktan farkı yok.

- Bir kırmızı minibüse bindim. Türkiye'nin bir ilinde değişim şunu bilesiniz. Minibüste bir yabancıyım.

Herkes Kürtçe konuşuyor. Selam bile Kürtçe.

- Doğunun bazı kesimlerinde geniş bir ahlak anlayışı var. İstanbul sokaklarında dolaşan hippilerden daha geniş desem yalan sayılmaz.

- Buralarda kadın için adam öldürülmez.

- Ya atına, ya itine sataşmıştır, ya otuna el uzatmıştır, ya tavuğuna kışt demiştir.

- Nemrutun eteklerinde çıktı karşımıza görevliler (jandarmalar). Türkiye'de olmanız ne kelime, sanırsınız ki bir milletin elinde esirsiniz.

- Komandonun doğu illerinde büyük bir arama tarama faaliyetine girişeceği haberi bölgedeki Türkçe bilmeyen (!) halk tarafından bir ay önceden bilinmekte imiş.. Acaba kuşlar mı şakıdı dersiniz. İri kuşlar kocaman kuşlar. Ankara'da beslenip büyüyen. Ve besle kargayı oysun gözünü sözündeki yargıyı yalancı çıkarmamak için yetiştirilen kuşlar mı?.. (...)²³

.....

.....(24)

6. Doğu Mitingleri ve Göç Olayı

Önemli bir çalışma olarak *Doğu Mitinglerinden* de söz etmek gerekiyor. Diğer çalışmalara yeri geldiğinde değinmek üzere şimdi bu mitinglere kısaca bir göz atalım.

²³ 6 No'lu Bülten için bak: agc. Sh:533-544.

²⁴ Belge niteliğinde olan 7,8,9 nolu Haber Bültenleri, metnin kısıtlanması amacıyla tarafımızdan çıkarılmıştır. (BİR dergisi editörü).

1967 yılında başlayan ve 1969 yılına kadar devam eden “DOĞU MİTINGLERİ” nin kendi kuruluşundan sonraya rastlayanlarını DDKO'lar yönetmiş ve yönlendirmiştir. Daha öncekiler de ise, birçok üyemiz, kurucu üyemiz ve diğer arkadaşlarımız bulunmuşlardır. Şunu belirtiyim ki, TİP ve TKDP'ler bu mitinglerin oluşması ve yönlendirilmesinde etkindiler.

Son mitingler daha geniş bir potansiyel ile gerçekleştirilmiştir. Çünkü DDKO'lar tabanlarında legal olarak her iki TKDP üye, sempatanları ve TİP yanlılarını da barındırıyordu. TİP'in egemenliği daha fazlaydı. Bu konuları yukarıda yer yer açıklamıştım. (...)

1969 yılındaki mitingler DDKO'nun kuruluş dönemine denk düşmektedir.

16.2.1969 Gaziantep “Emperyalizme Karşı Savaş” Mitingi, 22.2.1969 Malatya “İşsizlik, Açlık ve Emperyalizme Karşı Savaş” Mitingi, 17.3.1969 Diyarbakır “Hürriyet ve Anayasa Nizamını Koruma Kanunu Tasarısını Protesto” Mitingi, 19.4.1969 Ağrı “İşsizliğe Karşı Savaş” Mitingi DDKO'ların kuruluş dönemlerinde gerçekleştirilen mitinglerdir. Daha çok TİP ağırlıklı olan bu mitinglere DDKO üyeleri de aktif katılmışlardır.

Bu mitingler sonrası bilinçlenme hızlanmıştır. Miting ve yürüyüşler Kürdistan'ın geri kalmışlığını öne çıkarmakla birlikte, etnik farklılıkları da gündeme taşımışlardır. Bundan maksat ise, Kürt ulusunun durumudur. İlk embriyonları olarak kabul edilmelidir. Bu mitinglerde “Doğulu Aydınların” doğru ve gerçek taleplerine “Doğu'daki İnsanlar Çingenelerle Çiftleştirilmeli” ya da yerlerinden yurtlarından “Kovulmalı” gibi çok ilkel önermelerle karşı çıkılmıştır. Türk “Sol”u ve “Sosyalistleri”nin bir bölümü de bu önermelere katılmışlardır. Demokiat geçinen birçok Türk aydını bu mücadelede devletin programı ile üst üste düşen bir anlayışla bize tavır takınmışlardır. Bunlardan bazılarını yukarıda açıklamıştık.

Bu ırkçı ve şoven anlayışın kasıtlı, tahrikçi tavrıları MİT ve polisin adım adım “Doğulu Gençlerin” peşine düşmesine yol açmıştır. Hapishane yolları açılmış, o günden bu yana da hapishanelerden bir türlü çıkamadığımız bir mücadele kendini dayatmış ve biçimlenmiştir. “Kürtçülük yapmak” artık cezalandırılmak için yeterli bir sebep olabilmektedir.

Oysa, “DOĞU MİTINGLERİ” en başta, toplumunun ve çağının sorumluluğunu taşıyan aydınların daha da bilinçlenmelerini yaratmıştır. Mitinglerdeki sloganlar kitlelere yayılarak, aydınlarla kitlelerin diyalogu gerçekleşmiştir. Bu mitingler, Kürdistan'daki uyanışın ve dayanışmanın en güzel örneklerini oluşturmuştur.

DDKO'nun kuruluşundan önce gerçekleştirilen 1967 mitingleri ile ilgili 15 kişi, Ankara 1. Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmaları sonrası beraat etmişlerdir. Soruşturmalar ise devam etmiştir. DDKO'ların kuruluşundan sonra ise DDKO'nun düzenlediği 17.7.1969 Suruç, 27.7.1969 Hilvan, 2.8.1969 Varto, 2.8.1969 Siverek, 24.8.1969 Lice Mitingleri hakkında ise soruşturma bile açılmamıştır. Bu sözünü ettiğim mitinglerde, o günler gündemi dolduran “Anayasayı ve Temel Hak ve Hürriyetleri Koruna Kanun Tasarısı” kitleler düzeyinde geniş biçimde teşhir edilmiştir.²⁵

²⁵ Daha geniş bilgi için bak: İsmail Beşikçi, *Doğu Mitingleri'nin Analizi* (1967), Yurt Kitap Yayın, Ankara, Mart 1992.

Doğu Mitingleri'nde şu temel olgular protesto edilmiştir:

“Kürdistan'daki işbirlikçilerin emperyalist ve sömürgecilerle birlikte Kürt halkını sömürdükleri, halkımızın aç ve çaresiz olduğu,

TC hükümetlerinin 3 kez uyguladığı sürgün ve mecburi iskan siyasetinin şoven yapısı,

Bölgenin geri bırakılmışlığı yanında, etnik ayrıcalığın temel bir sorun olduğu gibi sorunlar gündemleştirilmeye çalışılmıştır”

Burada bir parantez açarak, mitinglerin sonuçları bakımından özellikle Kürdistan'daki GÖÇ dalgası ile ilgili kısa bazı açıklamalar yapmak gerekiyor. Yukarıda Göç olayına değinmiştik. (Bak: dipnot 9. Age. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh: 30)

Son savaş nedeniyle özellikle batıdaki büyük merkezlere yığılan milyonlarca insanımız, göç dalgası nedeniyle ağır koşullara ve devletin baskılarına maruz bırakılmışlardır. Bu aynı zamanda binlerce köyün boşaltılması ve küçük kasabalardan güvenlik nedeniyle iş bulmak için Kürdistan'ın büyük kentlerine iç göçü de içeriyor.

Devletin göç üzerinde sistemli programları ve baskıları vardır. Bu hem iç göçü hem dış göçü hızlandırmıştır. Bunun temel nedeni savaşta köylük alanların lojistik desteğini mücadeleden kesmek, mücadeleye insan unsurunun katılımını engellemek, köylük alanları yakıp yıkarak, yollar açmak, araçların kolay her yere ulaşmasını sağlamak, helikopterlerin rahat inip kalkmasını sağlayan pistler oluşturmak yanında, yasal çerçevede sistemli bir baskı da görülmektedir. Bu konuda tarihsel bakımdan cumhuriyetin ilanından öncelere dayanan uygulamalar ve politikalar var.

Osmanlılar döneminden itibaren Kürdistan'da asimilasyon ve jenosit amaçlı göç dalgaları gerçekleşmiş, dışarıdan getirilip yerleştirilen gruplarla bir karmaşıklık yaratılmıştır. Bir örnek verirsek; Halife Mehmet V. Reşat dönemi hazırlanan bir kanunname, çok ciddi tedbirler önermiş. Bu anlayışa insanın şaşmaması mümkün değil. Kararnameye göre; “Kürtler yurtlarından atılacak, Türk illerine gönderilecek. Türk köylerine orada yaşayan nüfusun %5'ini geçmeyen oranda dağıtılacaklardı”. “Kürtlerle Kürdistan halkı arasındaki ilişkiler kesinlikle yasaklanacaktı”. “Kayıtlar 700 bin Kürdün yurtlarından koparıldığını göstermektedir”.

“Büyük savaşta Toros dağlarından geçmiş olanlar, üst üste yığılmış insanları görmüşlerdir. Bu insanlar da yurtlarından kovulan, açlık, soğuk ve hastalıktan ölen Kürtlerdi”. Ermenilerin katliamı ve diğer uluslara yapılanlar ile Kürtlerin sürgünü birlikte uygulanmıştır.²⁶

Göç olayını “Kürdistan'da vahim bir olgu” olarak gören ve “Kürdistanlı tüm güçleri konu ile ilgili çalışmalar yapmaya davet ediyorum” diyen Dersimli Ali'nin önerisini de eklemek gerekiyor.²⁷

Göç olayını Türkiye'nin iç sorunu gören ve Türkiye'nin batı bölgelerine göçü iç göç sayan anlayışlar da var. Bunlara katılmak mümkün değil. Avrupa

²⁶ Yukarıdaki alıntılar **Xoybûn** örgütü yayınından alınmıştır. 1925 Şeyh Sait adıyla anılan direnmeyi konu alan bir broşürdür. İngilizce'den Türkçe'ye Bavê Bêrivan tarafından çevrilmiştir. Nakleden: Kürdistan Press, **Türkiye'de Kürtlerin Kırımı**, Sayı:34, Sh:10, Nisan 1988.

²⁷ Bak: *Kürdistan Press*, Sayı:39, Sh:5, Haziran 1988.

ülkelerine gidişleri dış göç sayıp, Türkiye'nin batı bölgelerine gönderilmeleri iç göç saymak yanlıştır. Bu da dış göçtür ve nedenleri belirtilse de zora dayanan yanını unutmamak gerekir. Tarihsel süreç bunu gösteriyor.²⁸ Göçün Kürdistan açısından ülke olarak ele alınması, esas amacını açıklamak ve sonuçlar çıkarmak bakımından gereklidir.

Bunun gibi genel kavramlarla M. Ali Aslan da Kürt Mülteciler üzerine bir kitap yazmış,²⁹ ancak bununla neyi amaçladığı ve ne anlatmak istediği pek belli değil. Bu nedenle adı geçen kitabı tartışmak gereksiz. Özellikle Avrupa'daki mültecileri almış, bunu da göç saymıyor, nedenlerini ve sonuçlarını da tartışmıyor. Türkiye'nin batı bölgelerini ise hiç önemsememiş, sanki Avrupa'dan bir farkı varmış gibi ele almış. O da Türkiye'yi ülke görmektedir.

Göç olayının Kürdistan açısından tarihsel süreç bakımından önemi var, şimdi de var. Birçok nedene dayalı zoraki göç her zaman yaşandı. Özellikle batı bölgelerine sürülenlerin çoğunluğu geri dönmedi, dönenler ise birçok rahatsızlığı birlikte getirdiler. Sosyo-ekonomik, pedagojik, psikolojik, sosyolojik, ekonomik temel tahribatlar yaşadığımız bu olayı incelemek gerekiyor. Şimdi de ulus olarak yine birçok rahatsızlıklarla böylesi olayları yaşıyoruz. İstanbul'da 4 milyonu aşan Kürt nüfusu var ve bu kitle aç, sefil halde, tiner, fuhuş vb. hastalıklar edinmişler, asimile olmuşlardır. Bunlar ülkeye geri döndüklerinde önemli sorun olacaklardır. Büyük bir sağlık politikasına ihtiyaç gösterecek, rehabilitasyonu önemli bir sorun haline getirecektir. Bunların tersine Avrupa'dakilerin asimilasyonu ve rahatsızlıkları mülteciliğin genel sorunları dışında daha azdır.

İsmail Beşikçi de bu konuda önemli bir inceleme yaptı, bunu da belirtmek gerekiyor.³⁰ Esas önemli olan da Kürtlerin zorla iskan edilmeleridir. Böylece ağır bir jenosit ve asimilasyon yaşayarak, kendi benliklerini yitirip, ulusal bütünlükten koparılmaya çalışılmışlardır. Bu uygulamalarda TC başarı da sağlamıştır. Ayaklanmalar sırasında birçok insan niteliklerine bakılmaksızın batı bölgelerinde zorla iskana tabi tutulmuşlardır. **Bu da dış bir göçtür.** Altını kalınca çiziyorum.

Başta dönersek, mitinglere halkın ilgisinin çok fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca DDKO'lar metropollerde de benzeri miting ve gösteriler düzenlemişlerdir. Bu gösteriler ve mitingler biraz olsun Kürtlerin varlıklarını ayakta tutabilen, ayrı bir

²⁸ Refik Karakoç, *Türkiye'de Göç*, *Ronahi* gazetesi, Şubat 1996.

²⁹ M. Ali Aslan, *Kürt Mülteciler*, Demokrasi Yayınları, Ankara, Kasım 1988. M. Ali Aslan'ı çok önceden tanıyorum. O da yukarıda açıkladığım "Doğulu sosyalistler" ekolünün içindeydi. 1967 yılında yine mitinglerle ilgili olarak adı geçiyor, gelişmeler içinde Ankara'da Yeni Akış adlı bir dergi çıkardı. Kendisi ile birlikte Abbas İzol tutuklandılar. Abbas Siverekliydi. Yargılama sonucu beraat ettiler. Bu dergi de Kürt hareketi açısından önemli bir aşamaya tekabül ediyor. Şu an arşivde elimizde bulunmuyor, Türkiye'de 1975/80 dönemi *Rizgarî* arşivinde kaldı (...) Abbas İzol'un vefat ettiğini öğrendim. Kendisi ile yakın arkadaşlığımız vardı, saygı ile anıyorum. TİP yanlısı idi, DDKO'lara pek yanaşmadı ama karşı da olmadı. M. Ali Aslan Ankara Uzun Otel'de kaldığı sıralar Şivan ile de görüşüyordum, örgütsel ilişkisinin olup olmadığını bilmiyorum. Ancak, TİP genel başkanı olduktan kısa bir süre sonra görevinden istifa etti. Söylentilere göre Genel Kurmaya götürülüp tehdit edildiği için görevi bırakmış. Bu gelişiminin gerekçesini de açıklamadı, hala net olarak bilmiyoruz. TİP teki karmaşa içinde Aybar/Boran gruplarının çatışmasında yönetime gelmişti ve parti çevrelerinde -Aybar'cı olarak biliniyordu. Eğer çalışsaydı bazı şeyleri kotardı diye düşünüyorum. İyi ve çalışkan biriydi. (...) Ayrıca TİP teki çalışmalarımızda, özellikle Erzurum il örgütlenmesinde birlikteydik, bizim otelde rehin kalmamız olayında yardımları olmuştu, kendisi de çok zorluk çekmişti. (...)

³⁰ İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, Komal Yayınları, 1977, İstanbul.

topluluk olduğunu sunan olgular yaratabilmişlerdir. Şunu da eklemek gerekiyor, daha önce eğlence türünden ve para kazanma amaçlı Doğu kültür derneklerinin düzenledikleri gecelere de müdahale edilmiş, DDKO'nun denetimine alınarak, amaç ve niteliğimiz çerçevesinde tasarlanan gecelere dönüştürülmesi sağlanmıştır. Bu geceler metropollerde bulunan kendi iradesi ya da zorla gelmiş Kürdistanlıların asimile edilmelerinin başka bir yoluydu. Ülke temelinden soyutlanmaya çalışılan, Türkiye'nin genel durumu içinde bir kabullendirmeydi aynı zamanda. Bu müdahalemiz nedeniyle, “**Doğulu Gençlere Yardım Dernekleri**” kurularak, hem eski gecelerin yenilenmesi, hem de DDKO'ların gelişmesi engellenmeye çalışılmıştır. Ancak, DDKO'ların gelişmesi engellenememiştir. O yoz geceler, salonlardan halkın düzeyine indirgenebilmiş, miting ve gösterilerle de bütünleşerek bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Günümüzde de bunun geliştiği somut durumlara kaynaklık eden bir temel oluşturulmuştur. Halkın düzeyine çekilebilmiştir.

7. Komando Harekatı ve Sonuçları

Kürt ulusunun gelişen ulusal demokratik mücadelesi engellenmek isteniyordu. Başta halkı sindirmek ve aydınları kitleden soyutlamak için baskılar yoğunlaştırılmıştı, bunun başında da “Doğu ve Güneydoğu” bölgeleri olarak adlandırılan Kürdistan'da yoğun bir komando harekatı başlatılmıştı. Yukarıda haber ve yorumlarda bu konuda bilgiler vermiştik. Komando harekatının mevzi bir baskı ya da saldırı olmadığı kesindi. Bütün Kürdistan çapında bir saldırı ve bu da alışılmış jandarma aracılığı ile değil, özel yetiştirilmiş komandolar tarafından bütün teknik, gelişmiş araçlarla yapılmaktaydı. Şehir, köy, kasaba ve diğer yerleşim birimleri ayırılmadan motorlu araçlarla, helikopterlerle kuşatılmakta, yoğun işkenceler yapılmaktaydı. Kadın ve erkekler çırılçıplak soyundurularak, erkeklerin cinsiyet uzuvlarına ipler bağlanıyor, bunlar kadınların ellerine verilerek gün boyunca köy ya da kasaba merkezlerinde dolaştırılıyordu. Dersim'den sonra uygulanan en kapsamlı insanlık dışı ve onur kırıcı görüntüler tüyler ürpertiyordu. İnsanlara hayvan pisliği yediriliyor vb. Bu işkence, baskı ve kötü muamele sonucunda birçok insanımız hayatını kaybetmiş ya da sakat kalmıştı.

DDKO'lar, uygulamalar karşısında birçok üyesini “Doğu ve Güney doğu” olarak adlandırdıkları bölgeye, yani Kürdistan'a göndermişti. Olaylarla ilgili gerekli araştırına yapılmış, gelen mektup ve bilgileri de katarak, zarar görenlerin, ölen ya da sakat kalanların bütün bilgi ve belgelerin en geniş biçimde toplanması başarılmıştı. Daha sonra bu bilgi ve belgeler değerlendirilip, olay gerekli biçimde teşhir edilmişti. Böylece önemli bir kamuoyu yaratılmış, protesto seslerinin yükselmesi sağlamıştı.

Kürdistan'daki komando olayları ile ilgili 16 kuruluşla birlikte protestolar gerçekleştirilmiş, ortak bildiri yayınlanmıştı. Kürt halkının çektiği zulüm ve işkence gerçek yüzü ile(!) bir telgrafla cumhurbaşkanına da iletilmişti. 12 Nisan 1970 tarihli bu telgrafa, Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri 20 Nisan 1970 tarihinde şu cevabı vermişti:

“Olayların araştırılabilmesi için kaynakların tespiti ve bilgilerin acele Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine ulaştırılması gerekir”.

Oysa, olaylara doğrudan müdahale edilmesi mümkündü. En önemlisi de, devletin en üst kurumunun besbelli ki bu olaylardan haberi doğrudan vardı, ama DDKO'dan yeniden bilgi isteniyordu! Bu oldukça düşündürücüydü. Ancak toplanan bilgi ve belgeler ışığında olaylarla ilgili bir rapor düzenlenerek 15 Mayıs 1970 tarihinde kendilerine gönderilmiş ve kamuoyuna da açıklanmıştır.

Düzenlenen ve kamuoyuna açıklanan raporda sonuç olarak özetle şöyle deniyordu:

"..Türkiye'nin 'Doğu ve Güneydoğusu'nda yaşayan halka uygulanan baskı, zulüm bir jenosit hareketidir ve bize göre yasa dışıdır. Aynı zamanda insanlık dışı bir anlayışın sonucudur. 'Eşkiye aranıyor' gerekçesi ile yapılan bu kapsamlı hareketin anlamını kavramakta zorlanıyoruz. Eğer Türkiye tarihi incelenirse görülür ki, bu bölgelerdeki halka uygulanan insanlık dışı baskı ne ilktir ne son.. Devrimci 'Doğulu' öğrenciler olarak bu yasadışı hareketi şiddetle kınıyoruz. İktidarın bu yoldaki eylemlerine karşı bundan böyle bütün gücümüzle karşı koyacağımızı bildiririz".³¹

8. DDKO'ların ilk Genel Kurulu İçin Hazırlanan Çalışma Raporu

Bu metinde, genel durum değerlendirmesi yapılarak, örgütün amaç, nitelik ve hedefleri sıralanmıştır.

"..Bizim örgütümüz, toplumsal bir düşünmeden dolayı ortak ve kurumsal (dernek kurma hakkı) çalışma düzeyidir. Bu sorumluluk için, belirli çalışma biçimleri ortaya koymak her halde genç arkadaşlarımızı uzmanlaştırmak, böylece meydana gelen bir DEVRİMCİ ÇEKİRDEK ve onun etrafındaki kadronun kendine özgü organizasyonunu sağlamak içindir.

Bu gelişme, halkın sosyal ideallerini çok iyi bilen, TEORİK ve PRATİK donatılmış BİR ÖNCÜ MÜFREZEYİ MEYDANA GETİRECEKTİR.. Böyle bir örgüt, devamlılığı olan, tek tek aynı görevi başarıya ulaştıracak bir LİDERLER ÖRGÜTÜ'dür" demektedir.(...)

Gerçekten, DDKO üyeleri teorik ve pratik çok iyi donatılmışlardı. Ve devamlılığı sağlayan bir kadro da yaratılabiliyordu. Daha sonraki dönem tüm Kürdistanlı örgüt ve kadrolar DDKO sürecinden gelen unsurlar arasındaki ayrılıklardan çıkmıştı.

Halkın sosyal ideallerini iyi bilmek ise; Kürt Ulusunun dili, kültürü ve özellikle tarihsel geçmişini, direnişlerini ve mücadele sürecindeki ihanetleri kavrama ve ifade edebilme, savunma yeteneğinin oluştuğuna bağlanabilir. Kısa sürede Kürt Ulusu ile bütünleşebilme küçümsenemez.

Çalışma Raporu bütün faaliyetleri sıralamış ve açıklamıştır. Çalışma biçimi, örgütlenme, eğitim, yayın, arşiv, kitaplık, folklor, propaganda, bilim kurulu, hukuk bürosu, saymanlık, şenlikler, kutlamalar, haberleşme vb. detay kurallara bağlanmış, işlerliği olan çalışmalar olarak başarıyla yapılmıştır. Bunlar çalışma raporunda detaylandırılmıştır.

³¹ "Cumhurbaşkanlığına Sunulan Rapor", DDKO Davası Dosyası, KOMAL Yayınları, 1975, Ankara, Cilt:1, Sh:597-603.

“Çalışma biçiminde DDKO'ların bağımsız hareket etme tarzı, ulusa ve ülkeye bağlılık ilkesi, sıkı illegalite olmasına karşılık açık çalışmanın bütün titizlikle sürdürülmesi ve bir tehlike gelmesin diye üzerine titiren örgütün korunup kollanması, provokasyonlara gelinmemesi, sabırla hareket edilmesi, Üniversitedeki gençlik potansiyelinin terk edilerek, yüzümüzün Kürdistan'a dönülmesi gibi önemli olguları kapsamaktadır. (...)³²

9. DDKO I. Dönem Karar Tasarısı

Karar tasarısında genel bir dünya değerlendirilmesi yapılmış, o dönemin bilgi ve belgeleriyle birtakım sorunlara parmak basılmıştır. Örneğin, Ortadoğu, Bağdat Paktı, CENTO, İslam Paktı gibi sorunlar tartışılmıştır. Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve sınıfların mevzilenmesi de bu genel yapı içinde verilmiştir.

DDKO'nun önüne koyduğu görevler şöyle sıralanmış;

“...
1. Bizimle aynı stratejiyi benimseyen Türkiye'deki bütün kuruluşlarla tam bir dayanışma ve işbirliği içinde çalışmalıyız.

2. Gençliği, halkının mücadelesi ile bütünleşen, onu bilinçlendiren ve örgütlenmesine yardım eden bir tarzda yetiştirmeliyiz.

3. Gençliğin tepeden inmesi, kadrocu (!), emekçi sınıflardan uzak ve anarşist akımlara kapılmamaları için çalışmalıyız.

4. Toplumun ve halkın sorunlarını bilimsel çalışmalar ve incelemeler ile ortaya koyup çözümleri göstermeliyiz.

5. Halklar arası eşitliğin ve kardeşliğin gerçekleştiği, sömürsüz bir dünyanın kurulmasına bütün gücümüzle çalışmalı ve işçilere, yoksul köylülere gitmeliyiz.

6. Millet ve milliyetçilik konularında şoven şartlanmayı yıkmalıyız.”³³

10. Tutuklamalar ve Yargılamalar

Kürt Ulusuna karşı uygulanan ırkçı-şoven uygulamalar ve DDKO'ların çalışmaları, mücadelesi TC tarafından hazmedilmedi. Henüz tam örgütlenmemişken ve gün geçtikçe Kürdistan'da yaygınlaşmasından ürkülerek belli bir aşamada kapatılmaları yoluna gidildi, provoke edildi. Devlet açıkça DDKO'ların önünde panik gösterdi, rahatsız oldu. Yıllardır susturulan Kürt muhalefetinin birden bire bu kadar kitleselleşmesi, kendini günün koşullarına göre çok iyi ifade

32 DDKO I. Dönem Çalışma Raporu, Ag. DDKO Dava Dosyası, Sh:583-594, Belge 10.

33 DDKO I. Dönem Karar Tasarısı, ag. Dava Dosyası, Sh: 605-630, Belge 12.

Bir konuya kısa açıklama getirmek gerekiyor. DDKO Karar Tasarısı'nın ortak bir metin olduğunu belirtmiştik. Başlık ise, “DDKO I. Dönem Karar Tasarısı” olarak tek bir örgütü belirtiyor. Bunun nedenini yukarıda söylemiştik. Birbirleri ile ilişkili göstermemek, birine açılacak dava ve sonuçta verilecek kapatma kararından diğerlerini korumak düşünülmüştü. Ama, kısa zamanda DDKO'lar hep birlikte kapatıldılar ve aynı iddialarla ve aralarında ilişki de kurularak yargılandılar. Aktardığımız belgenin altında Ankara DDKO Yönetim Kurulu imzası var, bunun için açıklama yapına gereği duydum. Oysa, Karar Tasarısı DDKO'lar üst yöneticileri tarafından (illegal görünmeyen kurul, yukarıda değindim.) ortak metin olarak kararlaştırılmış ve DDKO'lar Yönetim Kurulları ile Genel Kurullarında aynen benimsenmesi sağlanmıştı.

etmesi yeni bir dönemeci ifade ediyordu. Nitekim sonuçları da öyle oldu. İşte bu nedenlerle, DDKO'lar hakkında poliseye komplolar geliştirilmeye başlandı, tutuklamalar, yargılamaların arkası kesilmedi. Çünkü, TC'nin yasalarını ona karşı en iyi biçimde kullanmaya ve yasal bütün koşulları işletmeye kakarlıydık. Bu nedenle, olsa olsa poliseye komplolardan başka hiçbir yol bizi durduramazdı. (...)

Sonunda devlet, 16 Ekim 1970 tarihinde kapsamlı bir operasyon ile, DDKO yöneticilerini (legal-illegal) ve ilişkili gördüğü birçok kişiyi gözaltına aldı, büyük bir vaveyla kopararak kamuoyuna sundu.. "Vatan bölünüyor, Kürtçüler ortaya çıkmış, Barzani'den yardım alıyorlar, Komünizmi getirecekler vb.." manşetleri bütün gazetelerin günlük işleri haline geldi. Ve bir dönem devam etti. Zaten kısa süre sonra 12 Mart 1971 darbesi ile karşı karşıya kalındı.

DDKO örgüt binalarına ve yöneticilerinin evlerine saldırı biçiminde baskınlar, arama taramalar gerçekleştirildi. Sahte bazı belgeler buralara konularak bulunmuş gibi gösterildi, ilginç olan aynı belgeler birkaç kişinin evinde birden çıkmıştı, sonradan tutanaklarda deşifre oldu. Avrupa'dan gönderilen, hatırladığım kadarıyla yüzlerce Kürtçe türkü ve oyun havaları üzerinde Berlin'de doktora yapmış Ermeni asıllı birinin notalı kitabı da ele geçti, aynı kitap birkaç yere daha konularak, üç yerde birden bulunmuş gösterildi. Posta kutusuna gelen bu kitaba dayanarak DDKO, TRT'ye dava açacaktı, hazırlıkları yapılıyordu. Çünkü, TRT arşivindeki büyük çoğunluğu Kürtçe sözlerin çevirisi yapıp Türkçe kayda geçen türkü ve şarkı, müzik parçalarıydı. Bu çok önemliydi, ama gereğini yerine getirmeye fırsat bulamadık. Ayrıca, Fransızca Kürt Sorunu adlı bir broşür de yine birkaç yerde birden bulunmuş gösterildi. Bana sorgulamada bu metni ısrarla sordular.

Sorgulama, en çok da DDKO'nun yönetilmesi, arkasında aranan kişiler ve güçle ilgiliydi. Bu konuda bazı arkadaşların örgütlenme ile ilgili polisteki beyanları üzerine özellikle benim üzerime çok gelindi. Bir üst organ aranmaktaydı ve başta Tarık Ziya Ekinci ve Musa Anter olmak üzere bazı kişilerin suçlu konuma sokulmaları ve DDKO'ların dışarıdan yönetildiği, yönlendirildiği anlayışının egemen kılınmasına uğraşıyorlardı. Bu TC'nin geleneksel bir karakteri ve ahlak yapısıdır. Arkadaşlar polis beyanlarını ilk elde savcılıkta geri almadılar, ancak mahkemede geri aldılar (tutuklama hakiminde). Bir de, ısrarla ortaya çıkarılmak istenen üst kuruldan gözaltına alınanlardan yalnız ben vardım. Diğer 4 arkadaş gözaltına alınanlar arasında değildi. Bunlar, N. Büyükkaya, Ümit Fırat, Halit Çetin Yalap ve Yümnü Budak'tı. Yümnü dışındakiler deşifre olmadılar ve yargılanmadılar. Yümnü ise, DDKO Ankara sanığı idi, daha sonra Diyarbakır'da tutuklandı.

Legal olarak yönetici bulunanlar dışında bizim görevimiz yoktu, polis bizi örgütlenme görevlisi olarak bütün DDKO'lar düzeyinde ele almak istiyordu. Bu konudaki ısrarları kabul etmedim, ilk elde savcıda da reddettim. Ancak, yine de ifadelerimize bazı isimler yazılmasına da engel olamadık. Zaten bu birkaç kişi de genel operasyon içindeydiler ve gözaltına alınmışlardı. Ses kayıtları, ifadeler, vb. bunu gösteriyordu. Ama somut bir delil yoktu, nitekim ilk duruşmadan önce salıverildiler, tutuksuz yargıldılar. Daha sonra, aşağıda belirteceğim üzere genel operasyonlar başlatılınca yeniden tutuklandılar. Bu son operasyonun kapsamı çok geniş tutulmuştu..

Tutuklanan DDKO yöneticilerinin yargılamaları önce Ankara 3. Ağır Ceza Mahkemesi'nde başlamıştı. İlk duruşma 29 Mart 1971'de yapıldı.³⁴

O dönem cezaevinde bulunan Dev-Genç sanıklarının tümü 12 Mart 1971 Müdahalesi ile saliverilmişlerdi. Ama ben ve diğer 3 arkadaşım bırakılmadık. Daha sonra 26 Nisan 1971 "BALYOZ HAREKATI" adı verilen bir müdahale gerçekleşti. Başbakan yardımcısı Sadi Koçuş Sivas dönüşü verdiği demeçle "yakından uzaktan herkesin gözüaltına alınmasını istiyordu" ve büyük operasyonlar oldu. Bu aynı zamanda darbe içinde darbeydi. 12 Mart 1971 Müdahalesi'nde Başbakanlığı, bakanlığı düşünülenler bile gözüaltına alındılar. Yukarıda bu konuda açıklama yapmıştım.³⁵ Bu hareket ile birlikte 1. ve 2. duruşma arasında bizleri Diyarbakır'a naklettiler. Açıkça kurbanlık koyunduk, ama bunu onlara yedirmedik. Oyunu bozduk. Buna aşağıda geleceğim.

Diyarbakır Sıkıyönetim Askeri Savcısı böyle "hazır bir dosya" ile işe başlamış oluyordu. Önceden saliverilenler dahil birçok DDKO üye ve sempatizanı, yöneticisi yeniden tutuklandılar ve Diyarbakır'a toplandılar. Bir gözetim evi kuruldu, buranın doldurulması ve devletin ileri sürdüğü Kürtçülük ve Bölücülük, Komünizm için burada da davalar oluşturulması, kamuoyuna sunulması için hazırlıklar yapıldı. Oysa bir önceki mahkeme çoğunu salıvermiş ve bizi de gerekçesiz tutuyordu. İşler birdenbire değişti. Bir süre sonra ilginç bir şey oldu, sıkıyönetim savcıları bu davanın sıkıyönetimi ilgilendirmediği gerekçesi ile görevsizlik verilmesini ve geri gönderilmesini öne sürdüler ve bu konuda mahkeme kararı da çıkardılar. Üst mahkeme ise, ters yönde bir kararla yargılamayı başlattı. Belki devletin ileri gelenleri, istihbarat birimleri böyle bir davanın görülmesini ilk elde istemiyorlardı. Kontrollerinde gelişecek bir yapılanma yoktu, ortalık karışabilirdi. Nitekim öyle de oldu. Ama, davanın görülmesi bizim için iyi oldu. Bir dönemecin ağır bir taşı da böylece yerine konularak, yılların suskunluğu bozuldu. 3. Duruşma öncesi 15 Haziran 1971'de Dosya Diyarbakır-Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'ne gönderildi ve 1 Nolu Askeri Mahkeme'de duruşmalarımız başladı. Diyarbakır, Kozluk, Silvan, Batman, Ergani, vb. DDKO yönetici, üye ve sempatizanları ile ilgili de ek iddianameler ile genel DDKO davaları başlatılmış oldu. Birçok unsur tutuklandı. Gözetim evi dışında bir de askeri tutuk evi oluşturuldu. İşte, DDKO sürecinin yargılama hikayesi böylece başladı. Evet bir tarih daha yaşamaya başlandı. (...)

11. İddianame

23 Ekim 1971 tarihli 122 sayfalık bir İddianame tebliğ edildi 1. duruşmada okunmaya başlandı.³⁶

39 Bak: DDKO 9. Bülteninde sözü edilen duyuru. (Bak::Dipnot: 402. Ag. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh:492)

35 12 Mart 1971 müdahalesi ile ilgili açıklamalar için bak: *Yenilginin Teorişenleri, Özel ömck: Miltri Belli* bölümü. (Agc. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh: 276 vd. Ayrıca, dipnot: 398 için de Agc. Sh:476)

36 Bak: *İddianame*. Hakim Albay Said Dabak, Askeri savcı, Diyarbakır-Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi, Esas No: 1971/144, Evrak No: 1971/130. Orijinal metin, Rizgarî Parti Hukuk Arşivi. Daha geniş bilgi için ayrıca bak: DDKO Dava Dosyası, KOMAL Yayınevi, Ankara 1975, Sh: 11-72.

Sözünü ettiğim İddianame'nin içeriğini özetle vereyim: Bir siyaset adamı ya da bir avukat olarak, bir insan, bir Kürdistanlı olarak söyleyeyim, bu İddianame baştan aşağı bizi, Kürt ulusunu red ve inkara dayalıydı. Son derece ilkel ve başvurulan kaynaklarla içinden çıkılmaz bir ırkçılığın ifadesiydi. Bunu niçin belirtiyorum, çünkü DDKO duruşmalarında bizim tavrımız ve direnişimizin anlamını, içeriğini daha iyi kavramayı sağlayacağı için.

Ben bu kadar vahim bir durum hiç görmedim. Adi suçların yargılamalarının da bile bundan çok ileride İddianameler olabilir. Neyse.

Esas yanlış şurada yapılmıştı, bizim direnmeyeceğimiz, alışılmış susturulma eyleminin başarılacağı inancı ile hareket etme yanılığına düşmüşlerdi. Yani, 1938 sonrası yapılanlar gibi susturulmak isteniyorduk. Gücümüzü bölmek, sözde “kardeşlik, birliktelik” ayağına biraz da “bilimsellik katarak”, “ha bakın vatan hepimizin, bölmeyelim, birlikte kardeşçe yaşayalım” teranesi ile hareket ediyorlardı, bu besbelliydi. Ama, gücümüzü bölmeyi başardılar, top yekün hareket edemedik. Bir de, Komünizm çerçevesi çizilerek ve dış kaynaklı olduğumuz izlenimi verilerek, bazı unsurları ikna etmeye çabaladılar, bunu da biraz başardılar diyebilirim. Oysa, DDKO'lar tam da ulusal-demokratik bir muhtevayı iyi biçimde organize etmişti, ayrıca sosyalist muhtevası da vardı. Bunun, Türkiye'nin her sıkışık döneminde dış argüman olarak kullandığı “Komünizm” ya da “Rusyacılık” olgusuyla ilgisi yoktu. Bütün tasarılar ters tepmişti.

Bu ibret belgesinin, onların istediği gibi tarihe geçmesini engellediğimiz için memnunum. Çünkü, bu tarihsel olarak kötü bir vesika idi. Deşifre oldu ve öyle de tarihe geçti sanıyorum. Bir köşe taşı olarak DDKO'lar tarihsel bir süreci yeniden başlatmışlar ve suskunluğu bozmuşlardı.

Şimdi İddianame'nin, o vesikanın içeriğine kısaca değineyim.

* Kürtlerin menşei (kökeni yani) Arap, Gürcü, İrani bir ırk olarak gösterilmişti. Ya da Orta Asya'dan gelme Turanî bir kavim. Malum Türk Tarih tezi bu.³⁷ Ama, ne dersene de, hangi bilimsel bilgi ve belgeyi açıklarsan açıkla utanmıyorlar, arlanmıyorlar. Üstelik, Mehmet Şükrü Sekban gibi bilimsel olmayan ve devletin resmi ağzını da kaynak olarak kullanmış!

* Kürt Dili'nin olmadığı ilkel bir açıklama ile ileri sürülüyor. Bütün yazım bizi küçümseyen, horlayan tarzda ele alınmış. Kısaca, konuyu dağıtmadan belirtiyim. Örneğin, şöyle diyor, “*Ferhanga (aynen alıyorum) Kürdî Türkî sözlüğü*”nden alınlarla kelimelerin hiçbirinin Kürtçe olmadığını öne sürüyor. Şu sonuca varmış;

Savcı İddianamesini 1. duruşmada okumaya başladı. Ancak ben ve benim adıma söz almak isteyen avukatlarım Şerafettin Kaya ve Niyazi Ağırnaslı mahkemenin bağımsız olmadığına dair itirazlarda bulunmak istedik. Kargaşalık içinde hakim Hamdi Sevinç bize söz vermedi, savcıya iddianamesini okumaya devam etmesi için söz verdi. Savcı okumasına devam ederken vaktin geç olması nedeniyle duruşma ertelendi. Daha doğrusu bizim itirazlarımız ve mahkeme ile atışmamız üzerine ertelendi. Duruşma 10.12.1971 tarihinden 11.12.1971 tarihine ertelendi. Bu duruşmada, yani 2. duruşmada savcı İddianamesini okumayı bitirdi. Şunu da belirtiyim, savcı Said Dabak aslen Mardinliydi. (...) Davamız yaklaşık bir yıl içinde sonuçlandı, bu süre içinde birçok savcı değiştirildi. Binbaşı Taylan Erimer de bizim davanın savcılığını yaptı..

³⁷ Daha geniş bilgi için bak: İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu*, Dengê Komal Yayınları, 2. baskı, Stockholm 1986. Bu kitapta İsmail Beşikçi aynı zamanda “Güneş-Dil Teorisi”ni de inceliyor, yani Savcının ileri sürdüğü yalanları alt üst ediyor.

“Toplam kelimelerin 3080’i Türkçe, 2000’i Arapça, 1030’u Farsça, 1240’ı Zend, yani eski Farsça, 370 Pehlevi, 120 Ermeni ve 100 tanesi de Keldani”.. Ne kalıyor, Savcıya göre (tabii bu hazırlıklar onu aşan ve başka yerlerde düzenlenmiş belgelerdir), “yalnız 30 kelime Kürtçe vokabüler” dir. Bu sözlüğü Rahmetli Musa Anter’in yazdığını ileri sürüyor. O da mahkemede sanıktı. 1963 yılında yazılmış bir sözlük. Ayrıca Savcı bey diyor ki, “11 bin kelimeye çıkarılmış, şişirilmiş. Oysa 1000 kelimeyi geçmez, vb.”

Duruşmada bulunan Musa ağabey söz aldı ve hiç unutmuyorum (sanıyorum diğer arkadaşlar da hatırlarlar.) “Savcı bey 30 kelime Kürtçe diyor, tavuklar bile 50 kelime ile konuşuyorlar, bu ayıp olmuyor mu?”. Canip ağabey, o duruşmadan sonra sık sık Musa Anter’e “bizi rezil ettin, 30 kelimelik sözlük yazmasan olmaz mıydı” diye, alışılmış şakalarını sürdürdü.

Her nedense savcı İddianamesinde dil üzerinde çok duruyordu. (...)

* İddianame, Kürtçülük ideolojisine sahip şahısları açıklıyor ve bunları iki gruba ayırıyor; Milliyetçiler, Aşırı Sol (Aşırı sol! Dikkat edin).

* DDKO'nun kuruluş gayesi açıklanmıştı, bütün DDKO'lar ortak gösterilmeye çalışılmış. Tüzük dışı gizli amaç olduğunu iddia ediyordu.

* Doğu Mitingleri açıklanmış, sırayla hangi mitingler olduğu ve kimlerin katıldığı yazılmış. Ve mitinglerin iki amaçlı olduğu “zahiri amaç” yanında “hakiki amaç”ında bulunduğu belirtilmiş, tabii bu bölücülük! Mitinglerin tarihleri ve atılan sloganlar da ayrıca belirtiliyor.

* TİP ile ilişkiler, birçok toplantı belirtilerek ve isimler verilerek açıklanmış.

* Dev-Genç ile ilişkiler.

* Dış ülkelerle ilişkiler (malum bütün Kürtçülük iddialı davalarda bu var. Yani, biz Kürtler, hiç başkalarının dürtüsü olmadan direnemiyoruz!)

* DDKO'ların müşterek faaliyetleri detaylandırılmış.

* Yayınlar geliyor ve bildiri, bülten, afiş vb'leri inceliyor, yorumlar getiriyor. Savcı yayınlara çok ağırlık vermiş. (Yukarıda yayınların içeriklerini bende olanaklar ölçüsünde vermeye çalıştım(Bak: 5- Çalışmalar, Yayınlar ve İçerikleri bölümü).

* İddianame daha sonra sanıkların hukuki durumlarını ele alıyor, tek tek her sanık için ceza talebinde bulunuyor.

* Sonuç ve Talep bölümüyle İddianame bitiyor.

Bu vahim bir iddianameydi, cevapsız kalmamalıydı.(...)

İddianame'nin tebliğinden sonra 2 aylık kısa bir süre içinde (Ekim ortalarından 10 Aralık 1971'e kadarki zaman) buna bir cevap hazırlamaya çalıştık. Ama, her şartta elimizde mahkeme sorguları, diğer ilişkiler nedeniyle hazırlanmış metinler de vardı. Bu dönem cezaevinde büyük bir karmaşa yaşandı. İddianameye cevap vermeyi karar altına aldık. Her şartta direnilmesi ve ağır cezalar da alsak (ki, cezalandırılacağımız başından belliydi, ama diğerlerini inandıramıyorduk, sonunda bazı arkadaşlar durumu fark ettiler), süreci devam ettirmek, DDKO'ları, amacımızı, tarihsel geçmişimizi tartışmak, Kürt halkının varlığını mahkemede savunmak gerekiyordu. Bu ayı zamanda, devlet önünde bir direniş ve kutsal bir hakkımızın, savunma hakkının ortaya konulması eylemi de olacaktı. Böyle düşünüyorduk. Bu nedenle hem içerde hem de dışarıdaki arkadaşlarla ivedi görüşmeler yaptık, danıştık

konuştuk. Bu tarihsel süreç KUKM açısından son derece önemlidir, bunu açmak gerekiyor.

Kürt halkının varlığı, dili ve kültürü, tarihsel geçmişi, hemen tümü reddediliyor. Sahte belgelerle, çok gülünç iddialarla bize şu söylenmek istiyordu: "Böyle bir şey yok, siz uydurmuşsunuz, devletimiz büyüktür, yücedir, bu vatani bölmeye müsaade etmeyiz. Bütün çalışmalarınız dış kayuaktır, siz kullanılıyorsunuz. vb." Bu iddianame kabul edilemezdi. Karşılığını alacağı ihtimali hesaplanmamıştı, yine de belli çevrelerce üzerinde düşünülpüp hazırlandığı belliydi, savcıya ait değildi.(...)

Zaten polisten başlayan savunmalarımızı, savcılık ve mahkemede devam ettirmek zorundaydık. Cezaevindeki duruşumuz da başından buna yönelikti. Nitekim, o günün koşullarında, bilimsel verilerle, olanaklarımızın zorlanması ile iddianameyi çürüttük. Devlet bu belge ile zor durumda kalmıştı. Çalışmalarımıza izin verilmiyor, zorlanıyorduk. Bazı belgelerin dışarıdan getirilmesi, diğer arkadaşların karşı çıkışları, bizim tecrit olmamızdan ötürü çok zor oluyordu. Ama kararlıydık, sonuna kadar direnecektik. Suskun geçen 30 yıllık zamanı delmeye ve ulusumuzu, kendimizi savunmaya devam edecektik. O günlerde davamızı yürüten avukat arkadaşlar, Muş'ta avukatlık bürosunda Şerafettin Kaya, Ruşen Arslan ve Gültekin Pekdemir ortak çalışmalar yaparak bize büyük yardımlarda bulundular. Gültekin stajyer avukattı. Bu yardıma özellikle Av. Zülküf Şahin ile Orhan Kotan'ı katmamız gerekiyor. Ayrıca, Diyarbakır'daki işlerimizin koordinesi ve sık sık görüşümüze gelerek yardım eden Gülfer Güçlü ve diğer avukat arkadaşların yardımlarını da belirtmemiz gerekir. Sık sık görüşmemize gelerek işimizi kolaylaştırdıkları gibi, avukatlarımız, mahkemelerde de büyük direniş gösterdiler. Gelişmeler karşısında bizler gibi soruşturmalara uğradılar, cezaevlerine girip çıktılar. Bu uygulamalarla bütün amaç bizim savunma yapmamızın engellenmesiydi.

12. İddianame'ye Cevap

167 sayfalık *İddianame'ye Cevap* metnini hazırladık. Bu metnin muhtevasını belirtmek gerekiyor.

Özetle;

* Metnin önünde hukuki durumumuzu açıklamıştık. Burada hakkımızdaki davanın anayasaya aykırılığı, tabii hakim önüne çıkarılmamız gerektiği, askeri hakimlerin tabii hakim olmadıkları, açıkladığımız nedenlerle mahkemenin görevsizlik verip, davayı sivil yargıya göndermesini istemiştik. Bu konuda, gerek biz ve gerekse avukatlarımız ile mahkeme arasında çok sert tartışmalar olmuş, taleplerimiz reddedilmişti.

* Metnin giriş bölümünde şu başlık vardı: **KÜRT HALKI VAR MIDIR? KÜRT HALKI VARDIR.**

* Birinci bölümde toplumların gelişim süreçleri irdelenmiş,

* İkinci bölümde ise, Tarihi gelişim içerisinde Kürtlerin durumu genişçe açıklanıyor.

Genel olarak,

- Arap yayılması sırasında,
- Türklerin Anadolu'ya gelişleri döneminde,
- Safeviler-Osmanlılar döneminde (Şerefname'den aktarımlarla) Kürtlerin durumu belirtiliyor.

Devamla,

- 19. Yüzyılda Kürt-Osmanlı ilişkileri,
- Tanzimat dönemi,
- Kürt-Ermeni ilişkileri,
- Osmanlı İmparatorluğunun etnik yapısı,
- Osmanlıların son dönemleri,
- "Kurtuluş savaşı" dönemi Kürtlerin varlığı ve ilişkileri açıklanmış,

Daha sonra,

- Lozan'da durum incelenmiş ve 1923-1945 arasında Kürtlerin durumları ele alınarak, Doğu İsyanları ve çok partili dönemdeki ilişkilerden söz edilmiş,
- Bugünkü durum başlığı altında,
- Toplumsal dinamikler,
- Feodalite çözülmektedir,
- Bölgeler arası dengesizlik konularına açıklık getirilmiştir.

Bu bölümde sonuç olarak:

- DÜNYADA ve TÜRKİYE'DE KÜRT HALKI VARDIR (Siz ulus anlayın/bizim) sonucuna gelinmiş.

Bu temel savunma İddianamedeki en önemli esası çürütmüştür.

Üçüncü bölümde, yine ulusun varlığı için önemli bir konu olan DİL sorunu ele alınmış. Bu konuda da ciddi bir açıklama yapılmıştır.

- Kürt Dili'nin yeri ve yapısı,
- Kürt Dili'nin Fars dili ile ilişkileri,
- Kürt Edebiyatı, gazeteler,yayın hayatı açıklanarak,⁴³

Sonuç olarak bu bölümde "TÜRK DİLİNDEN BAŞKA, BELLİ BİR GRAMERİ VE ZENGİN BİR KELİME HAZİNESİ OLAN KÜRT DİLİ VARDIR" denilmektedir.⁴⁴

38 Yukarıda Yenilginin Teorisyenleri bölümünde (Bak: Ag. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh:343) Yalçın Küçük şöyle diyor: "Uyanışta kitap ve gazete çok önemlidir. Kürtler ilk kitabı 1897 yılında İstanbul'da ve ilk gazeteyi de 1898 yılında Kahire'de çıkararak bu alanda geç kalmışlıklarının kesin kanıtlarını veriyorlar". (Bak: Yalçın Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, Dönem Yayınları, Ankara 1990, Sh:43.) Ama, DDKO davasında iddianameye cevapta verdiğimiz örneklerle bakılırsa daha 1009 yılında Kürtçe divan yazılmış. Ve Kürdistan'ın çeşitli merkezlerinde 15. yüzyıl sonlarından itibaren birçok gazete ve derginin yayınlandığı bilinmektedir. (Bak: DDKO Dava Dosyası, Komal Yayınları, Ankara 1975, Sh:200) Bunu da Küçük'e bir cevap olsun diye yazıyorum.

39 İddianamıye cevap memine koyduğumuz Dil bölümünü, o dönem bizimle cezaevinde bulunan öğretmen arkadaşlar Erdal Şenel, Hüseyin Toptaş ve Kazım Baba komündeki bazı üyelerle birlikte hazırladılar. Feqi Hüseyin *Dester* Dergisine verdiği röportajda bunu kendisinin hazırladığını belirtmiş, bu doğru bir bilgi değil. Tarihsel olarak düzeltilmesi gerekiyor. Konu ile ilgili Rızgari'de açıklama yapmışık, tutuklu bulunan öğretmen arkadaşlar Varto'dan "Şafak bildirisi operasyonu" ile ilgili getirilmişlerdi, yardım ve yataklıktan yargılanıyorlardı. İkisi edebiyat öğretmeni-ydi. Bizim komünde kalıyorlardı. Burada daha da açık koymaya çalıştık. (Bak: *Rızgari*, Sayı: 24-25, Ekim 1990-91, Sh:234.) Bu metin Türkçe dilbilgisi ve gramer kurallarına karşı Kürtçe'nin ayrı bir dil olduğu, dilbilgisi kurulları koyularak hazırlanmış. Redaktesini de orada bulunan Öğretmen Mehmet Gemici yapmıştı. Feqi'nin katkıları olsa da bu metin onun tarafından hazırlanmadı. Bu anda hayatta değil, kendisini saygı ile anıyorum. Bütün arkadaşları minnet ve şükranla anmak gerekir. (Konuya, Feqi'nin DDKO üyesi olmadığına, kısaca Yalçın Küçük bölümünde de değindik. Bak: Ag. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh:320, Dipnot: 291)

Dördüncü bölümde, bilimsel olarak ırk olayı incelenmiş, resmi ideoloji ile karşılaştırma yapılmış,

Beşinci bölümde, resmi devlet politikası ile Kürt halkının inkarına dayalı şoven yapı konu edilmiş.

Altıncı bölümde, DDKO'nun amacı, niteliği, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının tahlili, Emperyalizm, Faşizm ve Kemalizm olguları tartışılıyor.

Yedinci bölüm, sonuç ve istemleri kapsıyor, Kürt halkına karşı uygulanan baskılar ve DDKO'nun demokratik istemleri sıralanıyor.⁴⁰

Bizim komün üyeleri dışındaki arkadaşlar bu karara itiraz ettiler, katılmayacaklarını bildirdiler. Bunu daha çok kendilerine zarar geleceği nedeniyle başta T.Ziya Ekinci olmak üzere ağabeylerimiz dürttüler. Aramızda kesin ayrımlar oluştu, cezaevi ikiye bölündü, tarafsızları da sayarsanız üçe.

Duruşmalarımızın başladığı 10 Aralık 1971 tarihinde mahkemeye güvensizlik talebimiz reddedildi, bu konuda daha sonra karar alınması kararlaştırıldı. İddianamenin okunmasına geçildi.

13. Sorgular

Savcının iddianamesini okumasından sonra 13.12 1971 tarihinde Fikret Şahin'in sorgusuna geçildi. Fikret sorgusu sırasında genel sorulara cevap vermeyeceğini, ortak hazırladığımız 167 sayfalık bir dilekçenin olduğunu beyan etti ve bunun okunmasını istedi. Büyük bir vaveyla koptu, kargaşa yaşandı. Bu duruşmada kıyamet kopmuş. 1938'den beri sessiz ve suskun duran bir yanardağ patlamıştı sanki. 1938'den sonra geçen uzun zaman sonrası İlk Kurşunu sıkıştıktık bir kere. Ben, Nezir Şemmikanlı, Ali Beyköylü, Yümnü Budak, İbrahim Güçlü ve Fikret Şahin⁴¹ birlikte imzaladığımız 167 sayfalık İDDİANAMEYE CEVAP metni ile çıktık. Ön sıralarda bizi oturttular, bu sıralama Hakim Hamdi Sevinç'in isteğine uygun bir taktikle olmuştu. Zaten duruşmalar boyunca da böyle devam etti. Başta Fikret, yanında İbo ve ondan sonra ben ve diğerleri sıralanmıştık. Dava "Fikret Şahin ve arkadaşları" adıyla anılıyordu.

Bizim için zor bir mücadele başlamıştı. "Ocak Komünü" bir bütün olarak, hem içerde, hem de mahkemede zor bir mücadele ile karşı karşıya bırakılmıştı. (...)

Fikret'in talebi üzerine mahkeme, metnin okunmaması ve sorgulara devam edilmesi ara kararı verdi. Ardından bizlere söz vermeye ve sorgumuza devam etmeye başladı. Bize söz verince ben ve diğer arkadaşlarımız da Fikret gibi bu dilekçe okunmadan sorulara cevap vermeyeceğimizi açıkladık. Avukatlarımız Şerafettin Kaya, Veysi Zeydanlıoğlu, Ruşen Arslan, Fikri Yıldızhan ve diğerleri de tek tek ve ortak itirazlarda bulundular, tartışma yoğunlaştı. Şunu açık söyleyeyim,

⁴⁰ *İddianameye Cevap, DDKO Dava Dosyası*, Komal Yayınları, Ankara, 1975, Sh:111-277. Orijinal metindeki sayfa numaraları altında belirtilmiştir. Parti arşivimizde orijinal metin de ciltli bulunuyor.

⁴¹ Ankara DDKO grubu sanıkları ve "OCAK KOMÜNÜ" üyeleri 6 kişi olarak birlikte hareket ediyorduk. Nezir DDKO kurucuları arasında değil, bunun nedenini hala anlamış değilim. O dönemi bunu kendisinin istemediğini düşünüyorum. Ya da bir kamu kuruluşunda çalışması nedeniyle bir sakınca görülmüş olabilir. Onu da kurucu olarak kabul ediyorum. Çünkü kuruluş dönemi en aktif çalışan arkadaşlardan biriydi.

Sal:1973, Hepixsaneya Eskeri ya Diyarbekirê
Komûna Ocaxê, ji milê çep ve yên li ser lîngan: Ali Beyköylü, A. Yılmaz Balkaş, Fikret Şahîn, İbrahim Guçlu.

Ji milê çep ve yên rûniştî: Battal Bate, Mumtaz Kotan, Mahmut Kiling, Yûmnî Budak

avukatlarımız da bizim gibi mahkeme önünde iyi bir sınav verdiler ve hepsi de hazırlıklı ve cesaretli davrandılar. Özellikle, Şerafettin Kaya'nın mahkeme önündeki durumunu ve aksatmadan bütün duruşmalara katılmasını, avukat görüşlerine devamlı gelmesini özellikle belirtmek, tarihi bir olay olarak saptamamız gerekiyor. Mahkeme, bağırma çağırılmalar arasında, tekrar ara kararı vermek durumunda kaldı. Sonunda mahkeme heyeti adına duruşma hakiminin metni okuması kararı verildi. O zaman mahkeme duruşma hakimi Hamdi Sevinç beyefendiydi! Daha sonra "Demokrat Avukatlar" arasında sayılan ve devrimcilerin davalarına bakan (elbette yüksek paralarla) bu adam, özel olarak incelenmelidir. Yazdığı bir yazı ve yapılmak istenen kitap dolayısıyla olayı protesto etmiştik.⁴²

42 *Kürdistan Press* "DDKO Türk Basımında" başlığı ile bir haber yaptı. Yıllar sonra Hamdi Sevinç konuşmaya başlamıştı. *Kürdistan Press*, "Acaba gûnalı mı çıkarıyor, yoksa eski entrikalardan biri mi?" diyordu. Hamdi Sevinç, Melmet Gemici'yi DDKO davasından MIT ajanı olarak açıklıyordu. (Bak: *Kürdistan Press*, Sayı:1, Sh:14, Eylül 1986). Haberde, Avukatımız Ş. Kaya'nın olaya ve döneme ilişkin açıklamaları, M. Gemici'nin cevabi mektubu ve bizim gönderdiğimiz mektuptan da söz ediliyordu. Hamdi Sevinç ile ilgili ilginç bir öneri de açıklanmıştı. Bunu kararla birlikte devlete önermiş. Bu öneriye göre;

1. Doğu Anadolu bölgesindeki memurların (Kürt demek istiyor -K. Pres'in notu-) batı bölgelerine ve batı bölgelerinden getirilecek memurların da buraya yerleştirilmesi.
 2. Doğu Anadolu bölgesinde geniş ve sistemli bir okuma yazma seferberliğinin başlatılması, (asimilasyon öneriyor- K. Pres'in notu-),
 3. Sanık ve ailelerinin cezaevinde ve dışarıda sıkı bir takibe alınması. Bu öneriye bakınız! (*Kürdistan Press*).
- M. Gemici'nin yukarıda sözünü ettiğimiz metni için Bak: Rizgarî parti arşivi, K-II, D-3, BK/Dos. No: VI-63. Gemici genişçe olayı açıklıyor ve yalanlayarak kendini savunuyor.
- Biz de (ağ. *Kürdistan Press*) *Güneş Gazetesi*'nde Hamdi Sevinç ile söyleşi yapan ve açıklayan, bunu da ileride kitap olarak yayınlamayı düşünen Lütfü Oflaz'a geniş bir metin hazırlayıp göndermiştik. Bak: Sayın Oflaz, Mektup, Rizgarî

Hakim Hamdi Sevinç büyük bir karambol yaratarak, yüzünü buruşturarak, nefretle metni okumaya, özetlemeye başladı. Bu arada önemli bir olay oldu, cevap metninde geçen bir olaya ilişkin Fikret'e soru soruldu ve tutanağa yanlış geçti. Hem biz hem de bazı avukatlarımız müdahale etmiştik. Avukat Veysi Zeydanlıoğlu ve Fikri Yıldızhan arkadaşlar, "sanığın dediklerinin tutanağa yanlış geçtiğini ve düzeltilmesini" istediler. Mahkeme, "Kürtlerin Türk ırkından gelmeyip, Ermeni, Afgan ve Fars ırkından geldiği" tarzında tutanağa geçti. Oysa, sanık "Kürtler Turani ırkından olmayıp, Ari ırkındandırlar" demişti.

Hakim metni atlayarak okuyor, geçiştiriyordu. Sonunda tartışmalar arasında mahkemeyi erteledi. V. duruşmada yeni bir atraksiyon sahneledi, "40. sayfaya kadar okunmuş, arada mahkeme heyetince incelenip anlaşılmış olduğundan sorgulara devam edileceği"ni belirtti. Ve benim sorguma geçti. Ben de, davayı kamuoyundan gizliyorsunuz, bunu zapta geçin, bu dilekçe okunmadıkça sorgu vermeyeceğiz dedim. Tartışmalar büyüdü, beni ve diğer bazı arkadaşları mahkemenin yanındaki hücreye attılar. Orada da mahkemeye sloganlarla laf yetiştirmeye çalıştık. Sonra yine sorgulara devam edildi ve Yümnü, "Ben de Mümtaz Kotan'ın sözlerine katılıyorum, sorgu vermem" dedi. Ardından Nezir aynı şeyi söyledi. Ali Beyköylü "Mümtaz Kotan, Yümnü Budak ve Nezir Şemmikanlı'nın görüşlerine katılıyorum sorgu vermem" dedi. İbrahim Güçlü de "Mümtaz Kotan, Ali Beyköylü, Nezir Şemmikanlı, Yümnü Budak'ın sözlerine katıldığını ve sorgu vermeyeceğini" belirtti. Bizim kararlı olduğumuzu gören Mahkeme geri adım attı ve "evvelce verilen karar uyarınca Fikret Şahin ve 5 arkadaşının dilekçelerinin kaldığı yerden okunması" kararını verdi. 56. sayfaya kadar okuyup mahkemeyi erteledi. 17.12.1971 tarihindeki duruşmada karambolle okumayı sözüm ona bitirdi.. Yani anlayacağınız bize okutmadılar ve anlaşılmayacak bir duruma getirmeye çalıştılar. Bu metnin okunması sırasında şahsen ben çok yoruldu, halsiz düştüm. Üstelik cezaevinde yapılan baskılar, basının sokulmaması, mikrofon cihazının kasıtlı bozulması bir yana, bir de diğer DDKO sanıklarının bize yaptıkları gerçekten bizde hal bırakmamıştı.⁴³

Duruşmada Tarık Ziya Ekinci adına Avukat Eşref İnceoğlu söz alarak, "bu savunmalara müvekkillerim katılmadıklarını bildirdiler ve sorgusu yapılan Fikret Şahin, 4 kişi için DDKO ile ilişkili değiller dedi. Bunların tutanağa geçmesi gerekir". Tarık Ziya Ekinci ve Canip ağabey bizim söylediklerimize katılmadıklarını böylece tutanağa geçirdiler.(...)

18.12.1971 tarihli VIII. Duruşmada sorgularımız büyük bir şamata içinde tamamlandı, her şeye karşın iyi bir mücadele sergilenmiş ve bütün bir resmi tarih alt üst edilmişti. (...)

Parti Arşivi, Genel Sekreterlik Özel Dosyalar, 8 Ağustos 1986, 33 sayfa. Metnin altında şu not var: Bu metin A'da (İ) ve (D) tarafından (Yani ben ve R. Arslan tarafından) hazırlanmış, arkadaşların öneri ve eleştirileri alınarak son hali verilmiştir. Avukatımız Ş. Kaya tarafından onun adına gönderilmesi uygun görülmüştür, 28 Temmuz 1986.- Metin "konu ile ilgili birçok unsur adına Avukat Ş. Kaya" imzası ile onun tarafından Oflaz'a gönderilmişti. Bundan sonra Oflaz geri çekilmişti. Koşullarımız elverseydi, hem M. Gemici'nin hem de bizim metnimizin tümünü vermeyi isterdim. Ama, kitabı sınırlandırdığımız için bunları da çıkarıyorum, veremiyorum. (...)

⁴³ Yag. İddianameye Cevap, 167 sayfadır. Bazı yerlerde metin 164 sayfa olarak geçiyor, bunun nedeni içindekiler, bibliyografya ve kısaltmalar ile birlikte alınmaması, bunlarla 167 sayfadır.

Bizden sonra diğer arkadaşların sorgusuna geçileceği sırada savcı bir soru sordu. Savcının sorusunu mahkeme bana tevcih ettiğini bildirdi.

“Soru: DDKO lokalinde tertiplenen konferans ve seminer konularının varlığı kendilerince beyan edilen memleket meseleleri ile ilişkili olup olmadığı sorusu sorulsun” dedi savcı. Ben de, Bu soruya kısaca cevap veremeyeceğim, ileride söz hakkı tanındığı takdirde uzun uzadıya cevaplandırırım dedim.⁴⁹

Bizim dışımızdaki arkadaşlar da olaylardan etkilenmişlerdi. Bizim sorgumuz sürerken onlar da 26 sayfalık bir metin hazırlayarak duruşmaya getirmişlerdi. Bu metin biraz da alelacele hazırlanmıştı. Ne yazık ki birlikte hareket edemedik, ettirmediler. Eğer birlikte hareket edebilseydik daha da güçlü bir durum oluşturabilecektik. Nitekim sundukları kısa metinde bazı konular bizim genişçe sunduğumuz İddianameye Cevap'ın bir özeti olarak veriliyordu. Neden birlikte hareket etmemiştik, bunun tarihi sorumluluğu halen tartışılmadı. (...)⁵⁰

14. İddianameye Cevap Hazırlığı Dönemi Cezaevi

Bütün çalışmalarımız engellenmeye başlanmıştı. Bu engelleme yalnız idare tarafından değil, aynı zamanda içerdeki bazı arkadaşlar tarafından da yapılıyordu. Çok zor duruma girmiştik. Her türlü provokasyon mümkündü. Bir kere bazı belgelerin dışarıdan düzenli gelmesi, getirilmesi gerekiyordu. Bu da görüşçülerimiz ve avukatlarımız aracılığı ile olabilirdi. Görüşlerde karşı taraf bize büyük engeller çıkarıyor, görüşmeler tartışmalı geçiyor, görüşçülerine bizimle ilgili olmadık açıklamalar yapıyorlardı. İdare de bundan azami yararlanıyordu. Bizim görüşlerimiz sınırlandırılınaya, provoke edilmeye başlanmıştı. Konuşmalarımız bağırımlar çağırımlar arasında anlaşılmıyordu. Askerlerin ilgisi gereksiz yere çekiliyordu. Zulaların alış verişinde deşifreyasyon yapıyorlardı. İkincisi, içerideki çalışmalarımızı aralıksız sürdürünemiyoruz gerekiyordu ve bu çalışmalar gürlü yapılarak, müdahale edilerek engelleniyordu. Sık sık idare tarafından yapılan aramalar da bizi zor duruma sokuyordu. vb.

15. Metnin Kaybolması

Metni hazırladıktan sonra bizden incelemek için istemişlerdi. Biz de Ferit Uzun'a⁴⁶ metni vermiştik. Metin bir türlü geri gelmiyordu. Kendisi ile konuştuğumuz zaman M. Emin Bozaslan'ın incelediğini bildirmişti. Ve bir türlü alamamıştık. Ama biz suretli çalıştığımız için önemi yoktu, çünkü üç suret yapmadan hiçbir yazılı metni ortalıkta tutmuyorduk. Bir suretini mutlaka ne edip eyleyip avukatımız

⁴⁴ DDKO Dava Dosyası, KOMAL Yayınları, Ankara, 1975, Sh:300.

⁴⁵ Dilekçe 18.12 1971 tarihini taşıyor. Altında şu arkadaşların isimleri var: Nüsret Kılıçaslan, Zeki Kaya, Sabri Çepik, Faruk Aras, Ferit Uzun, Hasan Acar, Niyazi Dönmez, İhsan Aksoy, İhsan Yavuztürk. DDKO Dava Dosyasında bu dilekçe aynen verilmiş. Burada adları geçen arkadaşlarla ilişkilerimizi mümkün olduğu kadar cezaevinden sonra da sürdürmeye çalıştık. Halen ilişkilerimiz iyi olan arkadaşlar var. Sanıyorum Ferit Uzun dışındakiler hayattalar. Zeki Kaya'nın Bulgaristan'da hayata veda ettiğini duydum. Bize en sert davrananlardan biriydi, kuruluş dönemi değil, cezaevi ve sonrası dönem böyledi. Ama, yine de emeği ve mücadelesi açısından onu da burada saygıyla anıyorum. Bak: DDKO Dava Dosyası, Sh: 305-317.

Şerafettin Kaya'ya iletliyorduk. Bunu mahkemede ya da görüşte yapabiliyorduk. Diğeri bir tane mutlaka zuladaydı, biri de elimizde kalıyordu. Verdiğimiz metin gelmeyince biz de zuladan çıkarıp, yeniden yazdık. İlk dönemler ben ve Fikret Şahin yazımları yapıyorduk. Daha sonra İstanbul grubu sanıklarından Mahmut Kılınc, Yılmaz Balkaş ve Battal Bate bize katıldıkları için daktilo sorunu rahatladı, Yılmaz ve Battal da yazıma yardımcı oldular. Bu arkadaşların yardımları savunma aşamasında oldu.

16. Dayaklanma Olayı

Bu olay benim üzerimde çok etkili oldu. İddianameye cevap vermiştik. Ankara-İstanbul yönetici ve üyelerinin sorguları tamamlanmış, diğer DDKO yönetici ve üyelerinin sorguları devam ediyordu. Cezaevi karmakarıştı. Bizim çıkışımız hem idare tarafından hem de bazı sanıklar tarafından çok sert tepkilere neden olmuş ve olmaktaydı.

Mehdi ve Niyazi usta için maddi olanakları olmadığından ve borçlarını ödemeleri için içeride, koğuşun bir tarafında terzi dükkanı açılması kararı alınmış, açılmıştı. Buna itiraz etmiştik, ama bizi dinlememişlerdi. Elbiseler dikiliyor ve askılarda görüşçülere verilip dışarıya gönderiliyordu. Bu konuda tartışmalar olduğu zaman Tarık Ziya Ekinci yatağının üzerinden "ne yani borçlarını ödemesinler mi?" demişti. Sataşmalar yoğunlaşmıştı. Cemil Fazla da "cezaevinin ortasında böyle şeyler sakıncalıdır, senin paran çok onlara yardım et, senet versinler sonra öderler" demişti.

İdare büyük bir arama tarama yaptı, bu arada "dükkan" da alt üst oldu.. Zaten Niyazi usta bizim önümüzden geçerken elindeki kurumuş somunları başımıza fırlatıp, küfürler yağdıyordu. Aramadaki talandan sonra daha da kızdı.⁴⁷

İddianameye Cevap, aramalar, "dükkan"ın alt üst olması, yeni tutuklamalar vb. sonunda bahane yaratarak bize bir gün saldırdılar. Zaten komün olarak bir kenara sıkıştırılmıştık.

Tartışmalardan sonra kalabalık bir grup bizim komüne taraf saldırıya geçtiler, ellerindeki tavlalarla vb. birçok arkadaşı hırpaladılar, kafası kırılanlar da oldu. Koğuş birbirine girmişti. Kanlar içinde kalmıştık. Koğuşun kapı tarafına geri

⁴⁶ Ferit çok yakın bir arkadaşımды, kendisi ve ailesi ile yakın görüşüyorduk. Ankara Emniyetinde soruşturma sırasında meydana gelen bazı olaylardan ötürü tutuklanmamıştı. Daha sonra tutuklandı ve Diyarbakır'a geldiği zaman bizim komüne katılmadı. Dürüst davranarak, durumunu bana, Yümnü Budak ve İbrahim Güçlü'ye açıkladı. Önceleri bağımsız duran bazı unsurların masalarında kaldı. Karardan önce de tahliye oldu. Birkaç kez duruşması olduğu gerekçesi ile dışarı götürüldü. Onun dışında Musa Anter ve Naci Kutlay da götürülmüşlerdi. Avukatımıza sormuş, ilgilenmesini istemiştik. Bu arkadaşların adliye kaleminde kayıtlı görülmemekte olan davaları yoktu. (...)Ferit çalışkan ve sempatik bir insandı, DDKO'da da çok çalıştı. Bildiğimiz kadıyla, 1975 sonrası kurulan Kawa'nın liderliğini götürüyordu. Daha sonra Siverek'te bir cinayete kurban gitti. Kendisini saygı ile anıyorum. (...)

⁴⁷ Niyazi Tatlıcı (usta) son derece şakacı, fedakar bir insandı. Bizim komünü çok beğeniyordu. Nasıl olduysa bize sert davranmaya başladı, daha sonra o da işin esasını anladı. Mücadeleye emek vermiş, bizlere çok yardım etmiş biri olarak onu minnet ve şükranla anıyorum. Mehdi'nin ustasıydı, gençlik hareketlerinden ve onun tabiri ile "talebelerden" hiç hoşlanmazdı. Onunla her Kürdün olduğu gibi bizimde çok anımız var, belki bir gün bunları yazarsın. Aslında "Doğulu sosyalistler" grubundan hoşlanmazdı ve ciddi eleştiriler yöneltirdi. Cezaevi koşulları, maddi olanaksızlıklar vb.. bize böyle bir davranışta bulunmasını getirmişti.

çekildik. İdare duymasın diye sessiz davranmaya çalıştık. Ama idarenin duymaması mümkün değildi. Askerlerle içerideki bazı unsurlar o kadar senli benli idiler ki, içeri gelip oturuyorlar, çay içiyorlar, sohbet ediyorlardı. Bizi ayırdılar, yaralarımızı sardık, üstümüzü temizledik. En ilginç olan da, saldıranlar arasında bizim mahkeme önünde kavgalarımız ve İddianameye Cevap metnini vermemizden sonra cevap veren arkadaşlardan bazılarının da bulunmasıdır. Bunların büyük bölümü bir süre sonra kıskırtılmanın farkına vardılar. Kimlerin, kendi çıkarları için, bizleri böyle cezaevlerinde koğuşturmasında birbirimize kırdırdıklarını anladılar.

Bu saldırı anında Musa Anter ortaya atılmış ve ayırmaya, konuşmaya başlamıştı. İsmail Hoca da, "Musa bey, siz MİT ile ilişkilerinizi çözün, karışmayın çocuklara" deyince her taraf sütliman kesildi, hepimiz şaşırmıştık.⁴⁸

Tartışmalar kesilmedi, kantine sarktı, akşam üzeri kantinde vaveyla koptu, bir daha saldırdılar. Bu arada idare içeriye tüfekli askerlerle girmek istedi. İhsan Aksoy burada önemli bir davranış gösterdi, masanın üstüne çıkarak "provokasyon yapmayın, kesin, içeriye jandarma giriyor" diye bağırды ve kavgayı yatıştırdı.

Ayrıca Edip ağabey, dayak olayı içinde koğuşturmuş Tarık Ziya Ekinci'nin yatağına taraf dönerek bağırması: "Sosyalizmin Komiserleri. Bu çocukları birbirlerine böyle kırdırmak gerekiyor mu? Bunun hesabını vereceksiniz." Ona karışmıyorlar, karışmıyorlardı. Seslerini kestiler. Edip ağabeyi de bu vesile ile saygı ve sevgiyle bir kez daha anıyorum. Onu diğerlerinden farklı ve uzun uzadıya anlatmak gerekiyor. Yukarıda DDKO'ların kuruluşunda ondan söz etmiştik (Bak: DDKO "3-Kuruluş ve Sonrası" bölüm).

17. Azınlıkta Kalışımız, Çoğunluğa Geçişimiz

Bizi tecrit etmişlerdi, İddianameye Cevap ve diğer olaylardan sonra tamamen dışlandık. Bir kenarda, son katılanlarla birlikte 27 kişilik komünle kendi arkadaşlarımıza karşı gece ve gündüz nöbet tutarak günümüzü geçirmeye, siyasi çalışmalarımızı da devam ettirmeye çalışıyorduk.

Biz kendimizi ve Kürt ulusunu devletin inkar politikasına karşı savunmaya çalışıyorduk, birileri bundan vazgeçmemizi ve sesimizi kesmemizi istiyordu. Üstelik bu haklı davranışımız baskı ile, idarenin üzerimize gelmesini sağlama, hatta dayak ve tehdit ile oluyordu.

⁴⁸ Musa Anter son derece cesur ve insancıl biriydi. Bize çok yardım etti. Sözüünü esirgemezdi. Her düzeyde arkadaşlıkları vardı. Yıllarca içeri girip çıkmıştı, cezaevlerini biliyordu. Ankara'da gözaltına alındığımız zaman yine hazırlığını yapıp gelmişti. Biliyordu ki Kürtçülükten içeri girince, bunun birkaç senesi olur. Onu anılarımızda uzun anlatmamız gerekecek. Esas soruna gelirse, Musa ağabeyin gerçekten MİT ile başı dertteydi, bu konuda Ruşen ve ben Yargıtay'da bir davaya da tanık olmuştuk. (...)Siverek'te Şafak olayı sanıklarına arabuluculuk yapması için götürülmüştü. Kendi anlatımıyla, oğlu Dicle'yi öldürecekleri tehdidi ile götürmüşlerdi(...). Musa Abi, açık sözlüydü. Bize çok şeyi anlatırdı. Diğerleri ise hiçbir şey söylemiyorlardı. (...) Cezaevinde hep bağımsız kaldı. Kendisine çok yakın davrandık, saygı ile yanaştık. Bütün olumluluklarına rağmen harekete zararları da olmadı değil. Durumu biraz da olduğundan fazla abartıldı. Bu PKK'nın bir yöntemi. Son dönem PKK kulvarında koştu ve Öcalan için bazı laflar etmeye başlamıştı ki, nihayet kötü bir cinayete kurban gitti. Yanında bulunan O. Miroğlu'nun olayı aydınlatması gerekir. Tarihimiz açısından bu olay önemlidir. (Ben bunları yazdıktan sonra, sanıyorum 2006 da Miroğlu bir açıklama yaptı, ancak bunu ben yeterli görmüyorum.) "Ötelden ilk çağrılışında gitmediği, ikincisinde ise yazılı kağıt geldiği ve PKK Diyarbakır sorumlusu olarak tanıdığı birinin ismini gördükten sonra gittiği ve geri gelmediği" söylenmektedir. Onu saygı ve sevgi ile anıyorum. Aşağıda kısaca, DDKO üzerine söylemlerine de değineceğim.

Yukarıda değinmiştik, iş öldürmeye teşebbüse (Bak: Age. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh:458, Dipnot/ 387, Hikmet Bozçalı ile ilgili açıklama. -*BİR* için yeni düzenlemede 14 nolu dipnot-) kadar varmıştı. Daha sonraki Savunmalarımızı da bu ortam içinde hazırlamak ve yapmak zorunda kaldık.

Yemek yemeye birkaç kişi birlikte gidiyorduk, her taraftan laf atılıyordu, yemek dağıtımında bize bazı şeyler bırakılmıyordu (biz, başından yemekleri terbiye ederek, kantinden mümkün olduğu kadar alış veriş yapmadan, belli miktarlarda para da biriktirmiş ve sivil cezaevine giderken üzerimizde götürmüştük), banyo tuvalet sorunlarımızı hep tedbirle gerçekleştiriyorduk.

Kemal Burkay'a yazdığım cevapta değinmiştim. Onun yanlış aktarımlarını eleştirmiştim. Bunlardan biri de ortak yazılan dilekçe idi, bizi azınlıkta bırakarak gerçekleştirilmişti. (Bak: Mümtaz Kotan, "Zorunlu Bir Açıklama", Ağustos 2002.-bu metin tarihsel sürecin anlaşılması bakımından mutlaka okunmalıdır-) Bir süre sonra TKDP ile ilgili tutuklamalar oldu, cezaevine çok sayıda unsur getirildi. Bu operasyon geniş tutulmuş, iki TKDP (yukarıda bunlara değinmiştim, Sait Kırmızıtoprak'ın (Şivan) liderliğini yaptığı Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi ile Sait Elçi'nin liderliğini yaptığı Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) birbirine karıştırılarak yapılmıştı. Yargılamalar sırasında bu karışıklık ortaya çıktı, örneğin birinin programı ile diğeriyle ilişkili gösterilen sanıklar yargılanmak isteniyordu. İddianame baştan sona çelişkilerle doluydu. Tutuklananlar genellikle köylü unsurlardı, bize tavırlı grup onlarla da dalga geçmeye, olmadık kavramlarla laf atmaya başlamışlardı. Biz ise gelenleri sahipleniyor, onlara her türlü yardımı yapıyorduk. Dilekçe yazmaktan tutun, avukat sağlama, içeride maddi ve manevi yardım vb..

İşte bu aşamada biz de bir dilekçe hazırladık ve üst "makamlar"a göndermeye karar verdik. Bizim metin bu kez çok imza topladı ve diğerleri azınlığa düştüler. Söylemlerimiz, ilişkilerimiz ve savunmalarımız cezaevinde bizleri çoğunluğa geçirmişti. Diğer gruptan da bazı arkadaşlar bize katılmaya ve bazıları da savunma yapmaya karar vermişlerdi.

18. Savunmalar

İddianameye cevap metninden sonra daha geniş bir savunma hazırlığına giriştik. Gerek cezaevindeki konumumuz ve gerekse bize katılmalarla daha da güçlenmiştik. Kamuoyunda lehimize bir durum oluşmuştu. İçeride yeni tutuklamalarla gelişen olaylar içinde, bir de "Şivan" hareketinin bizi açık desteklemesi gündeme gelmişti. İçeride bulunan bazı unsurlar dışarıya bizim desteklenmemiz gerektiğini bildiriyorlardı.⁴⁹

⁴⁹ Bir aramada ele geçen defterden edindiğimiz bilgilerde, "bu komün üyelerinin (*Ocak komünüsü* demek istiyor-bizim) ilerisi için umut vaat ettiği ve desteklenmeleri gerektiği" yazılmıştı. Gelen unsurlar arasında Cizre ve Silopi'den bazı arkadaşlarda bizimle hareket etmeye başlamışlardı. Örneğin, Sabri Vesek, Tahir Ökten gibi. (Bu arkadaşları da saygı ile anıyorum.) Bu defterin asıl sahibi Ahmet Zeki Okçuoğlu idi. Sonradan tahliye oldu. İstanbul DDKO üyesiydi. Kurucu olup olmadığını bilmiyorum. Kendisini "Şivan" hareketi yanlısı biliyordum. Birçok kez ilişkilerimiz iyi gittiği olan bu arkadaşın, daha sonra Kawa grubu ile ilişkili olduğu ve hareketin yöneticilerinden olduğu söylendi. Son dönemler bağımsız olarak Türkiye'de ikamet ediyordu. Öcalan'ın yakalanmasından sonra onun avukatlığını üstlendi. Sonra bırak-tı ve kamuoyuna açıklama da yaptı. Avukatlığı yüklenmesinin gerekçesini bilmediğim gibi, ayrılmasının gerekçesini de

Her şeye karşı geri adım atmadık ve bütün komploları ve provokasyonları yenerek, ağır ve zorlu günler içinde, inanılmayacak bir eforla bu kez daha geniş bir savunma ile çıkmaya karar verdik. Kendimizi ve Kürt halkını mutlaka savunacak, tarihin karanlıklarından birçok konuyu çıkarıp askeri savcının şahsında devletin geleneksel Kemalist resmi görüşünü alaşağı edecektik. Bu nedenle yeni katılan arkadaşlarla 8 kişi olduk ve 489 sayfalık bir metin⁵⁰ hazırlayarak savunma aşamasına geldik. Buraya gelinceye kadar mahkemede devamlı tartışmalara katılıp, söz alıp gerekli çıkışları da yapmıştık.

Burada detay verme olanağım yok. Ancak tarihi bir metin ve bazı saptanması gerekli olayları açıklayabilmek açısından savunmamızın özetini, içindekilere indirgeyerek orijinal metinden vermeye çalışacağım. Bu metin Komal Yayınevi tarafından DDKO Davası Dosyasının ikinci ve üçüncü ciltlerinde yayınlanacaktı (Bak: Age. "Yenilgini İzdüşümleri", Sh: 398 vd.. Orhan Kotan'la ilgili bölüm, 1975 sonrası KOMAL Yayınevi ile ilgili bu olaya değinmiştik.), yayınlanmadı. Elimizde çok eskimiş, ama okunaklı olan mahkemeye verilmiş orijinal metnin ciltlenmiş halinden özetle savunmayı açıklayacağım.

Savunmaya, İddianameye Cevap Metni'nde imzası olan 5 arkadaş (Ben, Fikret Şahin, İbrahim Güçlü, Yümnü Budak, Ali Beyköylü) dışında Mahmut Kılınc, Yılmaz Balkaş ve Battal Bate'nin de imzaları var. Bu arkadaşlar diğer arkadaşlardan ayrılarak bize katılmışlardı. Yukarıda yer yer değinmiştim. Nezir Şemmikanlı dışarıda olduğu için buna katılmadı. Ali Beyköylü de dışarıdaydı, ama duruşmaya gelmiş, katılmıştı. Aşağıda buna geleceğim.

.....
.....(51)

zayıf buldum. Türkiye'de son zamanlar "DOZ" yayınlarını yönetiyordu, "Serbesti Dergisi"nin genel yönetmeniydi. (...) Sonuç olarak "Şivan" yanlıları bize salıplı olmaya açıkça başlamışlardı.(Diğer TKDP ile ilişkilerimiz ve yakınlığımız biraz kısıntılıydı ve aralarındaki rekabeti ve bazı kurucu ve diğer üyelerimizin de bu partiden olmaları biliniyordu.)Hatta sivil cezaevine gittikten sonra bizim kaçırılmamız planları da oldu. Maddi destek de verildi. Orhan Kotan, Zülküf Şahin, Feqi Hüseyin Sağın vb'nin çok önceden süren destekleri, içeriden giden bu bilgilerle pekişmişti. Bu da doğal, bizi kazanmak istiyorlardı. Dışarı çıktıktan sonra ilişkilerimiz sürdü.

⁵⁰ Ankara-İstanbul DDKO, Savunma, Orijinal metin, 28 Ağustos 1972, 489 sayfa (metin 11 sayfa bibliyografya, 11 sayfa içindekiler-fihrist ve 1 sayfa kısaltmalarla birlikte 489 sayfadır.). Rizgari Parti Arşivi, Hukuk metinleri içinde 1972 yılında ciltlenmiş İlahiyle 3 cilt olarak bulunmaktadır. (Pelur kağıda yazılmış Ciltsiz bir surette daha bulunmaktadır.) 1. Cilt: Savcının Esas Hakkındaki Mütalaası/ 77 sayfa genel ve 61 sayfa sanıklar hakkında talep bölümü, altında Sıkıyönetim Yardımcı savcılı Hâkim Yüzbaşı Abdullah Demir ve Hâkim Yüzbaşı Vural Özenirlerin imzası var. Ayrıca 1. Ciltte savunmanın 128. sayfaya kadarki bölümü, 2. Cilt: savunmanın 129. sayfasından 349. sayfasına kadarki, 3.Cilt: savunmanın 350. sayfadan 489. sayfaya kadarki bölümü. Ayrıca, 18 sayfa sanıkların son sözleri, sanık vekilinin savunması, 80 sayfa. Her cildin sonunda içindekilerin fihristi çıkarılıp eklenmiş. Okunaklı olarak bulunan bu belgeler, Annem F. Huriye Kotan'ın diğer bir çok belge ile birlikte yataklara, yastıklara arkadaşların yaptığı zulaları oradan oraya taşıyarak, 1985 yılında içeriden çıktığımda bana teslim etmesi ile elimize geçmiş oldu. Orijinal ciltleri ise, DDKO dönemi Ocak Komünü içinde bulunan ve sonra tahliye olan, 1975 sonrası Komal Diyarbakır sorumlumuz Mularrem Özkahraman yaptırıp bize cezaevine getirmişti. (...) Diğer duruşma tutanakları, bazı dilekçeler vb.'den oluşan hukuk arşivimiz Ş. Kaya'da bulunuyordu. Geçiş yaptığı sırada Suriye'de PKK'ya teslim ettiği yolunda, kendi ifadesine dayarak daha önce açıklama yapmıştım. (Bak: Kemal Burkaya' "Zorunlu Bir Açıklama", Ağustos 2002.) Ama, Ş. Kaya daha sonra kendisine hiç yakıştıramadığım biçimde bizi yalancılıkla suçlayıp işin içinden çıktı. Parti tutanaklarımız ve toplanı kaselerimiz duruyor. Biz de bütün belgeleri koruyarak, Kürdistan Mücadelesi'ne ya da kurtarılmış alanlardaki kütüphanelere, yetkili gördüğümüz kurumlara mutlaka iletacağız. Bizim de bir tarihimiz, bilgi depomuz bulunmasını sağlayacağız. Neye mal olursa olsun bunu yapacağız. Çünkü, bunlar hem değerli hem de bulunması güç şeyler. Ve de kapsamlıdır. (...)

⁵¹ Burada 8 bölümden oluşan 489 sayfalık savunma metninin içeriği özet olarak ana başlıklar şeklinde belirtilmiş.(BİR)

Savunma Aşamasında Son Derece Tehlikeli ve Önemli Bir Olay Gerçekleşti

Savunmaları büyük bir şamata içinde ve bütün engellere rağmen düzenli hazırladık Ne yazık ki diğer arkadaşlar yine bu aşamada da bizimle olmadılar, ama ayrı bir metin de hazırladılar, çünkü olaylardan etkilenmişlerdi. Bize yapılanları bazıları kabullenemiyordu.⁵² Artık iş başa düşmüştü, geri adım mümkün değildi. Biz gereken her atağı yapıyorduk. Her şeyi göze almıştık. Zaten yapılanlar dışında bir öldürülmemiz kalmıştı. (...)

Savunmalar için duruşmaya çıkacağımız günün sabah saatlerinde, idareye bütün DDKO gruplarından birer kişi çağrıldı. Bizden de Yümnü Budak gitmişti. İdarede MİT'ten gelen kişiler de varmış, ayrıca savcı tek başına olanlardan da Tarık Ziya Ekinci, Musa Anter vb.. gitmişlerdi.

Duruşmamız öğleden sonraya ertelenmiş, beklerken bunun nedenini öğrendik. Yümnü geldi ve komünün toplanması gerektiği kararına vardık. Çünkü biz kendi sorunlarımız hakkında da komün kararına gidiyorduk. İsmail Beşikçi vardı.

Komün toplantısında Yümnü olayı açıkladı,

*"Savunmaları geri çekin, zaten çoğunluğunuz 3 yıldan fazla yatmış, teşdidien takdi-
ren ceza verilse de hepiniz tahliye olursunuz, burayı kapatalım, bitirelim vb.."* demişler..

Bu pazarlık bizi çok sarsmıştı, sakin olmaya çalıştık. Ama, İsmail ağabey sakin olamıyordu, ilk kez çok sinirlendi. "Bu savunma verilmezse bu iş burada bitirilir"dedi. Şimdi kulakları çınlıyordu, "İlk Kurşun Olayı"nı düşünüyordur! Yani, açıkça bir pazarlık yapılıyor, bizi de daha ağır cezalarla tehdit ediyorlardı. Ben de, İsmail ağabey meraklanma bunu hiç kimse vermese de, ben vereceğim demiştim. Komün de savunmanın verilmesini kararlaştırdı. Bazı arkadaşlar tereddüt içine düştüler, düşürüldüler. Metni ben aldım ve altı cezaevinde imzalanmadan mahkemeye götürdüm.

Öğleden sonra, mahkemeye gitmek üzere cezaevinin dış kapısının içinde dururken, İsmail ağabey yakama yapıştı ve bunu mutlaka verin dedi. Herkes neşeliydi! Bize ters ters bakıyorlardı. Biz sanki düşmandık. Zor durumda bırakılmamız için her şey yapılıyordu. O günü unutmak mümkün değil.

Sonunda duruşmaya gittik, tutuksuz sanıklar da geldiler. Ali Beyköylü hiç tartışmadan metnin son kısmına açıp hemen imza attı. Bunu da hiç unutmuyorum. Bunun üzerine tereddüt geçirmeyen arkadaşlar imzaladılar. Diğerleri de imzaladılar. Tereddüt geçiren arkadaşlar vardı. (...). Diğer grupta da kargaşalık yaşandı. Hatta bazılarının imzalamadıklarını hatırlıyorum. Sözde bazı arkadaşların tahliye olma koşulları var gibi bir hava yaratılmıştı. Ben oturma sırasına uymayarak

⁵² Arkadaşlar 220 sayfa olduğunu hatırladığım metinlerini bizden sonra verdiler. Bu metin daha sonra *Özgürlük Yolu*'ndan ayrılan (bu arkadaşların ayrıntıları önemlidir, tarihsel olarak incelenmeli ve ortaya çıkarılmalıdır, tartışmalıdır.) İhsan Aksoy tarafından kurulan ve Mehdi Zana ile bizim de kuruluşuna yardım ettiğimiz *Pékanin* yayınları arasında yayınlandı sanıyorum. Bizim savunma metnimiz ise maalesef yayınlanmadı (Yukarıda Orhan Kotan ile ilgili bölümde değinmiştim. Bak: *Age. Yenilginin İzdüşümleri*, Sh:398 vd..)

Fikret'in yerine başa oturmuştum. Hakim gelir gelmez bana baktı ve sert biçimde "yerine geç" dedi. Ben de "geçmiyorum, savunmam var, onu okumam gerekiyor" dedim. Tartışma sonucu başçavuş ve güvenlik görevlileri müdahale ettiler, çıkan kargaşada beni tartakladılar ve avukatımız Şerafettin Kaya bağırmağa başladı, diğer avukatlar ve bazı arkadaşlar da müdahale ettiler. Ama, bizim davranışımıza çok kızanlarımız da vardı elbette.

Sonunda savunmayı verdik ve okunmasına da başladık. İlk sırada olan Fikret her nedense okumada iyi davranmıyordu. Ben elinden almaya çalıştım, hakimle yine tartışma çıktı. Velhasıl, duruşmayı yöneten hakim Hamdi Sevinç'in müdahaleleri ile, sonunda mahkeme "özetleyin" diye bir karar verdi. Metnin bölümleri sonundaki özetleri okuyarak, büyük bir şamata içinde 489 sayfalık savunmamızı bitirdik. Diğer gruptaki arkadaşlarda aynı durum içinde savunmalarını verdiler. Tarık Ziya Ekinci bizim savunma bitince ayağa kalkarak yazılanların hiç birine katılmadığını bizzat belirledi ve tutanağa geçmesini istedi.(...)

Savunmalar tamamlandıktan sonra dava karara kaldı. 18 Eylül 1972 günü mahkeme kararı açıklamak üzere duruşmayı 21 Kasım 1972'ye erteledi. Ancak, bazı bahanelerle karar o gün de açıklanmadı, sonunda 11 Aralık 1972 günü kararın açıklanması mümkün oldu. O gün cezaevi ve mahkeme binası etrafında büyük güvenlik önlemleri alınmıştı. Nihayet karar açıklandı ve ağır cezalarla cezalandırıldık. 8 yıldan 16 yıla varan cezaları ulufe gibi dağıttı hakim Hamdi bey. Ben ve İ. Güçlü 16'şar yıla mahkum olduk. O dönem en yüksek ceza 8 yılı bile aşmıyordu. Hele örgüt üyeliği, kürtçülük propagandası vb.. 1 ile 4 yıl arasında değişiyordu. Hakim çok kızgındı ki, bizim sürgün yerimizi bile kuş uçmaz kervan geçmez olarak niteleyen yerlere vermişti. Beni Sinop'a vermişti. Yani cezanın tamamlanmasından sonra oraya mecburi ikamete gidecektim.

Karar günü salon çok kalabalıktı, salon dışında da kalabalık vardı. Karar herkesi şok etmişti. Biz ise rahattık, sonucu aşağı/yukarı biliyorduk.

Salondan çıkarıldığımız zaman slogan atmaya başladık ve ulusal marşımızla ortalığı çınlatarak arabalara bindirildik. Her zamanki arabalar değil, kapalı kariyerler getirilmişti. Sesimizin duyulmaması isteniyordu. Bizi sıkıyönetim komutanlığı binasının arakasından, MİT bölge soruşturma merkezinin önünden, yani Silvan yolu tarafından geçirerek götürdüler. Şehre taraf sokmadılar, marşlarla cezaevine vardık.

Birkaç gün sonra büyük bir arama yapıldı. Tek tek dışarı çıkarıldık ve askerlerin oluşturduğu koridordan geçirilirken, ağaçlarla, coplarla alabildiğine dayaklandık. Çok kişi yaralandı, İsmail Beşikçi de bu dayakta hırpalanmıştı, kendisini korumak için çok çabalamıştık.(...)

Sağlık olsun diyelim.

19. Temyiz Layihası

Sözde bizim gözümüzü korkutmak istiyorlardı, ne kadar az belge olsa o kadar iyi olacaktı. İşin daha yukarılara taşınması istenmiyordu. Biz durmadık ve süreci devam ettirdik. Kapsamlı bir temyiz layihası hazırlardık. Ancak karar ve daha

sonra gerekçeli hüküm bize geç ulaştırıldı. 8 ay sonra verildi. Birkaç ay da cezaevinde bekletildikten sonra tabii..

Temyiz layihası 2 cilt olarak elimizde bulunuyor, orijinal metindir. İdareye verilen nüsha alınıp bizimkinin üzerine şu not düşülmüş; "12.9.1973, Sayı:1900-73/1532. Bir nüshası yukarıda tarih ve sayı numarası ile Sıkıyönetim As. Mahkemesine gönderilmiştir. Ali Karakişi, P. Üstğm. Cezaevi Em. Bl. K. İmza". Yazı üsteğmenin el yazmasıdır.

Bu metinde, iddianameye cevap ve savunmamızdaki bir çok konu hakkında kaynak gösterilerek hukuki gerekçeler öne sürülmüş. Deliller tartışılmış. Savunma hakkının kısıtlanması, avukatlarımıza baskı, tutuklamalardaki usulsüzlük, belgelerin verilmemesi, tutukluların birbirleri ile ilişkilerinin kesilmesi, ayrı ayrı yerlerde tutulmaları, dosyaların incelenmesine, belge edinilmesine müsaade edilmemesi vb. konuları tartışmış. Sanıkların tek tek durumları ele alınmış, savunmalar yapılmış. Sonuçta, hakkımızda delilsiz ve belgesiz bir siyasi karar verildiği açıklanıyor.

Metnin arkasına 88 tane bozma istemi sıralanmış. Metnin içindeki sayfa numaraları belirtilerek liste verilmiş (Bak: Sh 476-480). Kısaltmalar 1, Bibliyografya 5 sayfadır (Bak: Sh 482-486). Metinde geçen bilimsel kavramların açıklanması yapılmış, 11 sayfa (Bak: Sh 487-498). İçindekilerin fihristi ile birlikte tüm metin 510 sayfa.

Metnin bu kısa tanıtımından sonra ilginç gördüğüm ve döneme denk düşmesi bakımından metnin 471. sayfasındaki mahkemeye sorulan soruları buraya aktarmak istiyorum:

“..

- 1- Türk Halkı'nın gerçekten demokratik taleplerinin ve özelemlerinin gerçekleşmesi, yaygınlaşması, Kürt Halkı'nın ana dilinin ve buna bağlı olarak demokratik haklarının gasp edilmesini gerektirir mi?
- 2- Kürt Halkı'nın ana dili olan Kürtçe'nin serbestçe konuşulması ve buna bağlı olarak demokratik hakları ile ilgili anayasal-demokratik talep ve özelemleri, Türk Halkı'nın kamu haklarını kullanması ile çelişir mi?
- 3- Kürt Halkı'nın anayasal-demokratik haklarını kullanması, yani kamu haklarından yararlanması, onun asimilasyonu şartına bağlanabilir mi?
- 4- Anayasal eşitlik ve öteki ilkelerin işlerliği Kürt Halkı'nın asimilasyonuna, Kürt dili ve kültürünün tasfiyesi şartına bağlanabilir mi?”

Metinde bu sorular büyük harflerle yazılı ve bundan hemen sonra bazı sonuçlar çıkarılmış, bunlardan biri önemli;

“Anayasa'daki eşitlik ve öteki ilkelerin işlerliği, Kürt Halkı'nın asimilasyonu, Kürt dili ve kültürünün tasfiyesi şartlarına bağlanamaz, çünkü, eşitlik aslında “Kürt toplumu olma” ve “Türk toplumu olma” haklarının kullanılması ile ilgili eşitliktir.” (abç)⁵³

⁵³ Devrimci Doğu Kültür Ocakları, *TEMYİZ LAYİHLASI*, Fikret Şahin, Mümtaz Kotan, İbrahim Güçlü, Battal Bate, Mahmut Kılıç, Ali Yılmaz Balkaş, Yümnü Budak, Ali Beyköylü'nün imzalarını taşıyor. 11 Eylül 1973 tarihli ve 510 sayfa. Metnin bütün sayfa altları sanıklarca tek tek imzalanmış.

20. DDKO Üzerine Açıklamalar ve Bazı Düzeltmeler

Bir kere şunu hemen belirteyim, PKK ve yandaşlarının, ayrıca onun arkasına sığınan bazı unsurların olur olmaz bilgilerle DDKO'ya ve bizlere yönelttikleri haksız, tutarsız ve bilimsel olmayan karalama, küçültme ve tarihi karartma biçimindeki söylem ve yazımlarına cevap vermek gerekmiyor. Açıklamalarımız, geldiğimiz yer ve belgeler onlara en iyi cevaptır. Sonuç olarak söyleyeceğimiz kısa bazı şeyler de onlar için cevap sayılabilir.

Fakat, o cemahta bulunarak bazı yanlış bilgiler üreten bir iki unsura kısa cevaplar vermek ve yanlışlarını düzeltmek gerekiyor.

Birincisi, Hüseyin Musa Sağnıç'ın belirlemeleridir. Onu çok yere taşıdığım için ve belli bir süre birlikliğimiz olduğundan bazı belirlemelerine değinip, düzeltmek istiyorum.

Defter dergisinin 11. sayısında Nurdan Gürbilek ve İskender Savaşır, "*Bir Kürt Aydını: Fakih Hüseyin Sağnıç*" başlığı ile bir röportaj yayınlamışlardı. Bu röportajda bizim *İddianameye Cevap* metninin yazımına katıldığımızı ve bunun dil bölümünü yazdığımızı açıklıyor. Tarih bölümünün benim ve Sosyoloji kısmının da İsmail Beşikçi tarafından yazıldığını belirtmiş. Bu konuya kısmen yukarıda değinmiştim (Dipnot /417 için bak: Age. Yenilginin İzdüşümleri, Sh:511. -Bu yazı için yeni düzenlemede, Dipnot/44-). Ayrıca, *Rizgarî* yazı kurulu döneminde, dil grubundan da bahsetmişim. (Dipnot 338 için ise bak: Age. Yenilginin İzdüşümleri, Sh:401.) Dil grubumuz, gramer ve sözlük çalışması yapmış, Kürtçe grameri hemen hemen tamamlamıştı. Bu gramer yayınlanmadı. Bu konularda açıklamalar yapmıştım. Sıkıyönetimin gelmesi ile beraber iş zorlaştı. Bu gramerin bir sureti *Rizgarî* arşivinde bulunuyordu, kanımca Yılmaz Balkaş'ta kaldı. Aramalar sırasında Feqi'nin evinde de bir suret yakalanıyor. Kendi anlatımına göre para karşılığı mahkeme kaleminden bunu alabiliyor. Ve yine dediğine göre üzerinde bir süre daha çalışıyor ve genişletilmiş olarak bunu bastırıyor.⁵⁴ Bu çalışma *Rizgarî* dil grubunun çalışmasıdır. Belirtilmesi gerekirdi. Bunu düzeltiyorum. Ayrıca, röportajda döneme ilişkin ciddi başka yanlış aktarmalar da yapılmış. DDKO ve bizlerden çok küçümsenerek bahsedilmiş. Biz de, Feqi ve arkadaşlarının hiç sözü edilmeyen siyasal çalışmalarını uzun uzadıya ele alabiliriz. Çünkü biz, Kürdistan'da kendimizden önceki ve dışımızdaki tüm çalışmaları incelemiş, araştırmış, bunları iyi/kötü yanları ile kabullenmiş ve savunmaya karar vermiştik. İlginç olan Feqi'nin *Rizgarî* dönemini de atlamasıdır. (...)

Defter dergisindeki röportajı dolayısıyla, kendisine yapılmış eleştiriler ve bir takım yanlışlarının düzeltilmesine ilişkin başka açıklamalar da var.⁵⁵ Yeri gelmişken

⁵⁴ Feqi Hüseyin Sağnıç, *Pêşeriya Hewlêşina Zmanî Kurdi II-II*, Melsa Yayınları, İstanbul 1991-1992. Bu kitapların sunuşlarında ve Feqi'nin biyografisinde de Komal ve *Rizgarî*'den tek kelime bahsedilmiyor. Bu süreç bilinçli olarak atlanmış.

⁵⁵ İbrahim Güçlü, *Tarihi Doğru Yazmak: Küçük Bazı Düzeltmeler, Yekitiya Sosyalist*, Sayı:26, Uppsala, 1990, Sh:40-43. Bu yazının sonundaki bir not'ta, "Yazının *Defter* dergisi için yazılıp gönderildiği, ancak yayınlanmamış olduğu" belirtiliyor. Bir kusa eklemeye yapayım, keşke İbrahim her konuda tarihin doğru yazılmasına gayret gösterseydi, ne kadar iyi olurdu. *Yekitiya Sosyalist* ile ilgili açıklama yapmıştık. (Bak: Dipnot 78 için, Yenilginin İzdüşümleri, Sh:94) *Hapishane Raporu* ile ilgili tarihi doğru yazmak için yaptığımız çaba ve İbrahim'i bir iki konuda tanık göstermemize rağmen tanıklık yapmadı, üstelik bize veryansın etti. *Yekitiya Sosyalist*, Sayı: 24, 1990 Sh:5-8'de, "*Diyanbakır -Hapishane Raporu ile ne yapılmak isteniyor?*" başlıklı tarihi baş aşağı etmede ısrarlı metne bakılabilir. Önemli değil. Bize dönük eleştiriler çok sert

bir kez daha belirteyim, Feqi bize yardım etti, ama kendi işlerini de aksatmadı. İki partiye birden (TKDP'ler) üye olduğu da söyleniyordu. Kimsenin hatırını kırmadı. "Şivan"ı beğenirdi ve beni de ona benzetirdi! Diğer TKDP (Sait Elçi gurubu) kanadı ile zaten geleneksel olarak süren bir ilişkisi vardı. (Oralarda olan bitenler, Feqi'nin durumu şimdilik kalsın, bu konulardaki bilgilerimi saklıyorum.) Biz de kendisine çok yardımcı olduk. Evi bize açtı, maddi yardımları oldu. Harekette emeği var. Onu sevgi ve saygı ile anıyorum. İleride daha detaylı şeyler yazma umudumu koruyorum. Nevzat vefat etmeden önce hazırlanan bir kitap için benim de yazı vermemi, bensiz olmayacağını belirtmişti, ben de eleştirilerimle birlikte yazayım demiştim, bir daha da aramadı. (...)

Feqi son dönem PKK kulvarına girmişti. "Atandığı Meclislerde" görev yaptı, "başına olmadık işler açılacakken canını zor kurtardığı" söylendi. Bunu bizzat bana da telefonda söyledi.(...)

Savunmalar dönemi ise, zaten cezaevinde değildi. Olsa da şunu ısrarla belirteyim ki, Savunmalar ortak bir çalışmanın ürünüdür. Örneğin, benim katkım fazla olmuş olabilir, gelen metinleri ve içeride hazırlananları monte etmek, düzeltmek, yerine başkasını yazmak vb. tarzında olsun, yazımı bizzat yapmak vb. olsun bunu kendimize paye çıkararak belirleyemeyiz. Evet, ben ve bir iki arkadaş olmasaydık, o dönemin cezaevi zor şılardı. Bu tarihsel metinler de belki çıkmazdı. Bunu kabullenmiyorlar, ama gerçek. Çok aşağılardaki çalışma biçimlerini abartarak sunmak, bunlardan payeler çıkarmak, övgüler iyi hoş da başkalarını, gerçekleri silip atmadan, kendi çalışmalarınızı da bunların yanına koymanız gerekiyor. (...)

Savunmalar gibi cezaevi mücadelelerimiz de ortak çalışmanın ürünüydü. DDKO sanığı olsun olmasın, komün üyelerinin tümünün katkısı vardır. Bu işlerin öyle rahat yapıldığı düşünülmemelidir. Birçok insanın fedakarlığı ile yapılmıştır. Yalnız yazı yazmak, mahkemeye gidip gelmek dışında birçok şeyi de kapsıyor. Bunu da belirtmiş olayım. Elbette İbrahim Güçlü'nün ve diğer arkadaşların katkıları da unutulmaz. Beşikçi ise bize fiili yardım etmedi, kendi işleri ile uğraşıyordu. Tersine biz ona çok yardım ettik. Her duruşma Hamdi Sevinç ve savcılar ona "Sen Türksün, Kürt meselesi senin neyine, Kürt nerede, vb.." dedikleri zaman **en güçlü delil ve belgeyi ona kazandırmakla büyük bir yardım yapmıştık**. Bilimsel olarak tezleri doğrulanmış oluyordu. Bizi örnekleyerek savunmalarını genişletiyordu. "Bak Kürt var, sizlere sayfalarca yazıyorlar, Kürt olduklarını söylüyorlar, siz hala inkar ediyorsunuz. İşkence, baskı, zulüm görüyorlar, yılmıyorlar vb.." diyerek kendini haklı çıkarıyordu. Ama, görüşme, danışma, bilgi alma yolunda elbette Beşikçi'den yararlandık. Seneler sonra bir siyasi çıkışı, belli insanların özel durumlarına indirgemek doğru değil. Bu örgütlü bir mücadele ve özverili bir çalışmaydı.

ve ayrılık döneminin verdiği hınc, öfke ve de alışkanlıkların devamı olarak sürüyor. Zaman bunların önemini ortaya koydu. Biz Hapishane Raporu ile bir dönemin haksız ve adaletsiz uygulamalarını, genel olarak Kürdistan sahında irdelenmiş, birilerine paye çıkarmamak ve PKK'nın yaptıklarını netleştirmek için önemli bir atılım yapmıştık. Tamamen gerçek ve olayları olduğu gibi yazmıştık. Hapishane Raporu (Age. Yenilginin İzdüşünleri, Sh:132 vd'na bakınız.) ile ilgili geniş bilgi vermiştim. Ayrıca, son dönem bize saldırı babında, arın sıra PKK yanlıları ya da oradan gelme birçok unsur tarafından yazılan kitaplara ise hiç ses çıkartılmadı. Bu nedenle, Feqi ile ilgili yazdıklarımın, bazı konulara açıklık getirirse de, kendisinin katkısı belirlenmediği için biraz tepkisel olduğumu düşünüyorum. Bu konuyu da düzeltiyorum. Tarihin doğru yazılması ise başka bir şey, bunu iyi bilmek gerekiyor.

Bunuda böylece düzeltiyorum. Buna hakkım da var. Son bir şey, Feqi dalga da geçiyor, zaten aydınlara karşı çok olumsuz dururdu, hep küçümserdi. Onların "halk adamı olmadıklarını" belirtirdi. Oysa, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da biz ve diğer arkadaşlar eskileri fersah fersah aşmıştık. Örnekleri çok. Cezaevinde siyasi olmayan tutuklular bile bizlere sempati duyuyorlardı, yalnız yaptıklarımız ile değil, onlarla ilişkilerimiz de beğeniliyordu. Feqi, okumuşların bu işleri fazla götüremeyeceklerini sık sık söylerdi, bu görüşü de doğru çıkmadı. Diyor ki, "Ha işte diyalektikte okuyorduk, tabii Türkçe". Şunu söylemiyor, bu arkadaşlar **Ocak Komünü**'nde her konuda çalışma yaptılar, Kürt dili dahil, tarihi, kültürü ve her şey.. Bir tek konuya, -o da çok doğal bir konu- işi indirgeyip yukarıdan bakmak, bence tarihsel büyük bir zaaf olmaktadır. O zaman biz geçmişteki mücadeleleri nasıl sahiplenebiliriz? Örneğin Feqi'de dahil bir takım arkadaşlar "Şivan"ı nasıl sahiplendiler? O da "diyalektik okuyor, okutuyordu". İstanbul DDKO'dan bir takım arkadaşlar Şivan'ın karargahına birçok kitap taşıdılar, taşıdık(...) Biz komünde çok yönlü bir eğitim yapıyorduk. Bunu da herkes biliyor(...) DDKO'yu ve bizleri yerli yerine koymayan bir açıklama, 1970 dönemini ifade etmez.

Musa Anter ise, bazı söyleşilerinde çok yanlış şeyler söyledi. Onu iyi tanıdığım için hayret etmedim. Örneğin, "Kürtler ayrılırsa, Türkiye zenginleşir" demek yanlıştır. Yalnız yanlış değil, ayıptır. "Kimse, Kürtleri, Türkiye'den ayıramaz. Bu gün İstanbul'daki Kürtler Kürdistan'daki Kürtlerden daha çoktur. Haklı veya haksız bu memleketi bizim ecdadımız Bizans'tan beraberce savaşarak almıştır".⁵⁶

Bu belirleme Kürt siyasi hareketi açısından yanlıştır. Bunu düzeltmek gerekir. Eğer değilse, siyasi olarak en önemli araçlarımız, kendiliğinden ortadan kalkmış olur. Asimilasyon, jenosit, zorla göç, milliyetçilik vb. Bunlar Musa Anter'in özel niyetleri olabilir.

Musa Anter, Şahap Balcıoğlu ile söyleşilerinde de ilginç şeyler söylüyor.⁵⁷ Diyor ki: "Yoksa Kürdün Türk'ten ayrılması, bağımsız, ayrı bir devletin kurulması filan kesinlikle söz konusu değildir". (Sh:16-17) "Biz Osmanlı çocuğuyuz. Cumhuriyet döneminde doğmadık. O zamanlar Doğu'da, Güneydoğu'da bir devlet otoritesi ve düzeni yoktu. Başiboş yaşıyorduk" (Sh.: 19). Bunlar tarihimize aykırı.

"Anadolu Türklerden önce Kürtlerin yurduydum"(Sh:22). Hangi Anadolu Musa ağabey. Biz Mezopotamya'da yerleşik bir halkız. Anadolu aslen Yunanca bir kelime (Anatolia) ve bozularak kullanılıyor. Yunanistan'ın doğusu, Şark, Ege ve Türkiye bölümü. Bunu Yalçın Küçük ile ilgili bölümde belirtmiştim. (Bak:Age. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh:311 vd.) Yani, ayrı bir Doğu ve Güneydoğu Anadolu yok. Musa ağabey, ne yazık ki bizi duymuyorsun(...)

Devam ediyor: "Ben bu toprakların çocuğuyum. Atatürk'e Türk padişahlar ıdın fermanı çıkardı ama, Kürt aşiretler omuz verdi. Kurtuluş savaşını Türklerle Kürtler birlikte kazandılar. Kürt'ten çok Türk dostum var." vb.

Musa Anter "*Kürt Anadolusuz olma.z, İstanbul'u bırakmayız*" da diyor. Bunlar çok özgür söylemler, dostluk ve arkadaşlık ilişkileri içinde söylenmiş. Ama yanlış.

⁵⁶ Ekonomik Panaroma, , 26 Nisan -3 Mayıs 1992, Sh:18 ve 21. İstanbul

⁵⁷ 2000'e Doğru dergisi, 13 Ağustos 1989, Nakleden: Şahap Balcıoğlu, "Görüşler, Görüşmeler", Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991. Şahap Balcıoğlu da Musa Anter'in yaşam öyküsünü uzun uzadıya anlatırken hiç DDKO'lara dokunmuyor(...)

Bunların düzeltilmesi gerekiyor.

Esas düzeltmemiz gereken ise Musa Anter'in "Hatıralarım"⁵⁸ da yazdıklarıdır. İki cilt olarak çıkan bu kitapta DDKO'lardan bir cümle ile bahsediliyor. Hayretler içinde kaldım. Bütün söylemlerini yaratan DDKO ve Diyarbakır duruşmaları olmasına karşın, hiç söz etmemesi ve ettiğinde de çok küçümsemesi beni incitti.

Kitabı tartışmıyorum, belki kasetlerden aktarımda ya da direkt olarak sansür yemiştir. Ama, son derece özgür ifadeler olduğu için üzerinde duruyorum. Tarihe tek yanlı geçmesin.

Bizden bir kelime bile söz etmemesinin bir nedeni vardır. Belki yayınevi yöneticileri kitaba böyle bir "DOZ" vermeyi tercih etmişler. Ki, yayınevi yönetimi içinde DDKO kurucusu sayılan arkadaşlar da var. Neyse, gelelim Musa ağabeyin söylemlerine..

Bütün *Hatıratı*'nda DDKO'lar ile ilgili yarım sayfa açıklama var, o da çok kötü, utandırıcı, üzücü ve horlayıcı.

1971 tutukluğunu açıklıyor, Ankara Merkez Cezaevini yazıyor, ne biz ne ötekiler ortada varız. Kendisi, Ankara Merkez Cezaevi'nde, 15 bilemediniz 20 gün kalıp gittiği halde, bütün olan biteni kendisine yontuyor. Aklında kalan bir iki cümle ile işi geçiştiriyor.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları başlığı ile verdiği 2 sayfalık yerde de, "DDKO merkezi Ankara'daydı, İstanbul'da da şubesi vardı" gibi çok uzaklarda olan birinin anlatımını sergiliyor. Merkezimiz filan yoktu, İstanbul DDKO da şubemiz değildi. Gerçekten haberi olmamış. (...) Devam ediyor ve bindiriyor;

"Burada yeri gelmişken DDKO'nun tecrübesizlikten kaynaklanan bazı hatalarına, gerekli gördüğüm için değinmek istiyorum.

Türkiye'de talebe derneklerinde kaşarlanmış, kovulmuş ne kadar Kürt kökenli insan varsa aralarına almışlardı".

El insaf Musa abi. İstedığın gibi konuşan biriydin ama, bu kadar da olmaz. Böyle miydi? Biz sana kalkıp şöyle desek, bu tarihe geçse hoş olur mu? "Sen de Kürtçülük'te kaşarlanmıştın". "Kaşarlanmış Kürtçülerle işi nereye kadar götürübilirdik". DDKO yeni bir dönem, yeni bir dönemeçti. Ayrıca bizler düzenli okullarımıza devam eden insanlardık, militandık, mücadele ediyorduk. Sizin çocuklarınız gibi en azından "belli bir hayat kurma, yaşama ve mutlu olma hakkımız da" herhalde vardı. Biz bütün varlığımızı ortaya koyduk, arkadaşlarım hemen hepsi okullarında saygın kişilerdi. Okullarını bitirdiler ve hayatta da saygın arkadaşlar olarak durabildiler. İstedığın birkaç kişiden bahsederken ise, onları kaşarlanmış görmüyorsun, ki onlar okullarını başka nedenlerle bitiremediler! Ayrıca, biz talebe derneklerinde de çalıştık. Yukarıda detaylı açıkladım. Tersine siz, ağabeylerimiz, senin ifadenle "kaşarlanmış" bazı Kürtçüler bizim sırtımıza bindiniz, yükümüz daha da ağır oldu. Ve yıllarca yapılmayan bir kitleselleşme ve bilimsellikle ortaya çıkarak, sizlere büyük fırsatlar vermiş olduk. Bunu belirtmek, teslim etmek gerekmez miydi?

⁵⁸ Musa Anter, *Hatıralarım*, 1. Cilt, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1990, Sh: 224-225. 2. Cilt ise, Yön yayıncılık tarafından basılmış, Bak: Musa Anter, *Hatıralarım*, Yön yayıncılık, İstanbul, Haziran 1992.

Durmuyor devam ediyor Musa ağabey: "Zamanla bu Bizans tipi ve Kemalîst terbiyeli, üçkağıtçı kişiler 'Kürttür' diye buraya doluştular. İşaret etmeye çalıştığım kişiler kendilerini çok iyi bilirler. Burada isim sayarak, kendilerini savunmaları için bir fırsat vermek istemiyorum".

Bu açıklamaya bakın. Şu yılların "Kürtçüsü"ne bakın. Bütün "hatıratı"nda bize dönük söylediği bu. Oysa, söyleşisinde hep demokrasiden, insan haklarından bahsetmiş ve gerçeğin ifade edilmesinin zorunluluğunu söylemiş. (...)

Her şeye karşın Musa Anter'i saygıyla anıyorum. Cesur bir insandı, emeği inkar götürmez. Onun PKK kulvarındaki yıllarına yazık oldu. Çok abartılı biçimde sunuldu ve sonunda acı bir ölümlle, bir cinayetle 20 Eylül 1992 de aramızdan ayrıldı. (Bak: Age. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh:518, Dipnot /426).

Yine düzeltilmesi gereken bir yazım daha var. O da Sosyalizm ve *Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nde çıkan DDKO ile ilgili yazıdır. Biz, bu ansiklopediye, kendi istekleri üzerine 7 sayfalık bir yazı göndermiştik. Ama, bu yazı yayınlanmadı, sansür yedi. Çok sert ve siyasi bir metin olarak değerlendirilmişti! Daha sonra başka unsurlar tarafından düzenlenen başka bir yazı girdi. Eksik ve yanlış bilgiler içeren bir yazıdır bu. Bunun da düzeltilmesi gerekir.⁵⁹

Necmettin Büyükkaya'nın DDKO'larla ilgili bazı belirlemeleri de düzeltilmelidir.⁶⁰ Çünkü, Necmettin DDKO'ların hem İstanbul kurucusu, ilk yönetim kurulu başkanı, hem de kuruluşundan önceki ve sonraki dönem yukarıda sözünü ettiğim gizli (yarı/legal) üst kurul üyesiydi. Kitapta bazı kişilere yazılan mektuplarda yapılmış belirlemeler doğruları yansıtmıyor.

Bitirmeden Mehdi Zana ile ilgili de bir açıklama yapmak gerekiyor. Mehdi, Diyarbakır duruşmaları ve cezaevinin o dönem en iyi tanıklarındandır. DDKO Diyarbakır kurucusu, TİP içinde aktif çalışan biriydi. Yayınlanan kitabında maalesef DDKO'ları ve cezaevini sınırlı bir yaklaşımla vermiş. Bazı anılara detaylı değindiği halde, Diyarbakır Cezaevi ve yargılamalar ile ilgili bir şey söylememiş. DDKO'dan yargılanan sanıkları sıralamış, listede benim adımlı da geçirmiş, yine de "Allah razı olsun"! Bu kitap "DOZ" yayınlarından çıkmış!⁶¹ Mehdi harbi bir adamdır, madem *Bekle Diyarbakır* diyor, o zaman Diyarbakır'ı yerli yerine koymalıydı. Tersine Diyarbakır beklemez..(...)

DDKO'lar üzerine bizim yayınlarımız dışında pek fazla bir şey yok. Daha geniş bilgi için bize ait yayınlardan bir iki alıntı vermek istiyorum.

Kürdistan Press'te muhtelif sayılarda DDKO'larla ilgili açıklamalar var. En önemlileri şunlar:

"DDKO Türk Basınında". Yukarıda buna değinmiştik.⁶² (Bak: Age. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh:513, Dipnot 420)

⁵⁹ Sözü edilen ansiklopediye gönderdiğimiz ve basılmayan metin için bak: *Rizgarî Parti Arşivi*, K/Bc.Dos. K-II-/D-4 No:102, 7 sayfa. İbrahim de Ansiklopedi'deki yazıdan bahsediyor. Bak: İbrahim Güçlü, *Tarihi Doğru Yazınak: Küçük bazı düzeltmeler*, "Yekûniya Sosyalist", Cotmel/Çiriya pêsini 1990, Hejmar: 26, Sh: 40. (Ayrıca, bak: Age. *Yenilginin İzdüşümleri*, Sh:533, Dipnot/ 436)

⁶⁰ Necmettin Büyükkaya, *Kalenimden Sayfalar*, Förlag Yayınları, Stockholm, Ağustos 1992.

⁶¹ Mehdi Zana, *Bekle Diyarbakır*, "Doz Yayınları", İstanbul, Mart 1991.

⁶² DDKO Türk Basınında, *Kürdistan Press*, Sayı:1, Sh:14, Eylül 1986.

Tarih ve DDKO başlıklı makalesi ile Ali Bucak önemli tespitlerde bulunmuş. Sonuç olarak diyor ki: "DDKO Kürt siyasal hareketinde, daha sonra bir örneği yaratılmamış önemli ve olumlu bir adımdı. Gerek DDKO'da bulunmuş kişilerin, gerekse de siyasal grupların bu konuyu ele almalarında büyük yararlar olacaktır".⁶³

Orhan Kotan birçok yazısında DDKO'lara değinmişti, hatta son *Realite*'de de belirlemeler var. *Kürdistan Press*'te yazdığı "*Geriye Doğru*" yazısında şöyle diyor:

"DDKO duruşmalarında daha sonra politik mücadeleye biçim veren çekirdekler ortaya çıktı. 70'li yıllarda sürdürülen politik mücadelenin ideolojik temelleri büyük ölçüde DDKO duruşmalarında atılmıştı. DDKO duruşmalarında saflaşan bir grup devrimciye göre, Kürdistan devrimi kendi özgün değerleri temelinde ideoloji üretmeliydi, üretilen ideoloji ülke gerçekliğinden kaynaklanmalıydı. Kürdistan devrimi, tarihsel haklılığı ve meşruluğu içinde, ulusal kimliğini ortaya çıkarmak zorundaydı. Bunu yapmaya çalıştılar. Bunlara 'burjuva milliyetçileri', 'feodallerin işbirlikçileri' denildi. Diğer bir grup ise, ezen ulus solunun rasyonelleri içinde hareket etmenin daha doğru olacağı görüşündeydiler. Ezen ulus solunun -Türk 'Sol'u'nun- değerlerini, ideolojik ve politik yapısını Kürdistan'a taşımanın gereğine inanmaktaydılar. Onlar da bu temelde faaliyet sürdürdüler ve kendilerine 'sosyalist' dediler".⁶⁴

N. Bora olarak da şunları söylemiş:

"12 Mart müdahalesi, özellikle Diyarbakir'de kurduğu özel askeri mahkemelerde bu kuşağı yargıladı. Yargılananlar, yargılama ve zindan sürecinden yenilenecek, ideolojik ve politik açıdan yenilenecek çıktılar. 1974 affı ile yükselen toplumsal muhalefet içinde Kürt hareketi, Diyarbakır Zindanları'ndan gelen bu güçlü dalga ile yer aldı. *Özgürlük yolu*, *Rizgarî* dergileri yayın hayatına girdi. KOMAL Yayınevi önemli yayınlar yaptı. DDKO, ASDK-DER, DHKD gibi gençlik örgütleri çalışmaları yapıldı. PKK kuruldu.

12 Eylül'de general Evren düdüğu çaldığı zaman, 1959'dan bu yana politik mücadelede yer alan Kürt aydınları 20 yıla yakın bir mirasın sahibi durumundaydılar."⁶⁵

Ruşen Arslan da DDKO'ları şöyle değerlendirmiş:

"1969-70'lerde kurulan DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları)'nın en büyük mücadelesi, 'Kürt halkı diye bir halkın, Kürtçe diye bir dilin varlığını kanıtlama' noktalarında yoğunlaştı. Bugün için belki de bir anlam ifade etmeyecek olan bu tartışma, o gün için büyük bir olaydı. Sömürgeci devlet, 12 Mart yargılamaları sırasında bu yönde savunma yapılmaması için çok çaba harcamıştı. Savunmayı önlemede başarılı olamayınca, savunma yapanlara en yüksek cezayı vermişti. Soruna sivri sloganı mantıkla yaklaşp, olayı zaman ve mekan boyutundan soyutlayarak algılayanların; o günün gerçeğini kavramasına olanak yoktur.

⁶³ Ali Bucak, *Tarih ve DDKO*, *Kürdistan Press*, Sayı: 4, Sh:10, Kasım 1986.

⁶⁴ Orhan Kotan, "*Geriye Dođnu*", *Kürdistan Press*", Sayı: 26, Sh:2, Kasım 1987.

⁶⁵ N. Bora, "*Birlik ve Kadro*", *Kürdistan Press*", Sayı:64, Sh:3, Mart 1989.

Onun için de, kimilerinin DDKO olgusunu küçümseyerek, günümüzdeki olgularla geçmişi karşılaştırıp sonuç çıkarmaları gerçekçi olmuyor.”⁶⁶

Stêrka Rizgarî de, bir dönemeç olarak yorumladığı DDKO'ları geniş biçimde sundu. “Kürt gençliğinin ilk legal örgütü” olarak ifade etti. Bizlerin yargılamalarda-ki son sözlerimizi de nakletti. Ayrıca, “gelecek sayıda Doğu Mitingleri”ni ele alacağını belirtmişti.

Benim son sözümden alıntı var:”

Mahkemeniz bizleri değil, KÜRT HALKINI yargılamaktadır. Mahkemeden bu istenmektedir. Bu halk, yani KÜRT HALKI vardır. Ve yargılanamaz. Ülkenin somut şartlarında bir gerçeğin ortadan kaldırılması mümkün değildir, gerçek ortadan kaldırılarak mahkum edilemez..” (Mümtaz Kotan, 1972, Diyarbakir Sıkıyönetim Yargılamaları, Son söz'den alıntı).⁶⁷

DDKO'larla ilgili bir belirleme de Şevket Beysanoğlu'nun. Beysanoğlu ağır koşullarda ciddi bir çalışma yapmış, 3 ciltlik *Diyarbakır Tarihi*'ni yazmış. Birçok şeyi incelemiş. Bu eser, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sanat Yayınları arasından çıkmış.

Diyarbakır, Silvan, Ergani DDKO kurucularının adlarını yazmış, yargılamalarını vermiş. Ocakların kuruluşları ve tüzüklerinden iki maddeyi aktarmış. Ve 12 Mart'tan sonra DDKO'ların kapatıldıklarını söylüyor. Diyarbakır Tarihi olarak bunlara da yer vermiş. Önemli buldum ve aktarıyorum. Bazı kaynaklar arasında KOMAL Yayınlarını ve çıkardığı DDKO Dava Dosyası'nı da yazmış. Ayrıca Iraklı sığınmacılar olayı ile ilgili KOMAL'ın Kürt Halk Hareketi ve Baas Irkçılığı kitabını da kaynak göstermiş. Beysanoğlu'na teşekkür ediyorum. Dönem ve yayının adına çıkarılan kuruluşun durumu itibarıyla, bu tarihsel olayı sınırlı da olsa vermesi, bilimsel bir çalışmanın önemini artıran durum olarak değerlendirilmeli. Tarihsel sürecin ulusal motifleri açısından önemli görülmelidir. 3 Ciltlik *Diyarbakır Tarihi* dışında ayrıca Beysanoğlu'nun incelenmesi gerekli yayınlanmış birçok kitabı daha var.⁶⁸

Sonuç olarak, özetle DDKO'larla ilgili şunları söylemek istiyorum:

* DDKO'lar dönem itibarıyla son derece iyi örgütlenmiş ve ilk legal Kürt gençlik örgütleriydi. 1938 sonrası yaratılan suskunluğu delmiş, Kürt meselesini tartışılır kılmıştır. Zor bir işi başarmıştır. Bütün her yanından kuşatılmış olmasına karşın, çok akıllıca bir siyaset izlemeyi bilmiştir.

* DDKO'lara yapılan Kemalizm suçlaması yanlıştır ve kasıtlıdır. DDKO'lar tersine, Türkiye'de o dönem anti-Kemalist olan tek kuruluştur. Bu yanını da bilinçli sürdürmüş, hiç taviz vermemiştir. Bundan ötürü her yandan saldırıya uğramıştı.

⁶⁶ Ruşen Arslan, *Gerçeğin Göreceliği*, *Kürdistan Press*, Sayı: 90, Sh:3, Aralık 1991.75

⁶⁷ *Stêrka Rizgarî, Kürt Gençliğinin İlk Legal Örgütlenmesi: Devrimci Doğu Kültür Ocakları*, Sayı:2, Sh:18-21, Mayıs 1994.

⁶⁸ Şevket Beysanoğlu, *Anıların ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, 3. Cilt/ Cumhuriyet Dönemi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2001, *DDKO ve Diyarbakır'daki Faaliyetleri*.Sh: 1076-1077.

* Bileşen olarak da en iyi muhtevayı yaratmıştır. Kürtler arasındaki görüş ayrılıkları ne olursa olsun, ideolojik/politik farklılıklara rağmen, ulusal bir politika ile Kürt gençliğinin büyük bölümünü örgütleyebilmişti.⁶⁹ Örgütlenmede ağırlıklı olarak Türk “Solu”ndan kopuşmayı, ayrılmayı esas almıştı. Bunda kimsenin kuşkusuz olmasın ki, bu ayrılık tamı tamına Kürtlerin hakkıydı. Ayı zamanda resmi bir “boşanma”ydı. Türk devletinin Misak-ı Milli anlayışının parçalanması ancak böyle olabilirdi. Bir başlangıç olsa da bunu DDKO'lar yaratabildiler. Kürt gençliğinin Kemalizm'in ve Türk “Solu”nun “metresliğinden” kurtulabilmesi sağlanabildi.

Bu bileşenin ulusal demokratik mücadele açısından da önemi büyüktür. Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı teorik yanlış söylemlerden somut bir içeriğe, açık bir mücadele pratiğine dönüştü. İlegal çalışmalar da yöntem değiştirdi, hatta programlarını da değiştirmek zorunda kaldılar.. Artık, “ulusun şartları oluşmamış” sol söylem pek Kürtleri ilgilendirmiyordu, bu DDKO sonrası dönemde ulus ve ülke üzerindeki ısrar ile ciddi ve doğru bir muhteva yarattı. KUKM tezlerinin kaynağı ulusal-demokratik mücadelenin cephe anlayışı, stratejik/taktik vb. sorunları netlik kazandı, legal/illegal kitle partileri bütün bir ulusu örgütleme zorunluluğunu duymaya başladılar..

Türk “Solu”nun ve PKK'nın DDKO'larla ilgili suçlamaları yanlıştır. DDKO'lar, evet, Türkiyeli değillerdi, Kürdistanı birer örgütlediler.(...) Bilinç ve yeteneklerimiz, o dönem kendisini ifade etmesinde ancak o kadar elvermişti. Ama geleceğin birçok kadrosunu içinden çıkarmıştı. 1975 sonrası Kürdistanlı siyasetlerin temel kadroları, PKK hariç DDKO kökenlidirler.

Devlet, DDKO önünde panik göstermiş büyük operasyonlar yapmıştır. Yargılamalar istediği gibi sonuç vermemiştir. Her düzeyde direnilmiş ve savunmalarla Kürt Sorunu devletin önüne dikilmiş, devlet ağır cezalar vererek hıncını almaya çalışmıştır. İddianameye Cevap ve diğer savunma metinleri önemli belgeler olarak tarihte yerlerini almışlardır. İlk siyasi savunma olarak Kürt tarihine geçmişlerdir.

Operasyonlar ve ağır cezalar yetmezmiş gibi, yargılama dosyamıza giren MİT Raporu ile bütün Kürdistan suçlu durumuna sokulmuştur. Herhangi bir olay karşısında tecrit ve imha edilmesi gerekli olanlar, ilişkiler, aşiret yapıları, silah olan yerler vb. açıklanmıştı. Düşünülen insanlık dışı uygulama ve plan tüyler ürperticiydi. Türk devletinin Kürtler'e ve Kürdistan'a topyekûn bakışı bugün pek fazla

⁶⁹ İdeolojik politik farklılıklar, sağ sol ayrımı gibi değil, milliyetçilerden marksistlere kadar geniş bir yelpazeyi anlatıyor. Ama metropoldeki öğrenciler arasında tam netlik kazanmamıştı, daha çok “doğu”luydu. Yani ulusal bir niteliğin parçaları halindeydi. Bunun bir cephe örgütünde her kesim için kendini ifade edebilmesi gerekiyordu. Biz bu zemin üzerinde en geniş reflekslerle hareket etmek zorundaydık. Daha önce belirtmiştim, çalışır haldeki iki TKDP'nin üye ve sempatanları da bu anlayışı paylaşıyorlardı. Örneğin, Ahmet Kotan, Deham Keleş vb. gibi arkadaşlar KDP (Sait Elçi grubu) sempatanı ya da üyeleri olarak en az bizim kadar DDKO'nun yerli yerine oturmasında yukarıda belirttiğim geniş zeminin yaratılmasında katkı sağladılar. Ahmet, geniş refleksleri, mütevazı ve örgütcü yanıyla çok yardımcı olan bir kurucumuzdu. S. Elçi ile olan birkaç görüşmeyi onunla birlikte yapmıştık. Keza, KDP'nin S. Kırmızıtoprak grubunda üst düzeyde yönetici olan ve “Şivan” ile birlikte G. Kürdistan'da idam edilen Hikmet Buluttekin de DDKO'lar için bahsettiğim anlayışta çok katkısı olan biriydi.

değişmemiştir. Hatta daha da genişlemiştir. Güney Kürdistanı da içine almıştır. Siz, bazı olanaklar elde etmiş, sayıları pek fazla olmayan Kuzey Kürtlerinden bazı kişilerin, Türkiye'nin değiştiğine dair övgülerine bakmayın.. Neyse, çok ilginç olan sözü edilen rapor daha sonra dosyadan çıkarıldı, ama sureti avukatlarımız tarafından alındı.. 10 yıl sonra yayınlanan Raporda da DDKO'lardan yine bahsedilmekte ve Kürt halkına bakış taktik bir anlayışla yine topyekûn ele alınmaktadır.⁷⁰

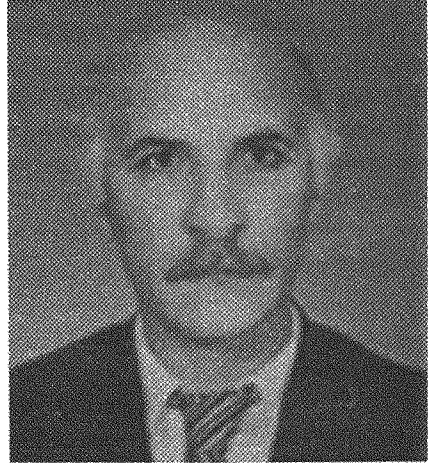
Elbetteki, DDKO'ları, Diyarbakır Cezaevleri ve duruşmalarındaki direnişlere, savunmalara çağdaş Kürdistan tarihi'nde önemli bir yer verilmiştir, verilecektir. Genç tarihçiler, edebiyatçılarımız bu süreci, orada direnen arkadaşların tutukları titiz güncelerinden, anılarından, mahkeme tutanaklarından, savunma belgelerinden vb.. zengin biçimde çıkarma olanaklarına sahipler.. Zaten, DDKO'ların en önemli özelliği de, Kürdistan tarihine ilk kez bilimsel bir yöntemle direnişlerinin geçmiş olmasıdır. (...)

⁷⁰ Sözü ettiğimiz 155 sayfalık Ağustos/1979 tarihli Rapor, zamanın İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş, Başbakan Bülent Ecevit, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık'a sunulmuştur. Barzani Hareketi'nin etkileri, alınması gerekli tedbirler vb.. sıralanmış, "yakın gelecekte Doğu bölgesinde kırsal kesimde silahlı çatışmanın başlayacağı ihtimali üzerinde durularak" şu konuda ısrar edilmiş, "Askeri operasyonların gerekli kılacak bir ortamın oluşması halinde, bu operasyonların silahlı gruplarla sınırlı kalması ve halkın bu operasyonların dışında tutulması oldukça önemlidir". Buna, DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları)'nın 1969'da yayınladığı "gizli bir talimatında" yer alan şu belirleme gerekçe gösterilmiş; "amacımız gelecekteki muhtemel askeri müdahalede mümkün olduğu kadar çok kişinin ayrılıkçılık suçlamasıyla gözaltına alınmasını sağlamaktır. Böylece, insanlar baskı görecektir, bilinçlenecektir". Bak: "Çok Gizli Doğu Raporu", 1979, 155 sayfa, Yeni Gündem, 17-23 Mart 1986, Sayı:2, Sh:14.

DDKO İlk Ulusalçı, Demokratik ve Ayrı Örgütlemeyi Hedefleyen Kürt Demokratik Gençlik Örgütüydü

ALİ BURAN

Resmi nüfus cüzdanıma göre doğumum Viranşehir-1947; ancak gerçek ana doğumum Viranşehir-1941 Karacadağ Mandel vadisinde dünyaya gelmişim. Ailem Mili Konfedarasyonu Kûran aşiretine mensup. Anne tarafım binbaşı, baba tarafım Hamidiye Alayları'nda yüzbaşı olarak görev yapmışlardır. Annem Hamdiye komutanlarından Êzîdî Bişar Ağa'nın torunudur. Bişar Ağa da Kürt halk kahramanı DERWÊŞÊ EVDÎ'nin torunudur. İlk ve ortaokulu Viranşehir'de, liseyi Mardin'de, yüksek öğrenimimi İstanbul Maçka Teknik Yüksekokulu'nda bitirdim. İstanbul DDKO kurucu üyesiyim. Bizim aşirette ilk okuyanlardanım. Cudî Ferat ve Botan isminde iki oğlum var. Ortaokul'da meceler vastasıyla KDP ve BARZANÎ hareketinden haberdar oldum. 68 kuşağı olduğum için bizim yörede bazıları, anan çocuklarınızı okutmayınız, Hacı Mehmed'in oğlu Ali gibi kürtcü komünist olur diye propaganda yapıyorlardı. Çok daha sonraları YSE'de şeflik, şube müdürü ve Urfa il müdürü olduğumda, köylere yol-su hizmetlerini götürdüğümde, bu kezaynı kişiler halk arasında lehimde yoğun

Ali BURAN

propaganda yaparak aman çocuklarınızı okutun Hacı Mehmed'in oğlu Ali gibi memleketete hizmet etsinler diyorlardı.

Bugün ölümsüz Barzani'nin önderliğinde gerçekleşen 1961 Eylül devriminin 44. yıl dönümü. Bu devrim, Kürt halkı için şehitlerin kanıyla tarih olmuş bir dönemin başlangıcı olup, Kürt halkını Büyük

Barzani'nin yolunda Kürdistan şemsiyesi altında toplamış bir devrimdir. Bu devrim, Irak sahasında ve komşularında büyük bir etki yaratmış ve bu etki hala devam etmekte.

Belirtmek gerekir ki bu devrim, nerde olursa olsun Kürdistan ve halkını düşmandan kurtarılmasını amaçlamış ve peşmerge gücü ise buranın korunmasında en önemli rolü üstlenmiştir. Ulusal kurtuluş yolundaki faaliyetlerin durmasına hiçbir şekilde izin vermemiştir. Eylül devrimi, Kürt halkının korunması mücadelesiydi ki halka yeni bir inanç verdi. Eylül devrimi özgürlükleri esas alan ulusal bir devrimdi. Devrim birlik ve beraberlik ruhunu güçlendiren bir devrim idi ki nerde olursa olsun fark etmez - Duhok, Süleymaniye, Kerkük- peşmerge ortak bir amaç doğrultusunda mücadele vermiştir ve hepsi kendilerini bu devrimin içinde bulmuştur.

1961 Eylül devrimi ile ilgili M. Barzanî diyor ki "Kürt halkını dünyaya tanıtmada önemli bir özelliğe sahip olmakla beraber, Kürt halkının haklı bir davasıdır da". Eylül devriminin sloganı: "Irak için demokrasi ve Kürdistan için otonomi" hakkı idi. Barzani şuna inanırdı ki Kürdistan meselesi çözülmeyen Irak'ta hiçbir sorun çözüme kavuşmaz. Eylül devriminin Irak'ın geneli için de projeleri vardı. "Yaşasın Eylül Devrimi, yaşasın birleşik Kürdistan halkının birliği." (Mesut BARZANÎ -2005)"

1961 Eylül devrimi, bütün Kürtler için adeta moral ve güç kaynağı olmuştu. Büyük BARZANÎ'nin ülkeye dönüşü çok görkemli olmuştu. Önce Mısır'a, sonra özel bir uçakla

Bağdat havaalanına inmişti. O günleri hatırlayanlardan dinlemişim; havaalanı adeta ana baba günü olmuştu. Bizim kuşağımız ölümsüz kürd önderi Barzani liderliğindeki hareketle ilgili anlatılan olay ve efsanelerle büyüdü.

Ben 1961'de ortaokul birinci sınıftaydım. O dönemde babamın aşiret odasına gelen feqî dediğimiz köy imamlarının kimliğimin farkına varmam konusunda bana çok yararları olmuştu. Onlardan çok şeyler öğrendim. Asıl olarak bende ulusal bilincin oluşmasını sağlayan merhum Av. Faik BÜCAK, êzidi olan dayımın oğlu Abdurrahman YÜKSEL (ABDO) ve babamın yeğeni Ahmedê XERZO (Mehmet VURAL'ın babası) olmuştur. Dayım Abdo, Faik BÜCAK'la iyi dostular. Çocukları halen görüşüyorlar.

DDKO'ya 49'lar Etkisi: Kuşkusuz hiçbir siyasal hareket geçmişin etkisi olmadan birden ortaya çıkmaz. Bence DDKO kuruluşunu tetikleyen başta 49'lar olayı ve bu süreçte TKDP'nin kuruluşu gençliği etkilemişti. TKDP'nin Antalya mahkemeleri ve o dönemde gündemde olan kürtçülük hareketi bizim çok ilgimizi çekmişti. Parti illegal olmasına rağmen, sanırım DDKO kurucularının hepsinin az çok bu konuyla ilgili bilgisi vardı. En azında böyle bir parti bilinmekte ve izlemekteydi. Biz nasıl Apê Musa'yı, Medat SERHAT'ı, Orfi AKKOYUNU ve Castro YAŞAR'ı unuturuz ! Bunlar adeta bizim rehberlerimizdiler, onlardan güç alıyor ve onlara güven duyarduk. Ben Mardin'de liseyi okurken imamlar aracılığıyla TKDP'nin kuruluşundan haberdar olmuşum ve

bunu övünerek İstanbul'daki arkadaşlarıma anlatıyordum. Bence DDKO'nun kuruluşunda bizleri tetikleyen üç önemli neden vardı. a) 49'lerden etkilenmemiz, b) TKDP'ye olan sempati, c) En önemlisi de dünyada gelişen ulusal kurtuluş hareketlerinin artık Türk solu içinde kalmamızı anlamsızlaştırması. Bütün bunlar ayrı örgütlenme fikrini ortaya çıkartmıştı.

1969'da Yaşamımın En Önemli Olayı DDKO

1961 Anayasası'nın getirdiği nispi demokratik ortam, Türkiye'de her sınıf ve katmanı etkiledi. Özellikle Türkiye işçi sınıfı, aydınları, Kürt devrimci demokrat ve yurtseverleri de bu ortamdan yararlanmanın yollarını aradılar. Doğrusu bir kısım kürt aydınları ve metropoldeki Kürt gençleri yurtseverlik bilincini daha önceleri Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi(TKDP)'nden almışlardı. Her ne kadar TKDP'den haberdar olan ya da ilişkisi olan aydınlar ve milliyetçilerin çoğunluğu medrese geleneğinden gelmiş olsalar da, kuşkusuz o dönem gerek metropol ve gerekse ülke içindeki bizim gibi Kürt gençleri, ulusal bilincini bu gelenekten almıştı. Yine o dönemde gerek dünyada, gerekse Türkiye'deki öğrenci hareketleri biz kürt öğrenci ve gençlerini de etkiliyordu. Önceleri bazılarımız, Türkiye İşçi Partisi(TİP) içinde Türk solu ile birlikte kendimizi ifade etmeye çalıştık. Daha sonra DEV-GENÇ'e sempati duyduk. İlginçtir, o dönemde metropol gençleri daha çok

bağımsızlıkçı ve ulusalcı bir yol izlerken, Diyarbakır grubundan bazıları TİP'le iç içe bir yolu izlemeyi yeğlediler. Daha sonradan anlaşıldığı gibi T. Ziya Ekinci, M.Ali Aslan, K. Burkay, N.Kutlay ve A. Aras TİP içinde yoğunlaştılar. M. Ali Aslan bir dönem TİP genel başkanı oldu. Daha önceleri T. Ziya Ekinci TİP genel sekreteri oldu ve parlamentoya girmişti. Bu dönemde bazı Kürt gençleri kurulacak olan Fikir Kulüpleri Federasyonu'nda (FKF) yer aldılar. Bu kulübün iki başkanından biri Yusuf Küpeli ve diğeri de Kürt asıllı Zülküf Şahin idi. Zülküf Şahin bir ara Muş ve Tatvan'da avukatlık yaptı, şimdi İzmir'de avukatlık yapıyor. FKF, Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin öğrenci birliklerinin ortaklaşa aldığı kararla Ekim 1965'te kuruldu. Daha sonra 1969 Ekiminde gerçekleşen 4. kurultayda DEV-GENÇ adını aldılar. DEV-GENÇ adı adeta biz gençleri büyümüşü.

O dönemde gerek TİP'te gerekse FKF'deki Türk solunda kısmen de olsa Kemalist ideoloji hakimdi. Gelişen dünya gençlik hareketleri ve ulusal kurtuluş hareketleri, giderek Kürt gençlerini de etkileyerek ulusal kimliğine sahip çıkmaya yöneltti. Bu dönemde sosyalizm ile ulusalcılık fikri, **Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)** gençlerinde çoğunlukla başa başa gidiyordu. Aynı zamanda bu dönemde Türk solu yoğun bir gruplaşmaya yöneldi, onların çekişmelerinden kuşkusuz biz de etkilendik. Türk solu Sosyalist Devrim (SD) ve Milli Demokratik Devrim

(MDD) çizgisi olmak üzere iki gruba ayrıldı. Hatta yayın alanında *Beyaz Aydınlik* ve *Kırmızı Aydınlik* dergileriyle kendilerini ifade ettiler. Sosyalist Devrim (SD) çizgisini M. Ali Aybar ve Behice Boran temsil ediyordu, Milli Demokratik Devrim (MDD) çizgisini de Mihri Belli temsil ediyordu. Daha sonraları MDD grubuna Proleter Devrimci Aydınlik (PDA) (Doğu Perinçek'in grubu) da dahil oldu. Bazı Kürt gençleri de bunlardan etkilenip her iki grupta yer aldılar. Bu gelenekler içinde bugün de bazı Kürt aydımları yer almaktadır. Türk solunda ayrışmanın yoğun olduğu bu dönemde, Kürt gençleri kendilerini daha bağımsız ifade edebilecek bir ulusal örgüte (derneğe) yani DDKO'ye ihtiyaç duydular.

DDKO'nun Kurulması, Aksaray'daki Süleymanye ve Bağdat Kiraathanesi

Süleymaniye semti, adeta bizim için bir politik ve ulusal okul olmuştu. Biz İstanbul Üniversitesi çevresini akademiye dönüştürdük. Günün her saatinde özellikle ulusal tartışma (milli mesele) vardı. Bizim için akademik sorunlar birer araçtı. Nihayet kendi ulusal örgütümüzü kurmanın zamanı geldiği düşüncesi herkes tarafından paylaşıyordu. Bizden tahminen bir hafta önce Ankara DDKO 23 Mayıs'da kurulmuştu. DDKO kurulmadan önce tam tekinil birkaç kişi Apê Musa'nın evine gidip, önerilerini aldık. Musa ANTER'le tanışmam Feridun YAZAR vasıtasıyla

olmuştu. Musa Anter'in evine ben, Necmettin Büyükkaya ve Battal Battê birlikte gitmiştik. Apê Musa çok kulis severdi, beni evin bir odasına alıp uzun sohbetten sonra, " Bak Ali birkaç aydan beri arkadaşlar bir dernek üstünde çalışıyorlar, doktor (Dr.Şivan) ve arkadaşları da geldiler, bazı gençleri tespit ediyoruz, dediler ve seni de önerdiler, zaten sen de listemde varsın". Ben de dedim: "Peki Apê Musa ben varım". Çünkü hatırladığım kadar bundan bir müddet önce Dr. Şivan Sekbanlar otelinde bizleri sohbet için davet etmişti. Ancak, bazı nedenlerden dolayı görüşme imkanımız olmadı. Fakat tarihini hatırlamadığım Laleli'de Koska Oteli'nde Sait Elçi de bizlerle sohbet etmişti. Said ELÇİ kibarlığı ve uslubu ile beni çok etkilemişti. (Zaten Apê Musa da Dr. Sait Kırmızıtoprak olayında bu konuya değiniyor). Yani, o sırada gerek Doktor gerekse Elçi bazı öğrencileri eğitim için yurtdışına gönderdiklerini yazıyor. Gidecek grubun içinde ben de vardım, ama bazı görüş ayrılıklarından dolayı ben gidemedim. Biz Kürt gençlerinin özellikle uğrak iki yeri vardı: Süleymanye ve Bağdat Kiraathanesi. Daha çok sosyalizm ve ulusal konuların tartışıldığı yerlerdi. Süleymanye Kiraathanesi bizim için bir bilim akademisi gibi olmuştu. Her şeyin tartışıldığı, her yerden liaberin geldiği yeri burası. Örneğin, İstanbul DDKO kurucularının karargahı burasıydı.

Bağdat Kiraathanesi ise, daha çok kağıt oyunları Hoşkin, Nezere veya Piniker'in oynandığı yeri. Burada da bazı arkadaşlarımızı bulabilirdik.

İşte böyle bir ortamda, bir akşam üstü her zaman bulduğumuz yer olan Süleymanye Kiraathanesi'nde Necmettin BÜYÜKKAYA (NECO) ile buluştuk. Masada Feridun Yazar, Doktor Ahmet Melik ve Kemal Bingöllü sohbet ediyorlardı. NECO kolumdan tutup kalkmamı istedi. Feridun, NECO'ya takım tamam mı? diye sordu. NECO da, Ali ile takım tamamlandı dedi. Biz Aksaray'da bir iki tur attıktan sonra neler yapabileceğimizi, kimleri alalım diye sohbet ettik. O dönemde böyle bir örgütte yer almak herkesin pek harcı değildi. Akşamleyin tahminen 23.00 sularında 13 kişi, Diyarbakır yurdunun bodrum katında buluştuk ve kurucular listesini oluşturduktan sonra, hepimiz adeta çocuklar gibi sevindik. NECO diğer arkadaşlara dönüp: "Arkadaşlar yarın sabah Ali'yle listeyi emniyete götüreceğiz" dedi. Sabah saat 09.00'da NECO ile yurttan buluştuk ve Sirkeci Emniyet Sarayı cemiyetler masası şubesine gittik. Yolda şöyle bir karar aldık : NECO listeyi verecek ve ben de ikinci şube müdürü Urfa Bozovalı İbrahim URAL'ın odasında bekleme - de kalacağım. İbrahim URAL dayımın tanıdığı, XALTAN aşiretinden olduğu söylenirdi. Yani müslüman olmadan önceleri Êzîdî dinine mensuptu. Ben İbrahim Ural'la sohbet ederken, tam bu arada NECO evraklarla içeri girdi, NECO'ya baktı adını sordu ve daha sonra bana baktı " Beraber inisin? " dedi. " Evet. " dedim. O da " Haydi hayırlı olsun. " dedi ve bize biraz nasihat etti. Büyük bir iş başardığımızın gururu ile

Diyarbakır yurduna geldik. Tahminen 27 veya 28 Mayıs'tı. Aynı akşam Musa Abi'ye haber verdik, Musa Abi birkaç gün sonra yurda geldi, biz kurucular toplandık ve sohbet ettik ve DDKO'ya bir yer kiralama kararı aldık. Bu ilk toplantımızda Ankara kurucusu Mehmet Demir (aynı zamanda Ankara Ticari ve İlimler Akademisi öğrenci derneği başkanıydı) ve Nezir Şemikanlı de katıldılar. Nezir de Dil Tarih Coğrafya fakültesi öğrenci birliği başkan idi. İkisi de çok iyi hatiplerdi. Bu arada Diyarbakır yurdu etrafında her zamanki gibi nöbet tutuluyordu. Daha sonra Laleli'de Marmara Sineması yanında DDKO için bir yer kiraladık. Görev bölümü yapıldı. Necmettin BÜYÜKKAYA ilk başkanımız oldu. Bazı arkadaşların yazdıkları gibi tüzükte öyle ayrıntılı görev bölümleri yoktu. Kendi aramızda görev bölümleri yaptık. Ben ve Sabriye Nakipoğlu (KILIÇ) halkla ilişkiler koluna seçildik. Son seçimde Merhum Mehmet TÜYSÜZ başkanlığında Eyyüp ALACABEY ve Emin KARAŞİN işçi koluna seçildiler. (Mehmet TÜYSÜZ, NECO, Yumni BUDAK ve diğer hayatta olmayan DDKO kurucuları ile Kürdistan uğrunda yaşamını verenlerin hatıralarını saygı ile anıyorum.

27 Mayıs 1960 İhtilali

Cemal Madanoğlu'nun anılarında okumuştum: "Her ihtilal, onu yapanlar kadar, onun şartlarını hazırlayanların da eseridir." diyor. 27 Mayıs ihtilali için Demokrat Parti, bu şartları

hazırlamak bakımından çok cömertçe davrandı. 27 Mayıs bir darbe miydi, bir ihtilal mi? Eğer bir darbeyse, bir ihtilale dönüşebildi mi? Eğer bu darbe, bir ihtilale dönüşmüşse, bunun karakteristikleri, karakter tayin edici faktörleri nelerdir? (Ş. Süreyya AYDEMİR). 1960'da ihtilal olunca, ben ilkokul beşinci sınıftaydım. Milli Aşiretin en büyük kolu olan Kûran Aşireti Cumhuriyetten bu yana hep CHP'li kalmışlar. Parti başkanı bizim aklıba Mehmet YAZMACI idi. Darbenin ilk günü DP Başkanı Hadi Öztürk dahil bütün Demokrat Partilileri alıp yargılamak üzere Urfa'ya götürdüler. Dayım oğlu ABDO'yu (Abdurrahman Yüksel) da Eyüp Nebi Karakolu'nda göz altına aldılar. Benim eğitimimde de en çok Merhum dayım oğlu ABDO ile babamın yeğeni Ahmedê XERZO'nun katkıları vardır. Hadi ÖZTÜRK, dayım oğlu ABDO ve Ahmedê XERZO'yu saygıyla anıyorum.

Askerlik Şube Başkanı Binbaşı İbrahim Bilgiç M. YAZMACI'yı çağırıldığı zaman, M.YAZMACI beni de yanına alarak şube başkanına gittik. Darbe aleyhinde olanları tespit etmemizi istedi. Bu bana çok zor geldi. Çünkü, bir yandan dayımın oğlu Abdurrahman Yüksel DP'li diye tutuklanmış, bir yandan da DP ilçe başkanı Hadi Öztürk'ün oğlu Münir benim arkadaşımды. (Av. Münir Öztürk) Dahası, işin ilginç yanı, bana bir at verip, ihtilal aleyhinde olanları tespit etmek için, önce KARACADAĞ'da ARAPVİRAN, KASABA ve BALUCA köylerine sonra Viranşehir ile Urfa-

Siverek arası KÜMBÜ KİR, GOZELİ köylerine gönderdi.(Daha sonra bu köylerin sahiplerinden Prof. Kamil TURAN MHP ideologu ve Hasan KÖRAN Urfa MHP il Başkanı oldu). Ben bu konuyu babam ile CHP ilçe başkanı Mehmet amcaya anlattım, ikisi de kesin bir dille "aman hal" dediler. CHP Başkanı Mehmet YAZMACI ile binbaşının yanına gittik, kimsenin darbeye karşı olmadığını söyledi ve oradan ayrıldım. Daha sonra 1961 Anayasa oylaması oldu, yine Askerlik Şube Başkanı beni çağırıp atla Viranşehir'in birçok köylerine gönderip halk oylamasında EVET için çalışmamı istedi. Okul arkadaşlarıma olanları anlatınca herkes benimle 'darbenin adamı' diye şakalaşırdı. Kadare bakınız, yaşamım boyunca bundan sonra olacak darbelere nasibini almış biri olarak çekeceğim varmış.

Biz Gençlerin Çok Sevdiğimiz 1961 Anayasası

1961 Anayasası nispi demokrasiyi öngören, temel insan hak ve özgürlüklerini ön plana çıkaran bir anayasaydı. Özellikle sendika ve demokratik kitle örgütlerinin kurulmasının ve gelişmesinin önünü açtı.

Ancak darbe yapılır yapılmaz, Kürdistanlı 55 ağa değişik yerlere sürgüne gönderildi. Bunların içinde TKDP kurucusu Faik BUCAK ile Melik FIRAT gibi tanınmış Kürt milletçilerin aileleri de vardı.

1965'ten Sonra TKDP ve DDKO'nun Kuruluşunun Halk Üzerindeki Etkileri?

1965'te merhum Av. Faik BUCAK başkanlığında kurulan TKDP illegal olmasına rağmen halk arasında biliniyordu.(Av. Faik BUCAK'I say - gıyla anıyorum).

O dönemde metropollerde okuyan üniversiteli Kürt gençliği daha çok FKF, DEV-GENÇ, kısmen TİP ve diğer hemşehri dernekleri etrafında birleşiyorlardı/ yoğunlaşıyorlardı. Ben TKDP'nin kuruluşundan daha lisedeyken haberdar olmuştu. Aslında TKDP'liler pek fazla illegaliteye dikkat etmezlerdi. Halk arasında her yerde parti sohbetleri yapılıyordu. Ancak, gerek IKDP gerekse TKDP deyince ilk akla gelen BARZANİ idi. Çünkü KDP'ler BARZANİ ile bütünleşmişti.

DDKO'ya gelince; ağırlıklı olarak okuyan Kürt gençliğinin ilk ulusal gençlik örgütüydü. Hiç kuşkusuz DDKO bir siyasi parti değildi. Özellikle o dönemde çıkan birkaç DDKO bülteni ile sesini Kürdistan'a duyurmuştu. Örneğin, Nusaybin'de halka baskı yapan komando yüzbaşı Ayhan DENİZ diye biri vardı.Biz çıkan DDKO bülteni ile onu çok deşifre ettik. Yanılmıyorsam sonunda Yüzbaşı İzmir/ Foça'ya tayin edildi. TKDP o dönemde yeterli bir etkinlik göstere-memişti, yani en azından belirleyici olmamıştı. Örneğin, ben ve Eyüp ALACABEY Viranşehir, Derik, Mazıdağı ve Kızıltepe'de adeta parti gibi halk arasında DDKO propagandasını yapıyorduk.

DDKO kurucuları içinde en fazla milliyetçi/kürtçü olanlardan biri bendim. Beni TKDP ile dünyadaki ulusal kurtuluş hareketleri başa başa etkiliyordu.

TKDP'nin Kuruluşu, TİP Örgütlemesi ve Doğu Mitingleri

TKDP'nin Doğu Mitinglerinin örgütlemesinde fazla etkileri yok diyemem, ama belirleyici olduğunu sanmıyorum. Daha çok TİP içinde örgütlenen Kürt aydınlarının etkisi vardı. Mitingler çok etkili oluyordu. Doğudaki birçok il ve ilçelerden halk mitinglere katılıyordu. Mitingler çoğu zaman bir şölen havasında oluyordu. Bu anlamda halk, Kürt aydınlarını tanıma fırsatı bulmuş oluyordu.

İlk Miting 16 Eylül'de Diyarbakır ve 24 Eylül'de Silvan'da, 1 Ekim'de Siverek'te, 8 Ekim'de Batman'da, 15 Ekim'de Tunceli'de, 22 Ekim'de Ağrı'da yapıldı. Bu mitinglerin tümü TİP tarafından desteklendi. Atılan sloganlardan biri de "Batıya fabrikalar, Doğu'ya karakol ve hapisane !" idi.

Bu arada 55 sürgün ağadan merhum Faik Bucak, mitingleri desteklemekle beraber, "Madem ki toprak reformu diyoruz ve sosyal adalet istiyoruz; o zaman Adana'da Kasım Ağa (Gülele) Cavit Ağa (Oral), Hacı Ömer Sabancı ve Lütfü Kara Osmanoğlu gibi yüzlerce kişinin toprakları niye gündeme gelmiyor ? Bunların toprakları bizimkilerden yüz binlerce kat büyük, İstanbul'daki sermaye ağaları daha mı az ağa ? " diye açıklamalar

yapıyordu. Mitingleri kamuoyunda dinamik ve hareketli kılan etkenlerden biri de; DOĞU GECELERİ idi. 14 Şubat 1969'da ANKARA'da, 16 MART 1969'da İstanbul'da Siverek gecesi yapıldı. 16 Nisan 1969'da İstanbul Diyarbakır gecesi, 15 Nisan 1969'da Ankara'da doğu gecesi düzenlendi. 30 Nisan 1969'da İstanbul'da doğu gecesi, 3 Mayıs 1969'da Ankara'da Mardin gecesi, 4 Mayıs 1969'da Ankara'da Ağrı gecesi yapıldı. 7 Mayıs'da Ankara'da Tunceli gecesi, 10 Mart 1970'de İstanbul'da Bingöl gecesi, 17 Mart 1970'de İstanbul'da Karakoçan gecesi, 15 Mart 1970'de İstanbul'da Adıyaman gecesi yapıldı. Bu Gecede Kürtçe şarkılar söylendiği için, Sabriye KILIÇ (Nakipoğlunun amcası kızı) geceyi protesto etti. Bu gecede ben aşırı yorgunluktan dolayı bayılmışım.

Kürtlerin TİP'e Yönelmesi

Bilindiği gibi üniversiteli Kürt gençleri daha çok FKF, DÖB ile DEV-GENÇ etrafında yoğunlaşmışlardı. Kuşkusuz gelişen ulusal kurtuluş hareketleri bizim kuşağı etkiliyordu. Daha çok bizden önceki kuşak ve 49'lar TİP içinde çalışıyordu. Çünkü TİP o dönemde ulusal soruna daha sıcak bakıyorlardı. Özellikle Doğu Mitingleri ve bizim gecelerimize destek veriyorlardı. Örneğin, Ankara YİBA düğün salonunda yapılan TİP kurultayında Kürt sorunu ile ilgili verdiğimiz önerge kabul edildi ve 12 Mart'da bu karar TİP'in kapatılma nedeni sayıldı.

29 Ekim 1970'de TİP 4. Kurultayı yoğun bir tartışma içinde başladı. Bir yandan Türk solu, bir yandan TİP yanlısı Kürt solu ve bir yandan biz DDKO'lular. Sonuçta bizim isteğimiz şekilde Ahmet ARAS'ın kaleme aldığı tebliğ sayın BURKAY'ın deyişleriyle hiçbir direnişle karşılaşmadan Türk solunun da onayıyla genel kurulda kabul edildi.

Biz de TİP'in programına sempati duyuyorduk. İstanbul'da bizden önceki abilerimiz Musa Anter, Medet Serhat, Yaşar Kaya ve Örfi Akkoyunlu'nun TİP'le ilişkileri iyi idi. TİP 1965 seçimlerinde 15 milletvekiliyle parlamentoya girdi. TC'nin kuruluşundan 1965 seçimlerine dek ilk kez bir sosyalist parti meclise giriyordu. Türkiye İşçi Partisi'nin görüşü üniversiteli gençler arasında (FKF)' ye hakimdi. FKF'nin o zamanki başkanı Yusuf Küpeli idi. 1968 de FKF'nin İstanbul'da yapılan kongresinde TİP karşıtı bir grup kazandı. Başkanı da Zülküf Şahin idi.

FKF 1969'da adını DEV-GENÇ olarak değiştirdi. Başkan da Atilla SARP oldu. Daha önceleri öğrendiğimize göre DENİZ ve arkadaşları DÖB(Devrimci Öğrenci Birliği) kurmuşlardı. Onlar da bu arada DEV-GENÇ'e katıldılar.

TİP'in Kürtlerle ilgili kararı aşağı yukarı şöyleydi :

Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu; Kürt halkı üzerinde baştan beri hakim sınıfların faşist iktidarlarının zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikasını uyguladıklarını; Kürt halkının yaşadığı

bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hakim sınıf iktidarlarının göttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu; bu nedenle "Doğu Sorununu" nun bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele alınmasının, hakim sınıf iktidarlarının şoven milliyetçi görüşlerin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını; Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün antidemokratik, faşist baskıcı, şoven ve milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu; Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve geliştirme mücadelesi ile işçi sınıfının ve onun öncü örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünlendirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmalarını gerektiğini; Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı-milliyetçi şoven, burjuva ideolojisinin partililer, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın partinin ideolojik mücadelesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu; Partinin Kürt sorununa işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri olduğu...

Nihal Atsız, Milli Yol Ve Ötüken Dergileri

Bu dergiler adeta bir bildiri gibi kamuoyuna şöyle seslenip bize gönderme yapıyorlardı "Türk milletin başını belaya sokmadan, kendileri de yok olup gitsinler; nereye mi? Gözleri nereye görüyor, gönülleri nereye çekerse oraya gitsinler, İran ve Pakistan'a, Hindistan'a Barzani'ye gitsinler. Birleşmiş Milletlere baş vurup Afrika'dan yurtluk istesinler. Türk ırkının aşırı sabırlı olduğunu, fakat ayrıntı kabardığı zaman KAĞAN Aslan gibi önünde durulmadığını, ırkdaşları Ermeni'lerden sorarak öğrensinler de akılları başlarına gelsin" *Ötüken* dergisinin yayımından sonra birçok çevrelerden tepkiler geldi. Özellikle milliyetçi Kürt gençlerinden. Bu yazıyı protesto için "**Kim, Kimi Kovuyor? HODRİ MEYDAN**" başlığı altında kamuoyuna sunulan ve 19 Doğulu yüksek tahsil derneği imzasını taşıyan bildiri şöyleydi : "Kim kimi yok ediyor, kim kimin başını belaya sokuyor? ve kim kimi kovuyor. Tarihin en eski çağlarından beri bu topraklar üzerinde yaşayanları, bu topraktan kovacak bir kuvvet ne olmuş ne olacaktır. Asıl kovulacaklar halkları birbirine düşürmek emelinde olan hayalperestlerdir. Doğulu gençler olarak, "Kürt davasını KURT kurnazlığı ile Türkiye'nin Doğu illeri halinde ileri sürmek niyetinde değiliz. Doğunun geri kalmasının nedenleri arasında ekonomik sömürünün devamı için vatandaşlar arasında mevcut ırk, dil, din ve mezhep farklarını istismar ederek onları düşman kamplara

bölmek isteyen zihniyetin karşısındayız. Manevi sömürünün politik alandaki yansımaları faşizmi, ırkçılığı ve ümmetçiliği nefretle ret ediyoruz. Türkiye'de Anayasa çerçevesinde beraberliği ve kardeşliği tesis etmek şiarımızdır."

Bu kez *Milli Yol* yeni bir öneri ortaya attı. Hakkari bölgesinde yaşayan Kürtlerin içine Orta Asya'dan Kırgızlar'ı getirip, yerleşmesini savundu. Ayrıca jandarmalar, ordu birlikleri boşuna taban teperler, hiçbir şey değişmez der ve oraları bilenler bu halkı çaresiz sayarlar, iklim şartı, dağların durumu, yol durumu, bu hakkı mukadder kılıyor. O topraklar harita üzerinde bizimdir. Hakikatte değildir. Oralarda yalnız devlet nizami değil, Türklük de iğretidir. Onlardan devlete ne sevgi, ne destek, ne de kuvvet gelir. Halbuki kolayı var, Kristof Kolomb yumurtası kadar açık ve kolay bir care; oraya Kazak, Kırgız göçmenlerini silahlarıyla olduğu gibi yerleştirmek. Bunun üzerinde yine bir bildiri yayınlandı: "Bilinmelidir ki Hakkari ne bir hapisane, ne de bir tumarhane ne de ıslahhanedir. Türkiye için İstanbul ne ise Hakkari de odur. İslah edilecekler buralarda yaşayan vatandaşlardan ziyade bu sapık ideolojileri savunanlardır." Bu arada toprak sahipleri olmalarına rağmen mitinglerde İskan Azizoglu ve Yusuf Azizoglu'nun faaliyetleri dikkate değer nitelikteydi. Diğer taraftan Hazro beylerinden olan üniversite öğrencisi Turgay Budak, Doğu ve Güneydoğu Yüksek Tahsil Talebe Cemiyeti Başkanı olarak katıldığı bütün mitinglerde Doğu ve Batı arasındaki dengesizliği vurgulamıştır.

Daha sonra bu gelenek doğu geceleriyle devam etti. Ancak daha bilinçli yapıldı. Çünkü bizler artık belirli siyasal ve ulusal bilince varmıştık.

O dönemde Türk milliyetçilerinin en büyük hedefleri DDKO ve TİP idi. Gelişen Türk sol sosyalist hareketi ve Kürt ulusal talepleri, Türk milliyetçilerini çok rahatsız ediyordu. İstanbul'da her gün sağ-sol çatışması olurdu. Kurtarılmış öğrenci yurtları başta Diyarbakır, Bitlis, Adana, Kadırga ve Site yurdu idi. Biz özellikle Diyarbakır ve Bitlis yurtlarında nöbet tutardık. Bu arada Ankara'da *Ötügen* dergisi Kürtlerle ilgili bir bildiri yayınladı. Nihat ATSIZ, oğlu Yağmur'a vasiyetini* yazarken dış düşmanlardan sonra iç düşmanları arasında Kürtleri de sayıyordu.

Nihâl Atsız'ın Vasiyeti:

Yağmur Oğlum!

Bugün tam bir buçuk yaşındasın. Vasiyetnameyi bitirdim, kapatıyorum. Sana bir resmimi yadigar olarak bırakıyorum. Öğütlerimi tut, iyi bir Türk ol.

Komünizm bize düşman bir meslektir. Bunu iyi belle. Yahudiler bütün milletlerin gizli düşmanıdır. Ruslar, Çinliler, Acemler, Yunanlılar tarihi düşmanlarımızdır.

Bulgarlar, Almanlar, İtalyanlar, İngilizler, Fransızlar, Araplar, Sırp, Hırvatlar, İspanyollar, Portekizliler, Romenler yeni düşmanlarımızdır.

Japonlar, Afganlılar ve Amerikalılar yarınki düşmanlarımızdır.

Ermeniler, Kürtler, Çerkezler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Lazlar, Lezgiler, Gürcüler, Çeçenler içer(de)ki düşmanlarımızdır.

Bu kadar çok düşmanla çarpışmak için iyi hazırlanmalı.

Tanrı yardımcın olsun!

Nihâl Atsız
4 Mayıs 1941

Kürtlerde Ayrı Örgütlenme

Belirttiğimiz gibi biz üniversiteli gençler Türk solu içinde ayrı örgütlenme yolumuzu seçmiştik. Geçmişte çıkan *Deng, Dicle-Firat* dergileri, TKDP, FKF, DEV-GENÇ, mahalli dernekler ve yurtları bizi ayrı örgütlemeye götüren adımlar sayılabilir.

Yusuf AZİZOĞLU önderliğinde kurulan YTP, 1965 seçimlerine katıldı ve ben de o zaman Viranşehir'e gitmiştim. Yusuf AZİZOĞLU Viranşehir'e geldiğinde, ben ve Mehmet VURAL Mardin-Viranşehir arasındaki ŞAH WELËT köprüsünde onu karşılamaya gitmiştik. Viranşehir'de kendisiyle Kürtçe sohbet etmiştik.

Geçmişte Türk Solu, Kürt Ulusal Sorunu karşısında başarılı bir sınav verememiştir. Ayrı örgütlenmeye giden yol bunun sonucuydu. Bugün de "Türkiyelileşme", "ortak siyasal ittifak" gibi anlayışlar bir aldatma ve Kürtlerin iradesini pazarlamaktan öteye bir şey değildir. Çünkü, İttihat Terakki'den bu yana, özellikle İttihat'ın güçlü üçlüsü ENVER, TALAT ve CEMAL ile daha sonra da onları takip eden M. Kemal ve arkadaşları "tek ülke, tek ulus, tek bayrak ve hatta tek din ve tek mezhep olarak TC'yi şekillendirmişler. İlginç olan Türk halkının da bu anti-Kürt, anti-Ermeni politikasına inandırılmışlar. Ve İttihatçiler kendilerini sol cemahtaki görüyorlardı. Örneğin; Mihri BELLİ, Yalçın

KÜÇÜK ve Doğu PERİNÇEK iflah olmaz anti-Kürtlerdir. Yukarıda belirttiğimiz anlayışın bir versiyonu bazı Kürt aydınlarını da etkisi altına

almıştı. Sanırım en çok TİP içinde çalışan bazı ağabeylerimiz o dönemde ayrı örgütlenmeden hoşnut değillerdi.

1900'lerin Başından 1970'e Kısa Bir Bakış

Türk tarih yazımında 1919-1922 yılları 'Türk Kurtuluş Savaşı' ya da özgün adıyla 'Milli Mücadele' şeklinde geçer. Türkiye'de esas olarak bu yıllarda batıda Yunanlılar, doğuda ise Ermenilere karşı bir savaş sürdürülmüştü. Mustafa Kemal, bu dönemde, özellikle etkin Kürtleri ve onların silahlı güçlerini savaşa katabilmek için yoğun çaba harcamıştı. 1916'da tanıdığı Kürt beylerine özel mektuplar yazdı ve onları, dünya savaşı başlamadan Müdafaa-i Hukuk'a katılmaya ikna etti. Bu yıllar Mustafa Kemal'in ve Türk Milli Hareketi'nin Kürt motifini aralıksız kullandığı yıllardı.

Birinci dünya savaşında Sevr Anlaşması'yla Kürtlere kendi devletlerini kurmaları vaad edildi. Ancak bu bir tuzaktı. Çünkü Kürtlerin "devlet olma kabiliyetine" bağlı şart konmuştu. "Kürtler birçok değerli yeteneğe sahip olsalar dahi kendi kendilerini yönetme yeteneğine ve birliğe sahip değiller." (Guardian 8-Nisan 2003 Nick Cohen).

1900'lerde çok varlıklı Kürt aile çocukları yüksek öğrenime gidebiliyorlardı. Yüksekokullarda İstanbul, Ankara ve İzmir'de bulunuyordu. Kürt gençlerin hemen hepsi İstanbul ve Ankara'da okuyorlardı. 1918'de İstanbul'da kurulan Kürt Tealî Cemiyeti talepleri, siyasal özerkliği. Kimilerine göre o dönemde bu tale-

pler makul değildi. İmparatorluğun parçalanmış olduğu bir dönemde talep bağımsızlık olmalıydı. Yine bazılarına göre cemiyet başkanı Seyit Abdülkadir dindar olduğu için Müslüman Türk kardeşlerinden ayrılmak istememiştir. Buna benzer iddialar Saîd-î Kurdî (Nursî) için de söyleniyor.

1949'da NATO kuruldu ve 1952'de TC NATO'ya üye oldu. 1955'te TC ile Irak arasında savunma paktı imzalandı. Daha sonra bu pakta İran, Pakistan ve İngiltere katılıp SAD-ABAD paktı adını aldı. Kürt cenahında TKDP'ye gelince, programında kültürel özerkliği savunuyordu. Yine 1963'te *ROJA NEWE* dergisi çıkarıldı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen ulusal kurtuluş hareketlerinden 49'ler ve DDKO kurucuları ve üyelerinin de etkilenmemesi mümkün değildi. Dolayısıyla DDKO'luların kafasında da ulusal bağımsızlık ve özgürlük fikri vardı. Onun için bazı Kürt aydınlarının dedikleri gibi; DDKO'nun bir siyasi parti gibi hareket ettiği doğrudur. Amaçları özgür Kürdistan'dı.

Komando Baskınları Ve DDKO Raporu

Hiç kuşkusuz halkımıza yapılan baskılar bizleri derinden etkilemiştir. Her gün Kürdistan'da komando baskıları ve operasyonları yapıyordu. Bizler elimizde geldiği kadar ve o günlerin koşullarına göre halkımız arasında propaganda çalışması yapıyoruz.

DDKO 15 Mayıs 1970'te cumhurbaşkanlığına sunduğu bir raporda, ocak ayı sonlarında itibaren özel askeri birliklerce Diyarbakır, Mardin, Siirt, Hakkari köylerine toplu indirme hareketleri yapıldığını belirtiyordu. Raporun bir bölümünde komando baskınları şöyle anlatılmaktaydı: "Köyün etrafı motorlu araçlarla sarılmakta, helikopterlerle köyün üzerinde uçuşlar yapılmakta, köylüler hiçbir şey sorulmadan dövülerek evlerinde alınmakta ve belli alanlarda kadın erkek ayrı ayrı toplanmaktadır. Burada köylülere 'silah getirin' denilmekte, köylüler ise silah olmadığını söyleyince falakaya yatırılmakta, yerlerde süründürülüp koşturulmakta, piramitler kurdurup birbirlerine bindirilmekte, bunlarla da yetinmeyip, köylüleri çırılçıplak soymakta, kadınların mahrem yerlerine el atılmakta, iğrenç muameleler yapılmaktadır. Bu işkencelerde ölenlerin sayısı fazladır, ancak kamuoyuna yansımamaktadır. Çırılçıplak kadın ve erkeklerin üzerlerine su dökülerek saatlerce kamçılıyıp sehpalardan baş aşağı astırılmaktadır. Bu işkenceler sonucunda intihara teşebbüs eden köylüler oldu. Yer yer çıplak edilen erkeklerin tenasül uzuvlarına ip bağlanıp kadınların ellerine verilerek, köy meydanlarında dolaştırıp teşhir edilmekte, yine bu baskınların bir çoğunda köy halkının tümüne toplu işkence uygulanmıştır" diye yazmıştı. Bu rapor, o günlerdeki basından alıntılar ve halktan alınan bilgilere dayanarak hazırlanmıştır.

DDKO Bülteni ve Komando Tatbikatı

Bu tatbikat dünya tarihinde eşine rastlanmayan bir yöntemle Kürtler için uygulanmış. Şöyle ki; birinci grup komandalara Kürt ulusal kıyafetleri, hatta, kadınlara Kürt otantik kıyafetler giydirilmiş, yaylalarda çadır kurulmuş, Kürt kıyafeti içinde olan kadınlar doğal yaşamlarında olan yayık yapıyor ve erkekler ise jandarma kıyafeti içinde sohbet ediyorlar. İkinci grup jandarmalar ise bu yaylalarda obalara baskın için emir bekliyorlardı. Sonuçta dost güçler düşman güçlerini göz yaşartıcı sis ve ses bombaları kullanarak etkisizleştiriyordu.

1970-1971 Arası Siirt- Şirvan ilçesine bağlı Reşav, Kewsın, Sımxur, ve Sivê köyleri; Mardin-Nusaybin ilçesinde Şebana, Haverê, Gûbrê, Bozekê, Şexmus, Hesin Meryem ve Şanisan köyleri. Mazıdağ ilçesinde Şadan, Rewşat köyleri. Midyat ilçesinde, Arnas, Narlıdere ve Gündük köyleri. Savur ilçesinde, Berman, Cilin, Deriş, Kavsar, Uzyan köyleri. Diyarbakır-Bismil-ilçesine bağlı Çekildiz, Eskigültepe, Kembelu ve Kepekli köyleri. Silvan ilçesinde 8-4-1970 tarihinde sabah 03.00'da helikopterler ve zırhlı araçlar desteğiyle 4 bin komando etrafı sarmış ve 17 saat boyunca tüm evleri didik didik edip halkı üç ayrı alana toplamış ve tek ayak üstü tutmuşlar.

DDKO'nun dayandığı ideoloji hem ulusal hem de sosyaldı. O dönemde dünyayı sarsan ulusal kur-

tuluş hareketleri, öğrenci hareketleri ve özellikle yanı başımızdaki Kürt ulusal mücadelesi ve BARZANİ efsanesi üst üste gelince bize güç ve güven vermişti. Bu arada tabii ki TKDP'nin kuruluşu ve 49'lerin etkisini de unutmamak lazım. Bazıların iddia ettikleri gibi Kürt hareketi birkaç yılda doğmamıştır. Bu anlayış her şey benimle başlar benimle biter anlayışıdır.

DDKO adında yer alan "Devrimci" ve "Doğu" kavramları, sol ve ulusal boyutu vurgulamak için kullanılmıştı. O döneme göre hem solcu hem ulusalcı daha çok güven veriyordu. Doğulu olmak kürtlükle eşdeğerti. Bu ismi bizden bir hafta önce kurulan Ankara DDKO vermişti.

DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) Kuruluş ve Sonrası

Denilebilir ki DDKO Türkiye Kürdistan'ın da ilk ulusalcı, demokratik ve ayrı örgütlemeyi hedefleyen Kürt demokratik gençlik örgütüydü. Ankara DDKO kurulduğu haftadan sonra önceden ifade ettiğim gibi, mayısta İstanbul'da Diyarbakır Yurdu'nda DDKO'yu kurmak üzere tahminen 27 Mayıs'ta toplantı yaptık. Önce Ankara DDKO sonra İstanbul DDKO kuruldu.

İstanbul DDKO'nun kuruluş sürecinde hatırımda kaldığı kadar, genellikle tartışmamız iki noktada yoğunlaştı.

a) Merkezi olup olmaması; o günkü yasal koşullar müsait olmadı-

ğından merkezi olmama yönünde karar alındı ve daha sonra Kürdistan'da DDKO'ları kurma çalışmaları yoğunlaşacaktı.

b) Türk solu (özellikle DEV-GENÇ ve TİP) ile ilişkilerimiz, amacımız için ciddi anlamda hayatın her alanında dayanışma içinde olacaktı. Fakat milli meselede hiçbir zaman taviz verilmeyecekti. Bu örgütlerle görüş ayrılığımızın temel nedeni ulusal sorundu. O günkü deyimiyse milli meseleydi.

Çünkü o dönemde genellikle İstanbul ve Ankara DDKO'nun ulusal anlayışı ve geldiği gelenek bence KDP düşüncesine yakındı. Kuşkusuz dünyada gelişen ulusal kurtuluş hareketleri de bizleri tetikliyordu. Öyle ki 1970'de benim de içinde olduğum 4. TİP kurultayında, DDKO görüşü tamamen hakim oldu.

Bu kongrede bizler Behice Boran'ı destekledik. Denilebilir ki kongreye baştan sona kadar DDKO'nun görüşü damgasını vurdu. Onun için bazı arkadaşlarımız DDKO'nun bir parti gibi hareket ettiğini söylemekte. Zaten adı geçen Kürtlerle ilgili alınan karar bizim önerimizdi. Gerçi Sayın BURKAY anılarında tüm gelişmeleri Dr. Şivan'ın etkisiyle olduğunu açıkça söylemekte ve kendilerinin (EMEK) grubunun daha ılımlı bir karardan yana olduğunu ifade etmektedir. Alınan bu kararlar 1971'de TİP'in kapanma nedenlerinden biri sayıldı. Alınan kararlara Boran ile Aren açık destek verdiler. Bizler de Boran-Aren grubunu destekledik.

Daha sonra gerek TİP içinde T. Ziya Ekinci ve gerekse Burkay'ın

Emek grubuyla zaman zaman görüş ayrılığımız oldu. Genellikle o günlerde İstanbul DDKO'da Musa Anter, Sait Elçi, Dr. Şivan, M. Emin Bozaslan, Medet Serhat, Yaşar Kaya ve Örfi Akkoyunlu biz gençlere daha yakın görünüyordu veya biz onları kendimize daha yakın görüyorduk. Ama bir gerçek vardı ki, biz artık rüş-tümüzü kanıtlamıştık. Ancak hiçbir zaman bizden öncekileri için ahduve-fayı elden bırakmadık.

Derken 1971 askeri darbesi oldu ve bütün DDKO şubeleri kapatıldı. Bilindiği gibi Kürdistan tarihinde geçmişteki siyasal yaşamlarını Kürdistan uğruna feda edenlere yakışır bir şekilde, Diyarbakır sıkıyönetimde DDKO'lular tarihi savunmasını yaptılar ve birçokları ağır cezalara mah-kum oldular.

Daha sonraları iki Sait olayı nedeniyle, KDP köklerinden gelenler iki koldan farklı örgüt olarak faaliyetlerine devam ettiler. TKDP/KUK, KİP/DDKD/DDKAD önceleri benim de içinde bulunduğum bir grup Şıvancı 1975 Nisan'da T-KDP'yi geliştirme/toparlama kararı aldı. Birçok arkadaşımız dışarıdayken ben Siverek'te merhum Ahmet Karlı ve Hakkari'de A. Hafız Toğan gayri resmi de olsa sürekli ilişkilerimizi diri tutuyorduk. 1973 Temmuz'unda Hakkari'de A. Hafız Toğan bana iki partinin de programlarını verdi ve okudum. Bu iki parti hakkında bilgi sahibi oldum. O günkü değerlendirmem Dr.Şivan'dan yanaydı. 1975'de askerlik dönüşümde Şirin Palas otelinde Ömer Çetin, Ahmet

Karlı ve Eyyüp Alacabey ile görüşerek birlikte resmen parti çalışmalarına karar verdik. Çünkü T-KDP çizgisi bana daha devrimci/militan gelmişti. Aslında parti Dr. Şivan adıyla bütünleşmişti. Daha sonra 1977 de KİP (Kürdistan İşçi Partisi) kuruldu. Bu parti kamuoyu nezdinde hep DDKD olarak anıldı. KİP illegal yayın organı olarak Pêşeng dergisini çıkardı ve legal olarak da Devrimci Demokratik Gençlik (DDG) derneğini kurdu. Bunun yanısıra *Tirêjî, Jîna Nû* dergileri yayınlanıyordu. 1978'de hem bizim partinin adı ile PKK kurulunca, hem de 1983'te örgüt içi bazı sorunlar ve ihraçlardan dolayı yapılan kongrede PPKK (Partiya Pêşeng a Karkerên Kurdistan) olarak adını değiştirdi. Ben bu kongre sürecini katılımı demokratik görmediğim için katılmadım. Daha sonra Eyyüp Alacabey ile bir grup KİP'li kongrenin kendilerini temsil etmediği gerekçesiyle, KİP olarak siyasi yaşama devam etti ise de ancak bir varlık göstermedi. Pêşeng'den sonra çok önemli ve önemsedğim bazı Kürt gruplarının katılımı ile YEKBÛN kuruldu. YEKBÛN, DDKD ile KUK-SE geleneğinin birliğinden oluşmuştu. Bu Kürt örgütlerinin birliği açısından çok önemsedğim bir gelişmeydi. Ve gelişmesi başarılı olması için aktif katkı sundum.

12 Mart Askeri Darbe'sinden Sonra DDKO'nun Durumu

12 Mart 1971'de TSK'nın Demirel Hükümetine verdiği muhtıra önce-

den belliydi. Her darbe gibi 12 Mart'ın da ayak sesleri geliyordu. 1961 Anayasası'nın getirdiği nispi demokratik ortamı Demirel ve Genel Kurmay başkanı Memduh Tağmaç pek sevmemişlerdi. Memduh Tağmaç, o günlerde sürekli sosyal olayların ciddi şekilde devleti rahatsız ettiğini ifade ediyordu. Hem işçi sınıfının gelişen ekonomik ve demokratik talepleri (1968 işçi olayları ve sonrası) ve yine nispi de olsa Kürt gençliğinin ulusal demokratik talepleri, Kürt aydınlarının Doğu'daki komando baskılara karşı yaptığı mitingler devleti ciddi şekilde rahatsız ediyordu. Muhtıradan sonra Demirel istifa ettirildi ve yerine CHP'den ayrılan Kocaeli milletvekili Nihat ERİM atandı. (Erim, bu hükümete Balyoz Hükümeti dedi). Hükümet 5'i AP'den, 3'ü CHP'den, 1'i Güven Parti'sinden (GP) ve diğerleri de dışardan olmak üzere 25 üyeli kabine, 26 Mart'ta kuruldu. Bu hükümet kurulduktan hemen sonra tüm demokratik kitle örgütlerini ve sendikaları kapattı. 6 Mayıs'ta Deniz, Hüseyin ve Yusuf idam edildi. Mahir ÇAYAN ve arkadaşları Kizildere'de imha edildi. Nurhak'ta Kadir Manga ve arkadaşları öldürüldü. Sonuçta en büyük şiddeti uygulayan General Faik Türün ve Ali Elverdi (Denizlerin idamına karar veren mahkeme başkanı) Demirel tarafından ödüllendirip parlamenter yapıldı. Bilindiği gibi hayatın her alanında baskı ve şiddet, devrimciler ve Kürtler üzerinde kendini gösterdi.

DDKO'ya gelince, bir pazartesi günü ben ve Sabriye NAKİPOĞLU

(Kılıç) DDKO'da nöbetçiydik. Sabah saat 09:00'da Ocağa geldik, Sabriye içeriyi süpürüp seminer için yerleri hazırlarken, ben de çay demledim. Tam o sırada Hikmet Bozcalı geldi, üçümüz sohbet ederken zil çaldı ve içeriye bir üsteğmen ve bir astsubay girdi. Arama var dedi, ben arama emrini istedim biraz tartıştık, Hikmet hukukta okuyordu, bana Kürtçe dedi "Sıkıyönetim var arama yapabilirler." Sonra bir tankçı albay geldi, Elazığlı olduğunu söyledi ve "Biz burayı kapatmak zorundayız çocuklar" dedi. Tüm eşyalara el koydular. O an ben ve Sabriye hüngür hüngür ağladık. Ben Hikmet ve Sabriye DDKO'yu terk ettik. Yani İstanbul DDKO 27 Nisan 1971'de kapanmış oldu. Albay ağladığımızı görünce kolumdan tutup "Bir şeyler olmaz oğlum birkaç yıl sonra tekrar açarsınız, neye çocuk gibi ağlıyorsunuz?" diye nasihat etti. Evet yıllar sonra, 1975'te DDKO'nun devamını niteliğinde olan ve benim de hazır bulunduğum bir grup gençle 28 Nisan 1974'de Ankara'da DDKD kuruldu.

28 Nisan 1974'te DDKO ve KOMAL, 1975'te RİYA AZADÎ (Özgürlük Yolu) -DHKD ve 1976'da DDKD'den ayrılan KAWA. DDKD temeli Diyarbakır Cezaevi'nde atıldı. Ancak daha sonar biz Şivancı grup baskın çıkıp, dernekte kendi görüşlerimizi hakim kıldık. Hiç unutmam, ben o sıralarda Trabzon'da yedek subay olarak askerliğimi yapıyordum. Ziraat Fakültesi'nde okuyan Viranşehirli Reşit Delek adında bir genç Trabzon'a yanıma gelip, beni DDKD

çalışmalarına ve açılışına davet etti. Ben de öylesine acele ettim ki, izin aldıktan sonra resmi askeri elbiseyle Ankara'ya gelip DDKD açılışına katıldım. Dernek binası Hukuk Fakültesi'nin karşısındaydı.

Diyarbakır Cezaevinde oluşan ayrı komünler bir nevi görüş ayrılığının işaretleriydi. Bir ara cezaevine uğradığımda doğal olarak İstanbul DDKD'liler beni daha sıcak karşıladılar. Merhum Mehmet Tüysüz hemen beni bir köşeye çekip bazı şeyler anlattı. Çok kulis yaptı. Doğrusu anlatılanlardan hiç hoşnut olmadım.

Mehmet Tüysüz çok tez canlı ve hareketli bir arkadaşımızdı. O günlerden bugüne baktığımda, bugün az da olsa aynı ayrışmalar var. O günlerde Kürt örgütleri arasında farklı dünya tahlilleri olmakla beraber çekememezlik, kariyer hırsı, hoşgörüsüzlük belli başlı yanlışlarımızdır. Bugün dönüp geriye baktığımda, bence KOMAL/RIZGARİ/KUK ile DDKD arasında pek önemli bir siyasi ayrılığın olmadığını görüyorum.

O dönemde az da olsa Özgürlük Yolu ile aramızda bazı alanlarda, bazı davranış biçimlerinde nuans farkı vardı, ama bu uzlaşmaz çelişkiler değildi. Daha çok DDKD'den ayrılan KAWA ile aramızda önemli bir siyasi görüş ayrılığı vardı. KAWA Sovyetleri sosyal emperyalist olarak görüyordu. Biz ise, Sovyetleri sosyalist, ulusal kurtuluş hareketleri ile dünyadaki işçi sınıfının ÜÇ bileşenini savunuyorduk. Ahmet Zeki OKÇUOĞLU 1976'da DDKD'den ayrılıp KAWA'yi

kurdu. Ahmet aynı zamanda (T-KDP)'nin de üyesiydi, dolayısıyla hem DDKD'den hem partiden ilişkisi kesilmiş oldu.

Özetle belirtmek gerekirse Kürdistanî örgütler arasındaki ilişkiler hiç uygar ve hoş değildi. Tekrar çok üzülererek ifade edeyim ki, bazen kurumları ve alanları ele geçirmek için birbirlerimize karşı ne yazık ki fiziki saldırı ve kaba hareketlerde bulunuyorduk. Şubat 1982'de Diyarbakır'da yakalandığımda yaklaşık iki aya yakın sorguda ve toplam 6 ay 12 gün gözaltında kaldım ve işkence gördüm. Aynı zamanda değişik Kürt siyasi hareketlerdeki arkadaşların gördükleri işkencelere şahit oldum, düşman bütün Kürt siyasi gruplarına aynı gözle bakıyordu. Ve o zaman kendi kendime demiştim keşke bir Kürt bilim, dil ve kültür adamı olsaydım da partili militan olmasaydım. Açıkçası bu ayrışmaların ideolojik ayrışma olduğunu demek, bugün bile içimden gelmiyor. O dönemlerde ben Ankara'ya gittiğimde hep KOMAL'a uğradım. Mumtaz, merhum Orhan ve İbrahim GÜÇLÜ ile ilişkilerim çok iyi idi. KOMAL yayın hayatında çok önemli eserlere imza attı. Bizim de o dönemde İstanbul'da YÖNTEM yayınevimiz vardı. Ben bugün de www.kurdinfo.com'da yazdığım yazılarda Yöntem'i rumuz olarak kullanıyorum. Yöntem Yayınevi'ni, Zeruk AHMET VAKİFOĞLU ile M. Celal BAYKARA yönetiyordu. Bu iki arkadaşlarımız gerçekten yayınevine çok emek verdiler.

Siverek'te Yakalanmam

Seydişehir'de işe başlıyalı bir yıl olmuştu. Merhum Ahmet Karlı beni İstanbul'a çağırdı. Yıllık iznimi alarak A. Karlı'ya gittim. Doktor Şivan'dan haber alınmadığını ilk Ahmet'den öğrendim.

Dr. Şivan hakkında fazla bilgim yoktu. Ahmet Diyarbakır'da cezaevine arkadaşların yanına gitmemi ve arkadaşların durumlarının nasıl olduğunu öğrenmemi istedi. Ben Ahmet'e her ne kadar kaçak çalıştığımı ifade ettimse de Ahmet gitmem gerektiği konusunda beni ikna etti.

O zaman şimdiki gibi teknik gelişmediği için Seydişehir'de işe alındığıma göre, nasıl olsa devlet DDKO kurucusu olduğumu bilmediğine inanıyorduk.

Sanırım 26 Haziran 1972'de Siverek'te Nadir Yektaş'ın evine gittim. KOMAL'a yakınlığı olan Nadir'le bir gece birlikte kalıp sohbet ettik. Ertesi sabah Nadir beni otogardan Diyarbakır'a yolcu edecekti. Tam otogarda otobüse binerken iki sivil polis tarafından alınıp karakola götürüldüm. İki gün kaldığım Siverek Karakolu'nda Serhat BUCAK ve Merhum Av. Mithat KANDEMİR benim için çok uğraştılar. Polis sadece adımın Ali olduğunu önceden biliyordu. Sonuçta Nadir ziyaretime gelirken onu da alıp ikimizi Diyarbakır'a götürdüler. İki koğuş vardı. Gözaltına alınanlar ikinci koğuştaydı. Birinci koğuşta DDKO'lular ile KDP'liler ve sanırım o dönemde dostum İ. BEŞİKÇİ de içrideydi. İki koğuş

arasında ziyaretler normal oluyordu, 12 Eylül'de olduğu gibi fazla sıkı değildi. DDKO'lu arkadaşlar aman DDKO kurucusu olduğunu söyleme, ellerinde kurucu listesi yok diye beni uyarıyorlardı. Birkaç gün sonra bizi bir gece alıp hücrelere götürdüler. DDKO'lu arkadaşlar bizleri sağ salim getireceklerine dair sıkıyönetim komutanından yazılı belge aldılar. İki gün sorgudan sonra bizi askeri bir uçakla Ankara'ya götürdüler. Bu arada sürekli tanımadığımız bazı TİKKO'lu üst düzey insanlarını soruyorlardı. Ankara yeni mahalledeki Emniyet Sarayına götürdüler. İlk bir haftalık sorgumuzda, ki o günlerde kürtçülük masasına komiser Kemal Yazicioğlu bakıyordu. Kemal Yazicioğlu daha sonraları İstanbul Emniyet Müdürü ve Ordu valisi oldu. Bir hafta sonra bizi yer altında bir hücreye koydular. Bizden önce hücrede İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci birliği Başkanı Harun Karadeniz vardı. Ben Harun'u İstanbul'dan tanıyordum. Toplantılarımız sürekli İTÜ'de oluyordu. Hücrede yatacak yer yoktu, nöbetleşe uyuyorduk. Fareler alta cirit atıyordu. Daha sonra bizi Dışkapı 28'inci Tümen'e gözaltına götürdüler. Burada Mumtaz Soysal müzisyen Muammer Sun ve THKO'dan Dr. Aladdin Beyazit, Dr. Uğur Cilasun ve M. Nakipoğlu vardı. Yanıbaşımızdaki gözaltı hücrelerinde de bayanlar kalıyordu. Havalandırmada Behice Boran'la sohbet ediyorduk. Behice Hanım, bize sürekli moral veriyordu. Ben ve Nadir, THKO komününe üye olmadık. Bize hiç iyi gözle bakmıyor-

dular. Hepsi Samsun sigaraları içiyordu. O dönemde Samsun sigarası lükstü. Onlara dışardan çeşitli yemekler geliyordu. Bana göre Nadir daha tepkiliydi. Bir ara bizi Mamak Askeri Cezaevine götürüp, birçok TİKKO'lularla yüzleştirdiler. Biz hiçbir şey anlamadık. En sonunda sorgucu bana dedi ki "Sen TİKKO'cu Ali'yi tanıyor musun?" Hayır, dedim. Meğer TİKKO'cu Ali (TİKKO Önderi Müzaffer Oruç'muş) ve kod ismi Ali'ymiş. Bizi tekrar Diyarbakır'a getirdiler. Arkadaşlara konuyu anlatık. Merhum Mehmet Tüysüz çok şakacı bir arkadaştı, "Aman Ali seni TİKKO'cu bilsinler" dedi. Bir müddet sonra, sanırım 1972 Eylül başlarında bizi bıraktılar. Bu ara tabiki işten de atıldım. 1973 Mart'ına kadar Ankara-İstanbul'da kaldım. Daha çok merhum Abdurrahim Türk'ün Bahçelievler'deki evlerinde kalıyordum. 12 Mart 1973'de Abdurrahim beni ile kardeşi Ahmet Türk'Ü yanına alıp, Köy İşleri Bakanlığına gittik. O zaman genel Müdür Turgut Yücel'di (Sonradan AP'den Köy İşleri Bakanı oldu). Abdurrahim benim için görev istedi. Genel Müdür "Nereye istersin Abdurrahim Bey?" dedi. Abdurrahim, "Her yere gideriz sayın genel müdürüm." dedi. Hemen bir saat içinde tayinimi Hakkari Köy İşleri YSE Müdürlüğü Makina İşletme Şefi olarak atadı. Tayinimi elden aldım ve Abdurrahim Türk bana Van için uçak bileti aldı. O gün evlerinde kaldım. Ahmet yolda merhum Abdurrahim'e "Ma Elî eceba Hekarî dixwest?". Abdurrahim de "Hakkari'ye gitmez-

eniz, niye her gün palavradan nutuk çekiyorsunuz?" Bana dönüp dediği "Ma lawxaltî bira tu Hekarî naxwazî?". "Hayır tam istediğim yerdir."dedim. Hakkari'de ilk tanıştığım A. Hafız Toğan, İhsan Cölemerik, Şükrü Çalli ve Nazmi Erdoğan'dı (Yılmaz Erdoğan'ın babası). İlk T-KDP ile TKDP programları temmuz ayında A. Hafız Toğan tarafından bana okutuldu. O günkü değerlendirmem (Dr. Şivan) Partisi T.KDP'den yanaydı. 1973 seçimlerinden sonra tayinim Hakkari'den Edirne'ye çıktı. Ancak ben 1973 Ekim'inde askere gittim. 1975 Nisan'ında askerlikten döndüm.

DDKO'LAR(DEVRİMCİ DOĞU KÜLTÜR OCAKLARI) [1969-1971]

DDKO- İSTANBUL, 27 Mayıs 1969

Kurucuları ve üyeleri: Necmettin Büyükkaya, Hikmet Bozçalı, Ahmet Zeki Okçuoğlu, Ali Buran, Leyla Ejder, Mehmet Tüysüz, Ali Haydar, Emre Mehmet Can, Sabri Ünlü, İbrahim Önen, Ömer Bakal, Fevzi Yardımcı, Mahmut Kılıç, Aydın Yümlü , M.Ali Aslan, Aziz Yılmaz, Sait Bozgan , İbrahim Yüksekaya, Fazlı Can Kadir Akgüneş, Salih Kaynak, Mustafa Doğan Özbay, Mehmet Balamir , Sait Pektaş , Şakir Elçi, Ali Yılmaz Balkaş, Agah Uyanık, Kadri Çağlı, Hüseyin Azkan , İlhami Yaban.

1. Dönem Başkan: Necmettin Büyükkaya (1943-1984/Siverek)

2. Dönem Başkan: Hikmet Bozçalı (Silvan/Bozçalı Köyü)

3.Dönem Başkan: Mehmet Tüysüz (Hilvan/Ş.Urfa)

DDKO- Ankara, 21 Mayıs 1969

Kurucuları ve Üyeleri: Yumni Budak, Daham Keleş, İbrahim Güçlü, Kemal

Cengiz, Hikmet Buluttekin , Ahmet Kotan, Şerif Felekoğlu, Nazmi Onur, Nusret Kılıçaslan, Abdullah Soysal, Ali Beyköylü , Salih Sıtkı, Mustafa Karacadağ, Halit Çetinyalap, Mümtaz Kotan, Mustafa Karadağ, Mehmet Demir, Halil Dündar, Nuri Bingöl, İsa Geçit, M. Sait Aktaş, İrfan Özen, Faruk Aras, Bedri Demir

Başkan: Yumni Budak (Hazro/Diyarbakır)

DDKO-Diyarbakır, 6-Ekim 1970

Kurucuları ve üyeleri :Yusuf Ekinci, Süleyman Çelik, Fikri Gürbüz Yıldızhan, Ömer Çetin, Mehdi Zana, Nazım Sönmez, İlhan Aslan, Abdurrahman Uçaman, Vedat Hayrullahoğlu, Gıyaseddin Ayaz, Halit Ayçiçek, Hasan Yılmaz, Hüseyin Altan, Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Sadun Kılıç, Mehmet Canpolat.

DDKO -Ergani 13-Ekim 1970

Kurucuları: Ömer Kan, Mehmet Emin Tektaş, Kemal Vural, Mustafa Gök, Mehmet Sağlamoğlu.

DDKO- Silvan, 9 Kasım 1970

Kurucuları ve Üyeleri : Bahri Evliyaoğlu, Mahmut Okutucu, Muhterem Biçimli, Vedat Erkaçmaz, Akif Işık , A.Kerim Ceylan , Yusuf Kılıçer, Mahmut Yeşil, Cüneyt Ceylan, Zeki Bozaslan, Fikri Müjdedi.

DDKO- Batman, 18 Kasım 1971

Kurucuları: Mehmet Yıldız, Sabri Yıldız, Mehmet Durmaz, Sabahattin Saygılı, Übeydullah Aydın.

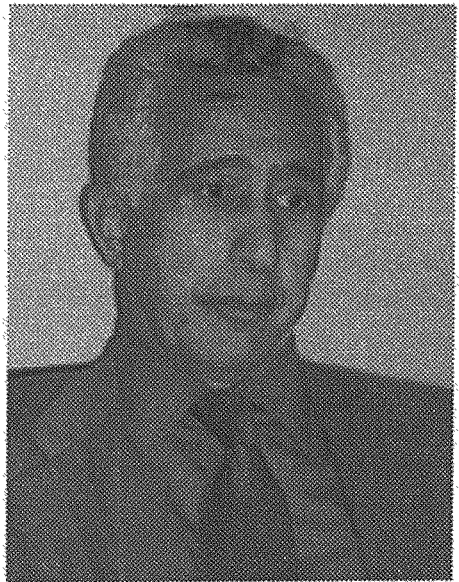
DDKO- Kozluk, 28 Ocak 1970

Kurucuları ve üyeleri :M. Şirin Baltaş, Alaaddin Baltaş, Abdi Dizmen, Yusuf Güzel, Mehmet İnal, Halil Kaneş, İrfan Bozgil, M. Tahir Birlik, A.Halim Dinler, Mehmet Asker, Nasir Bağ.

DDKO ji Pêwistîya Doza Kurd Hatin Avakirin

Mehdî ZANA

Ez di sala 1940 de li Silvanê hatime dinyayê. Min xwendina xwe ya seretayî li Silvanê temam kir û li pey wê jî min nexwendiyê. Wê demê min ji xwendinê hes nedikir û vê gavê jî ez nexwînim qet sebra min nayê. Ez 8-9 salî bûm min dest bi terzîtî kir û ji sala 1950 heta 1970 li Silvanê terzîtî dikir. Piştî ku ez û Niyazî Usta di sala 1963 de bûn şîrîg, hêdî-hêdî dikane me bû wek dibistan û warê merivên gundî û bajariyan. Me wê demê şaxê Partiya Karkerên Tirkîyê (TÎP) li Silvanê danîbû. Li Silvanê serokê pêşî yê TÎPê qesab Mistefa (Mustafa İpekçi) bû. Ê ez, Mele Evdilkerîm, Mele Mehmûd û hinek hevalên din jî di rêvebiriyê de bûn. Di sala 1965 de jî ez bûm serokê TÎPa Silvanê. Gelek meriv di dikana me de berhev dibûn, nîqaş û sohbetên siyasî dikirin. Vê yekê gelek caran pêşî li kar û xebata me ya meslekî digirt. Bi rastî êdî me nedikarî mesleka xwe îcra

Mehdî ZANA

bikira. Di sala 1970 de ji ber têkiliyên me yê civakî û siyasî, êdî me nedikarî mesleka xwe îcra bikin û ji ber vê yekê me berê xwe da Diyarbekirê. Min û Niyazî Usta li Diyarbekirê jî şîrîgatiya

xwe ya meslekî û siyasî berdewam kir. Wê demê dikana me li pişt a avayiya belediya kevn, li nava Ar pasajiyê bû. Cî û warê me navenda rewşenbîr û siyasên kurd bû. Wê demê bi tevî ku ez endamê lijneya merkezi ya TÎPê bûm jî, min di damezirandina DDKOya Diyarbekirê de cî girt. Ez damezrênerê DDKOya Diyarbekirê me. Di 3ê Adara 1971 de ji ber axaftina min a Mitînga Hilwanê ku di sala 1969an de çêbûbû, ez hatim girtin û min li Hilwanê hepis kirin. Ez demek li wê derê mam, piştî sê mehan min anîn Diyarbekirê û li Diyarbekirê jî 35 meh li hepsê mam. Ez çendekî beriya efuyê, di sala 1974 de tehlîye bûm.

Di wê salê de tîkiliya min a siyasî ya organîk bi Rêya Azadî re çêbû û ez bûm endamê navendî yê rêxistina Rêya Azadî. Ez di gulana sala 1975 de zewicim. Di wê salê de bûyereke herî girîng jî hatina Alparslan Tûrkeş bo Diyarbekirê bû. Wê demê me zanibû ku hatina Tûrkeş bo Diyarbekirê li ser mesela kurd û Kurdistanê bû. Ji ber ku me pratîka Tûrkeş jî dizanî, vê yekê gelê kurd diêşand. Me jî dixwest li hemberî vê yekê helwesta xwe nîşan bidin û gelê kurd jî vê helwestê nîşan da. Di wan bûyeran de tehrîkkirina polîsan jî hebû. Li ser vê helwestê reaksiyona gelê kurd, Tûrkeş mecbur ma ku paşda vegere. Ji ber ku nekarî li Diyarbekirê bimîne, çû Rihayê. Di wan çalakîyan de eskerek û xortekî kurd ê bîst salî hatin kuştin û 28 kes jî birîndar bûn.

Di sala 1977 de ez bûm namzedê serbixwe yê şaredariya Amedê. Sedemê endambûna min a bo şaredariyê, ji

ber tunebûna namzedên kurdperwer bû. Eger namzedekî din hebûya niyeta min û nemzediya şaredariyê tunebû. Piştî ku min namzediya xwe dîyar kir, min vê biryara xwe pêşkêşî Rêya Azadî jî kir û wan jî erênî dît. Bi tevî derbeya 12ê îlaona 1980, wekî hemû kurdperweran, ez jî hatim girtin û ez 11 salan li girtîxaneyê Diyarbekirê mam. Êdî çîroka wê pêvajoyê tiştêkî din e, mijara pirtûkan e.

Vegera Barzanî ji Yekitiya Sovyetan tesîrekî pir mezin li ser Kurdistanê Bakur dikir. Li her derê bahsa wî bû, hiş û aqilê her kesî li ser wê derê bû, ji bo dengûbasên nuh nîvrokî her kesî guhê xwe didan radyoya Dengê Kurdistanê. Em dikarin bêjin ku vegera Barzanî li her çar parçeyên Kurdistanê jî tesîreke mezin kir û xwîn da Têvgera Netewî ya Kurd. Bêşik ew tesîr li Bakur xwe bi gelek germî dida hîskirin û tesîr li me hemûyan dikir.

Hewldanên me yên di nava TÎPê û damezirandina DDKOyan jî, ji ber bayê wê pêlê bû û hestên welatparêzîyê bû. DDKO ji pêwistiya doza kurdî hate avakirin. Bingeha wê doza kurdî bû. Her çiqas mesela kurdî di nav Partiya Karkerên Tirkîyê (TÎP) de xwe nîşan dabe jî, esas bingeh ji hebûna pîrsgirêka netewî ya kurd tê. Têvgera Mistefa Barzanî wê demê li hemû Kurdistanê dihat axaftin û di rojeva gel de dihat bahskirinê.

Piştî ku li Tirkîyeyê pêvajoya dîktatoriya yek partîyîyê xelas bû, di hilbijartina duyemîn de Partiya Demokrat hate desthilatîyê. Ji ber rewş û helwesta Partiya Demokrat, kevneşopa Îttihat

û Terakî pir aciz bû, ji aliyê din ve jî hatina Barzanî û tesîra wî ya di nav civata kurd de hereketek di nav civatê de peyda kiribû, û bûyera 49an jî pêkhatibû. Ev bûyeran wekî dî hemû di ser hev de bûn sedemê Derbeya Leşkerî ya 1960.

Bêşik damezirandina Partiya Demokrat a Kurdistan (PDKT) gaveka girîng bû û heman demî xebata kurdên çepgir jî di nava TÎPê de berdewam dikir. PDKT bêtir di nav gundiyan û meleyan de rêxistinî kirî bû. Yên çep jî di nav TÎPê û rêxistinên din ên xwendevanan de dixebitîn û yên serbixwe jî hebûn. Em dikarin bêjin ku tesîra yên çepgir ji yê PDKT zêdetir bû li ser civaka kurd. DDKO jî netîce û bilindayiya van xebatan e.

Em werin ser mesela Mitingên Rojhelatê. Di nav rêxistinîkarên Mitingan de hemû kes û alî hebûn. Kadroyên TÎPê jî, yên PDKTê jî û rewşenbîrên serbixwe jî hebûn. Di rastiyê de, di van çalakiyan de hîssên kurdperweriyê di pêşiya her tiştî de bûn. Van mitîngan di nava gelê kurd de heyecaneke mezin peyda kir; van mitîngan, beriya her tiştî di nava gel de ew tirs û xofa dewlet û cendirmeyan ku di encama zîlm û zordariya deh salan de peyda bûbû qismekî jê şikand. Ji xwe arinanc jî ew bû.

Damezirandina Partiya Kakrkerên Tirkîye (TÎP) geveki pir girîng bû. Di dîroka Tirkîyê de cara yekemîn bû ku partiyeke tirkî li ser mesela kurd xebardan dikir û ji kurdperwerên çepgir re deriyê xwe bi eşkerayî vedikir. Di nav TÎPê de yên pêşengiya vî fikrî dikir jî M. Ali AYBAR bû û fikrê wî yê

li ser kurdan baş bû. Di nava TÎPê de cîgirtina me jî ji ber vê yekê bû. Me digo em dê di nava TÎPê de hîn bêtir xebata xwe ya legal karibin bikin. Bi giştî di derbarê pirsgirêka netewî ya kurd de lîstikê TÎPê baş bû, lê ev yek nayê wê manayê ku hemû endam û alîgirên TÎPê bi erîni li mesela kurd dinihêrin.

Bûyerek girîng a wê demê jî wesiyetnameya nijadperestê tirk Nihal Atsız bû. Wesiyetnameya Nihal Atsız, di nav gelê kurd û xwendevanên kurd de reaksiyoneke pirr dijwar peyda kir. Baş bû ku ev yek çêbû û wesiyetnameya wî hate belavkirin. Ev ji bo hişyarkirina kurdan pirr baş bû.

Mesela rêxistinbûna cuda. Beriya her tiştî em kurd bûn; hereketa Barzanî, radyoya Yerîvanê û tesîra herketên netewî yên li dinyayê û hêza grûba me ya di nava TÎPê de girîngiya rêxistinbûna me, bi me dida nîşandan. Jixwe, gel jî bi hestên xwe ji vî fikrî re amade bû. Viya jî bi me re fikrê rêxistinbûna cuda peyda dikir. Bêşik di dîroka Kurdistanê de pêkhatina rêxistinên cuda yên kurdî digîje destpêka sedsala bîstan, beriya DDKOyan gelek rêxistin pêk hatibûn. Dîroka çêbûna van rêxistinan digîje destpêka 1900. Li dinyayê jî wisa çêbûye. Ev meselekî gelêrî û netewî ye, di mecraya xwe de wê bimeşe.

Di nava TÎPê de hêza yekgirtina grûba kurdî ku di Kongreya 4. û 5. de meseleya kurd bi aşkere da munaqesekirin û biryarên erîni hatin girtin. Vê yekê, di pratîkê de bi kurdan re fikrê rêxistina cuda û faydeya wê derxist holê.

Mitingên Rojhelatê û hereketa Barzanî û hişyarbûna gelê kurd dewletê tirsand. Armanca operasyonên komandoyan jî ew bû ku tirs û xof û zixtên li ser kurdan bête zêdekirin ku kurd behsa tişteki nekin. Li hemberî van operasyonan DDKOyan çalakiyên baş nîşan dan; endamên DDKOyan li gundan geriyên û bûyeran raport kirin û di bultena DDKOyê de belavkirin. Derbarê van kirin û çalakiyên komandoyên tirk de, xebatên baş hatin kirin û ji bo hişyakirina raya giştî ya Tirkîyê belavok hatin amadekirin û belavkirin. Van çalakiyan ji bona gel bûn moralekî baş.

Di navê DDKOyê de qesta bikaranîna peyva "doğu", Kurdistan bû, bikaranîna peyva "şoreşgerî" jî, ji ber fehma çepgirî û serkevtinê bû. Welhasil DDKO navgînek bû, armanc doza Kurdistanê bû.

Bi derbeya leşkerî ya 12 adar 1971 re DDKO hatin girtin. Armanca sereke ya darbeya 12ê adarê ev bû ku, Qanûna Esasî ya 1960 bête guhartin û pêşî li hereketa kurd û fikrê çepgirîya li Tirkîyê geş dibû, bête girtin.

Wê demê di hepîsxaneyê de derbarê parastina siyasî de gelek nîqaş çêbûn. Bi giştî di encamê de meyla parastinê derket holê. Grûbên cuda bi cuda û hinek şexsan jî parastina siyasî kirin. Lêbelê parastina Komuna Ocaxê hate çapkirin, ji ber vê yekê ew têye zanîn. Parastina yê dinê nehat çapkirinê.

Bi ya min di peydabûna grûbên cuda de tesîra îdeolojî tunebû, bêtir helwest û hesabên şexsî bû.

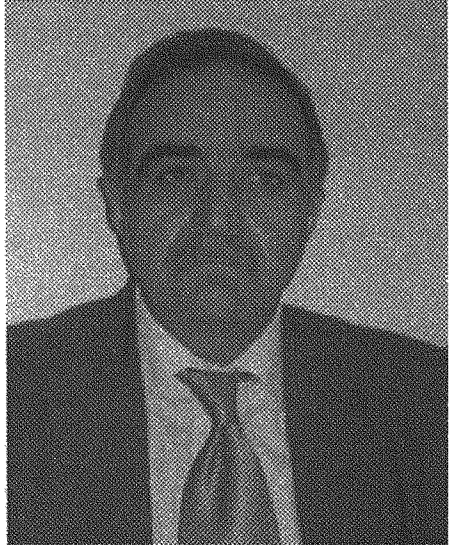
Di dema îro de heqîqeta dinya û

guhartinê siyaseta dinyayê, pêşkevîna teknolojiyê, gelek tişt guhartiyê. Em kurd jî divê li gor berjewendiyên xwe yê netewî bifikrin û çiyê xwe diyar bikin û helwest bigrin. Îro li Başûr firsetekî mezin hatiye holê û divê hemû kurd li gor şert û mercên wê derê hevpar hereket bikin. Ev firsetekî mezin e. Pêşeroja kurdan bi îstiqbaleke bilind e. Siyaseta "Tirkîyeyîbûnê" jî xapandin e, ez tişteki wisa qebûl nakim.

Kuzey Kürdistan'da DDKO'lu Olmak

Mehmet VURAL

BİR dergisi'nin DDKO dosyasını açması, gelecek kuşakların Kürdistan yakın tarihini öğrenmesi açısından önemli bir görev yapmaktadır. Bu nedenle **BİR** dergisi'ni kutluyorum. Ben Viranşehir'in Milan Kürtler'indenim. DDKO kurucusu değilim ancak 1970 Ekim ayında İstanbul'a üniversite öğrenimi için gittiğim ilk gün üye oldum. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğrenciliği ve mezuniyeti sonrasında DDKD hareketi ile siyasi hayatım devam etti. 1984'de tutuklanarak Ankara'ya gönderildik, DAL soruşturmasından sonra Ankara Mamak Cezaevi'nde kaldım. 1988-1990 İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şube Başkanlığı yaptım. Sırasıyla HEP, DEP, YDH ve HAK-PAR parti kuruculuğu ve yöneticiliği yaptım. Halen HAK-PAR üyesiyim. Diyarbakır Mali Müşavirler Odasında

Mehmet VURAL

16 yıl başkanlık yaptım aynı sürede Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın yönetim kurulu üyeliği yaptım.

Daha 1969'da Siverek'te lise öğrencisi iken, DDKO afişlerini (Komando

zulmüne hayır!) asmaktan yakalanmam ve DDKO kurucusu olan akrabam Ali Buran'ın mektupları ile DDKO hareketi ile tanışmıştım. Üniversite öğrenimimden daha çok Kürt hareketine ilgimin beni İstanbul'a çektiğini belirtmem gerekir. DDKO hareketi dönemi gençliğin, Kürtlüğün bilincine vardığı, Kürtlüğün lezzetini tattığı, tümüyle fedakârlık ve paylaşımın hâkim olduğu bir dönemdi. 1970'den önce de Kürdistan'da bir siyasi hareketin olduğunu biliyordum ama içinde değildim. Daha 1964-65'lerde rahmetli Faik Bucak bizim aile avukatımızdı ve babam ile çok samimi idiler. Bu dönemde ortaokulda öğrenci iken babamla çok kere Faik amcanın yanına gitmişimdir. Bazen avukat Kemal Badıllı ile de karşılaştık. O dönemde babamla kendi aralarında alçak sesle Kürdistanî konuları konuşurlardı. Faik amcanın öldürülmesi babamı çok etkilemişti hatta biraz da karamsar yapmıştı. Bu dönemde Irak Kürdistan'ının ve KDP'nin etkisi açıkça hissediliyordu.

DDKO'lar dünya sol hareketinden etkilenmişlerdi. Ancak Kürtlük hep ön plandaydı. Ayrı örgütlenme, ulusal bir hak olarak esas alınıyordu. 1969'da ve 1970'de Siverek'te Necatî Siyahkan'ın öncülüğünde *Siverek Kültür Dergisi*'ni çıkartıyorduk. Bu nedenle çok kez polisçe gözaltına alındık. Ancak en son *Tercüman* veya *Akşam* gazetesinin yapmış olduğu Mustafa Barzani röportajının ön sayfasındaki Mustafa Barzani'nin resmini Siverek Sebze Hali panosuna asmamızdan dolayı

yakalandım.1970 Ekim ayında İstanbul'da DDKO'ya üye oldum. O dönem İstanbul DDKO'nun başkanı Hikmet Bozçalı idi. Hikmet Bozçalı, gerçekten hareketli ve fedakâr bir başkandı, çok tedbirli idi, kimseye zarar gelmesini istemezdi bu nedenle DDKO üye listesini sadece üye numaralarından takip ederdik. Üye defterimizi siyasi polisin ikazlarına rağmen dernekte bulundurmadık, bu nedenle sıkıyönetim davalarında bile İstanbul DDKO'nun üye bilgilerine ulaşılmadığı bilinir. DDKO'ya biz kısaca "ocak" diyorduk. Yürüyüşlerde ve protestolarda genellikle iki devrimci marşımız vardı onları hep söylerdik.

12 Mart 1971 ordunun ültimatomundan sonra Dev-Genç'le ciddi tartışmalarımız oldu. Biz kurulacak hükümetin diktatörlük ve faşizmin olacağını Dev-Genç'li arkadaşlar ise sol bir cuntanın ülke yönetimini üstleneceğini düşünüyorlardı. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde konu ile ilgili bir tartışmada Mahir Çayan da konuşmacıydı. Hikmet Bozçalı ve 4-5 arkadaş ordaydık. Hikmet bu düşüncemizi dile getirince Dev-Genç'lilerden sert yanıtlar aldık, hatta iş kavgaya dönüşecekken bu sırada Mahir Çayan söz alarak, "DDKO'lu arkadaşların düşüncelerini yabana atmayın Türkiye baskı rejimine gebedir ve bu bekleniyor" deyince biraz rahatladık. Sonra Dev-Genç'li arkadaşların bir kısmıyla cezaevinde konuştuğumuzda hep DDKO'ya hak veriyorlardı. Türkiye'de ordunun hiçbir zaman demokrasiyi getirmeyeceğini ve hep

baskı rejimi getirdiğini acı da olsa öğrenmişlerdi. İstanbul DDKO'da sadece biz Kürtler değil Dev-Genç'li arkadaşlar ile de zaman zaman konuşur, tartışırdık. En çok Cihan Alptekin gelip giderdi çok dost bir tarafı vardı ve gerçekten Kürtleri severdi.

1970 sonlarından itibaren Kürdistan'ın birçok il ve ilçelerinde DDKO'lar art arda açılmaya başladı. 1971'in ilk aylarında Kozluk mitingine katıldık, 4-5 gün Diyarbakır'da kaldık. Bu dönemde Türkiye KDP'si ile tanıştım ve ciddi bir örgütlenme olduğunu hissettim. Eğer bu dönemde demokratik çalışma olanağımız devam etseydi inanıyorum ki Türkiye Kürdistan'ında çok ciddi kazanımlar elde edecektik, ancak rejim buna fırsat vermedi. Nisan 1971 sıkıyönetiminden sonra diğer devrimci hareketler gibi Kürt hareketleri de zor günler yaşadı.

Viranşehir Talebe Cemiyeti Gecesi Ve Talihsiz Bir Olay

Yeri gelmişken DDKO hareketine mal edilmek istenen önemli bir olayın hem tanığı, mağduru ve sanığı olarak açıklama yapmam gereken bir konu var o da Aziz Kuran'ın öldürülmesi meselesidir. 12 Mart 1971 askeri cuntanın ultimatomundan sonra rejimin ne olacağı pek belli değildi, Demirel hükümeti istifa etmiş, ordunun istediği Nihat Erim hükümeti görev başındaydı ancak bir belirsizlik vardı. Ta ki 16 Nisan 1971 sıkıyönetim ilan edilene kadar. Sıkıyönetimin ilan edildiği birinci gün öğleden sonra

Ankara DDKO'nun basılıp kapatıldığını haber aldık, akşama doğru biz İstanbul DDKO'ya girdik her şeyi elden geçirdik suç sayılabilecek hiçbir şey bırakmadık. Ben de ilk şehidimiz olan Mehmet Cantekin'in resmini kurtarıp sakladım, zaten daha önce de bir baskı rejimi olacağını düşünüyorduk. Aynı gece Viranşehir Talebe Cemiyeti'nin Kazablanka Salonu'nda gecesi vardı, bütün arkadaşlar ordaydık biraz buruk bir geceydi ancak gece iyi geçti, geç saatlere kadar eğlendik ve dağıldık. Ertesi gün Site Talebe Yurdu'ndan pek dışarı çıkmadık, akşam Seyfettin Aslandağ ve birkaç arkadaş ile birlikte 26 nolu odada sohbet ederken tahminen saat 19-20.00 civarında Ömer Özsökmenler içeri girdi yüzü gözü çizilmişti, Mustafa Kuran'ın kardeşlerinin kendisine saldırdığını söyledi. Ben, Seyfettin ve Ömer Laleli'ye bunun hesabını sormaya gittik. Kavganın çıktığı kahveye yakın bir yerde Viranşehirli Osman diye bir arkadaş bizi gördü ve "buradan kaçın Aziz Kuran öldürüldü, Fethi Nebati de yaralıdır" dedi. Ömer "Nasıl oldu?" dedi Osman da Ömer'e "Senden sonra kavga tekrar devam etti. Necmettin Büyükkaya ve diğer arkadaşlar da kavgaya karıştı olay büyüdü" dedi. Biz oradan Suadiye'de kalan teyzem oğlu İrfan Karaca'nın evine gittik. O gece orada kaldık. Sabahleyin olayı gazeteler manşetten veriyordu fail olarak da Ömer Özsökmenler ve Necmettin Büyükkaya'nın ismi geçiyordu.

Avukat Mustafa Kuran Viranşehirli bir Arap ailedendi ancak MHP dü-

şüncesindeydi ve bizleri hiç sevmezdi, biz de kendisini sevmezdik. Fakat kardeşleri ile hiçbir husumetimiz yoktu hatta olaydan birkaç gece önce diğer kardeşi ile oturup sohbet etmiştik. Viranşehir Talebe Cemiyeti'nin olaydan 2-3 ay önce yapılan kongresinde yönetimi kendisinden aldığımızdan dolayı bizlere karşı kinli idi. Sıkıyönetimin ilan edildiği ve cemiyetin düzenlediği gece, sahibi olduğu otelin camları kırılmış, sıkıyönetim de ilan edildiği için kendini güçlü hissederek kardeşlerini ve otel çalışanlarını bu bahane ile kahveye göndererek Ömer Özsökmenler'i dövdürtmek istemiş, bu nedenle olaya sebebiyet vermişti. O olayın faili Ömer Özsökmenler olmadığı gibi Necmettin Büyükkaya da değildi. Sonradan bize anlatılan; olay anında Siverekli olan tombalacı bir çocuğun şiş kullandığıdır. Fakat olaydan sonra Necmettin Büyükkaya, Ömer Özsökmenler, Seyfettin Aslandağ ve ben polis tarafında arandık. Ömer Özsökmenler'i ikinci gün Şişli'de Necmettin Büyükkaya ile buluşturduk, Ömer'e nişanlısı Yurdusev Öztürk'ün kimlik kartını ayarladık oradan ben Viranşehir'e köye döndüm ve aranıyordum. Sonradan Necmettin ve Ömer de Siverek'e gidip rahmetli Abbas İzol'un organizasyonu ile Güney Kürdistan'a geçtiler. Abbas İzol, o dönem Türkiye KDP'sinin yetkilisi idi. Bana da güneeye geçmemi önerdi ancak ben gidemeyeceğimi söyledim. 1974 CHP-MSP iktidarından sonra Necmettin ile Ömer İstanbul'a döndüler olayı

uzun uzun konuştuk. Bu olay DDKO'ya mal edilmek istendi ancak gerçekten ne bizim ne de DDKO'lu diğer arkadaşların planladığı bir hareket olmadığı gibi Aziz Kuran'a karşı da bir kinimiz yoktu. Bu olay sadece Mustafa Kuran'ın bize karşı olan nefretinden ve kininden kaynaklanıyordu. Bu dava ile ilgili Seyfettin Aslandağ 6 ay cezaevi yattı ben Aralık 1971'de yakalandım, Sarsanyan Hanı'ndaki sorguşturmada sonra 2 ay Selimiye Cezaevinde kaldım sonra bırakıldım. Şubat 1973'te Üsküdar'daki evimizde Sıraç Bilgin, Seyfettin Aslandağ ve birkaç arkadaş ile tekrar yakalandık. 40 gün Harbiye'de sorgulandık, sonra Selimiye ve Davutpaşa Cezaevlerinde kaldık. 6-7 ay sonra bırakıldık. Dosyamız Diyarbakır Sıkıyönetimi'ne gönderildi ancak Diyarbakır'daki mahkemelere gitmedik. Daha sonra 1974 affıyla davamız düştü.

Kürdistan'da Bugün

Kürdistan sorunu tabii ki ulusal bir sorundur ve çözümü de ulusaldır. Yeryüzü küresinde 40 milyon nüfusa sahip olup bu kadar uzun sürede devletleşmeyen hiçbir ulus yoktur. Dolayısıyla Kürdistan'ın bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü bir hak, bu hakkın kullanılma şekli ise tartışma götürülebilir. Kürtler medeni dünyanın bir parçası olurlarsa başarı şansları daha yakındır. Çağdışı ve despotik yöntemler Kürtlere dayatılmasına rağmen bundan kaçınmak gerekir. Ortadoğu coğrafyasında yeni prens-

liklere krallıklara ve despot yönetimlere ihtiyaç yoktur. Yeteri kadar benzer devletler vardır, Kürdistan'ın var olması için Kürtler demokrasi, çağdaş bir hukuk ve medeni dünyanın parçası bir yönetim kurmayı başarmaları gerekir. Aynı zamanda komşu halklarla da yine barış ve adalete dayalı dostluklar ve ittifaklar kurmaları gerekir. Sömürgeci devletlerin Kürdistan kurumlarına, şahsiyetlerine ve liderlerine hakaretlerini sindirmek mümkün değildir. Kürtlerin elde ettiği kazanımlara sahip çıkmaları ve kurumları ulusal bilinçle savunmaları gerekir. Kuzey Kürdistan'da ulusal kurumları oluşturmaları hakları olduğu gibi aynı zamanda görevleridir de. Kuzey Kürdistan halkının bir bütün olarak kendi içinde barışık ve ortak ulusal tepkiyi göstermeleri gerekir.

Kürdistan'da var olan siyaset ve organizasyonların kendi aralarında hoşgörüyeye dayalı barışçıl bir politika izlemeleri gerekir. Kendi aralarında barışık olmayan Kürdistan siyasi hareketlerinin komşularıyla barışı konuşması mümkün değildir. Demokratik işleyiş hayatın her alanında olduğu gibi partilerimizin de iç işleyişlerine ve ilişkilerine hâkim olması ve başarması gerekir. Bugün Türkiye yöneticilerinden duyduğumuz hakaret ve tehdit dolu sözlere ulusal bir tepki göstermek lazım. Bu tepkinin siyaset ayırımı yapmadan ve birlikte olması gerekir. Bütün Ortadoğu'da zor günler yaşandığı gibi, Kürtler de büyük bir zorluktan geçmektedirler. Bütün kazanımlara rağmen her şey bitmiş değildir, halen ulusal birlik konusun-

da atılması gereken ciddi adımlar vardır. İç ayrılıklar ve kardeş kavgarlarından çok çektiğimiz bütün acılarına sineye çekip kardeş parti ve örgütlerle birlikte halka ve kazanımlara sahip çıkmak lazım. Bu görev daha çok Kürt siyasi hareketine ve liderlerine düşer. Kuzey Kürdistan siyasi hareketlerinin karamsarlık, hedefsizlik ve muğlak kavramlardan kurtulup ulusal bütünlük ve ulusal hakları talep eden projelerle dünya kamuoyu önüne çıkması gerekir.

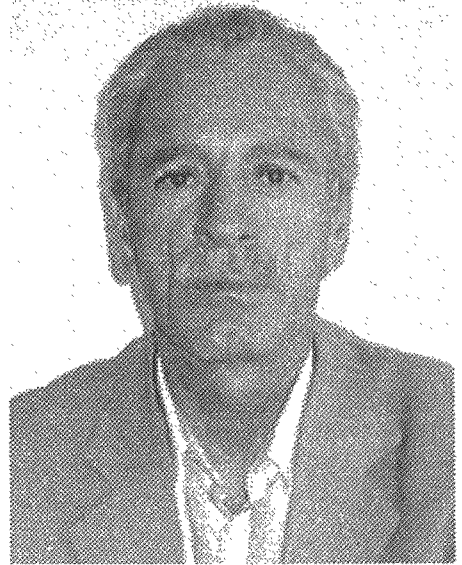
Unutmamak lazım ki birlik ve ittifak devlet doğurur nifak ise bozgunluk yaratır.

Cumhuriyet Döneminde Kurulan İlk Legal Kürt Örgütü: DDKO

Nusret KILINÇASLAN

Girizgâha kendimi tanıtmakla başlamak istiyorum. Kızıltepe'nin Derik köyünde doğdum. Ailem Helecan aşiretine mensup olup, aynı zamanda bu aşiretin ağalarıdır.

İlkokula Heyserî (Dikmen) köyünde başladım ve 2. sınıfa Kızıltepe'de devam ettim. 1952'de Kızıltepe Merkez İlkokulu'ndan mezun oldum. Aynı yıl imtihana girerek Diyarbakır Amerikan Kolejine kaydımı yaptır-dım. 1967'de kolejden mezun ol-dum. Akabinde Hacı Ali Demirel'in, Ankara'da açmış olduğu özel yüksek okulun İnşaat Mühendisliği bölümüne kayıt oldum. 1971'de 3. sınıftayken DDKO davasından dolayı tutuklandım. Yargılama sonucunda 12 sene hapis ve 5 sene Bolu'da mecburi ikamet cezasına çarptırıldım. 1974 affıyla salıverildim. Aftan sonra okula devam etmedim. Köyümde ikamet edip çiftçilikle iştigal etmekteyim.

Nusret Kılınçaslan

DDKO Bir Kürt Örgütüydü

Bugünü anlamak için, Kürt halkının geçmişten gelen hazin trajedisini

detaya inmeden kısaca değinmek gerekir. Bu değinme, DDKO'nun kuruluş şartları ile Kürtler arasında ve Türkiye'de neden bu kadar kısa zamanda geliştiğinin az da olsa iyi bir izahı olur.

Kürtler Osmanlı idaresinde kısmi de olsa idari, siyasi ve kültürel olarak bazı özel statülere sahiptiler. Her ne kadar bazı Kürt aşiret, ağa ve şeyhleri zaman zaman merkezi hükümete karşı isyan etmiş olsa da, Kürtlerde henüz birleşip merkezi bir devlet kurma bilinci oluşmamıştı. O dönemde genelde ümmet anlayışı, Kürtlükten önce birleştirici bir unsur olarak görülmekteydi. Bu anlamda milli nitelikli hareketler hiçbir zaman bütün Kürtleri bir araya getirip birlik sağlayamamıştır. Böylece ulusal nitelikli her hareket cılız kalıp devlet tarafından rahatlıkla bastırılmıştır.

Osmanlı devletinin son dönemlerinde her ne kadar bazı Kürt aydınları Kürtlük anlayışıyla halkı uyandırıp örgütlemek istese de, toplumda yerleşmiş olan ümmet anlayışını kıramamış ve ulusal anlamda bir birlik oluşturamamışlardır.

Birinci paylaşım savaşıdan sonra, Osmanlı Devleti yıkılıp dağıldı. Bundan sonra milli mücadele adı verilen süreçte, M. Kemal din kardeşliği adı altında Kürtlerden büyük ölçüde istifade etti.

T. C. Devletinin kuruluşunda her ne kadar Mustafa Kemal: "bu devlet anasırı islamiyeden (Türk, Kürt, Çerkez vb.) müteşekildir" dese de, kuruluş tamamlandıktan sonra Kürtlere hiçbir siyasi, sosyal, idari ve kültürel hak

tanınmadı. Ayrı bir halk olarak hiçbir hak tanınmadığı gibi dili, tarihi, kültürü ve etnik varlığı da inkar edildi. Yeni kurulan T. C. devleti Kürtler için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. M. Kemal Türklük adına hakimiyetini sağladıktan sonra, "anasırı islamiye" diye nitelediği Türk olmayan diğer halkları asimile etmeğe ve Türkleştirmeye başladı. Bu inkar ve zorbalığa tepki olarak Kürdistan'da Şeyh Said adıyla sembolleşen 1925 Hareketi gerçekleşti. Harekatın bastırılmasından sonra, Takrîrî Sükun Kanunu çıkarılarak, yeni kurulan düzeni korumak ve oluşacak her türlü siyasi ve sosyal muhalefeti bastırmak amaçlanıyordu. Bütün Türkiye ve özellikle de Kürdistan ve Kürt halkı için katliam ve sürgünlerle dolu karanlık, müstebit ve baskıcı bir dönemin başlangıcı oldu.

Kürt halkının da Agirî, Dêrsim ve diğer lokal hareketlerle 1938'e kadar başkaldırıları devam etti. Başkaldırı hareketlerine iştirak eden ve etmeyen Kürt ulusalcıları ve aşiret reisleri ve şeyhlerinin bir kısmı idam ve bir kısmının da tüm maddi imkanları ellerinden alınarak sürgünlere gönderildiler. Böylece Kürtler için karanlık ve suskunluk dönemi, baskıcı bir şekilde devam etti. 1925 Hareketi'nde benim ailem de Suriye'ye kaçarak, batıya doğru gerçekleşen sürgünlerden kurtuldular.

1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle nispi bir yumuşama oldu ve bu vesileyle sürgündekilerin büyük bir kısmı geri döndü.

1958'de Mustafa Barzani'nin

Sovyetler Birliği'nden dönüşü Türk basınında geniş yer aldı ve bu gelişmeler Kuzey Kürtlerinin özellikle ilgisini çekiyordu. Mustafa Barzani'nin dönüşü ve bunun bölgede yarattığı hareketlilik, bilhassa Kürt aydınları ve üniversite gençliği içinde bir ilgi ve cazibe odağı oldu. Artık sohbetlerde Kürt halkının içinde bulunduğu durum yer yer dillendiriliyordu. Devlet bu gelişmelerden rahatsız oluyordu.

Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle, kapitalist bloka resmen katılmış oldu. DP ikinci döneminde, ekonomik sıkıntılarını gidermek için batı bloğundan yardım almak zaruretindeydi. Bu çerçevede daha fazla yardım alabilmek için ve anti-komünistliğini tescil etmek adına; 1959'da komünistlik iddiasıyla 50 yurtsever Kürt gencini tutukladı. Bunlardan Nusaybinli Emin Batu harbiye Zindanları'nda öldü ve böylece tutukluların sayısı 49'a indi. Kürt tarihine 49'lar olayı olarak geçen bu tutuklamalar, Kürtlük bilincinin ve ölmeyen mücadelesinin siyasal olarak kendini yeniden göstermesidir.

27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle oluşturulan 1961 Anayasası'nın getirdiği nispi demokrasi, yeni bir dönem başlangıcı oldu.

1961 Eylül'ünde Barzani'nin Irak Kürdistanı'nda silahlı hareketi yeniden başlatması, Kürt aydınları ve halkı arasında ulusal demokratik özgürlük taleplerini uzun bir suskunluk döneminden sonra yeniden canlandırdı.

1961 yılında bir kısım sosyalist Türk aydınları ve sendikacıları bir

araya gelerek Türkiye İşçi Partisi'ni kurdular. Kürtlük bilincine sahip çok sayıda sol eğilimli Kürt aydını, ulusal-demokratik hak ve özgürlüklerin mücadelesi için bu partinin içinde yer alarak mücadelesini burada sürdürmeye başladı. Diğer bir kısım ulusal Kürt aydınları da 1965 yılında Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi'ni kurarak illegal çalışma içerisine girdiler. Böylece Kürtlük bilinci yavaş da olsa yayılmaya başladı.

Faşist ideolojinin organı olma misyonunu icra etme anlayışındaki *Ötüken* adlı dergi, 1967 yılında Kürt düşmanlığını işleyen makaleler yayınlamaya başladı. Kin, nefret, sürgün ve katliam kokan işgalci, inkarcı ve de imhacı faşizan anlayışlarla yeni yol ve yöntemler öneriyordu. Kürdistan'ın Kürtlerden boşaltılarak dışarıdan Türklerin getirilip yerleştirilmesini öneriyordu. Dahası; Kürtlere "*Defolun gidin, Barzani'ye gidin, Hindistan'a gidin, Afrika'ya gidin, Birleşmiş Milletlerden yurtluk isteyin.*" diyerek faşist ve ırkçı anlayışını sergiliyordu.

Bu faşist anlayış Kürtlerde büyük bir tepki uyandırdı. Bu tepkinin neticesi olarak bu faşizan ve ırkçı anlayışı telin ve protesto etmek için Doğu'da mitingler düzenlendi. İlki Silvan'da ve sonuncusu benim de tertip komitesinde olduğum Ankara Mitingi olmak üzere Doğu'nun birçok il ve ilçesinde mitingler yapıldı. Birçoğuna ben de iştirak ettim. Bu mitinglerde TKDP ve TİP'li Kürt aydınları beraber hareket ederek büyük destek verdiler.

Artık bütün Doğu'da yaygın bir şekilde uyanış ve bilinçlenme başladı.

Artık açık veya kapalı da olsa, uzun bir suskunluk döneminden sonra Kürt meselesi konuşulur oldu. Özellikle büyük şehirlerde üniversite okuyan Kürt gençleri arasında büyük bir uyanış vardı. Bir kısmı Fikir Kulüpleri Federasyonları'nda (bilahre DEV-GENÇ oldu) yer alan ve sosyalist görüşü benimseyen üniversiteli gençlerde ayrı örgütlenme anlayışı gelişti. Ve böylece Kürtlük bilinci gelişmiş ve metropollerde okuyan Kürt gençleri arasında Kürtlük anlayışı ile asgari müştereklerde birleşmek için birçok toplantı yapıldı. Nihayetinde Ankara ve İstanbul başta olmak üzere örgütlenme kararına vardı.

1969 yılında Doğu Devrimci Kültür Ocakları ismi ile Türkiye'de ilk legal Kürt örgütü kuruldu. Bu örgüt, Cumhuriyet döneminde kurulan ilk legal Kürt örgütüydü. DDKO'nun kuruluşu, Kuzey Kürt hareketinin yakın dönem tarihinin önemli bir halkasını oluşturmaktadır.

DDKO Kürt kültürünü araştırma ve geliştirme, Kürtlük bilincini işleyip yaygınlaştırma; aynı zamanda ulusal bilinç ve kültürün etkin unsuru olan devrimci kültüre sahip çağdaş düşünceli öncü kadrolar yetiştirmek amacındaydı. Bu oluşum Kürdistan'da yeni bir ekol oldu. Çağdaş anlamda özgürlükçü yeni bir neslin oluşmasını sağlamada bir ilkti.

Kurucuları sosyal ve sınıfsal yapı itibarıyla küçük burjuva olarak tanımlanabilir. Bu örgüt, sınıfsal karakteri henüz kesin olarak belli olmayan ve ilk olarak metropollerdeki Kürt öğrencilerinin Cumhuriyetin kuru-

luşundan sonra kurduğu ilk legal Kürt örgütüdür. Kürdistan'dan metropollere okumaya gelen köylülük, küçük burjuva ve ağa çocuklarının Kürtlük ekseninde bir araya gelerek kurdukları geniş tabanlı (cephe türü) bir baskı gurubu ve bir sivil toplum örgütüdür.

Daha sonra Doğu'da birçok il ve ilçelerde DDKO'lar halk tarafından kurularak toplumda yaygınlaştı. Bir halk örgütü olma yönünde yavaş yavaş taban oluşturdu ve gelişme gösterdi. Kürt aydınları ve halktan büyük destek gördü.

Kürt toplumundaki bu siyasi gelişmelerden başka, DEV-GENÇ de etkin bir güç olmaktan başka kendini işçi sınıfının öncüsü ve motor gücü olduğu sanısına kapıldı. Bunun dışında faşizan ve milliyetçi Türk gençliği de Ülkü Ocakları'nda örgütlenmişlerdi. Ve artık Türkiye süratle sağ ve sol olarak kutuplaşıyordu. Sokaklar tehlikeli bir hal almış, öldürmeler başlamıştı. Hükümet de ülkücü gençleri polisin yardımcı gücü olarak görmekte idi. İşte bu karmaşa ortamının yaygınlaştığı bir dönemde; 1970'de yapılan TİP 4. Genel Kurul'unda bir kısım DDKO üyesi delegenin Genel Kurula sunduğu önergeyle Türkiye'de Kürt halkının varlığının kabul edilmesi ve anayasal demokratik hak ve özgürlüklerinin olduğu gerçeğini Genel Kurul kararıyla kabul edildi. Böylece bu kararlar Türkiye'de ilk kez Kürt sorunu bir siyasi partinin programına girmiştir. Bu karar, daha sonraları TİP'in Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasına gerekçe olmuştur.

Kendim Ankara DDKO kurucularından biriyim. İlk yönetim kurulu başkanı Yümmni Budak ve üyeler: Nusret Kılınçaslan, İbrahim Güçlü, Kemal Cengiz ve Mustafa Karacadağ idi. Yönetimimiz döneminde değişik konularda birçok seminer ve konferanslar düzenledi. Bunun yanısıra derneğin yayın organı niteliğinde, 15 günlük bir bülten çıkarıyorduk. Bu bültenlerde güncel haber ve olaylar yayınlanıyordu. Özellikle askeri komandoların Doğu ve Güneydoğu illerinde silah toplama ve eşkıya yakalama bahanesiyle yaptığı operasyonlar ve baskılarla sebep olduğu mağduriyetler ve zulümler haber olarak yayınlanıyordu. Bu operasyonlarda halkın maruz kaldığı haksızlıklar, dönemin cumhurbaşkanı ve meclis başkanına detaylı bir rapor halinde iletildi. Bu olay aynı zamanda Türkiye ulusal basınına da yansdı.

DDKO'nun 1. Olağan Kongresinde teşekkül eden ikinci yönetim İbrahim Güçlü başkanlığında, Zeki Kaya, İhsan Yavuztürk, Fikret Şahin ve Sabri Çepik'ten oluşmaktaydı. Yedek üyeliklere Hamit Kılınçaslan ve Hasan Acar seçildi. Onur kuruluna ben Nusret Kılınçaslan, Mümtaz Kotan, İrfan Özen ve Hakkı Kılıç seçildi.

Bu dönemde DDKO üyesi olup da Dev-Genç'de aktif olarak çalışan ve DDKO'nun görüşlerine ters düşen; Kürt sorununa bölücülük ve ırkçılık anlayışı ile bakan bazı arkadaşlar yönetimce disiplin kuruluna verilerek ihraçları talep edilmişti. Disiplin kurulunda benim önerimle arkadaşları ihraç etmeden "uzaklaştırma" cezası ile

cezalandırmayı uygun gördük. Bu şekilde yönetim kurulu tarafından disipline verilen Mustafa Karadağ, Mehmet Demir (sevgi ve rahmetle anıyorum), Abdulah Öcalan ve Murtaza (Malatyalı)ya birer yıl DDKO'dan uzaklaştırma cezası verdik.

DDKO'ya karşı ilk operasyon 1970'de oldu. Ankara, İstanbul, Diyarbakır ve daha başka yerlerden birçok kişi gözaltına alınıp Ankara'ya getirildi. Kürt aydınlarından Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Mehmet Emin Bozaslan, Canip Yıldırım ve DDKO yöneticilerinden diğer bir kısım arkadaşlar gözaltına alınanlar arasındaydı. Ben de alınanlardan biriydim. Mahkemeye çıkarıldığımızda arkadaşlarımızdan Mümtaz Kotan, Ali Beyköylü, Nezir Şemmıkanlı, İbrahim Güçlü ve Sabri Çepik tevkif edildi. Diğerlerimiz ise gayri mevkuf olarak duruşmalara devam etmek üzere serbest bırakıldı.

12 Mart 1971 askeri darbesinden sonra sıkıyönetim ilan edildi ve tutuklamalar başladı. DDKO dosyaları da Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı'na tevdi edildi.

Ben, toplu tutuklamalardan 2 ay sonra yakalandım. Hapishaneye gittiğimde iki ayrı masa oluşmuştu. Bu ayrılık hoşuma gitmemekle beraber, ben de bir masada yer aldım. Benim bulunduğum masada Faruk Aras, Hasan Acar, Ferit Uzun (rahmet ve sevgiyle anıyorum), İsa Geçit, İhsan Yavuztürk, Sabri Çepik, İhsan Aksoy ve Zeki Kaya bulunmaktaydı.

Diğer Masada ise Mümtaz Kotan,

Yümni Budak, Nezir Şemmikanli, Fikret Şahin, Batal Bate, Mahmut Kılınc, Yılmaz Balkaş, Mahmut Fırat, Mehmet Tüysüz (rahmet ve sevgiyle anıyorum) ve İsmail Beşikçi hoca vardı.

Açılan mahkemede savcının hazırladığı Kürt milleti ve Kürt dilinin inkârını esas alan iddianamesine her iki masa da ayrı cevaplar hazırlayıp mahkemeye sundu. Her iki gurup da iddiaya cevap metinlerinde, Kürt halkının ulusal ve toplumsal varlığından ve Kürtçenin ayrı bir dil olduğundan ve Kürtçenin ayrı bir dil olduğundan ve Kürtçenin ayrı bir dil olduğundan ve Kürtçenin ayrı bir dil olduğundan gerçeğini vurguladılar. Mahkeme safahatları boyunca hemen hemen her kes Kürt halkının ulusal ve toplumsal gerçeğini dile getirdi.

Bu her iki gurup aynı şekilde 1973'te de esas hakkındaki mütalaaya karşılık iki ayrı savunma metni hazırladılar. Bu metinlerde Kürtlerin Türklere ayrı bir halk olduğu; Kürt dilinin ayrı bir dil olduğu; Türkiye'de Kürt sorununun bir realite olduğunu ve Kürt sorununun barışçıl ve demokratik yollardan çözümünün ve Kürtlere demokratik haklarının verilmesiyle mümkün olabileceği görüşleri dile getiriliyordu.

Bu toplu ve cesur savunmalar Türkiye'de bir ilkti. Bütün Kürt Yurt-severleri ve demokrat Türk aydınları bu savunmalarla yakından ilgilendiler.

Netice olarak bütün DDKO dosyaları birleştirilip sanık sayısı 92'ye çıktı. Bütün sanıklar bir seneden başlayarak 16 seneye varan farklı cezalar aldılar. Bu arada ben de 12 sene ağır hapis ve 5 sene de Bolu'da mecburi ikamet cezası aldım. Nihayet 1974 affıyla hepimiz salıverildik.

Af Sonrası, 12 Eylül Darbesi ve Olgular

Afla salıverildikten sonra, hapsedeyken başlayan hizipleşmeler dışarıda daha da fazla çoğalan guruplaşmalardan ötürü bağımsız kalmayı tercih ettim. Şüphesiz ki bu tercihim, olup bitenlere karşı duyarsız kalmak anlamına gelmiyor. Genel ve yerel seçimlerde daima demokrat adaylara destek verdim ve tüm ilerici hareketleri desteklemeye çalıştım.

12 Eylül 1980 askeri darbesi özellikle sol görüşlü ve Kürt yurtseverleri üzerine bir karabulut gibi çöktü. Bu sırada ben de arananlar listesinde idim. Bu nedenle yurt dışına kaçıp Suriye'ye iltica ettim. Burada akrabalarımın yanında kaldım. İlk 6 aydan sonra Suriye devleti, mülteci olarak 4 ayda bir yenilenmek üzere bana serbest dolaşma belgesi verdi. Bu durum Haziran 1991'e kadar devam etti.

Suriye'de iken başımdan geçen bir olayı, fayda mülhaza edecek diye sizinle paylaşmak istiyorum. Suriye'de Resulayn'da kalyordum. Rahmetle yad etmek istediğim SKDP kurucusu ve ilk yöneticilerinden biri olan Hemze Nevêran, her gün yanıma gelirdi ve beni yalnız bırakmıyordu. Zamanımın çoğunu onunla beraber geçirir ve hemen hemen her gün mutlaka şehir dışına çıkıp bir iki saat yürüyüş yapardık. Rahmetli Hemze, Osman Sabri başkanlığında Efrin'li Hemreş ile beraber yöneticilik yapmışlardı.

Bir gün mutad gezilerimizden birinde Hemze bana dönerek:

"Nusret kardeş! Elçiye zaval olmaz, eğer izin verirsen sana iletmek mecburiyetinde olduğum bir durumu söylemek istiyorum. Bunun aramızda bir sır olarak kalmasını istiyorum. Sana güvenerek konuşuyorum. Bu durum duyulursa benim için kötü olur. Lütfen beni koru ve bu sır aramızda kalsın."

Ben de "buyurun serbest konuşun, ne de olsa siz bir elçisiniz" dedim. Rahmetli benim kararlı sözlerime emin oldu ki konuşmaya başladı.

"Şu anda Türkiye'den Suriye'ye iltica edenler olduğu gibi, Irak'tan da Suriye'ye iltica edenler var. Irak'tan Suriye'ye iltica eden 6 Arap ve 2 tane de Kürt partisi vardır. Suriye Reisicumhuru Hafız Esad bu 8 muhalif Arap ve Kürt partilerini bir araya getirerek müştereken Irak'ta bir silahlı kalkışma eylemini kararlaştırmıştır. Irak'ta yapılacak silahlı kalkışmanın bütün maddi ve lojistik desteğini Suriye sağlayacaktır. Bunu Irak-Suriye hududunda sağlamak mümkün değildir. İkmallerin Türkiye üzerinden yapılması gerekir. Senin aile çevren hem Türkiye'de hem de Suriye'de çok geniş olduğu için, bu işi senin becerebileceğin düşünülmüş ve bunun için bu teklifi sana yapmayı uygun bulmuşlar.

Bu teklifi kabul edersen Suriye devleti sana birçok imkan tanıyacaktır: Evvela sana özel plakalı bir Mercedes taksi verecektir, istediğin silahı serbest olarak taşıyabilirsin ve yanına istediğin kadar adam alabilirsin. Emrine bavullar dolusu dolar verilecektir. Türkiye'den gelecek siyasi mülteci-

lerin ilticalarının kabulü senin onayına bağlı olacaktır. Sana verilecek bir belge ile istediğin ihtiyaç duyduğun an ve yerde en yakın askeri birliğe başvurduğunda senin her talebin emir kabul edilerek yerine getirilecektir. Bütün bunlardan başka, senin ticaret için Türkiye'den getireceğin her şey (mesela uyuşturucu gibi), değerli emtiayı huduttan geçirildikten sonra askeri arabalar taşıyarak Suriye ve Lübnan'da istediğin yere ulaştırılacak ve istediğin yere sevk edebileceksin.

Ben de: "Peki! Ya buna karşılık ben ne yapacağım" dedim. Hemze cevaben bana dedi ki: "Sen Suriye Devleti'nin verdiği silah ve mühimmatı Türkiye üzerinden Irak'a sağlam olarak ulaştırarak verilmek istenen yere teslim edeceksin."

Ben Hemze'ye dönerek "size bir soru sormak istiyorum: "Şayet bir gün Suriye Devleti'nin Kürtlerle ilgili politikaları değişirse benim yerim neresidir?"

O da cevaben: "Sen artık Suriye'nin adamı olursun" dedi. Ben de "öyle ise bu teklifi kabul edemem" deyip ret ettim. Bunun üzerine Hemze alımdan öperek memnuniyet ve takdirlerini belirtti.

Böylece ret cevabım daha fazla Suriye'de kalma şansımı ortadan kaldırdı. Bana 4 ayda bir yenilenmek üzere verilen siyasi mülteci vesikam, müddeti bitince yenilenmedi ve elimden alındı.

Bu gelişmelerden sonra Avrupa'ya gitmeye karar verdim. Ancak Avrupa'ya gitmeden önce çocuklarımı görmek için Türkiye'ye geldim.

Durum değerlendirmesinden sonra fikir değiştirip teslim odum. 45 gün soruşturmada kaldım ve mahkeme beni serbest bıraktı. Takriben 6 ay sonra tekrar aranmaya başladım ve bundan dolayı 2 sene de yurt içinde firar kaldım. Yakalanınca 45 günlük soruşturmadan sonra mahkeme yine gayri mevkuf olarak beni serbest bıraktı.

12 Eylül askeri harekâtıyla beraber Kılınçaslan ailesinden 15 yaşını bitiren herkes, ama herkes değişik tarihlerde gözaltına alınıp işkencelerden geçirildi. Yaşı 90 yılın üstünde olan babam İsmail Ağa da gözaltına alınarak o da bundan nasibini aldı. Ailemden beş kişi Mehmet Kılınçaslan, Şeyhmus Kılınçaslan, Mehmet Şerif Kılınçaslan, İbrahim Kılınçaslan, Mehmet Kılınçaslan (keleş) tevkif edilerek yıllarca hapis yatıp ağır cezalar aldılar. Kardeşim Hamit Kılınçaslan yurt dışına kaçmak zorunda kaldı ve böylece hapis ve işkencelerden kurtulabildi.

Burada konumuzun dışında bazı olaylara değinmem sizleri sıkımsız olabilir, ancak bu tür olayların ulusal ve toplumsal boyutunun da olduğuna inanıyorum. Yine 1990'da PKK'liler ortada hiçbir gerekçe olmadan bir köyümüzü basıp ailemden 4 kişiyi otomatik silahlarla vurdular. Biri ağır yaralı olarak kurtulurken diğer üç kişi olay yerinde öldü. PKK şu ana kadar bu katliama bir gerekçe göstermemiştir.

Böylece bir taraftan devletin baskısı ve diğer taraftan da PKK'nin baskısı ve imha etme tehditleri aileme yöneldi. Bu durumda bize yönelen baskı ve

tehditlere karşı ya boyun eğecektik ya da karşı koyacaktık. Bu şartlarda ben ve kardeşim Hamit Kılınçaslan karşı çıkmamıza rağmen, ailemden birkaç kişi kendilerini koruyabilmek için korucu oldular. Bu insanların yaşaması için başka da alternatifleri yoktu. Ben kuruculuğu kabul etmedim ve bundan dolayı da sürekli jandarma, siyasi polis ve jitem tarafından tehdit ediliyordum. Bu tehditlere rağmen onurumla yaşamayı tercih ettim. Diğer yandan da aydın ve yurtsever kesimden haklı olarak serzenişlerim vardır, aileme yönelik yapılan bu katliama karşı hiçbir tepki verilmedi.

Daha sonraki dönemde Hak-Par kurulunca orada yer aldım. Yaptığım değerlendirme sonucu bir bütünlük oluşturamayacağımızı düşündüğüm için, oradan ayrıldım ve Hür Kürtler Gurubu'nun parti kurma çalışmalarına katıldım. Şu an Katılımcı Demokrasi Partisi'nin kurucuları arasında yer almaktayım ve parti meclisi üyesiyim. Halkıma faydalı olabilirsem bu benim için en büyük mutluluk olacaktır.

05.03.2007

RÊXISTINÊN KURD Û PSÎKOLOJÎYA (BÊ)STATU BÛYÎNÊ

Remezan PERTEW

Di dîroka mirovahîyê de tu pêşketin û îcad nîne ku piştî demekê neketibe, demode nebûbe û her wiha nehatibe guherandin. Lêbelê ligel jîyana niştecihbûnîyê vir ve wek rastîyeke sîyasî û îctimaî îcada pergala dewletê, wek awayê rêxistinekê, heta roja me bi heman esasan ve xwe domandîye. Dîyar e, ev yek pêwistîyek bû ji bo avakirina şaristanîyan, ji bo berhevkirina berhemên çandî, ji bo berdewamiya hilberîniya bi rêkûpêk, ji bo pêkanîna asayîşa civakî û parastina ewlekarîya ferdan, ji bo parastina sînoran, ji bo tehekûma li ser çîn û civakên din û hwd. Di dîroka nivîskî ya mirovahîyê de em rastî dewletên curbicur têne. Li pêvajoya jîyana civakî ya heta niha de mezintirîn rêxistin dewlet e. Dema ku em li dîrokê dinihêrin, em dibînin ku armanca bingehîn a neteweyan dewletbûn e, her wiha, armanca bingehîn a netewe-

yên xwedîdewlet jî parastin û berfirêkirina wê ye. Yanî dewlet wasiteya xwe birêxistinîkirina neteweyan e, ji bo neteweyekê, rêxistinîya di şiklê asta herî bilind de ye. Îro em dibînin ku modela rêxistinbûna dewletan, çî dibe bila be, ew li ser zemîna hindêk esasan ava dibin; **sînor û cografyayeke nîşankirî, serok û meclîsa neteweyî, yasa û qaîdeyên mişterek, tebeqayên rêvebir, erkanê eskerî û mulkî, supayê millî, sistema dadmendî û perwerdeyîyê, sazûmana iqtisadî û bacwergirtinê, damû-dezgeyên resmî, pare, ala û remz û sirûda neteweyî û hwd.** Gelek caran ev şert jixweber çênabin, berevacîya wê, têne çêkirin. Yanî, ligel pêşqebûla îradeyeke giştî û bi destê pêşewa û kadirên neteweyî û bi hewldan û têkoşîna gel û bi hemahengîya konjuktura cîhanê ava dibe. Di merhaleyên pêkanîna dewletê de, bivê-

nevê, hin peymanên nihênî û eşkere hene. Ev peymanên civakî modela dewletê jî dîyar dikin û rengê xwe didin wesfa wê. Ji ber ku li cîhanê kêma dewlet homojen in, di encamê de li ser zerara neteweyên din deshilatîya neteweyekê pêktê. Yanî, yê ku rengê dewletê dîyar dike neteweya serdest e. Bi taybetî peymana civakî jî peymana neteweya serdest e, li gor berjewendîyên vê neteweyê şikil digre. Peymana civakî ya nihênî, parastin û berde-wankirina sûd û berjewendîyên neteweya serdest e li ser eqalîyet û neteweyên dî. Peymana eşkere jî li ser zemîna mafên gelemperî, qaşo, îradeyê hevpar a hemwelatîyan e. Jixwe, pîvanên qanûnî (legal) û derveyî qanûnî (îlegal) jî li ser zemîna vê peymana civakî û li gor hêza deshilatbûnê dîyar dibe.

Di manaya xwe ya rastîn de qada sîvîl qada beşên bindest e, destkevînek li ser zemîna meşrû ye. Herçendî bêjeya *civaka sîvîl* ji dema Arîsto vir ve wekî tégelîek hatibe karanîn jî, ji sed-sala dozdehan şûn ve pêşketinên li nav civakên Ewropî li ser tekamula fama civaka sîvîl destnîşanker bûye. Di dîroka cîhanê de pêşketina bîrewerîya civaka sîvîl bi avabûna bajaran ve têkildar e, jixwe, bêjeya sîvîl û bajarî bi hevûdu re eleqedar in. **Civilization** (şarîstanî) çawa ku ji **civil** (şar, bajar) têt, her wiha, di kurdî de jî bêjeya **şarîstanî** ji **şar** tete, ereb jî bêjeya **medenîyetê** ji **medîne** ve zêde kirine. Wekî pêwîstîyekê derketina ramana civaka sîvîl pahra pitir rastîya xwe ji jîyana civakî û sîyasî ya Ewropayê digire. Lewra kişîfîkirin û

mêtingehkirina parzemînên nû, ji hilberîna destan derbasbûna hilberîna sînaîyê, avabûna bazara serbest, aborîya pêyase û gerandina mal û pare, berfirehbûn û têkelbûna pêwendîyên hilberînîyê û hwd. digel xwe buhran û guherînên mezin ên ji nişke va anîbûn. Nemaze derketina burjuwazî û ligel şoreşa sînaî guherînên di pêwendîyên wasitayên hilberînîyê de mora xwe li vê heyamê daye. Her wiha, di vê pêvajoyê de koçberîya li ser hev ya ber bi Amerîkaya Bakûr ve di demeke nêzik de dê bandora xwe bidana ser parzemîna Ewropayê. Lewre tunebûna kûrahîyêke dîrokî ya hevpar û tunebûna muhafezekarîya neteweyî û rastîya cografyayêke nû û berfireh vê yekê amade dikir. **Danezana Serxwebûnê** ya sala 1776 ji layê 13 kolonîyan ve, ku li ser bîngeha komarparêzîyê bû, Ewropa şaşmayî hişt, ku ev yek ji bo wan waqîyayêke biyanî bû. Lewre çavkanîya hêza xwe ji dîrokeke qedîm a hevpar, yaxut, ji mala xanedaneke rêvebir, an ji xwe-dayekî asîmanan nedigirt. Lêbelê îradeyêke giştî û berxwedaneke bêem-sal hebû li dijî welatmaderê xwe. Sêzdeh sal şûn de li zikê Ewropa şoreşa Fransayê pêkhat û hemûyê van serûbinbûn û guherînan ligel xwe civakên Ewropî yên din jî guherandin. Hingê **fabrîqeya dewletçêkirinê** îcad bû û hinan ne tede, heçî civakên ku li ser cografyayekê xwedî zîmanekî cuda bûn, ew bûn xwedîyê dewleteke neteweyî û mecbûr man ku zîmanekî hevpar ê neteweyî çêkin, supayên netewî saz bikin, wekî îradeya sîyasî ya gel meclîsên millî ava bikin, qanûna

xwe ya esasî amade bikin, fama hevvelatîbûnê bicih bikin û hwd. Dû re, ji Ewropayê jî teşmîlî tevahî cîhanê bû; mîna kaxiza qarbonê her yekê ji yeke dî wergirt. Di encama vê pêvajoyê de civakên Ewropî wek dîrokî ji civaka girtî/eskerî ber bi civaka vekirî/sivîl ve xwe veguhezandin û civakên sivîl ên niha pêk hatin. Piştî şerê yekem ê cîhanê li seranserî cîhanê, bi taybetî jî, li Rojhilata Navîn bi awayekî yekser sînor û desthilatî guherîn û ligel avabûna **Cemîyetî Eqwam û Yekitiya Sovyetan** ev dîyarde hatin tescîlkirin û bûn xwedî statuyên meşrû. Li dû Şerê Duwemî ê Cîhanî jî, dîsa ev statu ligel *Peymana Yaltayê* bi hinek guherînan xwe li ser cîhaneke du qutbî ji nû ve saz kir. Di layekî de **NATO** û di layekî de jî **Pakta VARŞOVA**, bûn du temsîlkarên vê statuya nû. Hin ji kolonî û neteweyên bindest ên vê statukoyê li gorî konjuktura cîhanî û li gorî berjewendîya xwedî statukoparêzan bûn xwedî dewlet. Yanî, di rastîyê de ev statuko tu car ne statîk bû, her tim di nava guherîna de bû. Piştî hilweşandina Yekitiya Sovyetan terazûya cîhanê xwar hû û ev demeke dirêj e ku ev statuko li ser lingekê dikule.

Gelo di vê xirecir û hengameya cîhanê de rewşa neteweya kurd çawa û çî hû?

Hinek bi derengî be jî bi wasitayê ramanger û nivîsarên Osmanî, ku hin ji wan wekî Jontirk (ciwan tirk) têne binavkirin, vê famê sîrayetî me jî kir. Di destpêka sedsala bîstem de împaratorîya Osmanî ketibû nav buhraneke wisa ku nikaribû serê xwe rake da li

dora xwe binihêre. Sînorên împaratorîyê sal bi sal meh bi meh her diçû parçe dibû. Neteweyên bindest ên Osmanî têdikoşîyan da ku serxwebûn û maf û azadîya xwe bi destxin. Aloziya li herêma Balkanan û tevgera ermenan tesîra xwe da li ser bîrewerên kurd jî. Heta wê demê ew kurdên ku wekî Osmanîparêz hereket dikirin hêdî-hêdî ew jî hatin ser xeta kurdperwerîyê. Hetanî Meşrûtiyeta Duwem giregir û nivîskar û xwendekarên kurd pitir di nav cemîyetên Osmanî de bûn û armanc û daxwazên wan li ser ademî-merkezîbûn û çêkirina hin islahatan li Kurdistanê bû. Alayîyên Hemîdiye, mektebên eşîretên kurd li Îstanbulê, hemûyê van tiştan vê yekê bihêztir dikir. Dewra îstîbdada Ebdulhemîd ku hemû ramanger û nivîskarên dijraber nef û neyîstan kiribûn ji bo derveyî welêt. Kurdan jî ji vê zordariyê pahlra xwe girt. Piştî ji nû ve îlana meşrûtiyê û vegeerîna jontirkan ji Ewropayê, di nav tirkên de jî bîrewerîya netewî bihêz kiribû. Rêxistinên alîgirên Osmanîparêz diguherîn, dibûn wekî rêxistinên tirkperwer tevdiğerîyan. Bo nimûne, tê zanîn ku Îttîhad we Teraqî ji rêxistina Îttîhad we Osmanî pêkhatîye ku sê damezrînerên wê bi xwe kurd in: Evdila Cewdet, Îshaq Sukûtî û Mihemed Elî Efendî. Lêbelê heman Îttîhad we Teraqî di dawîyê de bû rêxistina Tûranîyan. Piştî îlana meşrûtiyê bîrewerên kurd jî vegeerîyan û dîsa dest bi xebata rêxistinbûnê kirin. Lêbele îcar ne wekî rêxistinên Osmanî, wekî rêxistinên ji bo doza maf û azadîyên kurdîtiyê tevgerîyan.

Xebata Bedîrxanîyan û rojnameya Kurdistan, mala Babanan, mala Şêxê Nehrîyan, mala Cibrîyan, mala Cemîlpaşazadeyan, mala Berzanîyan, Berzenciyan, Şîkakîyan û hwd. Hingê bajarê Îstanbûlê ku paytexta împaratoriyê bû, ji bo bîrewer û munewerên kurdan jî cihê navendî bû. Di wê pêvajoyê de gelek cunbuş û civînên kurdan jî li dar diketin. Em baş dizanin ku Cemîyeta Tealîya Kurdistan (KTC) hingê li tevahi bajarên Kurdistanê birêxistin bibû û fealîyetên xwe hem li qada legal û hem jî li qada îlegal dimeşand. Herçendî gelek rêxistinên kurdan hatibûn damezrandin jî, wekî fama rêxistineke sîvil û siyasî, hêjayî gotinê ye ku mirov hinek behsa Cemîyeta Teawûn û Teraqîya Kurd (KTTC) bike. Gelek damezrînerên Cemîyeta Tealîya Kurdistan, di heman demê de tevî avakirina KKTCyê jî bibûn. Dema em li beyannameya KTTC dinihêrin, bi rastî jî hin xalên wisa balkêş hene ku mirov dikare bo roja me jî karbîne. Cemiyet bi awayekî fermî piştgirî dida meşrûtiyetê û ji bo ku fama meşrûtiyetê li Kurdistanê belav bibe, hin xebatan jî kirîye. Her wiha cemiyet li gelek bajarên Kurdistanê şaxên xwe jî vekiribû. Herçend temena cemiyetê pir zêde neçû jî, lê ew bi nasnameya kurd di warê rêxistinbûna civakî ya kurdî de gelek xizmetên bêemsal û girîng kirîye. Birastî em ji wê demê hetanî niha dikarin behsa gelek rêxistinên siyasî û civakî yên kurdan bikin. Li gor lêkolînekê* li Kurdistana Bakûr nêzîkî

50, li Başûr nêzîkî 25, li Başûrê Rojava nêzîkî 15, li Rojhelat nêzîkî 10 rêxistinên siyasî-sîvil ên kurdan ava bûne û xebatên legal an îlegal meşandine. Ez bawer im ku ev hejmar divê hê zêdetir be jî.

Dema ku ji bo her neteweyê fabriqeya dewletçêkirinê dişixulî, diyar e, gava ku dor hate ser kurdan arize da û di ser wan re derbas bû. Lêbelê çi dema ku em li şertên dewletbûnê dinihêrin, ji gelek layî ve kurd hêjayî vê statuyê bûne. Ji lewre xwedî cografyayeke diyar, xwedî ziman û kultureke cuda ne, ala û remzên wan ên neteweyî û dîrokî hene, her wiha, çi wext firsend bi destê wan ketibe îradeya xwe jî nîşan dane, herçendî maweyeke kurt be jî, li dîroka me ya nêzîk de piştî şerê yekemîn ê cihanî ezmûna Melîkatiya Kurdistanê ji layê Şêx Mehmûdê Hefîd ve li Silêmanî û piştî şerê duwemîn ê cihanî ezmûna Komara Kurdistan ji layê Qazî Mihemed li Mehabadê û her wiha Otonomîya Kurdistana Başûr a 1970 ji layê Mela Mistefa Berzanî û tevgerên li Kurdistana Bakûr ku gelek pêşewa û kadirên wan hebûn, bi ser neketin. Lêbelê her yekî li dîroka kurdan cihê xwe yê zêrîn ji zû de ye girtiye.

Li pergala dewletê de têkoşîna beşên bindest bi çavekî baş nayêt dîtin û gelek caran ev yek derveyî qanûnî tene qebûlkin. Êsta nuqtaya herî girîng ji vir dest pê dike û bi girêdayî rewşa têkoşinê ve sînorên qanûnî û derveyî qanûnî berfireh dike an diguherîne. Eger îro li cihanê fikr û ramanên demokratîk û wekhevîtiyê li

* Rafet BALLI, *Kiirt Dosyasi*- 1991.

rewacê ne, ev di saya têkoşîn û xebatên mirovahîyê yên di vî warî de ne. Beşên bindest li pêvajoya têkoşîna xwe ya ji bo destxistina mafan hin wasite û mekanîzmayan kartînin. Li gorî mîsyon û vîzyonên xwe, yan di şiklê partiyên sîyasî yan jî di forma komên pestê (pressure groups) de birêxistin dibin.

Partiyên sîyasî, te divê legal an îlegal bin, ew xwedî bernameyeke giştî ya sîyasî, îqtisadî û îctimaî ne, ku hedefa wan desthilatdarî ye. Yanî, projeyên wan ên guhartin û veguhartinê hene. Di nav xwe de xwedî hîyerarşî û sazûmaneke bi navkirî ne û xwedî organên rêvebirîyê ne. Her wiha, li gorî rêznameyên xwe endaman qeyd dikin û ji serî ta binî komîteyên xebatê ava dikin. Partiyên sîyasî di nav gelek tevgeran de ne ji bo ku piştgirîya raya giştî bigrin da ku çerxa îqtidarê bi dest biêxin. Ji bo van xebatan ew kadroyên xwe perwerde dikin û komîteyên xwe yên rêvebirîyê ava dikin. Ji bo yên ku fealîyetên legal bimeşînin hilbijartin çalakîyên wan ên sereke ne û ji bo vê yekê civîn, kampanya, xwepêşandan, mitîng, konferans û kongreyan lidar dixin. Ji bo guherîna desthilatîyê girîngtirîn rêxistin partiyên sîyasî ne. Rêxistinên wekî Azadî, Xoybûn, PDK yên li çar parçeyan, YNK, PKK, PSK, HADEP, DBP, DKP, HAKPAR, DTP, KADEP û hwd. em dikarin di vê kategorîyê de rêz bikin.

Komên pestê, ev cure rêxistin in ku hedefa wan a bingehîn fişara li ser desthilatîyê ye, yanî komên pestê hedefa xwe ya desthilatbûnê nîne. Belam di guherîn û biryardayîna li ser

polîtîkayên desthilatîyê de roleke wan ê berbiçav heye. Pêwîst e li vir em komên berjewendîyê (interest groups) jî dikarin têxin nav vê kategorîyê, lêbelê, mijara me ne ev cûre sazî ne. Yanî, em komên berjewendîyê naxin nav komên pestê an rêxistinên civakî yên sîvîl. Ji lewre ku ew komên teng û piçûk in, berê wan ne ber bi raya giştî ve ye. Bo numûne, îro li DYA ew wekî 'hêza nihênî' têne binavkirin. Her cure komele, sendîqa, weqf, yekîti, qulûb, platform, însiyatîf, rêxistinên jinan, ên ciwanan, kooperatîf, weşangerî û her cûre rêxistinên girseyî yên demokratîk û hwd. her yek ji wan komên pestê ne.

Di pêvajoya pêşketina fama demokrasîya cihanî de guherîn bi carekî de bi awayeke yekser pêk nayên. Berevacîya wê, gav bi gav merhale bi merhale pêş ve diçin. Êsta rola komên pestê li vir destnîşanker e. Lewre di pêkanîna birûbawerîya raya giştî de bandoreke mezin ji layên wan ve tete. Rastîyeke dîrokî ye ku gelek caran yê ku li civakê pêşewatîyê kirîye di guherîn û raperînên mezin de pitir ji partiyên sîyasî komên pestê ne. Wek rakirina koletîyê, bidestxistna mafê dengdanê, pêşketina mafê jinan û hwd. Komên pestê çalakîyên wekî konferans, semîner, sempozyûm, civînên perwerdeyî, protesto, weşanên demî yan nedemî, her cûre kampanya, berhevkirina îmzeyan, çalakîyên bêtaetîya sîvîl û hwd. li dar dixin. Cemîyeta Tealîya Kurdistan, Cemîyeta Teawûn û Teraqîya Kurdistan, Cemîyeta Neşra Mearîfa Kurd, Hêvî, DDKO, DDKD, Ask-Der, Komkar, Kom-

Kurd û hwd. em dikarin di vê kategorîyê de rêz bikin.

Herçendî li ser tarîfa komên pestê hin nakokî hebin jî, lê di wateya giştî de çend pêşqebûlên esasî hene. Li serê pêşî divê mirov wisa dîyar bike ku bêguman sedemên hebûna van cûre rêxistinên pêktêt ji kêşe û arîşeyan. Yanî, li ku derê derd û muşkilê û nerehetî hebin ew li wir ava dibin. Komên pestê yan wekî arîkarek an jî wekî aktoreke bingehîn a xwedî îddîayê hêza çareserkirinê ye. Bi gotineke dî, ew meseleyên ku sazîyên dewletê netiwanin çareser bikin an jî naxwazin çareser bikin, komên pestê bo çareserkirinê lê zor didin. Armanc û bernameya wan çî dibe bila be, hemû li ser bingeha lêgerîna bidestxistina mafan xwe damezrandine. Ew li mafan digerin. Bo tarîfeke hevpar mirov dikare hin pîvanan rêz bike ku herçî rêxistinîya komên pestê ye, ew jî alîyê hevvelatîyên rêxistinbûyî ve jî bo çareserkirina kêşeyêke civakî ya derûdorê û jî bo pêşdebirina bîrewerîya demokrasîyê, jî bo geşkirina bêşdarbûnîya civakî, jî bo berfirehkirina qada sîvîl a civakî hatine damezrandin. Lewre hebûna qadeke sîvîl yek jî şanîdara demokratîkbûna civakê ye, ku jî derveyî tehekûma desthilatîya dewletê be û her wiha, jî layê dewletê ve bêtepejirandin û parastin, ku mirov an komexwedîyê wan îmkanan bin, ku bi hêsanî bikaribin azadî û mafên xwe karbinin. Li gori armanc, babet û rêbazên xwe cûrbicûr komik hene. Rêxistinên parastina azadî û mafên mirovan, neteweyên bindest, kêmetewe, karker, xwendevan, jin,

ciwan, zarok, gay, hevcins, odayên pîşekarîyê, komeleyên hemşehrîyê, parastina xweza û sirûştê, dijraberîya çekdarîbûnê û rawestandina şerrî û hwd. Her çî armancên wan ên taybetî dibe bila be, hemû komik jî bo jîyaneke rêxistinîkirî, civakeke eşkere yê vekirî û berjewendîya raya giştî xizmetê bikin. Ji ber vê yekê, zemîna ku li ser in û çavkanîya ku jê perwerde dibin, lazim e alîgirê mexdûran bin û dijraberî statuya heyî bin. Bi tevahî hewl bidin ku li gorî vîzyona xwe mîsyonên xwe pêk bînin.

Li Kurdîstana Bakûr, nemaze piştî bûyera Dêrsimê (1938) heta sala 1960 heyameke tarî û bêdeng derbas bû. Ligel vegera Berzanîyê nemir jî Yekîtiya Sovyetan bo welêt, di heman gavê de tesîra xwe da li ser Bakûr jî û her wiha, bi pêkhatina *tewqîfîkirina 49 an* ve tevgera kurdên Bakûr kete nav liv û qonaxêke nû. Jê şûn ve kurd ekserî cihê xwe li nav tevgerên opozîsyonên tirkî de girtin. TÎP (Partîya Karkerên Tirkîyê) li vê qonaxê xwedî roleke girîng bû. Avabûna PDKT (Partîya Demokrat a Kurdîstana Tirkîye-1965) û tevgera xwendekarên kurd xeta neteweperwerîyê li navendekê kom kir û mora xwe li vê heyamê da. Kurd li navbera salên 1960-80 an gelek rêxistinên sîvîl û sîyasî ava kirin. Ji bo kurdan ev heyam di warê tecrubeya rêxistinbûna sîvîl û sîyasî ve gelek dewlemend û girîng e. Piştî dîktaya 12ê îlonê (1980) dirûşma dewletê "civakek bêrêxistinî" bû. Hetanî salên nodî dewletê bi çavekî baş li wan mîze nedikir, bo van rêxistinên gelek astengî û zehmetîyan

derdixist pêş. Lêbelê, ev salên dawîn, dewlet hem bi xwe rêxistinînan ava dîke û hem jî ev cûre rêxistinînan teşwîq dîke. Her wiha, îro Kurdîstana Bakûr ji bo rêxistinên civakî yê sîvîl buhişt e. Yek ji pisporên navdar li ser rêxistinên civakî yê sîvîl Michael Edwards dibêje, "Dewletên serdest ji bo berdewamiya desthilatiya xwe ya li ser neteweyên bindest, îro rêyeke nû kifş kirine ku, ew jî rêxistinên civakî yê sîvîl in. Ji bo pûçkirina naveroka mafên netewî/kêmetewî û li dewsa wan pêşxistina azadî û mafên ferdî yê nedirust, vê rêbazê kartînin". Îro li Kurdîstana Bakûr, mixabin, ev tesbît pitir bi cih dibe. Nemaze li beşa Bakûr ev deh panzdeh salên dawîn wisa dide xuyakirin ku, wek şiklî, her cûre rêxistin heye, belam wek naverok, mixabin, ewên ku bêhna netewî ji wan tête, gelek kêmtir in. Her wiha, îro li Bakûr dewlet bi riya van rêxistinînan hebûna xwe bi cih dîke û cihê xwe her diçe têkûztir dîke. Dirûşma wê ya îro jî "rêxistina kurd lê bêyî fameke netewayî" ye. Dezenfôrasyonê ku bi rê ve diçe li Kurdîstana Bakûr, wek ku "dewletbûn/dewletxwazî tişteki paşverû be, kirêt be û mezintirîn sedemê şer û xerabîyê be" mixabin vê yekê mejîyê gelek bîrewer û aktivîstên kurdan tevlihev kirîye. Îro, nemaze li Bakûr, pêvajoya entegrasyonê bi destê gelek rêxistinên sîvîl ên kurd ve tête meşandin. Yanî, dewlet mîsyona xwe ya asîmîlasyonê îro dewrî van rêxistinînan kirîye. Lêbelê şert û mercên niha ji her demê pitir dest didin ji bo rêxistinên civakî yê sîvîl ên li ser xeta neteweyîyê. Lewre faktorên sîyasî û civakî yê herêmê

musait in ji bo peydabûna guherîneke bingehîn di ahenga hêzên civakî û binyada civakî de, ku ew guherîn ligel xwe famek û meşrûiyeteke nû binin da ku alternatîf be li dewsa fama meşrûiyeta niha ya bicihbûyî. Îro li Kurdistanê peymaneke civakî ya wisa nîne ku hevvelatîyên herêmê û dewletên serdest li ser xetekê li hev binin. Berevacîya vê yekê, her ku diçe hesta aîdbûna ligel desthilatiya dewletê lawaztir dibe. Bûyerên Qamişlo (2004) ku li Kurdîstana Başûrê Rojava pêkhatin û par li Kurdîstana Başûr tevgera Komîteya Referanduma Kurdistanê (2005) ku bi milyonan deng wergirt, da ku kurd çarenûsa xwe ew bi xwe tayîn bikin. Ev bûyer di manaya tevgera rêxistinbûna civakîya sîvîl de zor balkêş bû. Encamên vê referandûmê tesîra xwe hem li nava welêt û hem jî li qada navneteweyî nîşan da, ku kurd xwedî potansîyeleke çawa ne. Li nava welêt fişarê da li ser desthilatiya her du hukûmetan ku ew ji ser xeta sîyaseta Kurdistanî veneqetin, her wiha, li derve jî nîşan da ku kurd xwedî wê înisîyatîfê ne ku dişên qedera xwe tayîn bikin. Şert û mercên serê sedsala bîstan û niha gelek dişibin hev, dîsa li herêma me serûbinbûneke mezin çêdibe. Çawa ku ew pêvajoya serê sedsalê hetanî cenga cîhanê ya duwemîn ajot, niha jî, ev pêvajoya diyar e ku dê sih-çil sal berdewam bibe. Her kurdekî neteweperwer an endamêkî partiyên sîyasî, yaxut aktivîstên rêxistinên civakî yê sîvîl divê bifikire ku, gelo çima rêxistinên wekî KTC an KTTTC bi heman navî ji nû ve neyêtin damezrandin? Gelo li Kurdistanê ihtî-

mal heye ku rêxistinên civakî yên sîvîl bêyî daxwazên sîyasî tevbigerin û bi vî awayî xizmet bikin bo milletê xwe? Eger wisa be dê çi ferqa wan ji rêxistinên sîvîl yên derveyî wan hebe. Federalîya Kurdistana Başûr a niha, bi avakirina sazîyên xwe yên fermî û bi dam û dezgeyên xwe yên civakî gelek bandora erênî pêk înaye li ser fam û qewareya rêxistinên civakî yên sîvîl û sîyasî yên kurdan de. Li nav civaka kurd ji hev veqetandina çalakîyên partîyên sîyasî û komên pestê bêmane ye, her wiha, ne pêwîst e jî. Lewre her yek xwedî fonksîyoneke cuda ye. Ez bawer im çareserî girêdayî yekkirina hêzên partîyên sîyasî û komên pestê ye. Her du jî pêwîst e, bo hevûdu ne asteng bin, yanî ew ne reqîbên hev in.

Wekî encam em dikarin wisa bibêjin ku, neteweya kurd ji serê sedsala bîstem vir ve û piştî du şerên cîhanî nebû xwedî çi statuyekê, yanî dewletek kurd derneket qada cîhanê. Ev yek di mejîyê hevpar ê neteweya kurd de bû sedemê qederperistîyê û acizîya hînbûyî. Kurd tûşî êş û travmayê (derba ruhî; tevlihevîya derûnî) neteweyî yê bêhejmar bûn. Yanî kurd wekî netewe bêstatubûn/dewletnebûyîna xwe tişteki tebîî qebûl kirin. Îro pêvajoya şerê sêyemîn a cîhanê dest pê kirîye û dîyar e, dê dûr û dirêj bidome. Eger di encama vê pêvajoyê de kurd dîsa bêdewlet/bêstatu bimînin, hezar mixabin, ku êdî dê nikaribin behsa tu refleksên neteweyî bikin. Ji ber vê yekê, divê tevahî partîyên sîyasî û rêxistinên komên pestê hêza xwe yek bikin da ku travmaya bêstatubûna kurdan bişkênin û ji nû ve

can bidin refleksên neteweyî. Bila ev heqîqeta dîrokî tu car neyê ji bîrkirin; li cîhanê nîne çi milletek ku heta tifaqa xwe pêk neînabe, nebûye xwedî çi statuyeke birûmet.

Sivil Toplum Nedir?

Sivil Toplum ve Demokrasi

(Konferens Yazıları no 1, 2003)

Prof. Dr. Murat Belge

Yayına hazırlayanlar: **Nurhan Yentürk ve Arzu Karamani**

Konumuz "sivil toplum", değil mi? Aslında sivil toplum kolay açıklanabilir bir şey değil; toplum gibi kocaman, karmaşık bir şeye, birçok perspektiften bakmak mümkün. Bir bardağa altından, üstünden, yanından bakmak mümkün olduğu gibi, topluma da birçok açıdan bakabilirsiniz. Bu da bunlardan biri. Toplumlara ille de "sivil toplumpolitik toplum" ayrımı içinde bakmak gerekir diye bir şey yok. Avrupa'da tarih içinde, topluma bir de bu gözle bakalım denmiş; daha çok da aydınlanma çağının koşulları içinde böyle bir bakış açısı gelişmiştir. Sivil toplum kavramını Rousseau'da bulabiliriz. Kelimenin kendisini de Hegel'de buluruz, daha sonra da Marx'ta. Sivil toplum yaklaşımının, Marx'ın toplumsal analizinde pek de merkezi bir yeri yoktur, ama o da Hegel'in yolundan giderek yer yer sivil toplumdan bahseder.

Bu şekilde bakınca, toplumu sivil toplum ve politik toplum diye ikiye ayırmış oluyoruz. Politik toplum denen şey de, devlet. O zaman lafi devam ettirmek üzere diyebiliriz ki sivil toplum dediğimiz şey, toplumda doğrudan doğruya devletin denetiminde olmayan bütün alanların bulunduğu yerdir. Ama bu çok yeterli bir tanım değil. Türkçe'de sivil toplum dediğimize, ille de bir karşıtlık olacaksa, sivil toplumun karşıtı politik toplum değil de, askeri toplum gibi geliyor insanlara; hele askeri yönetime alışık bir kültürde yaşadığımız için. Tabii hiçbir alakası yok. Burada sivil kelimesini, o anlamda sivilden çok yurttaşlar olarak almak lazım; yurttaşlar toplumu. Yani, devletin doğrudan müdahale etmediği alanlar ve durumlarda, yurttaşların işlerini kendi aralarındaki ilişkilerle yürüttükleri bir toplumsal alan olarak tanım-

layabiliriz. Şimdi dikkat ederseniz Marx için merkezi önemi yoktur dedim. Marx için sınıf kavramının çok merkezi bir önemi var. Marx ve Marksistler bir topluma baktıkları zaman önce "sınıflar nerede, hangi sınıflar var?" diye sorarlar. Burada pek bir sınıf yok. Bu başka bir açı. Yahut mesela milliyetçiler topluma baktıklarında, onlar da muhtemelen etnisite arayacaklardır; "bizimkiler nerede, azınlık var mı, ötekiler kim?" diye bakacaklardır. Bu konu doğrudan doğruya pek fazla onu da kapsamıyor. Toplumlara bakmanın pek çok çeşidi var. Bu, onların herhangi birine girmiyor. Eğer daha çok yurttaşlar ve devlet ilişkisini ön planda ele alıyorsa, yani herhangi bir zamanda, herhangi bir toplumda devlet-yurttaş ilişkisi nasıl bir ilişkidir diye ilgileniyorsak, o zaman bu yaklaşımda bize ufuklar açabilecek bir perspektif.

Bu kavram Türkiye'de ilk olarak 70'lerde kullanılır oldu. Kullanılmasında da, bizim Birikim'in bir etkisi vardı diye hatırlıyorum, Gramsci'yi, bu tür yaklaşımları anlatırken. Daha sonra 80'lerde askeri darbe sırasında, yine o asker-sivil karşıtlığı nedeniyle biraz daha sık kullanılır bir kavram oldu. Ama onun da gerisinde devlet-yurttaş gerilimi 12 Eylül'de askeri darbeye iyice ortaya çıktı; çeşitli insanlar "bizde sivil toplum yok, onun için böyle oluyor" gibi söylemler geliştirmeye başladılar. Hatırlıyorum, bunlar olurken, daha radikal solcu gruplar da çok sinirlenmişlerdi. Biz o sırada Yeni Gündem dergisini çıkarırdık. Onların da yurtdışında çıkan devrimci dergileri vardı; her derginin Yeni Gündem ve

sivil toplumculara küfretme köşesi diye bir köşesi olurdu. Fakat 12 Eylül'den sonra Türkiye'de bu sivil toplum konusu gittikçe daha çok insanın diline dolandı, bu şekilde devam etti, halen de böyle gidiyor. Hatta zaman zaman insanı sinirlendirecek bir boyuta bile ulaştığı, sivil toplumun her dere deva bir şey haline getirildiği de söylenebilir.

I. Sivil Toplum Etimolojisi

Kavramların, terimlerin birbirleriyle birtakım organik ilişkileri varsa, yahut birinin öbüründen doğmuş olması gibi genetik ilişkiler söz konusuysa, aynı köklerden getirmek faydalı bir şey. Çünkü o kavram insanın zihninde bir takım, bir aile halinde duruyor. Biz Türkçede birçok terimi, kavramı birtakım yabancı dillerden başka başka zamanlarda çevirip, adapte edip kullandığımız için, bu aileler tam olarak oluşmuyor. Şimdi "sivil toplum" diyoruz; İngilizcede civics diye bir kelime var. Nedir civics, ne diye çeviririz Türkçeye? Bu, bizim okullarda "yurt bilgisi" dediğimiz şeydir. İngilizce konuştuğumuz zaman civil ve civics arasındaki bağlantı belli; ama Türkçede bunu tam çıkaramıyoruz. Citizen da aynı kökten geliyor, biz buna ne diyeceğiz, "yurttaş" diyeceğiz. Burada hiç değilse "yurt bilgisi" ve "yurttaş" ile, iki tane "yurt"lu lakırdıyı tutturduk. İngilizcede ya da Batı dillerinde bütün bunlar cityden geliyor. Biz buna "kent" veya "şehir" diyeceğiz. Dolayısıyla "kent, yurt, sivil" diye, biri öbürünü çağrıştırmayan, bir anlamda

biri diğeri üretmeyen kavramlarla konuşmak durumunda kalıyoruz. Tabii buradan başka şeyler de üretmek mümkün; civics, "t"nin "v"ye dönüşmesi; civil kelimesini biraz uzatınca, karşınıza civilisation çıkıyor. Bu da o kökten türeme bir şey. Peki buna ne diyeceğiz; "uygarlık" diyeceğiz; ya da konuştuğumuz Türkçeye göre "medeniyet" diyeceğiz. Şimdi yine ötekilerle hiç alakası olmayan bir şey çıktı, aralarında etimolojik bir ortaklık yok. Bugünkü konumuz sivil toplum, orada gördüğümüz şeyler; ama Türkçede pek çok terminoloji meselesinde böyle bir sorunla karşılaşırız. Kavramlarıyla vs. uzun zamanda oluşmuş bir Batı dünyası var. Sen, bir tarihten sonra o dünyanın içine girmeye kalkıyorsun, bunu da büyük ölçüde tercüme ederek girmeye teşebbüs ediyorsun; 1890'da bir şey deniyor, 1910'da başka bir şey deniyor, arada Öz Türkçe gibi sorunlar da var, sonunda içinden çıkılmaz bir hale geliyor.

Cite kelimesi Latince; bu terimler Batı medeniyeti içinde zamanla oradan çıkmış. Mesela civilisation gibi bir kavram bayağı yenidir, tam bilemeyeceğim ama 17. veya 18. yüzyılda oluşturulmuş bir kavramdır. Mesela kullandığımız kelimelerden biri olan "ideoloji"yi, Fransız ansiklopedistler 18. yüzyılda idea lafından üretmişlerdir. Bazı modern şeyler görülmeye başlanıyor, ama onu anlatacak bir kelime yok. İşte o

zaman Batı Avrupa yeni bir kelime üretecekse, Yunan ve Roma'ya saygısından ötürü muhtemelen o dillerin kelimelerinden birşeyleri seçip yapı-

or. Daha önce olmayan yeni bir aleti, mesela telefonu icat ettiğimiz zaman bir isme ihtiyaç var, aynı, ideoloji için yeni bir kavrama ihtiyacımız olduğu gibi. Peki nereden bulacağız? İçinizde Yunanca veya Latince bilen ver mi? Genellikle bildiğimizi sandığımızdan daha çok biliriz bu dilleri. Çünkü birçok lakırdıyı söylerken farkında olmadan Yunanca veya Latince konuşuruz. Mesela telefon; "tele" Yunanca uzak, "fön" da ses demek. Yunanca şarkıda adam "kardiyamu" gibi duygusal laflar söyler, bu "kalbim" demektir; biz de "kardiolog"a gittiğimiz zaman, ya da "kardiografi" çektiğimizde Yunanca "kalp" demiş oluruz, ama bilmeyiz Yunanca olduğunu. Peki Yunanca'da "kent" nedir? İstanbul'un "bul"u nereden geliyor? İstanbul "Konstantinopolis'ten bozma değil, "İstinpoli"den geliyor; to the city ya da in the city, yani "kente" ya da "kentte" anlamında. Adamlar "istinpoli istinpoli" diye konuşurken bu, şehrin adı sanılmış. Öteki Konstantinopolis'i zaten "Konstantiniye" diye çevirmişiz. Evet, polis bunu Yunancası. Bu kavramdan ne gelmiş günümüze dedimizde, hemen "polis" deniyor!

Peki, başka? Polis de yine 18. yüzyıl Avrupasının bir icadı; kentte, mesela Londra kentinde güvenlik sağlayacak olan zabıta. Sonra bu isim bütün dünyaya yayılmış. Bugün hâlâ kullandığımız başka neler geliyor? "Politika" tabii... Politics, political... Dünya için önemli bir kavram. Bir de, hafifçe yolunu sapmış bir kelime olan polite... Nedir bu? Nazik, kibar, terbiyeli... Aynı çağrışımlar civil için de geçerlidir. Demek ki kent, terbiyelilik,

görgü, nezaket kaynağı. Buna bizim kendi dilimizde bir karşılık bulabilir miyiz? Evet, "medeni". Medeni, Medine'den geliyor. Yani, yine şehir. Demek ki bayağı evrensel bir kavrayış bu; medeniyetin kentten çıkarak gelişmesi gibi bir şey. Araplar kendi tarihi yaşantıları içinde bu sonuca varmışlar ki medeni demişler. Biz de onlardan almışız, böyle kullanıyoruz. Bir yandan Avrupalılar da, zaten birer kent medeniyeti olan Yunan ve Roma medeniyetlerinden bu kavramı geliştirmişler.

Peki uygar nedir? Bilinen ilk Türk yazısı Orhun anıtları nerede? Uygurların bulunduğu yerde. İşte oradan benzeterek "uygar" demişiz. Bu etimolojiler ilginç tabii. Mesela bir Amerikalı, bir Norveçli, bir İsviçreli için, yine etimolojisi, kelime kökeni ya da arka planıyla düşüneceksek, kentli medeniyet için buradan gelmek yeterli. Ama kelimeleri bizim kullandığımız şekliyle medeni olabilmek için, galiba bir de Uygur olmak gerekiyor. Yani bir yerden Türklük bulaşmış olması gerekiyor ki medeni olabilsin. Etnik bir çağrışım bu terimlerin hiç birinde yok, ama Türkçe'de var; çünkü Türk ulusdevletinin kuruluşu zamanında yapılan bu terminolojilerde bulunan kavramlarda devamlı bir etnik vurgu var.

Kent-şehir, uygarlık-medeniyet diyoruz, aslında bir ikimiz daha var: vatandaşyurttaş. Onun da bir Öz Türkçe olanı, bir de Arapça'dan geleni var. Vatan kelimesi Arapça'dan geliyor. Diyelim ki 1850 yılında konuşuyoruz; vatan neresi desem nasıl cevap verir-

diniz? Sivashıysanız vatan Sivas derdiniz, Çankırılıhsanız Çankırı derdiniz. Çünkü küçük, mahalli bir şeydi, vatan. Bizim şimdi kullandığımız country, la patrie anlamını Namık Kemal'le kazandı; "ey vatan" diye Vatan kasidesini yazdığı zaman, Batı'daki bildiğimiz anlamı vererek kullanmaya çalışıyordu. Fransızcası da matrak; kelime la patrie. "La" olduğuna göre, dışı. Halbuki patrie lafi, pater'i vs. düşününce erkek çağrışımı yapıyor. Ama Fransız ihtilalinden sonra özellikle "la" ağır basmıştır. Bu, Fransız dilinin gramerinin bir özelliğidir. Ama vatani dışı yapmak gramerden ötürü değildir, yeni milliyetçilik anlayışına daha uygun gelmiştir. Meşhur Fransız ressamı Delacroix'nın bir Fransız ihtilali tablosu vardır (La liberté guidant le peuple-1830).

Muhtemelen arka planda La Marseillaise çalınıyor, resim olduğu için kulağımıza gelmiyor! Başlarında üç renkli bayrak olan insanlar barikatlardan sıçrayarak gelirler, bir de onların arasında göğüsleri herhalde koştuktan dışarı uğramış kadın vardır ki ona Marianne adı verilmiştir. Marianne bugün Fransa'nın bir tür sembolüdür, Amerikalıya Sam Amca denildiği gibi. İşte Marianne la patriedir. Tabii Namık Kemal 1860'larda Vatan kasidesini yazdığı sırada Müslüman memlekette kadın orasını burasını açamayacağı için "ey vatan git Kâbe'de siyaha bürün" diye çarşaf giydirmiştir vatana! Ama böylece bu vatan kavramı öne çıktı: Bizim Batı medeniyetine nüfuz etme müca- delemiz ve onun bir aşamasında elim-

izde hangi malzeme varsa oradan terimler çıkararak vatan dememiz...

Ondan sonra Ziya Gökalp'e geliyoruz. Fransız ansiklopedistler ideoloji lafını icad etmişler, ama varolan Osmanlı dilinde ideal diye bir kavram yok. O da düşünüyor: İdeal idea'dan oluşmuş, e bizde de "fikir" var, o halde "mefkûre" diyelim, o da ideal anlamına gelsin. Bir kere en başta "kavram" kavramı olmadığı için, onu yapmak zorunda kalıyor Ziya Gökalp. Yine Arapça'da ifham-tevhim gibi köklerden "mefhum" diye yeni bir kelime türeterek yapıyor bunu. O bakımdan Türkçe ilginçtir; bizim Arapça'dan alınmış fakat Arapça'da olmayan "mefkûre, mefhum" gibi kelimelerimiz vardır. Ama yine "bu da olmadı, bize daha başka bir medeniyet lazım" deniyor; bu yeni medeniyet Öz Türkçe olacak, o zaman mefkûre olmasın ülkü olsun, mefhum olmasın kavram olsun diyoruz ve değiştirebildiğimiz kadarını değiştiriyoruz. Bu arada vatani da yurt yapıyoruz. Madem bu kadar etimoloji konuştuk, bir etimoloji daha konuşalım, öyle bitireyim; yurt ne demek? Çadır demek. Yani tarih müsait olmayınca, kavramı da tutturamıyorsun. Cité'den civilisation geliyor, ama çadırdan vatan getirmek biraz zor, ters pozisyonlarda kalıyoruz.

Bütün bunlar, kavramsal dünya içinde küçük bir gezinti yapmak içindi. Sonuçta kimse düşünerek, işin teorisini veya felsefesini yaparak oluşturmamış, ama binlerce insanın ortak sağduyusunun sonucu olarak ortaya çıkan şeyler, genelde çok da doğru

şeylerdir. Hakikaten city'den civilisation, citizen gibi kavramlar çıkarılması gayet uygun, bunlar kendi aralarında uyumlu bir birlik oluşturabiliyorlar.

II. Gramsci'de Manevra Savaşı-Siper Savaşı Benzetmesi

Gramsci, sosyalist mücadele, orada bu toplumsal yapı analizi nasıl bir anlam taşır, biraz bunlara bakmak istiyorum. Antonio Gramsci, İtalyan Komünist Partisi'nden. Gramsci sakat doğmuş, kambur, ilginç bir yüzü olan, kıvrıkcık saçlı, gözlüklü sevimli bir adam. Il Duce iktidara çıktığı zaman bunların hepsini içeriye tıkmış. Hapiste de ölüyor. Hapiste defterlerini falan alırlar diye, düşüncelerini pek de saydam olmayan bir dille anlatıyor. Hapiste öldü. Ama ölene kadar da o yıllar içinde bol bol bir sürü şeyler yazdı. İşte "hapishane notları" epey bir zaman yayınlandı. Epey zaman sonra yayınlanmasını İtalyan Komünist Partisi geciktirebileceği kadar geciktirdi, bunların ortaya çıkmasını. Çünkü Komüntern vs. merkezinde Sovyetler Birliği'nin olduğu bir komünist mücadele yöntemine aykırı düşüyordu, çeşitli nedenlerle Gramsci'nin bu yaklaşımı. Onun için "pek fazla bilinmese daha iyi olur.", dediler. Ama sonradan yayınlandı. Bizlerde 70'lerde bu şeylerle tanıştık.

Kafasını kurcalayan mesele, Rusya'daki 1917 Devrimi; orada oldu, burada olmaz mı, olursa nasıl olur? Devrimden sonra yazdığı ilginç bir yazı var, "Kapitale Karşı Devrim" diye

bir başlık atmıştır. Rusya'daki Menşevik-Bolşevik çatışması söz konusu; Menşevikler daha evrimcidirler, devrime iyi gözle bakmazlar. Rusya'nın pre-kapitalist ve geri bir devlet olduğunu, sosyalizmin olabilmesi için vakit tanımak lazım geldiğini, kapitalizmin kurulmasından sonra ancak burada sosyalizme geçilebileceğini anlatıyorlar. Bunu kanıtlamak için de Marks'ın *Kapital*'inden yararlanıyorlar. Gramsci Bolşeviklerden yana; "devrim yapma imkânı madem ki bulunmuş, o zaman yapılmalı"

diyor. Onun için de "Kapitale Karşı Devrim" diye böyle ironik bir başlık koymuş yazısına. Yalnız iş burada bitmiyor; "aslan Bolşevikler, ihtilali yaptılar, bu iş böyle olur, demek biz de böyle yapacağız" demiyor Gramsci. Çünkü orada o toplumsal yapı var, orada öyle bir ihtilal yapılabilirdi, ama adam kendi İtalyasına baktığı zaman pek böyle bir ihtimal görmüyor. İtalya'da böyle bir şey olamaz. Niyе olamaz, çünkü bu yapı farklı bir yapı.

Siyaset bilimi daha yeni yeni oluşuyor; sivil toplum kavramı Avrupa literatürü içinde ta Jean-Jacques Rousseau gibi sosyal filozoflardan başlayarak kullanılır: Yurttaşlar toplumu olarak sivil toplum. Alman filozofu Hegel, bu analiz yöntemini daha ileri bir aşamaya getirir ve sivil toplum-politik toplum ayrımını koyar. Burada bu political society'den kastedilen, devlet. Modern toplumda, devletin tanzim ettiği, düzenlediği, varlığını ortaya koyduğu hayat alanları var. Bir de bunun dışında kalan, vatandaşların yaşadığı toplumsal ilişki-

iler var. Bu anlamda ikili bir ayrıma tabi tutuyorlar. Gramsci'yle birlikte ortaya çıkan sivil toplum kavramı, ben kendim bir sosyalist olduğum için hep ilgilendirdi. Şimdi de anlatacağım, o.

Kabaca söyleyecek olursak Gramsci, İtalya ve başka Avrupa toplumlarının, Rousseau'da, Hegel'de ve bu çizgide anlatılagelen sivil toplum-politik toplum gibi bir analitik çerçeveye uyan toplumlar olduğunu düşünüyor, yani bunlar bu çerçevede işe yarar kavramlar. 1917 ihtilalinin gerçekleştiği Rusya'yı ise böyle görmüyor. Orası otokratik bir toplum. Otokratik toplumun mücadelesiyle, öyle olmayan demokratik toplumun biçimi birbirinden farklı olmalıdır. Şimdi ben kendi hayatımdan bir örnek vereyim; Gramsci'nin adını biliriz falan ama burada ben herhangi bir şey görme miştim, okumamıştım. Çok bir şey de bilmiyordum hakkında, İtalyan Komünist Partisi'nde önemli bir adam, bir teorisyen, falan filan... 69'da bir burs alıp İngiltere'ye gitmiştim. Bulduğum üniversitenin kitaplığında baktım Gramsci'nin İngilizce'ye çevrilmiş bir kitabı. Adını da Machiavelli'ye referansla Modern Prince koymuşlar, bugünkü dünyanın hükümdarı nasıl olur diye. Komünist Parti'yi biraz da o işleri devam ettirecek kurum olarak görüyor. Bir yazılar derlemesiydi bu kitap. Çok hoşuma gitti, aldım okudum, hiçbir şey anlamadım. Özellikle bir yazı hatırlıyorum, şunu diyor: "Farzedin ki bir seçim arifesinde bir burjuva iktisat profesörüyle bir komünist proleter

işçi, bir köy kahvesinde karşı karşıya geldiler ve tartışıyorlar. Biz biliyoruz ki bu proleter işçi doğru şeyi savunuyor, ama karşısında da her şeyden anlayan koskoca bir profesör var. Şimdi bunlar tartışmaya başlayınca, bu profesör, bu proleter işçinin lafını ağzına tıkmaz mı? O işçi onunla başa çıkabilir mi?" Yazı bu minval üzere gidiyor. Şimdi bu bana çok absürd geldi, ne alakası var, bir profesörle bir işçi kahvede, falan... Biz devrim yapacağız, icabında yer altı örgütü kuracağız, kuvvetliyse de devrimi yapacağız. Sonra da zaten burjuva profesörü falan konuşturmayacağız! Neyse, belki 69'da o kadar kaba değildim, biraz incelemeye başlamıştım ama, Gramsci'den bir şey anlamadım. Bu, anlattığım bütün sivil toplum meselelerine bağlı; Gramsci diyor ki, otokratik toplumlarda tartışılmaz bir güç, iktidar odağı vardır, bu toplum tanımı gereği baskıcıdır, bazı düşünceleri yasak eder. Elbette o düşüncelere denk düşecek davranış biçimlerini tamamen yasak eder, hoş görmez. Bu bir baskı toplumdur, gücünün getirdiği ölçüde bu şekilde yönetir. Kendisine karşı herhangi bir tehdit oluşturabilecek bir toparlanma, bir örgüt olduğu anda bunu paramparça eder, hapseder, öldürür. Ayrıca haberdar olmak için de güçlü bir istihbarat teşkilatı vardır, kendisine tehdit oluşturabilecek adamların yanına kendi ajanlarını yollar, yaptıklarını izletir, dolayısıyla adeta rakipsizdir, çok güçlüdür. Vurduğunu çekiçle parçalayan bir imajla düşünmek lazımdır bunu. Bu varsa ne yapacak-

sın, sen de kendi mücadelenden vazgeçmeyeceksin, ama sen de düşüncelerini daha gizli tutacaksın, örgütünü daha gizli kuracaksın, silahını gizli temin edeceksin, sen de kendi gücünü onu dengi olacak aşamaya getirmeye çalışacaksın. Güçlendiğini hissettiğin zaman da çekici sen vuracaksın. İktidarı alacaksın, ondan sonra toplunu sosyalist yapmaya başlayacaksın. 1917 devriminde Rusya'da böyle oldu. Bizim tarafta böyle bir şey yok, diyor. Bir kere sivil toplum var; bu ne demek, toplumda bir sürü şey, devlet müdahale etmeden, karışmadan, belki de çoğu zaman haberi bile olmadan oluyor bitiyor. Hayatın devam etmesini sağlamak üzere kurulmuş çeşitli kurumlar var, ama bunlar otokratik toplumlarda olduğu gibi baskı aygıtı olarak kurulmuş değiller. Hayatın böyle olmasının ana nedeni, çarlık gibi bir düşman değil. İnsanlar böyle düşündükleri, böyle inandıkları için toplum da böyle yürüyor. Dolayısıyla burada böyle bir savaşımız yok, Rusya'da olduğu gibi. Buradaki savaş, insanların zihinlerinin içinde. İnsanların zihinlerinin içine çok fazla karışmıyor, zaten sosyal yapı da çok fazla karışmaya müsait değil. Eğitim yapıyor, medya var, şu var bu var, sonuçta bunların hepsi ideolojik müdahale araçları, ama bunlar diktatoriyal bir toplumda olduğu gibi bireylere, yurttaşlara hiçbir şey bırakmayan, her şeyi merkezden insanların beynine sokan bir sistem değil. Onun için burada iktidar odağını değil, insanların zihinlerini fethedeceksin. O nedenle çok önemli profesör ile işçinin kahvede tartışması.

Gramsci 1917 Ekim Devrimi'ni çok yüceltti kafasında. Evet yüceltti, ama o kadar basit değil. Özellikle hapishanedeyken, bu konulara biraz daha da bol vakit bularak kafa yoruyor. Gramsci iki toplum arasındaki farklılıkları anlatmak için, bütün dünyanın bildiği bir durumu bir metafor, bir mecaz olarak kullanıyor: Manevra savaşı ve siper savaşı. Manevra savaşını, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki savaşları anlatmak için kullanıyor. Özellikle Fransız İhtilali öncesini alalım, çünkü ücretli ordular başka bir kategori olabilir. 19. yüzyılda belirli bir yaşa gelmiş eli silah tutan erkek vatandaşın askere gitmesi sistemi var. Mesela Napolyon kendisine bir ordu topluyor, topunu tüfeğini toplamış, Avusturya'ya harp ilan etmiş. Avusturya'da da benzer bir ordu var. Bunlar karşılıklı manevralar yapıyorlar. Uzun bir zaman bunlar karşılıklı bir manevra yaparlar, daha aralarında bayağı mesafe de varken. En avantajlı konuma gelmek için, yani bir meydan savaşı olacak çünkü. Bu savaşın sonucu iki ordunun bütün güçlerini bir araya toplayarak karşı karşıya geldiği bir meydan savaşında verilir. O meydan savaşına en ciddi avantajlarla girebilmek için iki taraftaki ordu da birbirlerini kollarlar; orası daha yüksekse, o yüksek yere ben çıkayım, onun bir tarafı bataklık olsun falan. Sonunda kaçınılmaz olarak karşı karşıya geliyorlar. Bir meydan muharebesi başlıyor; yine savaş içinde manevralar olur. Süvariler oradan mı gitsin, gibi. Sonra o ana kadar topladıkları güçle karşılıklı çekişlerini

birbirlerine indirmeye başlıyorlar. Hangisinin çekici daha kuvvetli inerse, meydan muharebesini kazanıyor. Diğerinin ordusu dağılıyor, savaş bitiyor böylece. Ondan sonar kazanan taraf kaybeden tarafa şöyle olacak böyle olacak diyor, galip hukukunu empoze ediyor. Eskiden savaşlar böyle olurdu ve bu, Rusya'daki iktidar devrim stratejisi, son tahlilde böyle bir mücadele tipidir diyor.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada iki önemli teknolojik buluş vardır, bu meydan muharebesini imkânsız kılan; bunlardan biri zırhlı araçlar. Bugünkü zırhlı tanklar gibi ölüm makineleri değil ama, 1914 yılı için benzinle giden hızlı, zırhlı araçlar. İkincisi ağır makineli tüfek. Napolyon'un ordusunu bir tane ağır makineli tüfek yokedebilir. Adamlar dağda dizilecekler, ateş ettiler mi bütün birinci sıra gidecek. Bütün bunlar ne getiriyor, siper savaşı; toprağı kazıp giriyorsun içeri. Oradan karşılıklı atışlar... Birkaç ayda taraflardan biri güçleniyor, saldırıyorlar, bilmem kaç yüz bin ölüyle altı metre gidiyorlar. Daha fazla gidemiyorlar, yine siperleri kazıp giriyorlar içine. Öylece altı ay

daha gidiyor. Derken öbür taraf harekete geçiyor, bu kez 300 metre ilerliyor, yine siperler kazılıyor. Birinci Dünya Savaşı Almanya teslim olana kadar dört yıl, cephedeki savaş buydu. Karşılıklı saldırılarda her birinde 150-200 bin kişi öldü, ama neredeyse 10 km. mesafe almadılar. Böyle absürd bir şeydi. Sonuçta savaşı oradaki ordular kazanmadı ya da kay-

betmedi. Bütün bir toplumun bu manasız kırımını devam ettirme gücü tayin etti. Yani savaş cephede kaybedilip, kazanılan bir şey olmaktan çıkıyor. Kim daha fazla adam gönderebilecek, kim o adamları daha iyi giydirebilecek, kim paltosunu verecek ki soğuktan ölmesin, kim onu daha iyi doyuracak askerini... Onun için kamyon lazım, yol lazım... Sonuçta bir toplumun bütün kaynakları, bütün enerjisi, falan. Yani, bir meydan savaşı generalin dehası olmaktan çıkıyor. Diyor ki Gramsci, "işte Batı Avrupa ülkelerinin sosyalist mücadelesi de böyle bir şeydir. Siper savaşı gibidir. Bir ilerleriz, bir gerileriz. Bu böyle uzar, gider."

İki tohumdan birinin gücü daha önce bitti, dolayısıyla o taraf teslim oldu. İşte Gramsci, sivil toplumun olduğu iktidar mücadelesi böyle bir şeydir diyor. İlerlersin, gerilersin, yine ilerlersin, yine gerilersin, çünkü mücadele insanların zihninde devam ediyordur. Çalışma kanunlarını şöyle düzenliyorum, şöyle bir sigorta sistemi getiriyorum dedin, halkı ikna ettin, sana oy verdiler, beğendiler, uzun süre iktidardasın. O arada adamlar senden sıkıldılar, karşı parti "ben vergileri indireceğim, onunla bilmem nerede yatırım yapacağım, istihdamı arttıracam" dedi, bir sürü insan da bu iyi dedi, o partiye oy verdiler. O da geldi kendi programını uyguladı, belki bir miktar senin programını bozdu, ama sonuçta ne kadar bozabilir? Senin yaptıkların insanları memnun ettiyse, onların hepsini birden ortadan kaldırırsa, yine protesto-

lar, yürüyüşler olur, gerilemek durumunda kalır. Yani böyle iktidara gelerek, giderek, ama her seferinde kolay kolay geri alınamayacak kalıcı şeyleri yerleştirerek süregiden, ucu açık bir iktidar mücadelesidir bu. Peki kim yapacak bunu? Historical Block diye bir terim kullanır. Yani bu artık bir bloklar mücadelesidir. Bolşevik Parti'nin militanlarıyla gidip sarayı işgal ettiği... bütün toplumu kapsayan bir şey, tabakalarıyla, ara tabakalarıyla, ana sınıflarıyla, onların bütün siyasal bölünüşleriyle tarihi blok... Hani bugünün dünyasında çeşitli seçim haberlerinde gördüğümüz gibi mesela Danimarka'da hür liberal bilmem nelerle sosyal demokrat bilmem nelerin koalisyonu olabilir, bir dahaki seçimde o hür liberaller bundan vazgeçmiş olur, ama köylü partisi bilmem neyle başka bir koalisyon kurabilir. Yani bunlar böyle devamlı değişebilir. Onun için çok daha değişken, kaygan, esnek bir zeminde yapılacak bir politika demektir bu. Manevra savaşında iki ordu toplumun içinden çıkmış ama üniformasını giymiş ve toplumdan farklılaşmış. O adamlar gidiyorlar, bir meydanda iki ordu birbirini tepeliyor. Üç gün sonra da toplumun geri kalanı öğreniyor, aa bizimkiler kazanmış ya da kaybetmiş diye. Siper savaşı böyle olmaktan çıkmıştır, çünkü bütün toplumun dayanma gücü o savaşı kazanıyordur veya kaybediyordur. Aynı şekilde bu siper savaşıyla yaptığı benzetmedeki siyasette, artık partiler gibi siyaset yapan birtakım özneler yok. Bütün toplum da o siyasetin içinde. Bir anlamda herkes, toplumda

devam edegelen politik mücadelenin agent'ı, aktörü, oyuncusu rolünde.

Sivil toplumun varlığı dediğimiz şey, falancalardan oluşan somut bir şey değil. Bir toplumun ne biçim bir toplum olduğunu anlatan bir kelime bu. Ne biçim bir toplum olduğu meselesi de şu: Her şeyden önce devlet otoritesinin dışında bir şeyler yapma alışkanlığını edinmiş bir toplum. Her şeyini devletten beklemeyen, onun dışında, ille de onunla düşmanlık halinde değil, ama ondan mümkün olduğunca bağımsız.

Batı Avrupa'daki toplumlar, ABD ve Kanada gibi toplumları çıkarttıktan sonra geri kalan toplumlarda devlet her şeye hakim ve otorite bir devlet. Ne demokratik bir geleneği, ne de öyle bir özlemi var. Totaliter, dediği dedik. Devlet karşısında toplumun da kendi başına örgütlenme, birtakım şeyleri kendi başına yapma vs. tecrübesi ya sıfır ya a sıfıra yakın, yani çok az. Böyle toplumlarda her şeyin devlet eliyle, öncülüğüyle; yani bir yerinde devlet olmasıyla yapılmasına herkes alışmış. Bizde de "devlet baba gelsin" vardır ya. "Devlet yapsın", "niye devlet yapmıyor?" Trafik kazası olsa, "devlet bilmem ne yapmıyor?" falan. Toplumda bir şeylerin yapılma biçimi başka bir şey, bir de toplumda siyaset yapma başka bir şey. Devletin izin verdiği, kendi çizdiği bir siyaset alanı var. Bu kadar yerde yapılır, bunun dışında yapılmaz. İşte "ancak, şunları söylersen yapabilirsin." Başka bir şey söylersen olmaz. Her bakımdan yasaklarla belirlenmiş bir siyasi alan. Böyle olduğu zaman işte

Gramsci'nin anlattığı manevra savaşına geliyoruz. Yani, sen yeraltı mücadelesine girmek zorundasın. Devlet seni yakalamaya çalışırken, sen yakalanmamaya ve daha çoğalmaya çalışıyorsun. Devlete yakalanmadan fikrini yaymaya çalışıyorsun. Devletin gücüne denk olabilecek bir başka güç toplamaya çalışıyorsun.

III. Batı Dışında Sivil Toplum

Şimdi, buradan şuna gelelim; sivil toplum nerede var? Bu, yavaş yavaş bütün dünyanın sorunu olmaya başlıyor. Sadece 80 sonrasında Türkiye'de değil, herkesin ağzında bir "sivil toplum" lafı var. İngilizce'de bir deyim vardır: Buzz word derler. Arı uçarken "vız" diye ses çıkarır ya, işte böyle uçuşan bir söz, "vızz, vızzz" diye. Bir takım kelimeleri ne kadar çok kullanırsak, o kadar boş ve anlamsız hale gelirler. Mesela ikide bir "tarihin çöp sepeti" ya da "devrimin şaşmaz yolu" dersek, "şu, şu, şu" diye somut bir şey değil de, "devrim olunca olur" dediğimizde, o laf boşalır. Yavaş yavaş bu "sivil toplum" lafı da böyle boşalmaya başlıyor. Çünkü spesifik bir şey demeksizin, bir cankurtaran simidi gibi lafımız tükendiğinde "işte onu da sivil toplum yapar", "sivil toplum yapsın", "sivil toplum olsun, olmasın" diyoruz. Sivil toplum, böyle ne idüğü belirsiz bir şahsiyet halinde dolaşiyor epeydir.

Bu hem iyi, hem de kötü. Hem dünyada böyle bir arayışı gösteriyor, hem de bu kelimenin içinin pek doldurulamadığını. Ben mayıs ayında Ürdün'e davet edildim. Orada bir

grupla Ortadoğu ve Arap toplumlarında sivil toplumun geleceği diye bir konu konuşacağız. İşin içinde kıraliyet de var, bu da matrak bir durum. Ürdün kralı sivil toplum tartıştıracak! Bir yandan da ciddi bir şey olabilir. Bakalım, göreceğiz, en azından bir arayış olduğunu. Görünen o ki Ürdün'de de buzz word haline gelmiş; Kıral'ın da kulağından "buzz, buzz" diye geçiyor, o da bir şey yapalım diyor.

Şimdi bunu Gramsci bağlamında anlattığım sivil toplum için söyledim. Batı Avrupa'daki ülkeler, ABD, Kanada, Avustralya'yı falan sayabiliriz. Ama Suudi Arabistan'da veya Uganda'da sivil toplum dediğim zaman bunlardan ne anlıyoruz? Var mı böyle bir şey? Bir anlamda, herhalde yok. Çünkü bu Batı dünyasının tarihi gelişmesinin ortaya çıkardığı toplumsal bir biçimlenme. O anlamda bunun benzerini, o tarihi yaşamamış olan toplumlarda herhalde bulmayız. O da nedir? Yani Batı'da bu ayırt edici olan şey nedir? Şöyle bir baktığımızda, tarihte bunun Grekoromen kent geleneği olduğunu söyleyebiliriz. Bu kent geleneğine, sivil toplum etimolojisini ele aldığımızda değindik. Site devletleri çağı kapanıp, ortaçağ geldikten sonra Avrupa'da tüm ağırlık, kırsal kesime aktarıldı. Kentler belirleyici ve önemli olmaktan çıktılar. Uzun zaman böyle yaşandı. Fakat bu sefer de ortaçağ ticareti falan derken, eski kentler canlanırken, bir de yeni kentlerin kurulmaya başlandığını görüyoruz. Bu çağda kenti korumak için de kale

gerekiyor. İşte burg dediğimiz de budur; Avrupa'da birçok kentin adında yer alır, Strasburg, Hamburg gibi. Ya da furt... Frankfurt gibi... bu da kaleyi ifade eder. Newcastle gibi kale adını taşıyanlar vardır. İşte bunun etrafında çarşısıyla falan yeniden bir kent hayatı oluşmaya başlıyor. Grekoromen gelenek, bütün bu sivil toplum geleneğinin eski tarihidir. Yeni tarihiyse ortaçağla başlıyor. Çok kısaltarak ve şematize ederek anlatalım: Ortaçağdan bugüne doğru gelirken, merkezi krallıklar iyi kötü kurulmaya başlıyor. Kırallara para lazım, en başta ordu besleyecekler. Bu da nakit para demek. Nakit para, ortaçağ feodal sisteminde pek bulunan bir şey değil. Para burjuvalarda, tüccarlarda bulunuyor. Kıral onlara müracaat ediyor. Onlar da verecekler ama karşılığında hak istiyorlar. Hak olarak istedikleri de şu: "Biz kentimizde kendi istediğimiz kararları kendimiz verelim, kendi kendimizi idare edelim. Al sana para, vergi, ama beni iç işlerimde rahat bırak." Onun için, bugün Avrupa'da bir sürü yerlere gidin bakın, belediye binaları çok şıktır; özenle yapılmış, süslenmiş binalardır. Örneğin Valencia; ben bir kere, orada belediyenin hazırladığı bir toplantıya katılmak üzere gittim. Orada belediye binasının özel bir odasında, bir toplantı salonunda açılış yapıyorlar. Buradan iki kat daha büyük, yüksek tavanlı bir oda. Tavanda ızgara gibi bir biçim oluşturulmuş, küçük dörtgen kareler var. Kenarları biraz enli. Üzerleri bir sürü yaprak ve çiçeklerle, motiflerle süslenmiş.

Hepsinin üzerine altın yıldız geçmiş. Toplam birkaç kilo altın var. Bir bakıma hayli müsrifçe bir şey, yani birkaç kilo altını tavana yapıştırıyorsun. Ama bu durum, o kent halkının kendine saygısı gibi. Binası onun şerefi, kendini idare ettiği yer, onun simgesi. Onun için paraya da kıyıyor. Orada düşünmüştüm; Osmanlı'da böyle bir şey tasavvur edilebilir mi? Yani bir kere altın tavan falan tasavvur edilemez, çünkü onu birkaç kez eritip sikke yapıp, yeniçerilere hurufe diye dağıtırlar. Bırakın sarayın tavanını, Topkapı'ya Çin'den, Maçin'den Hindistan'dan gelen hediyeleri eritip para diye kullandılar.

Evet, lafı getirmek istediğim yer, bu özerklik konusu. Ortaçağda tüm bu para ilişkileriyle, kırallar, aristokrasi, burjuvazi ve bunların karşılıklı girift ilişkileriyle, kentler yeniden rahat nefes alınan özerk alanlar oldu. Sivil toplum dediğimiz de buradan gelişti. Bugün Avrupa sivil toplumu, Batı'nın sivil toplumu dediğimizde büyük ölçüde bu kent tarihi söz konusudur. Bu kent tarihi de başka yerde yaşanmamış. O zaman dünyanın başka yerlerinde sivil toplum lafları ederek dolaşmanın anlamı var mı? Benim mayısta Ürdün'e, gidip sivil toplum toplantısında bulunmamın herhangi bir anlamı var mı? Yoksa havanda su mu dövüyoruz, boşuna bir iş mi yapıyoruz? Şimdi, bu ayrı bir teorik soru ve bunun cevabı da zor. Ama yine de ben çok kısaca şunu söyleyeyim; dünyanın herhangi bir yerinde bir başarı, insanların vardığı bir merhale varsa, böyle bir şey

tanımlanabiliyorsa, bu normal olarak sadece bir yerde olmuş bir şeydir. Tarihte icatlar, siyasi yenilikler falan görmüyoruz; çok genel ortaklıklar dışında buluşlar falan çok merkezi olmuyor, bir yerde oluyor. Çünkü her şey bir takım koşullara bağlı. O koşullar olduğu için orada oluyor. Mesela tekerleği eski dünyada buluyorlar, yayılıyor. Zaten tekerlek yayılmaya müsait. Ama kimse tekerleği alıp Bering Boğazı'na gitmediği için, beyazlar gelinceye kadar Amerika'da tekerlek yok. Amerika'da tekerlek olmadığı için kilden bir şeyler yapan adamın çarkı da yok. Onlar da kilden bir şeyler yapıyorlar, ama sicim şeklindeki killeri yuvarlayıp birbiri üstüne yapıştırıyorlar. Onu güneşin altına koyuyorlar, kurutuyorlar. Olduğu kadar bir çömlek oluyor. Onun gibi, sivil toplum icadını da rastlantılar sonucu Batı Avrupalılar yapmışlar. Onlar da sivil toplum falan yaptıklarının farkında değiller, kimsenin öyle bir amacı da yok. Bir hayat yaşanıyor. O hayat yaşanırken, o hayatın yarattığı kurumlara epeyce bir zaman geçip de baktıklarında, "böyle bir şey var, onun adına sivil toplum diyelim" deyince oluyor bu.

Bir yerde icat olur, ama ilelebet de o icat olunduğu yerde kalmak başka yerde olmamak diye bir şey yok. Tekerleği getirdikleri zaman Amerika'da herkes de tekerleği kullandı. Bu şeyler "accessible", herkes girebilir içine. Aynı şekilde insan hakları da yine Batı tarihinden çıkmış bir şey. Madagaskar'da "insan hakları" demedi kimse, yahut Sri Lanka tarihinde "insan hakları"

diye bir şey yoktu. Aslında hâlâ aynı argümanlar var. Sivil toplum gibi insan haklarına da: "Bu Batı'nın bir şeyidir, bize gelmez. Hatta bu Batı'nın hegemonyasıdır, insan hakları demek, ha bire bize liberalizmi dayatmaktır. Bu da emperyalizmdir." diyenler var. Bunu mesela Çin gibi hâlâ saklamayı uygun buldukları kadar, marksizm için de bunu söyleyenler var. Arap ve Müslüman toplumlarında da bunları söyleyenler var. Yahut Tayvan gibi Güney Kore gibi insanların canına okuyarak, suyunu çıkararak kapitalist kalkınma yaratmak isteyenler, onlar da "insan hakları bize gitmez, kültürümüze aykırıdır" diyebiliyor. Yani epey çeşitli şeyleri barındırabiliyor, insan hakları muhalefeti.

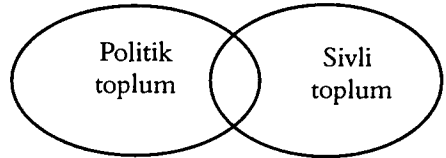
Benim anlamakta zorluk çektiğim şey, makineli tüfeği, tankı, otomobili, yani Batı medeniyetinin yarattığı bazı şeyleri alıp kullanmakta hiçbir sıkıntı çekmeyen insanlar, insan haklarını nedense bir türlü kullanamıyorlar, olmuyor.

Sivil toplumu Batı'daki sivil toplum gibi yaratmak gibi bir ideal, herhalde olamaz. Bu absürd bir şey. Şimdi biz burada meclis kurduk karar verdik, haydi bundan sonra "İspanya'daki gibi bir sivil toplumumuz olsun" dedik. Böyle bir şey olamaz. Sivil toplumun temsil ettiği şey, bir özerklik, tek bir iktidar sultanının kontrolünde olmayan çeşitli özerklik alanlarıysa, bunun iyi olacağına karar veriyorsak, hayatlarımızı da bunun gibi kurumların olabileceği bir şekilde düzenleme kararı verebiliriz. O zaman absürd olmaktan çıkar. Onun

için bu sadece "Batı'ya özgüdür, onun için de başka yerlerde olmaz" görüşünde değilim, şahsen. "Başka yerlerde olmasının çok zorlukları vardır" diyorsanız evet, mutlaka vardır, kolay bir şey değildir. Her yerde insanların başka başka alışkanlıkları var. Kolay değil oradan çıkarmaları. Ama mümkün olmayacak bir hedef falan gibi gelmiyor bana.

IV. Kamusal Alan

Şimdi bu özerklik dediğimiz nokta önemli. Bunu toparlayabileceğimiz bir şey bulunabilir. Bu, *public* dediğimiz şey; kamu. Türkçe'de kamu deyince hemen devlet çağrışımı yapıyor. Ama ben hiç o anlamda kullanmıyorum. Böyle en basit şekilde anlattığım zaman şunu kullanıyorum:

Sivil toplumla politik toplumu birer halka olarak düşünelim; bu iki halkanın bir bölümü de iç içe geçmiş olsa. Bu sivil toplum alanının bazı kısımları, politik toplumun hiç girmediği yerlerdir. Politik toplumun sivil alanla kesişmediği bir bölge var. Ama burada bir alan var ki, bunlar iç içe geçiyor. Ama örneğin nikâh olayında belediyenin işin içine girmesi, o iç içe alanda yer alıyor.

Yine eski tarihten gidelim; Yunan kenti. İstanbul da eski yapısıyla o yapıya girer. Yani eşit vatandaşların yaşa-

diği bir yer olarak planlanıyor, yapılıyor. Onun için de böyle public space (kamu alanları) antik kentlerde önemli bir şey; forumlar, agora denilen, çarşının olduğu yer. Bu özgür vatandaşların olduğu, "son durum şu, şunu şöyle mi yapalım, böyle mi yapalım?" diye meseleleri konuştuğu, yani henüz resmi karar aşamasına gelmeden görüş teati ettiği, görüşlerden haberdar olduğu, bilgi aldığı yerler. Onun için de ızgara planına göre yapılırlar; sokaklar birbirini dik açılarla keser, forumlarda genişler. Bunlar bir bakıma saydam kentlerdir. O sokaklarda ideal bir noktada durup bakıldığında, mümkün olduğu kadar ilerisini görebilmektir. Yani kamu saydam olmalı. Kamu, sen onu görebildiğin kadar var. Halbuki bizim Ortadoğu, İslam yasasında kamu değil "uzlet" kavramı vardır. Yani salyangoz modelidir bizimkisi; kıvrılıp en dibe gireceksin. Ayakkabımızı çıkarıp, içeri girmemiz de semboliktir o bakımdan. Sokaktan çıkıp, evin dışında bırakırız. Ev zaten mahallede, mahalle sırtını dönmüş kente. Zaten dar sokaklardan hiçbir şey öyle uzun uzun görünmez, devamlı dirsekler, şunlar bunlar. Evin haremine, haremde havuz başına, en dip köşesine kadar çekilmek üzere bir ideal...

Neyse, Venedik'te ve bunun gibi şehirlerde de, ortaçağa devam eden belli başlı şeylerde bu *public*, ortak karar ne olacak? Herkesin hazır bulunduğu meclisler mümkün olmaktan çıkıyor gittikçe. Demokrasi de temsili bir mahiyet kazanıyor. Evet, o alan devamlı toplumdaki topluma değişse de, ikisinin iç içe girdiği bir

yer kalıyor. Orada hem özel bir vatandaşsın, buradan geliyorsun, hem de devlet işiyle ilgili bir söz hakkın oluyor falan. Bunun bulunması, sivil toplum kurumu dediğim herhangi bir örgütün, herhangi bir varlığın ayağını basabileceği yer. Böyle somut bir yer değil, epey soyut, vicdani bir yer. Yani, toplumun vicdanında olan bir yer. Önce orada olması lazım ki, sonra da kurumsal olarak toplumda bulunsun, densin. Mesela Türkiye'de bir örgüt özelliği falan gibi kavramlar yok. Tam tersine, 80'lerde "örgüttenmiş" dendiğinde, kişi kanlı katil falan diye anlaşılıyordu. Ama, örgüt Dişçiler Derneği olabilir, Pul Koleksiyoncuları olabilir, herhangi bir şey. Nitekim Tango Sevenler Derneği falan kapatıldı. Tango sevenler olduğundan değil de, bütün dernekler bir sıkı yönetim bildirisiyle bir anda kapatıldığı için. Çünkü, toplumun vicdanında "bunlar yapılmaz, bunlara dokunulamaz," yok. Yani tesadüfen kurulabilir, ama zart dersin, kapanır; kimsenin de ruhu duymaz. İşte "kamu" o. Bütün bunları başka türlü bir yere getiren yer.

Bu konuda benim klasik, kişisel bir anım var, onu anlatayım: 18 yaşında filan öğrenci mübadelesi programıyla Amerika'ya gittim. Orada da liseye devam ediyorum. Akşam vakti arkadaşım olan evin erkek çocuğu ve başka arkadaşlar, bir kasabadan diğerine gidiyoruz. Basket maçı gibi bir şeyden dönüyoruz. Yolda durduk, dondurmalar aldık. Ama böyle karton kutular içinde, bol miktarda... Onları yiyerek yola devam ettik. Sonra benim

dondurma bitti, camı açtım attım kutuyu dışarıya. Herkes sanki maymunmuşum gibi dönüp baktı. "N'apıyorsun?" dediler bana. "Attım" dedim. Çünkü benim Türk vatandaşı olarak sorumluluğum, bizim mekânı temiz tutmak. Bizim mekân da sınırlı; otomobilin içi. Karton kutuyu atacaksın dışarı. Ama dışarıda da orman var. İnsanlar da orman kirlendi diye sinirlendiler. O zamana kadar ormandan sorumlu olabileceğim hiç aklıma gelmemişti. O ormanın bana ait bir şey olabileceği..., Ormanı kirlletmesinler diye ben gözeteceğim. İşte kamu, o orman. Özel vatandaş da kendini ondan sorumlu hissediyor. Bizde yaygındır; evini temizlersin gayet temiz insanlarızdır- farası pencereden dökersin. Çünkü orası sokak. Aslında sadece "benim değil"den ibaret değil; yani, biraz da düşman, o sokak. Orada öbür otorite var. Bekçi var, polis var. Biraz da korkulacak, sevilmeyecek bir şey.

Dolayısıyla, dünyanın Batı olmayan kesimlerinde Batı gibi sivil toplum oluşmadı dediğimizizde, böyle bir kamu alanı oluşmadı diyoruz. Bunun da en güzel örneğini Sovyetler Birliği'nin çökmesi hikâyesinde gördük. Başta dedim ya, sivil toplum devletin karışmadığı alandır; ama bu çok kaba bir tanımlama ve açıklamadır, yeterli değildir. Şimdi o yeterli olmama faslına girelim. Devletin ağır bastığı, otorite olduğu, belki lüzumundan fazla işe karıştığı toplumlarda deminki tanım gibi düşündüğünüzde diyoruz ki, Allah şu devlete haddini bir bildirirse, devlet şuradan çekilip

gitse, her şey normale dönse. Sivil toplum da ortaya çıksa. Ama çıkmıyor. Sadece devletin fazlalığı meselesi değil. Bütün o toplumda, o yapı içinde kurulmuş ilişkilerin niteliği önemli. Bu da hep aklıma şunu getirir; hani heykellerin açılış törenleri olur. Nutuklar falan atılır. O brandanın altında duruyordur heykel. İpi çekersin, branda düşer altından da aslan gibi heykel çıkar. İşte bu aklıma Charlie Chaplin'i getiriyor, "Şehir Işıkları" filmiydi doğru hatırlıyorsam. Filmin en başında bir heykel açılacaktır. Belediye başkanı, vali, bando, vs... Herkes nutuklarını atar; çekerler ipi. Bu bir şevkat heykelidir. Charlie Chaplin de evsiz bir serseri... Zavallı girmiş, şefkat heykelinin kollarına yatmış uyuyor. Branda inince, bütün o valiler maliler kovalar bunu, şefkat heykelinin üzerinden.

Sovyetler Birliği'nde de buna benzer bir şey oldu; branda çekildi, devlet gitti. Brandanın altından şefkat heykeli falan değil, aslan gibi mafya çıktı. Bütün bu ilişkiler, o tür devlet, o tür özel hayat, bunu olmayan kamu üretiyormuş. Bu herhalde toplumların hepsi için gerekli bir şey. Elitlerin, yöneticilerin, kurumların vs. toplumla, tek tek bireylerle veya sınıfların üyesi olarak bireylerle iç içe geçtiği bir yer olması lazım. Başka türlü bir toplum olamıyor. Bunların ikisini birbirinden koparıp, bu şekilde yaşayamıyor. Ama bu iki halka nasıl birbirine geçiyor? Nasıl üst üste geliyor ve dolayısıyla orada ne işler dönüyor? Nasıl bir hayat kuruluyor?

Diyelim ki Sovyetler Birliği'nde en

önemli ihtiyaç maddelerinden biri blue jean idi; çünkü üretmiyorlar. Üretmeler zaten daha beter, üretmemeleri daha iyi. Dolayısıyla herkes dışarıdan blue jean alacak. Ben bir yerlerden bir para buldum; biriktirdim, bilmem ne yaptım. Onun da yarı mafyöz yöntemleri var. Beş blue jean alacak param var. Gittim, alım ve geldim. Hakikaten de bunları orada iyi paraya okutacağım. O parayla belki gidip 15 blue jean daha getirebilirim. Ama bu işleri yapmam için gümrük memuruyla anlaşmam lazım. Başka türlü, son derece ciddi. Blue jean çetesi kurduk. Tabii iş büyüdükçe öteki gümrük memuru bu gümrük memuruna, "n'oluyor, o nereye gitti, çantasını göstermedi" dedi. O da, "canım işte al sen de şunu" dedi. Yani yasakçı, otoriter, bürokratik vs. toplumlarda bu tür ilişkiler gelişmeye başlıyor. İnsanlar da mümkün meretebe evlerine çekiliyorlar, orada rahat ediyorlar. Yani arkadaşınla kahvede konuşmak istemiyorsun, mesela. Belki yanındaki kişi dinleyecek. Bunlar biraz abartı olabilir, ama insanların abartmakta haklı oldukları noktalar var. Sovyetler'e gittiğimde, biraz muhalif bir tercümanım vardı. Lokantada konuşurken, "aman burada konuşmayalım, belki bir alıcı vardır" diyordu. Yani *public space*'de alıcı olabilir. Korkunç bir şey! O zaman bunun *public*'i mi kaldı? Arkadaşını alıyorsun, evine gidiyorsun. Evin en güvenilir odasında konuşabiliyorsun. Birçok Doğu Avrupa ilişkilerinde şunu gördüm; insan ilişkileri çok yakın arkadaş ilişkilerine indirgenmiş.

Herkesin güvendiği küçük insan grupları var; onun dışında mesafeli, kuşkucu yapılar. Buralarda bambaşka ilişkiler kuruluyor, evinden çıkıp *public space* denilen yere geldiğin zaman, hep devletle başka türlü ilişkilere gireceksin. Dolayısıyla o perde inince altından bambaşka bir şey çıkıyor.

Aslında Türkiye için de çok başka değil durum, anlaşılmaz falan değil. Son sovyetik toplum herhalde biziz. Türkiye'nin olağanüstü başarısı, bürokrasiyle, devletçiliğiyle, sosyalist olmadan sovyetik bir toplum kurmayı başarmış olması. Onun için her sokakta değnekçi var, her yerde bilmem ne var. Meselelerin *public* çözüm imkânı olmadığı için, bir aracı kurum gerekiyor. En basitinden, arabayı bir yere bırakacaksın, bunu senin için halledecek birisi var. O birisi başka birisine bağlı. O da başka birisine bağlı. Bu bakımdan oldukça pluralist (çoğulcu) bir toplum olduğunu söyleyebiliriz. Tek bir çete yok, tekelci değil. Bol miktarda var. Herkes boyuna göre, çalışma alanına göre. Ama her yerde işler böyle. O ihale zarfları, şunlar, bunlar, bu işler ancak mafyayla çözülebiliyor. Bu da anlaşılır bir şey. Çünkü mafya, ortaya çıkış anı itibarıyla, modernizme geçen -ki bu genelde kapitalizm biçiminde olur- pre-modern (modern öncesi) bir toplumda, otoriteye karşı pre-kapitalist bir direniş mekanizmasıdır. Ama o sonra o büyük çapta bir suç örgütü olmaya doğru gider. Mafyöz ilişkiler, özellikle otoriter toplumlarda modernizasyon sürecinde en kolay karşımıza çıkacak biçimdir.

V. Sivil Toplum Örgütleri

Dünya tarihinin yakın aşamalarında, sivil toplum kavramının tekrardan böyle çok kullanılır hale gelmesi, dünyada önemli dönüşüm süreçlerine denk düşüyor. Modernizm, post-modernizm vb. bir sürü bir şey tartışılıyor bu günlerde. Bu dönüşüm sürecinin önemli olaylarından biri de, muhtemelen temsili demokrasi dediğimiz burjuva toplumlarının ortaya çıkmasıyla gelişen yönetim, katılım, vs.'nin artık dünyada yavaş yavaş yetersizleşmeye başlaması. Mesela Batı toplumlarında seçimlere katılan kişi sayısı gittikçe düşüyor; siyasete ilgi azalıyor, partilere olan ilgi, saygı azalıyor. Tabii bizde çok yaygın. Biraz da askercilik şişirmesiyle "siyasetçiler yoz" edebiyatı, bizde çok yapılıyor. Ama bu, bütün dünyada görülüyor biraz. Yani eski siyasi parti yapısı, insanların bağlılığını pek çekemez oluyor. Hatta sivil toplum örgütleri siyasi partilerin yerini alacak mı diye tartışmalar da oluyordu. Sanırım hâlâ da yapılıyor. Bana pek öyle gelmiyor. Yani sivil toplum örgütleri siyasi partilerin yerini alacak bir şey değil. Ama ikisinin bir arada bulunmasının yollarını bulmak düşünülebilir. Bu arada sivil toplum denilen nesnenin de anlamı, tanımı, içeriği biraz değişmeye başlıyor. Daha önceden, genel tanıma uyan herhangi bir örgütlenme, sivil toplum örgütü kapsamına girebilirdi. Bugün Türkiye'de, kapsamı geniş tutarak sivil toplum örgütleri nelerdir diye bakarsak, herhalde en yaygın olanlarının, bilmem nereyi

güzelleştirme derneği gibi isimler taşıyanlar olduğunu görürüz. Genelde kumar oynamaya falan yarar o dernekler. İkincisi de muhtemelen cami yaptırma dernekleridir. Sahiden sivil midir, nedir belli değil.

Şimdi artık yeni eğilim, yavaş yavaş bu gibi şeyleri, yani kanarya sevenleri, saka sevenleri çok fazla sivil toplum örgütü saymamak yönünde. Bir toplumun kendisinin çeşitliliğinin olması, bu tür şeylere bağlı. Ama bugün sivil toplum örgütü lafını daha siyasi bir terminoloji içinde kullanıyoruz ve bu ismi kullanabilmek için galiba bunlardan fazla bazı şeyler bekliyoruz. O da belirli ilkelere ve değerlere karşı o örgütün benimsediği tavırdır. Barıştan yana olmak gibi birçok şeyler sayılabilir. Bunları da kaale alarak, bunlar doğrultusunda uğraş gösteren derneklere, örgütlere sivil toplum kuruluşu, örgütü, NGO gibi isimler verebiliriz.

Peki bir yandan da faşist bir sivil toplum örgütü olur mu, mesela? Tanım gereği olamaz. Yani faşist bir ideolojiyle davranan bir örgütü bir sivil örgüt olarak kabul etmek zor. Ama faşizmin içinde oluşacağı bir sivil ortam olabilir. Ben hep Klu Klux Klan'ı örnek gösteririm. Buna herhalde bir sivil toplum örgütü diyemeyiz. Zaten de üniformalılar! Ama "Klu Klux Klan gibi bir örgüt, sivil gelenekleri olan bir toplumda doğan bir faşist örgüttür" diyebiliriz. Çünkü iç savaş olmuş, bilmem ne olmuş, kanunlar değişmiş; kişiler temel felsefeleri bakımından bunları kabul etmiyorlar.

Devletin getirdiği kuralı kabul etmiyorlar ve onların istediği çözüm başka bir çözüm. O çözümü sağlamak üzere bir araya geliyorlar, örgütleniyorlar ve zencileri öldürerek dünyadaki görevlerini yerine getiriyorlar. Bu kişilere sivil demek mümkün değil, ama bütün bu olayın cereyan etme biçimi, sivil bir kültürün olduğu genel bir bütün. Yani ille "sivil toplum iyidir" diye bir şey diyemeyiz. Mesela Mussolini'nin faşistleriyle iktidara geliş biçimi, aşağıdan yukarıya bir geliştire. Mussolini darbeye falan gelmedi. Hitler de aynı şekilde... Son anda bir yarım darbe falan var, ama ciddi şekilde aşağıdan yukarıya bir hareket yarattı. Sivil toplumu bilen, sivil gelenekleri olan bir toplumda ortaya çıkan bir faşist hareket, demek ki aşağıdan yukarıya örgütlenişle mümkün. Yine Gramsci'yi doğrulayan bir şey; bu toplumlarda bu şeyler böyle yapılıyor ancak. Ama İspanya'ya bakıyorsunuz mesela; orada da çok bölünmüş bir toplum, iç savaş falan var, ama Franco'nunki öyle aşağıdan yukarıya bir faşizm hareketi değildir. Yine klasik bir ordu hareketidir ve toplumda Mussolini ve Hitler gibi kök salmayan bir faşizmdir. Çünkü İspanya'da o tür toplumu belirleyen ve yönlendiren bir sivil toplum başlangıcı, geçmiş ve öyle bir gelenek yok.

Birtakım değerlere ve ilkelere bağlı olan, ister istemez politize olmalı. Mesela sokak çocuklarını koruma derneği gibi örgütler var. Sokak çocukları meselesi de doğrudan politik bir hareket değil. Ama sokak

çocuklarının olması bir aksaklık. Dolayısıyla başta sadece bu amaçla bir araya gelen insanlar, sokakta bir çocuğa bakmış, acımış ve aman şunlara yardımcı olalım demişler. Yardımcı olmaya başladıkları anda polisle ve başka vakalarla karşılaşmaya başlayacaklar. O zaman "bunlarla yapacağım bir şey yok; o halde çeker giderim" diyorlar; ya da yine derneğe devam ediyorlar ama onlara bulaşmıyorsa... O zaman ben buna bir sivil toplum veya bir sivil girişim diyemem. Girişilen birçok iş ya da uğruna birçok şey yapmak istediğin amaç, seni belki başlangıçta bilmediğin, görmediğin, haberdar olmadığın şeylerle karşılaştıracaktır. Onların gereğini yapayım diyorsan, o zaman politize olacaksın. Politize olduğun zaman da o değerler, ilkeler doğrultusunda bir şeyler yapmaya çalışacaksın.

Herhalde NGO, vb. dediğimizde, bunları kastediyor olacağız. Kanarya sevenler de iyi. Kanarya sevmenin bile bir örgütlenme vesilesi olması iyi, ama kanarya sevenler derneğinin bir sivil toplum örgütü, bir NGO olduğunu söylemek zorunda değiliz.

Sivil toplumun örgütleri mutlaka 'iyi' mi? Bir sürü aksaklığını, sevimsiz yanını görüyorum. Hatta, bunların bir çoğunda ciddi sorunlar olduğunu söyleyebiliriz. Bir kere bu sivil toplum örgütlenmeleri orta sınıf insanları ilgilendiren ve çeken şeyler. Yani beğenmediğimiz partiler, sınıflar arasında çok daha fazla bir iletişim, bir alışveriş kurabiliyordu. Bugün gördüğümüz NGO'ların çoğu, sanki yoksul kesimler yokmuş gibi davranarak çalışıyor-

lar. Deprem gibi olayların gerektirdiği faaliyetlerde söz konusu olabiliyor ama, çoğu zaman sivil toplumu kuranlar, o örgüte katılanlar, hemen hemen tamamen orta sınıftan oluyor. Yurtdışında sivil toplumu ilgilendiren bir sürü toplantıya gidiyorum. Sivil toplumun da, bir zamanların proleter hareketi gibi uluslararası olması lazım. Kendi ulusal sınırlarıyla kısıtlı bir sivil toplumculuk, fazla bir yere götürmez. Alman toplumu Almanca konuşuyor, Hint toplumu Hintçe denen dili konuşuyor, sivil toplum grameri bozuk bir İngilizce konuşuyor. Çünkü ancak İngilizce lingua franca'sı, bu ortak dil üzerinden iletişim sağlıyor, ama herkes de İngilizce bilmiyor. Kim onlar? Yine bizi orta sınıfa getiriyor. Issue-based dediğimiz mesele; birçok sivil örgütlenme, bir sorun odaklı olarak ortaya çıkabiliyor. Ve sorun üzerinde uzlaşmaya varan (consensus) çok çeşitli farklı insanlar o örgütte varolabiliyor. Bu bir avantaj gibi gözükebilir. Yani, ideolojik bir homojenlik gerektirmeden insanların bir sorun üzerinde birleşerek bir şeyler yapmaya çalışmaları. Çevrecilik de bunun çok görüldüğü alanlardan biri. Yeşili seven gelsin diyorsun. Yeşili faşist de sevebiliyor ve falanca ormanı kurtarmak gibi spesifik bir mesele olduğunda bunları bir araya getirebiliyorsun. Bu belki fena bir şey değil. Ama bir yandan da fazla geçici, uçucu, sadece o sorunla sınırlı, sanki insanları bir araya getirme potansiyeli taşıyor. Bunun gibi pek çok şey yapılabiliyor. Bunları sayarken, bu örgütler bir işe yaramaz demek istemiyorum.

Hayatta ne yaparsan, onun bir öyle tarafı vardır, bir böyle... Baştan sona olumlu, baştan sona olumsuz hiçbir şey yoktur. Bu deveyi güdeceksek, bunun da böyle sorunları var. Çekirdekten de komünist parti kuracaksak, o zaman da başka türlü sorunlar oluyordu. Bunları da göz ardı etmemek lazım, ben hep bundan korkarım. İçinde bulunduğumuz anın moda laflarının büyümesine kapılıp, buna bir de arkasından bakmadan, o alâmete binip gitmek çok hayırlı bir şey değildir. Yani, her zaman "tamam, ben bunu yapıyorum ama, tam da ne yapıyorum; neyi bozuyorum ya da yanlış yapıyorum"u da bir yandan araştırmak lazım herhalde. Sonuç olarak bu sivil toplumla varmak istediğimiz yer, bütün bu toplumsal özerkliklerin olduğu, toplumsal özerkliklerin arasına da varoluş tarzlarının belirlendiği toplum biçimine varmak varsa, bu zaten başlı başına uğruna mücadele etmeye değer bir hedef gibi geliyor.

VI. Güçlü Merkezi Otorite, Zayıf Sivil Toplum

Yine Türkiye üzerinden baktığımızda merkezileşmek, güçlenmekle eş anlamlı sayılır. Ne kadar çok şeyi kontrol altına alırsak, o kadar güçlü oluyoruz. 70'lerdeki eylemlerimizde aslında bu sivilleşmeyi büyük ölçüde orasından, burasından budadık. Falan siyasi örgütsen, grupsan, kaç sendika - ya, kaç meslek odasına sözün geçiyor? Buydu güçlü olmanın ölçütü. Ama o zaman 15 kişi gidiyorsun, oraya

çörekleniyorsun. Yavaş yavaş başka giden gelen kalmıyor, 15 kişi orada kendi kendine oturup kalıyorsun. Kağıt üstünde şu kadar oda, bu kadar sendika olabilir, ama esas olarak hayat sağlayacak kişileri oradan uzaklaştırmışsın. Sivillığı kalmamış yapı duruyor orada. Çünkü aslında bütün dünyada, bu uzun zamandır devam eden süreç olduğu halde, özellikle dünyanın şu son halinde galiba her şeyi desantralize etmemiz gereken bir yapılanmaya doğru gidiyoruz. Bu belki her şeyden çok bilgisayarın ortaya çıkmasıyla ilgili bir durum.

"Sovyetler Birliği'ne ne oldu?" deyince, ona verilecek cevap, bu merkezîyetçilik-ademi merkezîyetçilik meselesine de ışık tutan bir şey. Yakın zamana kadar Sovyetler Amerika'yla pekala rekabet ettiler. Uzaya ilk Sputnikleri yolladılar. O rekabet alanlarında Amerika'nın gerisinde kalmadılar. Silahlanmada, nükleer silah üretmede geri kalmadılar. Sanayileşmede çok gerilerden başladılar, tabii çok kaliteli şeyler üretemediler, ama bayağı da bir rekabet ettiler. Ama o merkezîyetçi sistem, bilgisayarla başa çıkamaz hale geldi. Onlar görünmez mekanizmalarla birbirlerine bağlı ve herhangi bir merkezîyetçi örgütlenme, bu yapılanma karşısında son derece hantal ve battal kalıyor, kıpırdayamaz hale dönüyor. Buzul çağında dinazor familyasının yeni koşullara ayak uyduramaması gibi. Brontozoros diye bir şey var, boyu 40 metreyi buluyor. Şimdi sınırların haber gönderme süratini düşünün: Birisi gelip kuyruğunu ısırdığın-

da ya da kopardığında, bu mesajı epey bir zaman sonra alabiliyor, ohan-tallığından ötürü. Alıncaya kadar da işi isten geçiyor. Aslında bu merkezîyetçilik tarih boyunca insana güçlülük gibi gözüküyordu.

Bizim yaşadığımız toprakları bir düşünün. Osmanlı İmparatorluğu 600 sene. Ama bizden önce, Roma'yı falan aldığında, burada 2000 yıldır o koşullara göre ciddi merkezîyetçi bir yönetim ve bir imparatorluk var. Bu ne demek? Bu bir sürü iyi şey demek olabilir. Yani herhalde 1560 tarihinde Hollanda'da bir adam durup, bizim bulunduğumuz tarafa baktığında çok gıpta ediyordu. "Vay anasını adamlara bak" diyordu. Kervan yolları var, zap-tiye var, asayiş var, koskoca ordu var, ne arasan var. "Bir de bizim şu halimize bak" diyorlardı. Amsterdam kenti Rotterdam'la kavgalı, öbürü bilmem ne... Avrupa'da birlik beraberlik yok, siyasi birlik yok. Rüyası var sadece. Roma yıkılmış; herkes "ah Roma olsa" diyor. Ta Fransız İhtilali'ne kadar "Roma'yı tekrar kurabilir miyiz?" hayaliyle gidiyorlar. Charlemagne 1800'de bir devlet kuruyor, adını da Kutsal Roma İmparatorluğu diyor. Bir başkası da "ne kutsalı, ne Roma'ydı, ne de imparatorluktu" demişti. Hakkaten düşünsenize, merkezi Aachen'de olan bir Roma İmparatorluğu. Sonuç olarak insanlar hep bunu özlüyorlar.

Ama Avrupa, bütün bu sivil toplum falan dediğimiz şeylerden geçerek, parçalanmışlıktan ve güçsüzlükten güç üretti. Yani o çoğul yapı, Avrupa'nın merkezsizliğinin temelinde yatan, o zamanda anarşik denile-

bilecek bir hal. Keşiflerin başlaması gibi bir şeyi alalım. Adamlar gemilere biniyorlar, gidiyorlar. O zamana kadar Akdeniz'de günlerce seyrediyorlar. Kıyı boyu gidiyorsun, akşam bir limandasın. Akdeniz'in fırtınası mırıtnası ne kadarsa. Ama okyanusa erken çıkıyorsun. O geminin tahtaları birbirini daha iyi tutacak, yoksa fırtınada gider. Demek ki vidadı, somundu, hepsinin çok iyi olması lazım. Yelkenin rüzgârda yırtılmaması lazım. Halatının bilmem nerede kopmaması lazım. Madeni aksamı şöyle mi olacak, bilmem nesi böyle mi olacak? Bunu birbirinden habersiz binlerce usta yapıyor. Her biri bir şey ekliyor. Bir yığın isimsiz kahraman. Birisi "onun somunları daha iyiymiş" diyor, onu buluyorsun, gidiyorsun ve ondan alıyorsun. Ve bu arada Galileo bir şey söylüyor, başı belaya giriyor kiliseyle. Amsterdam'dan haber gönderiyorlar: "Oradan memnun değilse, gelsin bizde çalışsın, biz onu şey yaparız." Niye, çünkü Galileo dürbün yapıyor. En kaliteli dürbünü yapıyor. O dürbün sende yoksa ne olacak? 500 metreyi gösteren bir dürbünle Amerika'ya yola çıktın, belki su olan adayı göremedin, iskaladın gitti. Dolayısıyla susuzluktan öldün bir hafta sonra. Öbür dürbün olsaydı, o zaman onu görecektin ve kurtaracaktın. Öyle bir düzen içinde devamlı daha iyisi ve aynı zamanda da bir düşünce özgürlüğü ortamı. Osmanlı'yı düşünün; adam İstanbul'da rasathane yapmış, yıkmışlar. Rasathaneyi kalkıp İskenderiye'ye yaparsa yaşayabilecek mi? Hayır.

Merkezi imparatorluğun üç gün sonra haberi olacak. Bu sefer sadece rasathaneyi yıkmayacaklar, insanın da derisini yüzecekler. Bu iş öyle bitecek. Yani bu her şeye kadir büyük imparatorluklar, büyük yapılar, sonunda uysal, rehavete alışık, kafa tutmayan, çok enerjik olmayan insan tipleri üretirler. O zaman da merkezi otoriteye karşı, yine o klasik devlet-sivil toplum ilişkisinde o ilişkiyi değiştirecek insan bulmak ve dolayısıyla bir hareket bulmak da son derece zorlaşır. Bütün bunlar zaten geçmişten beri büyük ölçüde böyle, ama önümüzdeki dönemde fordist üretim kayışlarının ortadan kalkması ve bunlara bağlı pek çok şey, hayatın farklı alanlarından gelip bir noktada birbiriyle kesişen bir sürü gelişim içinde, artık merkezi yapılarla değil, çok daha desantralize. Onun için de esnek. Mesela şöyle bir odaya otomobil boyunda şeyler koyacağız, sekizimiz, onumuz onlara binip dolaşmaya mı çalışacağız, yoksa mesela bu sandalye boyunda daha minik şeyler yapıp, onlarla çok daha hızlı ve birbirine çarpmadan mı dolaşacağız? Galiba bütün dünyada böyle bir eşikteyiz. Ekonomide büyük ölçüde böyle, siyasette böyle; tabii geri kalan ideolojide vs.de de oraya doğru bir şey olacak. O zaman sivil toplum denilen yapılar, bu dünyanın modeline, o büyük, battal, merkezîyetçi yapılardan yatkın görünüyor. Evet diyeceklerim bu kadar.

Çatışmaların Önlenmesinden Çıkarılacak Dersler: Barış Anlaşmalarının İçeriğine İlişkin Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Doç. Dr. Fernand de Varennes, Murdoch Üniversitesi, Avustralya

İngilizceden çeviren: Zeri İnanç

Giriş

Barış anlaşmalarının çoğu başarısız olur. Daha çarpıcı değilse bile daha açık bir şekilde söylemek gerekirse, II. Dünya Savaşı'ndan beri, hasım taraflar arasında yapılan yüzlerce anlaşma, ateşkes ve bildirgeden çok azı kalıcı çözümler yaratmıştır.¹ Bununla birlikte, dikkate değer bazı başarılar elde edilmiştir: İtalya'nın Güney Tirol bölgesinde, bir otonomi paketiyle 1960' larda şiddetin tırmanması tümüyle

engellendi; Guatemala, daha yakın bir geçmişte, geniş çaplı bir vahşetin hüküm sürdüğü dehşet dönemini sonlandırmayı başardı. Öte yandan, Filistinliler ile İsrail arasındaki çatışmalar ya da Filipinler'deki Müslüman azınlığın dahil olduğu çatışmalar, sayısız anlaşma yapılmasına rağmen onyıllardır sürmektedir. Ne var ki, Uluslararası Gelişme ve Çatışma Yönetimi Merkezi'nin en son raporunda da belirtildiği gibi, çatışmaların önlenmesi konusunda, dünya ölçeğinde, somut, gözlemlenebilir ve pozitif bir eğilim var gibi görünmektedir. Son on yılda, çatışmaların sayısı ve şiddeti büyük oranda azalmıştır; bu, çoğunlukla azınlıklara daha kapsamlı bir özerklik ve yetki paylaşımı sağlayan anlaşmaların sonucunda gerçekleşmiştir.

¹ Etnik veya iç çatışmalar nedeniyle yapılan bütün barış anlaşmalarının "sayılmasına" hiçbir zaman çalışılmamıştır. Ben, kendi çalışmamda, 300'ü aşkın belge topladım ama bu sayı kesinlikle anlaşmaların tamamına ulaştığım anlamına gelmez. Daha da ötesi, neyin barış anlaşması olduğu konusunda da sorun var: ateşkesler "ilk önce ateş eden taraf olmama" dışında pek bir şey ifade etmez ve bunun ötesinde bir gücü yoktur.

Bu makalenin amacı, çeşitli barış anlaşmalarının içeriğini göz önünde bulundurarak bu eğilimi incelemek ve barış süreçlerinde ne tür anayasal düzenlemeler yapılabileceğine ilişkin öneriler sunmaktır. Burada, barış süreçlerinin nasıl işlediğinden çok, bu süreçlerin "özü" üzerinde duran ve muhtemelen bu konudaki genel görüşe aykırı ama, neden bazı barış anlaşmalarının başarılı olduğu ve neden birçoğunun başarısız olduğuna ilişkin daha özgül fikirler sunabilen bir yaklaşım sergilenecektir.

Ama bunun için, önce, çatışmaların ortaya çıkış nedenleri ve bu çatışmaları kontrol altına almanın neden çok zor olabildiği üzerinde durmak gerekir.

Azınlıklar Neden Öldürür?

Çatışmaların çoğu artık uluslararası nitelikte çatışmalar değildir. Son yirmi yılda dünyanın başına bela olan silahlı çatışmaların, devletlerarası çatışmalar değil, devlet içindeki çatışmalar olduğu açıktır. Çok sayıda çatışmada, merkezi yönetimi yıkmaya çalışan devrimci gruplar vardır; öte yandan çatışmaların çoğu, bağımsız olmak ya da en azından belli ölçüde bir otonomi elde etmek için mücadele eden bir azınlık grubunun varlığı anlamında, etnik-milliyetçi çatışmalardır. Birçok örnekte görüldüğü gibi azınlıklar (Pakistan'daki Muhacirler, Makedonya'daki Arnavutlar)², istihdam,

toprağın kullanımı, mülkiyet hakları ya da dilin kullanımı gibi alanlarda hükümetin aktif ayrımcılığına maruz kaldıkları bir ülkede, sadece haklarını elde etmek için mücadele ettiklerini düşünmektedirler.

Bu noktada, birçok temel meselelerin açıklığa kavuşturulması gereklidir: Çatışmalar, azınlıkların varlığı ile el ele giden bir durum değildir. Asya, Avrupa, Afrika ya da Amerika'da, azınlıkların varlığı ile çatışmalar arasında bir ilişki olup olmadığını araştıran herhangi bir sistematik incelemede, böyle bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkar. Diğer bir deyişle, çatışmaların doğal nedeni, bir devlette dinsel, dilsel ya da etnik bir azınlığın varlığı değildir. Her kıtada, binlerce farklı 'azınlık kombinasyonları' olmasına rağmen, gerçekte çok az çatışmanın olduğu görülmektedir.

Açıkçası, bazı azınlık mensuplarının devletten talep ettiklerini elde etmek için şiddete başvurması ve amaçlarına ulaşmak için gerekirse adam öldürmeyi istemesi için, çok özgün faktörlerin bir araya gelmesi gerekir.

Katolikler Kuzey İrlanda'da, Basklar İspanya'da, Korsikalılar Fransa'da, Çeçenler Rusya'da, Açenliler Endonezya'da, Arnavutlar Makedonya ya da Yugoslavya'da, Abazalar Gürcistan'da ve Kürtler Türkiye'de azınlık durumunda olabilirler ama bu, onların, içgüdüsel olarak komşularını öldürmekten memnun oldukları anlamına gelmez. Dünyadaki azınlık gruplarının sayısına oranla bu tür çatışmaların gerçekte çok az oluşu dikkate

² Bazı Arnavutların "Büyük Arnavuduk" hayaline sempatiyle bakıklarına kuşku yoktur ama Arnavutların çoğunluğu -iki Arnavut siyasi partisi ve ayaklanan kesimden gelen resmi açıklamalar dahil-, sürekli olarak, işe ahınlarda ayrımcı muamele olarak tanımladıkları uygulamaların son bulmasını ve ulusal hükümet görevlileriyle ilişkilerinde Arnavutça konuşmayı talep etmektedirler.

alınarak, bir azınlık nüfusunun küçük bir kesiminin bile devlete karşı silaha başvurması için dahi, çoğu kez bir dizi özgün koşulun bir araya gelmesi gerekir.

Dünyanın farklı farklı bölgelerinde ortaya çıkan çatışmaların çoğunun ortak özelliği, bu çatışmaların hemen her zaman, yaşadıkları devletin bir bölgesinde çoğunluk olan ya da en azından o bölgede nüfusun çok yüksek bir oranını teşkil eden 'büyük azınlıklar'la ilgili olmasıdır. Bu azınlıkların yaşadıkları bölgeler, genellikle 'onların' geleneksel ya da tarihsel olarak yaşadıkları bölgelerdir. Bu azınlıklar, o ülkeye sonradan gelmiş değillerdir. Aslında, bir azınlığın bir ülkedeki kökleri ne kadar eskiye dayanıyorsa, o azınlık, yaşadığı toprağa, kültürüne, dinine ve diline saygı gösterilmesine o kadar hakkı olduğunu düşünür.

Çok küçük azınlıklar ya da bir ülkeye yakın bir zamanda göç etmiş olanlar, siyasi taleplerine ulaşmak için, devletle ve çoğunluğu oluşturan grupla çatışmalarında, hemen hemen hiçbir zaman şiddete başvurmazlar. Belirli koşullar gerçekleştiği takdirde, çatışma potansiyeli taşıyanlar, ekseriyetle, daha büyük ve tarihsel olarak daha yerleşik ve kendilerini yaşadıkları topraklarla özdeşleştiren azınlıklardır.

Peki ama azınlıklar neden devlete karşı güç kullanma yoluna başvururlar? Bu soruya verilecek cevap çok önemlidir, çünkü sadece sayısal olarak azınlık oldukları için değil, ayrıca, sürekli bir ordusu, geniş olanakları, her zaman emrine amade kaynaklarıy-

la çok daha donanımlı olan devlete karşı güç kullandıkları için, bu çoğumuza pek mantıklı gelmez.

Sonraki bölümde anlatılacağı üzere, dünyanın farklı bölgelerinden çeşitli barış anlaşmalarının tahlili, bu anlaşmalarda temel talepler bakımından birçok ortak ve değişmez noktanın olduğunu göstermektedir; bu talepler, gerilimlerin temel sebepleri ve başarılı olma ihtimali yüksek sistem ve yaklaşımların neler olabileceği konusunda fikir verir. Kalıcı bir çözüme ulaşmak için bu çok önemlidir, çünkü bir çatışmanın temelinde yatan nedenler üzerinde durulmadıkça uzun vadeli bir çözüm bulunamaz. Açık olmak gerekirse, azınlık taleplerinin sadece 'etnik-milliyetçi' talepler olduğu değerlendirilmesi çok basit bir değerlendirmedir ve bunun, başarılı anayasal modeller oluşturulurken, özgül, kalıcı tedbirler bulma çabasında bir yararı yoktur.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından yapılan birkaç yüz barış anlaşmasını inceleyen bir kişi, tekrar tekrar dile getirilen taleplerin aynı nitelikte talepler olduğunu görür. Müzakere süreçlerinin ve düşmanlıkların derhal son bulmasının ötesine geçen anlaşmaların hemen hepsinde, önem sırasıyla, aşağıdaki hususlardan bir veya daha fazlası yer alır:

- * bağımsızlık/otonomi/yetki paylaşımı
- * insan hakları güvenceleri
- * kaynakların/iş olanaklarının 'adil' paylaşımı.

Elbette ki siyasi güç elde etmek için yapılan her mücadelede, sonunda,

yetki paylaşımına dair temel bazı düzenlemelere gidilmesinin çok doğal olduğu söylenebilir. Ama bu, azınlıkların otonomi ve yetki paylaşımı konusundaki neredeyse değişmez taleplerinin, dolaylı olarak ne anlama geldiğini görmezden gelen bir bakıştır. Bu, şu anlama gelir: azınlık nüfusun bazı kesimleri arasında, devletin, onların çıkarlarını gerektiği gibi temsil etmediği inancı vardır ve söz konusu azınlık bu nedenle, devlet sınırları içinde -bağımsızlık hareketleri açısından devlet dışında-, yetki devri ya da otonom bir siyasal yapı aracılığıyla "kendi işlerini" kendileri kontrol etmelidir. Diğer bir deyişle, devletin, onların çıkarlarına cevap olacağı konusundaki güven yitirilmiştir ve bu güven kaybı, azınlıkları çoğu zaman şiddete yöneltir. Bu tür çatışmaların kuluçka dönemi, devletlerin -demokratik devletler dahil-, büyük azınlıkların ihtiyaçlarına ve çıkarlarına uygun cevaplar veremediği ya da vermek istemediği dönem olarak nitelenebilir. Franko sonrası İspanyasında da, II. Dünya Savaşı sonrası Kuzey İrlanda veya Güney Tirol örneğinde de, bağımsızlık sonrası Srilanka ve Sudan'da da, çatışmaların temel kaynağı, devletin aktif ve bariz ayrımcı uygulamaları ve hatta azınlıkların kültürlerinin ve dillerinin baskı altına alınması idi.

Kapsayıcı Yönetişimin Başarılarmaması

Çoğu ülkedeki hükümetler, etnik bakımdan nadiren nötrdürler. Devlet-

ler, yapılanmaları dahilindeki yetki paylaşımı bakımından kaçınılmaz olarak toplumun dominant gruplarını yansıtır. Fransa, etnik bakımdan nötr bir devlet değildir; Fransız dili ve kültürü, Fransa'nın 'ulusal kimliği'nin önemli bir parçasıdır ve aslında bu, Fransa nüfusunun tamamının değil, çoğunluğun kültürel özelliklerini yansıtır. Fransa, halen, azınlık haklarıyla ilgili taleplerini ortaya koymak için şiddete başvuran silahlı grupların (Korsikalılar ve çok seyrek de olsa radikal Bretonlular) görüldüğü bir yerdir.

"Yurttaşlık" temelli milliyetçilik biçimlerinin görüldüğü ABD gibi ülkelerde bile, bütün azınlıklara, özellikle ırksal ve dilsel azınlıklara, nötr muamele edilmiş ve edilmekte olduğu argümanını sürdürmek tarihsel olarak mümkün değildir. Tam tersine, ABD'de, 19. yüzyıl boyunca, sadece kendi sınırları içindeki geleneksel azınlıkların dahil olduğu çok sayıda ve aşırı şiddetli etnik çatışmalar yaşandı. Bu silahlı ayaklanmalar, ancak, çeşitli Yerli Halklar neredeyse tamamen yok edildiğinde ya da artık egemen güce ve sayıca fazla olan "Avrupalı/Amerikalılara" karşı herhangi bir direniş gösteremez konuma geldikleri zaman kendilerine küçük bir özerklik tanındığında sona erdi.

Çatışmaların yaşandığı ülkelerin özelliklerinden biri, azınlıkların sistematik olarak temsil edilmemeleri ya da seçimlerde başarılı olamamalarıdır. Eğer, nötr veya etnik, dinsel ya da dilsel bakımdan tarafsız modern devlet kurgusu doğru olsaydı ve bütün

vatandaşlar, bu tür kişisel özelliklerinden dolayı herhangi bir sorunla karşılaşmaksızın eşit muamele görüyor olsalardı, bu durumun çok ağır sonuçları olmayabilirdi. Oysa bu doğru değildir: bütün devletler, bazı durumlarda kültürel, dilsel ve dinsel tercihlerini de ortaya koyarak, daha çok çoğunluğun çıkarlarını yansıtır ve onların çıkarlarını korurlar. Bu nedenle, azınlık mensubu kişiler çifte bir çıkmazla karşı karşıya kalırlar: bir yandan, birçok alanda çoğunluktan farklı olabilecek ilgi alanları ve çıkarları vardır, öte yandan, azınlık mensubu kişiler seçim süreçlerinde başarılı olamazlar ve siyasal alanda temsil edilmezler. Azınlıklar bu nedenle, demokratik olsun ya da olmasın, siyasal sistemlerin hepsinde değilse bile çoğunda, sayılarının azlığı ve etki etme güçlerinin zayıflığı nedeniyle orantısız bir mağduriyet yaşarlar.

Birçok olayda gerilimlerin kökeninde, yetkinin ve kaynakların ayrımcı paylaşımı ve diğer azınlık haklarının ihlali vardır ve bu tür bir gerilim, şiddet içeren çatışmaları teşvik edebilmektedir. Barış anlaşmalarında, yetki paylaşımına ilişkin düzenlemelerin üzerinde önemle durulması, azınlıkların, sayıca az olmaları ve seçimlerde başarı elde edememeleri nedeniyle hükümetin politikalarını değiştiremiyor olmanın yarattığı gerginlikle şiddete başvurduklarına işaret etmektedir. Genellikle, söz sahibi olmadıklarını hatta, ciddi en ufak bir etkileri olamayacağını düşündükleri bir yasal ve siyasal düzlemde haklarını savunmaya karşı çıkarlar.

Bir etnik çatışmanın çözüme kavuşturulmasının bir parçası olarak otonomi ve yetki paylaşımı, bu azınlıkların "ulusal" hükümete artık güvenmiyor olduklarına işaret eder. Hükümete güvenmezler çünkü hükümette etnik çoğunluk egemendir. Çatışma eğilimi görülen ülkelerde, etnik çoğunluğun egemen konumda olması ve bu ülkelerdeki etnik tercihler ile dilsel, dinsel veya kültürel alanlarda azınlık haklarının ihlali ve özellikle istihdam olanakları ve toprak hakları bakımından azınlıkların ayrımcılığa uğramaları arasında genel bir ilişki olduğu söylenebilir.

Etnik gerilimlerin temel nedenleri arasında en çok görülenlerden bazıları şunlardır:

- * Hem kamu hizmetlerinde hem de özel faaliyetlerde, dil konusunda aranan özellikler ya da örtülü "etnik" tercihler nedeniyle iş olanaklarından yoksun bırakılma (ayrımcılık).
- * Büyük azınlık üyelerinin devlet görevlerine, özellikle üst askeri kademelere alınmaması (ayrımcılık).
- * Toprak mülkiyetinin reddi ya da geleneksel toprak mülkiyetinin tanınmamasının reddi.
- * Dil ya da başka ayrımcı kriterler nedeniyle, azınlıkların seçimle görev getirilmelerinin reddi.
- * Azınlık bölgelerindeki ekonomik kalkınma projelerinden azınlıkların yerine çoğunluğun yararlanması (ayrımcılık).
- * Uygun tazminat ödenmeden, geleneksel olarak azınlığa ait toprakların kamulaştırılması ve/veya çok sayıda göçmenin yerleştirilmesiyle sonuçla-

nan göçmen alım programları.

* Bir azınlık dilini konuşanların önemli bir kısmının talep etmesi halinde, o azınlık dilinin devlet okullarında ve idari birimlerde kullanılmasının reddi.

* Vatandaşlığın ve sağladığı hakların ayrımcı temelde inkarı.

* Azınlık dillerinin, sembollerinin ya da azınlığa özgü dinsel faaliyetlerin özel alanda kullanılmasının yasaklanması.

Çoğulcu, siyasal sistemlerde, sayıca azınlıkta olup seçimlerde başarı elde edemeyen, ayrımcılığa uğrayan veya varlığı inkar edilen azınlık nüfusunun bazı kesimleri, şiddetin, bu durumu değiştirmenin tek yolu olabileceğini düşünmeye başlarlar. İşte böyle bir ortamda, demokratik koşullarda bile, azınlık üyeleri çoğunluğa artık güvenmez olurlar ve bütünüyle çoğunluğun insafına kalmamak için, belli ölçülerde siyasal ve hukuksal otonomi elde etmeye çalışırlar.

Çözüm Ne?

O halde, dünyanın farklı bölgelerinden çeşitli barış anlaşmalarının dikkatle incelenmesi, ne tür sistemlerin ya da anayasal düzenlemelerin başarılı olduğu konusunda bize ne söylemektedir? Bu sorunun cevabı, kişinin başarıyı nasıl tanımladığına bağlı olarak değişir: başarı, uzun vadeli bir çözümü garanti etmeyen, sadece yaygın çatışmaların sona erdirilmesi midir (Kuzey İrlanda; Bosna; Filistin), yoksa, kalıcı bir barış sağlamış gibi görünen daha kapsamlı düzenlemeler

mi yapmaktır? Bu makalede, başarılı yaklaşım ve modeller tanımlanmaya çalışılırken, ikinci ölçüt benimsenmiştir. Ama bu, büyük ölçekli silahlı çatışmaların azaltılmasının önemli bir hedef olmadığı anlamına gelmez. Çatışmaların ciddi şekilde azaltılması, çoğu zaman "nihai çözüme" varmak için gerekli bir ön koşul olabilmektedir.

Otonomi/Yetki Paylaşımı

Azınlıkların asıl talepleri devletin yapısıyla ilgili taleplerdir ve bu, üzerinde durulması gereken bir konudur. Son 50 yılda, etnik çatışmaların çözüme kavuşturulduğu ya da büyük ölçüde azaltıldığı ülkeler, hemen her zaman, otonomi veya yetki paylaşımı düzenlemelerinin hayata geçtiği ülkelerdir. Bu kategoriye, bazıları geçici bir süre için olmak üzere, Bosna, Kuzey İrlanda, Nikaragua (Miskito), Fransa (New Kaledonya), İtalya (Güney Tirol), Mali (Tuareg), Nijer (Tuareg), Mizos (İndia), Bangladeş (Chittagone Hill Aşiretleri), Papua Yeni Gine (Bogenville) dahil edilebilir. Bazı çatışmalar ise tam bağımsızlıkla sonuçlanmıştır: Bangladeş (1971), Slovenya (1991), Hırvatistan (1991), Eritre (1993) ve Doğu Timor (2000).

Varılacak kesin, hatta tartışmasız sonuç -2001 tarihli, Dünyadaki Silahlı Çatışmalar, Self-Determinasyon Hareketleri ve Demokrasi Araştırması'nda da belirtilen- şudur:

....Self-determinasyonla ilgili çatışmaların en genel sonucu, hükümetler ile grup temsilcileri arasında, grubun kolektif haklarını kabul eden ve devlet sınırları içinde bu

haklarını elde etmeleri için onlara kurumsal araçlar sağlayan bir anlaşmaya varılmasıdır. Bazen, bir grup, merkezi hükümetteki karar alma organlarına daha fazla erişme olanağı bulur; çoğu zaman, bölgesel otonomi elde eder ve elbette bazı anlaşmalar her iki tür reformu da içerir. Dolayısıyla, self-determinasyonla ilgili hareketler nadiyen, uluslararası sınırların yeniden çizilmesiyle sonuçlanır; bu tür hareketlerin sonucu daha çok, merkezi yönetim yetkilerinin devri ve mevcut devlet sınırları içinde yeni sınırların çizilmesi olmaktadır. Zaman zaman, otonomi düzenlemelerinin, bağımsızlığa ulaşmanın ilk adımı olduğu yönünde kaygular dile getirilmektedir. Bu olası bir senaryo değildir. En olası senaryo, birçok insan otonomi çerçevesini ve bu çerçevede yaşamayı kabul etmişken az sayıda yağmacının, daha büyük kazanımlar elde etme umuduyla savaşmayı sürdürmesidir. Otonomi anlaşmalarının en büyük riski, sonunda devletin parçalanması değil, savaşıma devam edenlerin otonomi anlaşmasının tam olarak hayata geçirilmesini engellemeleri ve böylece çatışmaların uzamasına ve otonomiye ilişkin kurumların güçlendirilmesinde kullanılacak kaynakların boşa harcanmasına yol açmaları ihtimalidir.

Ayrıca, toprağa bağlı azınlıklar için genel bir model vardır: bu azınlıklar için barışçıl bir çözümün temeli, bölgesel otonomidir. Toprağa bağlı olmayan azınlıkların talepleri, hükümet bakanlıklarında orantılı bir temsil sistemiyle, kamu hizmetlerinde görev verilerek ve belli alanlarda veto yetkisi tanınarak karşılanır.

Yerli halklarla (Nikaragua'daki Miskitler, Yeni Kaledonya'daki Kanaklar) ilgili başarılı anlaşmalarda genellikle, bölgesel otonomiye ek olarak, daha

geniş kapsamlı bir yasal tanımaya ve bu halkların geleneksel hukukları ile örf ve adet hukuklarının uygulanmasına olanak sağlanmaktadır.

Diğer durumlarda, açık veya örtülü özür dilemek ya da bir azınlığın önemli sembollerini kapsayıcı bir söylem oluşturmak gibi bazı sembolik jestlerde bulunulur.

Ayrıca, çoğu anlaşma, terminolojileri ve ele aldığı konular bakımından şaşırtıcı derecede benzerlik gösterir. Örneğin, 1999 tarihli Honiara Barış Anlaşmasının aşağıda belirtilen iki maddesinde (anlaşmanın 2. ve 8. maddeleri), bölgesel otonomi biçiminin tanınmasından söz edilmekte, ayrıca, belli başlı etnik grupların üyeleri arasında iş olanakları bakımından ayrımcı davranılmayacağına güvence altına alınması ihtiyacı dile getirilmektedir:

2. 1978'den beri, Guadalcanal'ın talepleri arasında tekrar tekrar dile getirilen ve şu andaki krizin kaynağı olan sorunlar şunlardır: (iii) Guadalcanal'da ve diğer şehirlerde eyalet yönetimlerinin kurulması talebi; Guadalcanal'da arazilerin satışı ve kullanımını konusunda karar verme yetkisi; Guadalcanal'dan sağlanan gelirlerin paylaşımı ve diğer şehirlerden Guadalcanal'a göç konusunda karar verme yetkisi.

8. Ulusal birlik duygusunu geliştirmek ve Guadalcanal'daki farklı etnik gruplara mensup kişilerin merkezi yönetime yabancılaşma duygularını aşabilmek için, yeterli olma koşulu dikkate alınarak, ulusal kamu hizmetlerinde ve polis gücünde bütün şehirlerin, eşit ve adil bir şekilde temsil edilmeleri sağlanmalıdır. Özellikle polis, Guadalcanal'daki imajını düzeltmek için teşvik edilmelidir.

Daha Fazla Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma

Genel kanının aksine, ekonomik kalkınmamışlık tek başına etnik çatışmalar doğurmaz. Hemen hemen hiçbir barış anlaşması, sadece ekonomik kalkınmaya dayalı bir otonomi düzenlemesi içermez hatta buna öncelik vermez. Asıl önemli olan, ekonomik gelişmenin sağlanacağı adımların atılmasıdır.

Hepsinin değilse bile, birçok iç çatışmanın asıl sebebi, azınlıkların ayrımcılık ve dışlanma iddialarına dayanıyor gibi görünmektedir; bu nedenle, çatışmaları çözüme kavuşturma konusundaki en başarılı girişimlerin -genellikle bölgesel bir siyasal birim oluşturma şeklinde bir otonomiye ek olarak-, haklarını korumada kendilerine daha somut güvenceler sağlayan anayasal düzenlemelere gidilmesi yönündeki azınlık taleplerini karşılayan girişimler olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, etnik azınlıkların merkezi otoritelere duyduğu güvensizlik, bu azınlıkların taleplerine şu şekilde yansır:

- * Merkezi hükümetin, otonomi düzenlemelerini kolaylıkla zayıflatamamasını sağlayan anayasal güvenceler;
- * Otonom birim (kanton, eyalet, bölge vs.) için kaynakların paylaşımı ve vergilendirmede anayasal güvenceler;
- * İnsan hakları ve azınlık haklarıyla ilgili yasal hükümlere yer veren ve bu hükümleri güçlendiren ve bağımsız yargı makamlarına erişimi sağlayan anayasal güvenceler;
- * Etnik azınlıkların kamu hizmetlerinde ve siyasal kurumlarda temsil edilmemeleri halinde başvurulacak anayasal hükümler, yasalar ve diğer mekanizmalar.

Sonuç

Bu makale, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren yapılan yüzlerce barış anlaşmasının kapsamlı bir incelemesini sunma amacı taşıyor ama bu belgelerin incelenmesiyle, çatışmaların önlenmesi açısından, çıkarılabilecek çok önemli dersler olduğunu gösteriyor.

Anlaşmaların çoğunda, bölgesel otonominin çeşitli biçimlerinin ve etnik azınlıkların haklarının korunmasının önemi konusunda bir "görüş birliği" olması, azınlık üyeleri tehdit altında olduklarını hissettiklerinde -örneğin, ayrımcı muamele gördüklerinde, ifade özgürlükleri engellendiğinde, kendi dillerini kullanamadıklarında, kendi dinlerinin gereklerini yerine getiremediklerinde, kendi kültürlerini yaşayamadıklarında, ya da, kamu makamlarından, sayısal büyüklüklerine ve belirli bir bölgedeki yoğunluklarına uygun muamele göremediklerinde- bir etnik çatışma ortamı doğabileceğini göstermektedir. Barış anlaşmalarında, hemen her zaman, çatışmaların temelinde yatan bu sorunları gidermeyi amaçlayan özel bazı hükümler yer alır.

Bölgesel otonominin tanınması da barış anlaşmalarında benzer bir popülariteye sahiptir çünkü bu, bir etnik azınlığın, bağlı olduğu bir toprağı olduğunu ve bu topraklar üzerinde yasal ve siyasal yetkilere sahip olabileceğini ima eder. Bu, etnik çoğunluğun, resmi dilin kullanımı, kültür ve din gibi konulardaki denetim düzeyini yumuşatır ve böylece, siyasal yapıya ilişkin ve belki de ülkenin sadece bir bölgesinde uygulanabilecek bir düzenlemeyle, azınlığın haklarının korunmasını sağlar.

Türkiye'nin Politik ve Seçim Sistemini Belirleyen Önkoşullar

Dara Cibran*

Demokrasinin ve seçimlerin uzun bir tarihi olduğu halde parlamenter demokrasinin tarih sahnesine çıkışı üretim biçiminin feodalizmden kapitalizme doğru evrildiği tarihi süreçle yakından alakalıdır. Bu süreç aynı zamanda toplumsal yapının değişimi, sanayileşme ve şehirleşme olgularıyla da ilişkilidir.

Fransız devriminden daha önce de hali hazırda kamusal alana ilişkin görüş belirtme yetkisine sahip küçük bir azınlık mevcuttu. 19. yüzyıl sona ererken demokratik rejimler, farklılıklar göstermekle birlikte; Avrupa, Amerika ve Avustralya kıtalarında ulusal kimlik kazanma sürecini tamamlayan bazı ülkelerde yerleşmekteydi;

genel oyla olmamakla birlikte seçimler yapılmaktaydı. 19. yüzyıl düşünürlerinin en çok kafa yordukları problemlerden biri de bu demokratik sistemde temsiliyet sorunu ve buna bağlı olarak oy kullanma hakkına sahip olmayan *ayrıcalıksız azınlığın* hakları üzerinedir.

Ancak 20.yüzyıl'a gelindiğinde bir çok ülkede genel oy hakkı kazanılmış ve kamuoyu siyasal etkileme alanı içine girmiştir. Böylece BD'de daha 1917'de Public Information adı altında kamuoyu etkileme süreci başlamıştı. 20. yüzyıla gelindiğinde genel oyla yapılmaya başlanan seçimler, üstünde çalışılan bir konu olmaya başlamıştır. 20. yüzyılda seçimler siyasetçileri olduğu kadar bilim adamları ve medyanın da üzerinde çok durdukları konulardan biri haline geldi. Seçmenlerin oy verme konusunda nasıl dav-

* Dara CİBRAN : Atina Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. Aynı bölümde master yaptı. *Osmanlı imparatorluğu bünyesinde baş gösteren ulusal kurtuluş hareketlerinin karşılaştırmalı analizi* başlıklı doktora tezi önerisi Panteio Üniversitesi Sosyoloji Bölümüne kabul edildi.

randıkları, dünyada 1920'lerde incelenmeye başlanmıştır.¹ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu tür çalışmalar dramatik olarak artmıştır.

Türkiye çok partili rejime ancak 1945'te geçmiştir. Bu yazının konusu olan Türkiye'nin seçim ve politik sistemine geçmeden önce giriş niteliğinde de olsa modern Türk devletinin doğumu ve niteliği üzerine bazı verilerin üzerinde durulması gerekmektedir.

Çok uluslu Osmanlı imparatorluğunun yakılan küllerinden tek ulus yaratma hesabıyla otoriter bir modernleşme süreci başlamıştır. Anadolu mozağinde yaşayan diğer halkların inkarı temelinde şekillenen genç Kemalist devlet sürekli güvenlik sendromları ile kendi varlığını tanımlama yoluna gitmiş bundan dolayı da Anayasalarda biçimsel olarak tarif edilmesine rağmen liberal ve demokratik kurumlar oluşturulamamış hatta bu süreçler teşvik edilmemiştir (Dodd, 1988. s.13).

Bir yanı Türk demokrasinin gelişme koşullarıyla diğer yanı ise Osmanlı imparatorluğunun toplum yapısından devralınan mirasla ilgili olarak Türk devleti ve toplumu bir türlü modernleşmemiştir. Ulusçuluk modern bir proje olduğu halde ve Anadolu topraklarında Türk Ulusu'nu yaratma projesi hayata geçirildiği halde, projenin uygulanma biçimi ve toplumun siyasal kültürel yapısından dolayı demokrasiyi yaşatıp koruyacak diğer koşullar eksik olduğundan Türk demokrasisi güdük kalmıştır.

Batı demokrasilerinde sistemin en önemli ögesi, aydınlanma süreci ile tarif edilen mantıklı düşünebilen ve bu şekilde karar verebilen "birey"dir. 1789 Fransız devrimi bireyleri top-lumsal statüsünden bağımsız olarak yasa karşısında eşit ilan etmişti. Gerçi kapitalizmin gelişmesi ve sanayi şehirlerinin büyümesiyle birlikte toplumsal eşitsizlikler azalmak yerine daha da artmıştı. Tam da bundan dolayı Marx anayasal eşitliğin hiç bir anlam ifade etmeyeceğini haykırmaya başladı. 19. yüzyıl batı demokrasilerinde de yalnızca mülk sahibi ve geçmiş dönemin statü sahibi sınıflarının oy hakkına sahip oldukları bir dönemdi. Bundan dolayı da **azınlıkların** hakları sürekli aydın ve filozofların gündemini işgal etmişti. Ancak 20. yüzyıl ile birlikte eşit ve genel oy hakkı ile sistem daha demokratik hale geldi. Keza Avrupa feodalitesinin özelliklerinden ötürü hiç bir zaman tebaa ile keyfi bir ilişki sürdüren merkezi bir otorite yaşam hakkı bulamadı. Çünkü merkezi devlete karşı feodal derebeylerin mücadelesi, ayrıca kilise ve merkezi iktidar gelişmesi sonraki süreçte sivil toplumun üzerinde şekilleneceği verimli bir zemin yaratmıştı. Oysa Osmanlı imparatorluğu tam tersine merkezi bir otoriteydi ve tebaa ile tamamen keyfiyet üzerine kurulu bir ilişki sürdürüyordu. Keza Osmanlı politik sistemi güçlü bir toprak aristokrasisinin gelişip Sultan'ın mutlak iktidarına tehlike arz edecek koşulları ortadan kaldırmıştı. Avrupa'daki durumun tersine devletin bütün toprakları sultanın mülküydü ve bu yapıdan dolayı çevresel güçler durağan kalmış, büyük mülkiyet ilişki-

¹ Merriam C. E. and H. F. Gosnell (1924) Non-Voting. Chicago: University of Chicago Press, in Esmer 2002b, page 91

leri gelişmemiş ve en önemlisi de kapitalizm gelişip sermaye birikimi yapacak koşullara ulaşamamıştı. Bu durumu aynı zaman da şöyle de okumak mümkün, Batı'dakinin tersine Osmanlı'da devlet ve ekonomik açıdan egemen sınıflar arasında organik bir bağ yoktu.³

Kısaca bir yanda bütünüyle bir iktidar sistemi olarak örgütlenen fetihçi bir politik merkez ile diğer yandan tımar sistemi ile gelişme olanakları kırılan geniş bir köylü yığın 1923'te kurulacak olan Kemalist devletin devralacağı miras olacaktı. Bu toplumsal yapının üzerinden demokrasi kurulamazdı. Tersine Osmanlı'nın kalıntılarından Türk Ulusu'nu yaratma projesi hayata geçerken Osmanlı devletinden kalan zihniyet yeni iktidar yapısına aynen kopyalandı. Bu anlayışta halkın devlet işlerinde yeri yoktur. Devlet işi seçkinlerin ve devlet idaresinden anlayanların sorunuydu.⁴

Bütün batı demokrasilerinde iktidar meşruiyet kaynağını halktan alır denilmektedir. Neredeyse bütün anayasaların ilk maddesi bunu ifade eder. Batı anayasalarını kopyalayan Türk Anayasaları da ironiktir ki iktidarın kaynağının halk olduğunu ifade eder. Metnin sonraki sayfalarında göreceğimiz gibi gerek tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş gerekse de Osmanlı döneminde 1876'da Anayasa ve 1. Meşrutiyet'in ilanı ile ilk Meclis'in oluşması ve arkasından 1877 ve 1908

Meclisleri esas itibariyle iç dinamiklerin ihtiyaçlarından çok dış baskılara karşı gösterilen reflekslerdir. İktidar kaynağını Halktan mı alıyor yoksa ideolojik bir argümanın ötesine geçmeyen bir tespit mi, tartışma olanağı bulacağız.

Günümüzde yaklaşık olarak 100 ülkede seçmen davranışını araştırmak amacıyla seçim öncesi kamuoyu yoklamaları ve araştırmalar yapılmakta ve 2001 verilerine göre bu iş için harcanan toplam para 18 milyon doları bulmaktadır. Türkiye'de ise seçimlerle ilgili ilk akademik çalışma çok partili sisteme geçildikten tam 16 yıl sonra yapılabılmıştır.⁵

Türkiye'de seçmen davranışı konusundaki araştırmalar çok yeni bir olgudur. Daha çok gazeteler tarafından ve gerekli teorik bilgi ve bilimsel geçerlilikten yoksun olarak siyasal kurumların güvenilirlik derecelendirilmesi, siyasal partilerin liderlerinin popülaritesi, ülkenin karşı karşıya olduğu en önemli sorunun ne olduğu türünden araştırmalar düzeyinde gerçekleştirilmektedir. Akademik çevrelerin seçmen davranışına yönelmeleri ise çok daha yeni bir olgudur. Son yıllarda AB fonlarından⁶ aktarılan parasal desteklerle Türkiye'deki araştırmaların hem kapsam ve derinlik olarak hem de sayısal olarak arttığı da gözlerden kaçmaz.

Türkiye'de demokrasinin işleyişi konusunda olup bitenleri daha iyi anla

³ Bu dipnotta, farklı alfabetik yazılından dolayı orjinal karakterler program tarafından okunamadı(BİR).

⁴ Oktay, 1991. s. 40-2, aktaran Turan, A. E. (2004) *Türkiye'de Seçmen Davranışı*, İstanbul Bilgi Univ. Yayınları, 1. Baskı İstanbul

⁵ Aygen, Cemal (1962) "Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri" AU SBF Dergisi XVII: 1 s 203 287 in Turan, A. E. (2004) *Türkiye'de Seçmen Davranışı*, İstanbul Bilgi Univ. Yayınları 54, 1. Baskı, İstanbul

⁶ http://www.mirekoc.com/mirekoc_tur.cgi?a=tur_res_earch_grants_1

mak için olguyu karşılaştırmalı bir şekilde ele almak gerekiyor. Bir olgunun birbirinden değişik kültürel değer ve geleneklere, tarihsel ve toplumsal yapılarla sahip değişik toplumlarda karşılaştırmalı olarak incelenmesi akademik olduğu kadar siyasal açıdan da ilginç olsa gerek.

Türkiye tarihi incelendiğinde daha Osmanlının dağılmasından çok önce-leri bazı demokratik değer ve kurumlarla tanıştığını söylemek mümkün. Kemalist devletin kurulması ile devam eden süreçle birlikte esas olarak devlet (iktidar) yapısı ve bürokratik yapılanma modernleştiyse de toplumun modernleşmesi günümüze kadar sarkan bir sorun olarak durmaktadır.

Bu analizde Türkiye'deki Parti Sistemini yerli yerine oturtmak ve partilerin hangi toplumsal bölünmeleri (cleavage) ifade ettiğine açıklık getirmek için Rokkan ve Lipset'in⁷ kullandığı teorik modele yaslanacak ve Türkiye'deki sürecin ve yaşananların bu modele hangi düzeyde uyduğu sorunu etrafında konuyu ele alacağız. Bu yüzden çok kısa olarak Rokkan ve Lipset'in Avrupa için önerdiği analitik şemada tarihteki büyük toplumsal kırılmaların toplumun bölünmesinde oynadıkları belirleyici role değinip bu kırılmaların neler olduklarını ve siyaset alanını nasıl belirlediklerine açıklık getirmeye çalışacağız.

Söz konusu kırılmalar üç büyük devrimin yol açtığı kırılmalarıdır.

Ulusal devrimler, sanayi devrimleri ve uluslararası sosyalist devrimler.

Bu modelde ele alınan şekilde *ulusal devrimler* siyasal ve toplumsal yaşamda Kilise(din) ve Devlet ayrışmasını, diğer yandan merkez-çevre çelişkisini ortaya çıkardı. Yani daha basit bir anlatımla bu çelişkiler siyasal yaşamda ulusal partiler ile dini partilerin, diğer yandan ise ulusal devletin merkezietçi politikalarına tepki olarak etnik, dilsel yada kültürel bir farklılık üzerinden farklılığını ortaya koyan çevresel güçlerin kendilerini ifade ettikleri azınlık partilerini ortaya çıkarmasıyla karşılığını bulurlar. Yani bu çelişkinin bir ucunda ulusal ve kozmopolit devlet-din çatışması ve buna bağlı partileri dururken, diğer ucunda ise egemen kültür ile azınlık kültürü ve buna bağlı siyasal güçlerin kendilerini ifade biçimlerini anlamak gerekiyor.

19. yüzyıldaki sanayi devrimleri ise sanayi ve büyük sermaye çıkarları ile tarımsal-kırsal çıkarların çatışmasını gün yüzüne çıkardı. Böylece şehir ve kır çatışması bütün bir 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarına dek siyasal yaşama damgasını vuran çelişkilerden biri oldu. Günümüzde de örneğin tarımsal ürünler için istenen taban fiyat ve devlet korumacılığı politikası ile malların pazarda serbestçe fiyatının belirlenmesinden yana olan politikalar esasen bu çıkar çelişkilerini ifade etmektedir. Ancak sanayi devrimlerinin ortaya çıkardığı en önemli çelişki ve çıkar çatışması iş, emek ve sermaye sahipleri arasındaki çelişkidir. Bu ise siyasal yaşamda sağ ve sol ideoloji olarak karşılığını bulmuştur. Böylece sağ-sol ekseninde en radikal sol partilerden

⁷ M.S. Lipset and S. Rokkan (1967) "Cleavages Structure, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction" in *Party Systems and Voter Alignments, Cross-national Perspectives*, New York, The Free Press. in Yves Meny (1995) ?????????? ?????????, ?????, ????????? ?????????

en aşırı sağ akımlara kadar bir dizi ılımlı ve merkez partileri yerlerini alırlar.

Uluslararası sosyalist devrimler kategorisi ise daha çok Lipset ve Rokkan'ın öğrencilerinin sanayi devrimleri kategorisini daha da ileri oturtup geliştirdikleri bir kategoridir. Ancak ele aldığımız konuyla sınırlı kalacağımızdan son iki kategori üzerinde durmayacağız. Önemli olan Rokkan ve Lipset'in önerdikleri analitik modelde bir toplumsal yapıdaki çatışmaların neler olduklarını ve bunların siyasal olarak karşılıklarının neler olduğunu kavramaktır.

Uluslaşma hareketlerinin olduğu bütün alanlarda güçlü bir siyasal iktidar tesis etme arzusu ulusal kültür ve dil birliğini oluşturma süreciyle başa baş gider. Bu da diğer kültürleri ve dilleri yok etmeye yönelir. Sonuç ise çevre ve merkez çatışmasıdır. Türkiye'de 1930'lu yıllara gelindiğinde Türk olmayan unsurlar katliamlardan geçirilip kanla dize getirildiği koşullarda devlet desteğiyle iki önemli kongre yapılır. Birisi tarih kongresidir (Türk Tarih Tezini ortaya çıkardı) diğeri ise dil kongresidir (bu da Güneş Dil Teorisini ortaya attı) Türk Tarih Tezine göre bütün dünya milletleri Türklerden türemiştir, Güneş Dil Teorisine göre ise bütün dünya dilleri Türkçe'den türemiştir. Bu iki akıl almaz bilim dışı tez üniversitelerde profesörlerce gurur duyula duyula öğretilmektedir. Lipset ve Rokkan'ın bahsettikleri çevre merkez çatışması işte budur. Böylece bir yandan güçlü bir ulusal otorite tesis etmeye yönelen bir merkez ile kendi kültürlerini korumaya çalışan çevresel güçler çatışmaya baslar, sonuç bazen de iç savaşlardır.

İrlanda'da, İspanya'da ve Türkiye'de olup bitenler tam da bu türden olaylardır. Dikkat edilirse sözü edilen sosyal bölünmeler sanayi devrimlerinin ortaya çıkardığı çatışmalar değil, ulusal devrimlerin yol açtığı çatışmalardır. Bu modeli Osmanlı imparatorluğu için kullanmaya kalkarsak karşımıza bir yanda sırasıyla Saray, Tanzimat bürokrasisi, askeri sivil bürokrasi (İttihat ve Terakki ile CHP) ile diğer yandan keyfiyetle yönetilenler ve Türk olmayan unsurlar gelmektedir. İlk gruptakiler (Saray, Tanzimat bürokrasisi, askeri sivil bürokrasi) merkezi temsil etmekte, ikinci grup ise (yönetilenler ve Türk olmayan unsurlar) çevreyi temsil etmektedir. Kimi Türk bilim adamlarının siyasal analizlerde örneğin demokrat parti iktidarını (daha sonra Adalet Partisi, kimi analistler buna AKP'yi de dahil etmekte) merkezi elit'e karşı çevrenin zaferi olarak ele almaları tam da Rokkan ve Lipset'i doğrular niteliktedir.

Kuşkusuz söz konusu çatışma kategorileri hiç bir zaman mutlak değildirler, analitik nedenlerle kategorileştirilmişlerdir, gerçek hayatta belki bu düzeyde yaşanmayabilir. Keza ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesi yani Rokkan ve Lipset'in kavramlarıyla sanayi devrimi başka çatışmaları tarih sahnesine çıkaracaktır. Böylece çatışmalar yavaş yavaş yerel çatışmalardan sıyrılıp yine Rokkan ve Lipset'in ifadeleriyle fonksiyonel çatışmalara yerini bırakacaktır. Böylece siyaset alanına çevre-merkez çatışmasının yanına (yada yerine) değişik ideolojik ve programatik hedeflere sahip güçlerin ülkeyi nasıl ve kimin yöneteceği üzerine başka bir

çatışma süreci başlar. Bu çatışma merkezi ulusal elit'in kendi içindeki çatışması da sayılabilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de sanayinin gelişmeye başladığı ve sol'un hem ideolojik olarak yükseldiği hem de Türk Parlamentosu'na bir güç olarak katıldığı 60-70'li yıllar örnek olarak verilebilir. 1973 seçimleriyle daha da güçlenen bu süreç 1980 askeri darbesi ile darmadağın edilir.

Kısaca toparlarsak Osmanlının son süreci ile genç Türk devletinin kuruluş sürecini bu teorik temeller üzerinde tartışmaya çalışacak ve belli sonuçlar çıkarmaya çalışacağız. Böylece Türk seçmenin seçim davranışı etkileyen faktörleri ve seçim sistemi ile politik sistemini belirleyen koşulları tarihsel süreci ile ele almaya çalışacağız. Böylece her dönemin siyasal koşulları ve bahsi geçen Rokkan ve Lipset'in analitik modeli göz önünde bulundurarak özgül çatışmaların parti tercihlerine nasıl yansıdığını açıklamaya çalışacağız.

Rokkan ve Lipset'in analitik yöntemi konusunda bilmemiz gerekenleri yukarıya aldıktan sonra analizimize geçebiliriz.

Rokkan ve Lipset'in analitik modeli ve kavramlarına sadık kalırsak 19. yüzyıldan başlayan ve 20. yüzyılın başlarına dek süren Osmanlı devletinin gerçekleştirdiği yönetsel reform hareketleri (Tanzimat) ile **Türk ulusal devrimin gerçekleştiğini** ve bu devrimin de zaten Osmanlı'da birbirine karşı kutuplarda yer almış olan toplum ile siyaset arasındaki uçurumu daha da derinleştirdiğini söylemek mümkündür. 1908'deki Jöntürk hareketinin yol açtığı ve sonra da Mustafa

Kemal ve grubunun iktidara oturmasıyla tamamlanan süreç bir yandan biçimsel olarak modern/kozmopolit, laik bürokratik ulusal eliti oluştururken diğer yandan adına hareket ettiği (en azından Türk Ulusu adına yapılıyordu bunlar) geniş halk kesimlerini ulusal merkezden uzaklaştırarak Rokkan ve Lipset'in sözünü ettikleri *toplumsal/siyasal bölünmeyi* daha da derinleştireceklerdi.

Batı demokrasilerinde olan, bunun tam tersidir. Batının modernleşmesi, geleneksel toplumda küçük bir elitin ayrıcalığı olan ulusal merkeze halkın büyük çoğunluğunun kitlesel entegre olmasıyla sağlandı.⁸ Egemenliğin millete ait oluşunun esprisi de burada yatmaktadır zaten. Fransız devriminin ilan ettiği egemenliğin kaynağı halktır belirlemesi ise Türkiye'de hiç bir zaman varlık gösteremedi. Modern Türk demokrasisinin kuruluşunun üzerinden 83 yıl geçmesine rağmen halk egemenliği kavramı sadece mahkeme salonlarında ve yazılı metinlerin dışında gerçek hayatta karşılığı olmayan ve kafa karışıklığı dışında işlev görmeyen bir belirlemedir.

Elbette yaşadığımız tarih dilimine yakın gerçekleşen olayları sırf bu yönünden ötürü modern kabul edemeyiz, modernizm yakın geçmişte olup bitmiş olaylar değildir, tam tersine geleneksel olan ile kopuşun yaşandığı ve köprülerin atıldığı mihenk taşıdır. Kısaca somut analitik ve teorik bir değeri vardır.

Modern toplum; ekonomik, kültürel, siyasal ve özellikle de toplumsal

⁸ Bu dipnotta karakter farklılığından dolayı okunamadı (BİR).

örgütlenme modeli düzeyinde geleneksel toplumdan kopan ve ayrılan toplumdur. Batının modern toplumları yukarıda saydığımız bütün alanlarda geleneksel toplumun altına dinamit koyduğu için ancak modernleşebildi.

Üçüncü dünya ülkelerinde yada yarı çevre ülkelerde (20. yüzyıl başlarında Türkiye'nin içinde bulunduğu durum benzer bir durumdur) devlet örgütlenmesi görece olarak hızlı ve zamanından önce modernleşebildiği halde toplum geleneksel yapısıyla kendisini korumaya devam eder. Devlet, (yani ulusal merkez) normal yöntemlerle toplumu modernleştirme ve geleneksel yapıyı ortadan kaldırmaya muktedir olmadığı için genellikle otoriter pratikler boy vermeye başlar. Türkiye'de yaşananlar da tam da bunlardır.

O halde, bir yandan demokrasinin işleyebilmesinin yapısal ve ekonomik koşullarının olmayışı ile halkın siyasal kültürü Türk demokrasinin güdük ve antidemokratik karakterini belirleyen koşullar olarak öne çıkmaktadır. Sonuçta normal burjuva demokrasisi işleyememiş ve Fransız devriminin ilan ettiği burjuva devrimleri ile güvenceye alınan "vatandaş"ın bireysel ve toplumsal hakları Türk demokrasisinde her defasında devletin bekasına feda edilmiştir. Sonuç ise hayatın bütün alanlarına sızan ceberut devletin varlığıdır. Yüce devlet olarak kutsanan antidemokratik yapı, günümüzde bile "vatandaş"ın temel hak ve özgürlükleri ni ortadan kaldıran temel engeldir.

Batı'da ise feodalizmin özgün karakterinden ötürü devlet ve toplumun modernleşmesi ve demokratik-

leşmesi yaklaşık olarak eşzamanlı gerçekleşti. Sivil toplum ise vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini korumak ve güvenceye almak yönünde işler.

Bu kısa tespitlerin ardından tekrar Rokkan ve Lipset'in söylediklerine dönersek, Osmanlıdan Türk devletine geçiş süreci kavramın dar anlamında ulusal devrimin gerçekleştiği süreç olarak iddia etmek mümkündür. Elbette bunu yukarıda sözünü ettiğimiz teorik modele göre belirlemekteyiz ve bu tespiti yaparken Osmanlı'nın son döneminde başlayıp İttihatçılarla devam eden ve Kemalistlerce tamamlanan etnik temizlik hareketlerini de bu sürecin bir parçası olarak kabul etmekteyiz. Daha önce de belirttiğimiz gibi ulusal devrimlerin yol açtığı sosyal bölünmeler merkezi devlet-din çatışmasını diğer yandan da merkez-çevre çelişmesini kristalize eder. Kuşkusuz Türkiye'de olan, merkezi devlet ile dinin çatışması değil, dinin devlet tarafından boyunduruk altına alınmasıdır. Ancak burada önemli olan ulusal merkezin kendisini yaratmasıdır.

Modernitenin ilkeleri üzerine inşa olmamış bir toplumu kozmopolit olarak nitelemek güçtür. Kozmopolitizm modernitenin gereği değildir yalnızca fakat modern toplumsal yapının en önemli oluşturucu unsurlarından birisidir. Somut durumda, Türkiye'nin batının standartlarında modernleştiğini iddia etmek güçtür elbette, ancak Tanzimatla başlayıp Jöntürklerle devam eden ve Jöntürklerin ideolojik politik sürdürücüleri olan Kemalistlerce devam ettirilen modernleşme çabalarının olduğunu da gözden uzak tutamayız.

Modernite, yalnızca siyasal iktidarın örgütlenmesi düzeyinde gerçekleşen bir örgütlenme anlayışı değildir, fakat daha da önemlisi sanayi devrimleri ile de yakından ilintili bir süreçtir, eski rejimin alaşağı edildiği ve ulusal eğitim sistemlerinin egemen olduğu bir örgütlenme modelidir.

Bu bağlamda soruna yaklaştığımızda gerek Jöntürklerin batılılaşma çabalarında gerekse de Kemalist iktidarın bütün uygulamaları göz önüne alındığında Osmanlı imparatorluğu ile köprüleri yıkan bir anlayış ve uygulama göremeyiz. Tam tersine gerek Tanzimat'ın arkasındaki düşünce yapısı gerekse de Jöntürk devriminin temel hedefi imparatorluğu kurtarma çabalarıydı. Burada da süreç Avrupa'daki ile taban tabana zıt bir durum teşkil ediyor. Kozmopolit ve laik anlayışa gelince, Avrupa'da kilise ve devlet belirli bir güç dengesi içinde egemenlik alanlarını somutlaştırırlarken biri diğerini yok etmedi, Osmanlıda ve Türkiye cumhuriyetinde ise din, devletin egemenline tabi kılınmış ve siyasal iktidarın oluşturucu faktörlerinden biri olmaya devam etmiştir. Din devletin meşruiyet kaynağı olmayı sürdürmüştür. Keza resmi ideolojinin Türk istiklal savaşının başlangıcı olarak kabul ettiği Mustafa Kemal'in Samsun çıkışı ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinin **temel şiarı** Hilafeti ve İslam'ı kurtarmaktır. TBMM'nin Kuran ile açıldığını da unutmamak gerek. O zaman hangi laiklikten bahsediyoruz? Din ve devlet işlerinin ayırt edilmesi hatta ayrılması batı modernitesine ilişkin bir olgudur, Türkiye'nin gerçekliğinden uzaktır.

Kuşkusuz bir darbe ile siyasal ikti-

dar oturan Kemalistler, gerek iktidarı alış biçimleri gerekse de toplumun siyasal kültürü itibariyle imparatorluğun geleneksel ideoloji ile kitlelere kendisini kabul ettirmek ve onları maniple etmenin dışında bir şansa da sahip değildi. Modern çağa özgü yada sanayi devrimlerinin ortaya çıkardığı bir ideoloji ile kitleleri yönetemezlerdi. Başka türlü söyleyecek olursak, devlet ve din ilişkisi Osmanlı ve Bizans imparatorluğunda olduğu gibi yani siyasal erkin emrinde olan bir ilişki olmaya devam etti. Osmanlıda Şeyhülislamın oynadığı rolü cumhuriyet döneminde Diyanet işleri başkanlığı üstlenecekti. Bir değerlendirmeye göre bu bakanlığın bütçesi başka 6 bakanlığın toplam bütçesini aşmakta ve 80 binin üzerinde çalışanı ile ayakta durmaktadır.⁹ Keza, devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılmasını sağlayacak toplumsal ve siyasal çatışmanın esamesi okunmamaktadır. O halde bu düzenin laik ve kozmik olduğu iddiası hangi somut verilerin üzerine oturtulmaktadır?

Yeni cumhuriyet eski rejim ile çatışma sonucu değil, tersine eski rejimi kurtarmaya çabalayan Jöntürklerin (ve onların ideolojik politik sürdürücüleri olan Kemalistlerin) çabaları sonucu kuruldu. Fakat siyasal iktidarın yeniden örgütlenmesi toplumsal örgütlenme düzeyinde bir yeniliğe işaret değildir.

Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi ve muazzam ilerlemeler Osmanlı imparatorluğunu kendini yeniden gözden geçirmeye mecbur bırakmıştı. Tabii o zamanlar amaç, "batıya yetişmek"

⁹ Başkaya F. "Reel Atatürkçülük" <http://www.peyamaazadi.com/modules.php?name=PvNews&file=article&sid=1625>

değil, İmparatorluğun tekrar eski görkemine dönebilmesini sağlayabilmektir. Modernleşme ve reformlar ancak ve ancak imparatorluğa eski gücünü ve ihtişamını geri getirebilirse bir anlam ifade edebilecekti. O yüzden imparatorluğun kurtarılması bütün çabaların arkasındaki temel güdüydü. İmparatorluğun dirilmesi esastı. İşte tam da bundan dolayı, Avrupa'da olanın tersine, değişim ve reformlar yeni bir toplumun yaratılması için değil, eski rejimin korunması içindi.

Keza Avrupa'da yeni toplumun yaratılmasında mücadelenin bayraktarlığını yapan burjuva sınıfı Osmanlı imparatorluğunda peydahlamamıştı. 1908 devriminden itibaren bizzat devletin kendisi Türk burjuvazisini yaratmayı kendine hedef koymuştu. Kısaca devlet bürokrasisi reformların öznesi kalmaya devam edecekti.

Teorik açıdan, modernizm dar anlamda belirli bir sürecin bitim noktası değildir, değişik tarihlerin ve süreçlerin yoğunlaşmış ifadesidir.¹⁰ Yeni dinamik ve toplumsal örgütlenme modeli geleneksel topluma ait değer ve hiyerarşinin çökmesiyle başarıya ulaştı. Modern kapitalist toplum karşılıklı olarak birbirini besleyen yeni sınıfsal ittifaklarla karakterize ediliyor.

Türkiye'de 1923 koşullarında bu türden sınıfsal ittifaklar yoktur ve rejim, anayasal monarşinin bir darbeyle ortadan kaldırılmasıyla isim değiştirmiştir. Bu isim değişikliğinin sınıfsal bir karşılığı yoktur. Eğer bu modernizm olarak kabul edilecekse o zaman

modernizmin temel özelliklerine yeniden dönüp sorgulamak gerekir kanaatindeyiz. Az önce de dile getirdiğimiz gibi modern bir toplumu ortaya çıkaracak sınıfsal ittifaklar yoktur. Tersine, imparatorluktan cumhuriyete geçiş yani rejim değişikliği toplumun geleneksel sınıf yapısını değiştirmedikleri gibi geleneksel güçlü sınıfları, toprak sahipleri ve askeri bürokratik eliti, daha da ayrıcalıklı bir konuma getirdi. Geleneksel sınıflar devrilmelikleri gibi rejim değişikliği ile birlikte daha da güçlendiler. Türkiye Cumhuriyeti ise reform ve diğer değişiklikleri ideolojik düzeyde idealize ederek onları devrim olarak sunmaya mahkumdu, ki gerçek hayatta bunun bir karşılığı yoktu. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi batı modernizminin sorunu eski sınıf düzeninin korunması değil, yerle bir edilmesi idi.

Gerçekte olan ise muhalefeti yasaklayan, düşünce, ifade özgürlüğü ve örgütlenme hakkını ortadan kaldıran Bonapart tipi bir diktatörlüğün rejimin adını değiştirmesi eylemiydi. Söz konusu siyasal klik toplumsal ve sınıfsal çatışmaların sonucu değil, esas olarak geleneksel sınıfsal çıkarları ve kurulu düzeni daha da kalıcılaştıran bir grup olarak rolünü oynadı. Bu anlamda modernizmden bahsedilecekse bu belki siyasal iktidarın yeniden örgütlenmesi düzeyinde söz konusu olabilir ancak toplumsal bütünde böyle bir modernizm yaşanmamıştır.

Kemalist diktatörlük kendisini modernitenin devrimci bir gücü olarak ilan etti. Oysa ortaya çıkardığı dev bir baskı mekanizmasıydı. Bu konudaki teorik kargaşalığa ve yanlış değerlendirmelere sebebiyet veren noktalar-

¹⁰ Hall S & Gieben B (2003) ? ?????????? ???
????????????????, ????????? ?????????, ?????, ???, 22

dan biri de kurulan cumhuriyetin, batının yalnızca idari yasalarını değil aynı zamanda anayasalarından (Fransız ve İsviçre) değişik bölümleri ararak Türk Anayasasını oluşturmasından kaynaklanıyor.

Diğer yandan Avrupai bir düşünce (milliyetçilik ve ulus devlet anlayışı) Jöntürk kadrolarını sarıp sarmalamıştı (Pantürkist idealler) ve kısa zamanda "öteki"nin ortadan kaldırılması ve asimile edilmesiyle sonuçlanacaktı.¹¹ Bu kadro silahların gücüyle (jenosit, sürgün ve katliamlarla) Türk ulusunu, ulus-devletini ve Türk "vatandaş"ını oluşturmayı önüne koymuştu.

Türk siyasi iktidarı, tek ve birleşik bir Türk Ulusu yaratma uğruna asimilasyonun bütün biçimlerine ve ulusal soykırımlar dahil bütün baskı ve yok etme yöntemlerine başvurmuşlardır. Rejim Türk kimliği dışındaki kimliklere asla müsamaha göstermedi. Türk olmayan diğer bütün kimlikler Türk kimliğine hep düşman kimlikler olarak algılandı ve ona göre gereği yapıldı. Ermeni, Pontus ve Rumlar'a karşı uygulanan katliam politikası da bunun sonucuydu. Hıristiyan olan bu kimliklerin dışında, örneğin Müslüman olan Kürt kimliği de aynı mantıkla karşılandı ve 83 yıldır Kürtlere karşı katliam ile asimilasyon politikası birlikte uygulanmaktadır. Devlet, hem ideolojik hem de baskı mekanizmasını aynı anda çalıştırarak bir yandan Kürtleri ezmek diğer yandan da sindirmek ve Türkleştirmek istemektedir. Türk kimliğinin aşırı derecede idealize edilmesinin

bir sonucu kimliklerin, en başta da Kürt kimliğinin dejenere edilmesi yoluna gidilmiş, bunu yaparken Kürt toplumunun kendi iç çelişkilerini en pervasız şekilde kullanmaktan ve onları birbirine düşürmekten de geri kalmamıştır.¹²

Bu açıklamalar ışığında tekrar Rokkan ve Lipset'in analitik modeline dönebiliriz. Geçen yüzyılın başında Osmanlı imparatorluğunda meydana gelen gelişmeleri kavramın dar anlamında ulusal devrimin yol açtığı gelişmeler babında ele alabileceğimizi daha önce de ifade etmiştik. Türk ulusal "devrimi" bir yandan merkez-çevre çelişkisini, diğer yandan kozmik devlet (buna asker ve sivil bürokrasi de diyebiliriz) ve inançları güçlü geleneksel kesimleri karşı karşıya getirmişti. Ama en önemlisi de "biz" yani Türkler ile onlar (yani Türk kimliğiyle özdeşleşmeyen diğer halklar) ayırımını kristalize etmişti. İşte özellikle bu bölünmeler ve ayırımlar bugün de Türkiye'nin hem siyasi sisteminin hem de parti sisteminin üzerinde durduğu zemini oluşturuyor. Siyasal partiler bu bölünmeleri yalnızca ifade etmiyorlar ama aynı zamanda bu bölünmeleri besleyerek en uç noktaya çekmek konusunda da belirli bir fonksiyona sahiptirler.

Kurumsal benzerlikler bazen yanıltıcı olabilirler. Burjuva demokrasisine sahip bütün ülkeler demokrasiyi farklı farklı yaşarlar. Her ülkenin siyasi ve seçim sistemi toplumun siyasi kültürüne, geleneklerine, tarihine ve kurumlarının işlerliğine bağlı olarak farklı for

¹¹ ??????????,? (1993) ??????-?????, ????????? ???
????????, ?????? ??????, ????????? ??????, ?????, ??? 359

¹² age. sayfa 362

masyonlara sahip olabilirler. Tarihteki geçmiş olaylar ve egemen ideoloji gibi faktörler de siyasal ve seçim sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynarlar.

Kısaca kozmik/laik ulusal elit ile dindar çevre çelişkisi özellikle de Türk ulusal kimliği ile Türk olmayan (biz ve onlar) kimlik arasındaki çatışma Türk siyasal sistemini ve Türk seçmenin seçim davranışını 83 yıldır belirleyen temel direklerdir. Cumhuriyetin kuruluş sürecinde ulusal merkez kendini Türk olmayan unsurlar (öteki) ile çelişkisi babında ortaya koydu. Ermeni, Pontus-Rum katliamları ile Kürdistan'ın 1937'deki son kalesinin de (Dêrsim) işgal edilmesi süreçleri aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin şaha kalktığı süreçti. 1946. seçimleri ile gündeme gelen çelişki ise ulusal elit (CHP) ile muhafazakar-dinci (DP ve AP) çelişkisi oldu. Kimlik tartışmalarının ön plana çıktığı ve seçim sonuçlarına çok net yansıdığı sürecin başlangıcı ise dünyada SSCB'nin ve Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla ulusal hareketlerin küresel çapta canlandığı 90'lı yıllar oldu. 1995 ve 1999 seçimleri Türkiye'de Türk milliyetçiliğinin anti-İslam ve esas olarak da anti-Kürt göndermelerin meyvelerini topladığı seçimler olmuştu.

Bütün süreci boyunca askeri sivil bürokrasi (ulusal elit) sürekli 'irtica' ve 'bölücülük' propagandaları ile siyasal sistemi koruma yoluna gitti. Bu olgular gerçekte tehlike teşkil etmedikleri durumlarda da bilinçli olarak öne çıkarılarak iç politikaya malzeme olarak sürüldüler. 1995 seçimleriyle iktidara ortak olan İslami Refah Partisi'ne 28 Şubat'ta kılıçlar çekilerek intikam alınmış ve genel başkanı hakkında siyaset

yapma yasağı getirilmişti. 1999 yılında bir operasyonla Öcalan'ın Türkiye'ye götürülmesiyle Kürt meselesine de neşter atılmış, ancak resmi söylemde ne irtica ne de Kürt bölücülüğü tehlike olmaktan çıkmamıştır. Bu kez Güney Kürdistan'daki Kürt oluşumu ve Qendil dağındaki PKK kampları (!) bahane edilmiş, diğer yandan da İslami geçmişini birinin ki bu aynı zamanda ülkenin başbakanıdır, cumhurbaşkanı olmasının kabul edilmezliği tartışmaya açılmıştır. Eğer buradan bir öngörü yaparsak 2007'deki seçimlere yine anti-Kürt ve anti-şeriat söylemler damgasını vuracak ve seçim sonuçlarını belirleyeceklerdir.

Osmanlıda olduğu gibi Türkiye'de de din, devletin egemenliği ve emri altındadır. Bu anlamda devletin laik ve tarafsız olduğunu iddia etmek zor. Devlet iktidarının bu katı duruşuna karşı inananların hoşnutsuzlukları, İslami partilerden yana oy kullanmasıyla ortaya çıkıyor. Özellikle Erbakan'ın başında olduğu İslami harekete kayan oyların protesto oyları olduğu iddia edilebilir, ancak AKP oyları için bunu söylemek zor. Laik ve kozmik elite (asker ve sivil bürokrasi, CHP) karşı her zaman İslami tepki oyları da olagelmıştır ve bu da Türk siyasal sisteminde dinin temel belirleyici faktörlerden biri olduğu gerçeğine işaret eder.

Kuskusuz din ve devlet işlerinin kurumsal ve işlevsel olarak birbirinden kesin hatlarla ayrıldığı demokratik toplumlarda da din, siyasal iktidar üzerinde ciddi şekilde etki eder. Bu duruma en iyi örnek ise ABD'dir. Avrupa'ya gince, en azından 2. Dünya

Savaş'ından bu yana Hıristiyan demokrat partiler sol partilerle birlikte dönüşümlü olarak iktidarı paylaşıyorlar. Ve oralarda yer yerinden oynamıyor!

Seçim davranışı, bir araştırma konusu olarak son yıllarda gerek basın yayın kuruluşlarının gerekse de bilim çevrelerinin ilgisine mahzar olan bir konudur. Gazetelerin gerçekleştirdiği kamuoyu yoklamaları bilimsel araçtan ziyade medya ürünü karakteri taşıyor. Bu konudaki zorluklardan biri de Türkiye'de bilimsel araştırmalar ve kamuoyu yoklamalarının tarihi oldukça yenidir. Böylece karşılaştırmalı ve derinlemesine araştırmalar için gerekli bilimsel araştırmalardan yoksun olan bir ülkedir. Bir diğer zorluk ise batıda seçim sosyolojisi konusunda geliştirilen teorik modeller, yani analiz modelleri Türkiye'nin toplumsal gerçekliği ve parti sistemiyle uyumlu modeller değildirler. Bundan dolayı bu analizimizde batıda sıkça kullanılan analiz modellerini kullanmayı tercih etmeyip ele aldığımız dönemin siyasal koşullarının tahlilini ve bunu da Rokkan ve Lipset'in önerdikleri yöntemle uyarlayarak belli sonuçlara ulaşmaya çalıştık. Kuşkusuz batıdaki modeller de mutlak değildirler ve toplum geliştikçe bu yorumsal modeller de yorum güçlükleriyle karşılaşmakta ve yeni modeller öne çıkmaktadır. Batıdaki modellerin yeni gelişmeleri yorumlamakta güçlükler çektiği tartışılırken bu teorik şekillerin, batı ile biçimsel kurumsal benzerlikler dışında esasta hiç bir ortak özellik göstermeyen Türkiye gibi bir ülkenin seçmen davranışı konusunda iyi sonuçlar vereceğini kim garanti edebilir?

Mayer'in de ileri sürdüğü gibi "çağdaş seçmen davranışı, seçim sosyolo-

jisindeki tarihsel teorik bütün eğilimlerin sentezini, tarihsel ve siyasal özgünlükler ile gelenekleri de göz ardı etmeden, özellikle de ülkenin somut siyasal konjonktürünü göz önünde bulunduran çok boyutlu bir sürecin araştırması" demektir. Seçim sosyolojisinin de gösterdiği gibi önceki toplumsal, ideolojik, sınıfsal ve kültürel koşullar değiştiğinde eski modellerin de buna bağlı olarak seçim tercihlerini açıklamakta zorlandığı her defasında yeni ve değişik teorik-bilimsel akımlar ortaya çıkmakta ve gelişmektedir.

Çağdaş seçim tercihlerinin belkemiği olan ve siyasal partilerin de bunlara dayanarak kendilerine varlık alanı açtıkları toplumsal sınıf, din ve coğrafik faktörler Türkiye koşullarında da oyu belirleyen faktörler arasında mıdır?

Türkiye tarihine yapılan bir endoskopik inceleme özellikle **ideoloji** (bunu Türk milliyetçiliği anlamında kullanıyorum) ve **din** faktörlerinin Türk seçmenin parti tercihlerini büyük oranda belirleyen koşullar olduğu gerçeğini göz önüne serecektir. Tam da bundan dolayı yüzer-gezerlik oranı bütün Avrupa ülkeleri içinde en yüksek olan ülkedir. 90'li yıllardan sonra siyaset alanını etkileyen Kürt milliyetçiliği ise savunma pozisyonunda olduğu ve meşru bir zeminde durduğu halde siyasal etkisi seçim sonuçlarına yansımamakta, ancak anti-Kürt temelde Türk milliyetçilerini bir araya getiren bir faktör olarak hem siyasal alanda hem de seçim sonuçlarına yansımaktadır. Bölücülük tehlikesinin ve kimlik tartışmalarının damgasını vurduğu seçim kampanyalarının sonunda aşırı sağ ve faşist partilerin oylarındaki artışları bu şekilde okumak gerekiyor.

Dengbêj Geleneğinin Sonu ya da Bu Geleneğin Son Halkası: *Reso*

Nedim DÎT

Yazının başlığı dengbêjlik alanına ilgi duyanlara şaşırtıcı gelebilir. Kürt kültürünün, Kürt tarihinin, yaşamının, destanlarının, özcesi tek mil Kürt folklorik ürünlerinin geçmişten günümüze taşınmasında, dolayısıyla yitip gitmemesinde en büyük amilin dengbêj geleneği olduğu realitesi gözönünde bulundurulduğunda başlığın şaşırtıcılığı doğal karşılanmalıdır.

Dengbêj geleneği ile ilgili şüphesiz ki bugüne dek çok şey söylendi; çok şey yazıldı, çizildi... Bu yazı da onlardan biri gibi... "Gibi..." diyoruz; çünkü başlıktan da anlaşılacağı üzere bu yazının içerisinde aşağıda belirteceğimiz kimi farklı tezler görülecek ve biz bunları, bu alana ilgi duyanların tartışmasına açmaya çalışacağız. Her ne kadar dengbêjlik ile ilgili yazılıp söylenen çok şey olduğunu belirttiyssek de kelime bazında, kelimenin anlamının eşelenmesi yönünde sayın

Mehmed Uzun ile sayın Yaşar Kemal'in değerlendirmelerinin dışında başka bir değerlendirme ile karşılaştığımızı hatırlamıyoruz. Değerlendirmeleri olanlar varsa, bağışlasınlar, biz denk gelmemişizdir. Bu yüzden "dengbêj" kelimesinin anlamına ilişkin bir iki söz söylemek istiyoruz.

Kürtçe birleşik kelime bakımından çok zengin bir dildir. Birleşik kelimeyi oluşturan kelimeler, birleşik kelimeyi oluşturdıklarında bağımsızken taşıdıkları anlamı, genellikle birleşik kelimenin içine de taşırlar. Bu durum birçok dilde, örneğin Türkçede yoktur. Türkçede birleşik kelimeyi oluşturan kelimelerin, bağımsızken taşıdıkları anlamlarıyla ilgileri büyük çoğunlukla hiç yoktur, olduğu zaman da çok cılızdır. Dengbêj kelimesi de Kürtçedeki bu birleşik kelimelerden biridir. "Ses" anlamındaki "deng" kelimesi ile "söyle" anlamındaki "bêj"

kelimesinden oluşmuş ve bir alanla uğraşan kişinin adı olmuştur, ne ki o kişiyi çevreleyen, onunla özdeşleşen, onu "o" yapan "deng" ve "bêj"dir. Diğer bir ifade ile dengbêj, ses ve söylemenin dışında değerlendirilemez. Dolayısıyla dengbêj kelimesinin ilk ve basit anlamı da budur. Bu kelimenin Türkçede tam olarak bir karşılığı yoktur. Türkçede karşılık olarak gösterilen "ozan, halk aşığı, ses sanat-kârı" kelimeleri tek tek olarak dengbêji karşılamaya zaten yetmiyor; tümü ise ancak yaklaşabiliyor; ama tam olarak karşılamaktan yine de uzaktır.

Dengbêj kelimesinden söz ederken, onun basit anlamıyla iktifa etmek büyük bir eksiklik olacaktır. Dengbêjlik, ses ile seslendirmenin bileşkesidir. Ses, aynı zamanda sözdür; sözün dışarıya vurumudur. Söz ile ses bir yaprağın iki ayrı yüzüdür. Yaprak ancak o iki yüzü ile vardır. Dengbêjlik de böyledir; hem söz hem ses olacaktır. Diğer bir ifade ile yalnız ses, dengbêjliği yansıtmıyor; yansıtmaktan da öte dengbêjlikten uzaktır. Söz de salt başına sesin konumundan farklı değildir. Dengbêj ise bu bileşimin ustasıdır, tanrısıdır. Sözü yaratan; ama yaratmakla iktifa etmeyip onu önce çarpanlarına ayırarak yoğuran, sonra ağzında hamurlaştırıp biçimlendiren, estetize eden ve ardından da bir neyzenin neyi gibi olan dudaklarının arasından dışarıya üfleyip salıverendir dengbêj. **Sesin ve sözün bileşiminin tanrısı...** Bunun altını çizmem boşuna değildir; çünkü son yıllarda sese ya da söze, bazen de ikisine -tabir caizse- **bigâne** olan ne

kadar zevat varsa Roj (daha önceleri de Med, Medya) TV ekranlarında "dengbêj" diye pervasızca takdim ediliyor; dengbêjliğin, bu son derece saygın; ama miadını doldurmuş olan geleneğin saygınlığının temeline tükürülmek istenircesine... Kuşkusuz ki bu ekranlarda arz-ı endam edenler arasında sesi çok güzel olanlar da vardır. Onları çok büyük bir keyif ve hasretle dinliyoruz; bunu yadsıyamayız; ancak bunlara "dengbêj" yerine, bu kelime kadar olmasa da buna yakın güzellikte "stranbêj"(şarkı söyleyen, şarkıcı) diye bir kelime daha vardır Kürtçede. Niçin onu kullanmayalım? Buna benzer bir garabet Türkçede de vardır: Sanatla, sanatçılıkla uzaktan yakından ilgisi olmayan kim varsa, salt "sesi güzel"dir diye "sanatçı" olarak lanse ediliyor. Bir kısmı ise ses katili olmalarına rağmen, fiziksel güzelliklerinden dolayı "ses sanatçısı" olarak gösteriliyor. Oysa bunlara da rahatlıkla "türkücü" ya da "şarkıcı" denebilir ve daha doğru bir ifade de olur, sanat ve sanatçılık da örselenmekten kurtulur.

Kürt kültüründe dengbêj, sese ve söze hükmedendir. Geleneğin aslında dengbêj salt söyleyen değil, söylediklerini yaratandır da. Diğer bir ifade ile hem imal hem icra edendir. Bundandır ki **o, sesin ve sözün tanrısıdır** diyoruz. Klasik Kürt kültüründe dengbêjlere Kürt feodalitesinin (şeyhlerinin, beylerinin, ağalarının...) der-gâhlarında saygın bir yer ayırtan, onları baş köşelere oturtan esas amilin de bu özellikleri olduğu kanısını taşıyoruz. Bu özellik-

lerinden dolaydır ki böylesi mekân-
larda cemaat toplandığında tüm deng-
bêjlere söylenen ilk söz şu olmuştur:
"De bêje..." (hadî söyle...). Homeros
da *İlyada*'ya "söyle..." diye başlamı-
yor mu? Klasik Kürt dengbêjleri aynı
zamanda destan anlatıcıları (söyleyici-
leri) değiller miydi? *Kerr û Kulik*,
Sîyabendê Silivî, *Cembelîyê Lawê Mirê*
Hekarya ve *Memê Alan* destanlarını ve
halk hikâyelerini günümüze ulaştıran
dengbêjlerimiz değil midir? Deng-
bêjlik geleneğinin doğasında tevazu
da olduğundan, "de bêje..." sözüne
verdikleri ilk karşılık hep aynı olmuş-
tur: "Deng tune" (ses yoktur). Öte
yandan söylemesini isteyen kişi veya
kişiler "tu bêje bêje, ê ku heye, ji me ra
bes e" (haydi söyle söyle, olanı yeter
bize) sözü üzerine söylemeye başlar
dengbêj ağır ağır. Söyledikçe coşar,
çoştukça söyler. Saatlerin nasıl geçtiğinin,
tan yerinin ne zaman ağardığının
farkına varmaz kimse. Bu satırların
yazarı olarak biz de dengbêjlik gelene-
ğinin son halkası olduğuna inandığımız
ve 1983 yılında yitirdiğimiz Muş,
Erzurum ve Ağrı üçgeninin ünlü
dengbêji Reso'nun böylesi bir duru-
muna çocukluğumuzda tanık olduğumuzu
hayal meyal hatırlıyoruz.

Tüm ulusların yazılı edebiyat-
larından çok önce bir sözlü edebiyat-
ları olmuştur. Sözlü edebiyat, yazının
ortaya çıkmasıyla hemen tasını tara-
ğını toplayıp gitmemiş; toplumun
kültürünü, yaşamını, değerlerini yeni
jenerasyonlara taşıma işlevini yüzyıl-
larca etkin olarak sürdürmüştür. Ne
zamanki eğitim öğretim olanakları
artmış, okur-yazar oranında ciddi

artışlar olmuş, iletişim ağı yaygın-
laşmış, sözlü geleneğin getirdikleri
kayıt altına alınmış -ki bu, dünya
uluslarının tamamında aynı döneme
denk gelmez- o zaman da sözlü
gelenek değerini, cazibesini yitir-
miştir. Pratikte bu süre Kürdistan'ın
Türkiye'de kalan kısmındaki Kürtler
bakımından -diğer parçalar için kesin
bir şeyler diyebilecek bilgiye sahip
değiliz- son 50-60 yıla tekabül eder.
Diğer bir söyleyişle Kürt sözlü ede-
biyatının getirdiklerinden daha önce
kayıt altına alınmayanlarının büyük
çoğunluğu son yarım yüzyıl civarın-
daki süre içerisinde kayıtlara geçmiştir.
Kuşkusuz ki ulaşılmayan, yitip
giden ürünlerin sayısını kestiremeyiz.

Bütün dünya edebiyatlarında
olduğu gibi Kürt edebiyatında da kayıt
altına alınanın yitip gitmesi kaygısı
olamaz. Artık okur-yazarsız mezra
bile kalmamışsa, iletişim ağları
-bünyesinde bir dizi aksaklık eksiklik
taşısa da, çok yetersiz de olsa- her
tarafa ulaşılmışsa, sözlü gelenek ulaşı-
lan bu yeniliğe karşı yeterli direnci
gösteremez, gösterememiştir. Sözlü
gelenek teknolojinin, eğitimin, yazı-
nın bu gücü karşısında biçare kalınca,
bu geleneğin taşıyıcılarının -ki Kürtler
bakımından bunların en başında da
dengbêjler geliyor- işlevi de sorgu-
lanır duruma gelmiş, sorgulanmıştır.
İşlevsizleşmenin yarattığı "çevresinde
eski rağbeti görmeme" rûhî bunalımı,
onu, üreteceklerinde frenlemiştir.
Eski rağbeti görmeme, bu taşıyıcılarda
korkunç bir yoksullaşma da berabe-
rinde getirmiştir; çünkü dengbêj,
"dengbêj" olarak doğmuş, "dengbêj"

olarak yaşamıştır. Onun tüm serveti menkuldür, o da "dengbêj"liğidir. Nitekim yukarıda da adını andığımız ve Kürt dengbêj geleneğinin son halkası olduğuna inandığımız Reso'nun, yaşamının son yıllarını yoksulluk içinde geçirdiğini, bizzat hısımlarından ot ve tarla meseleleri yüzünden dayak yediğini, kafasının kırıldığını öğreniyoruz. Çağdaş Müzik tarafından çıkarılan Reso'nun iki kasetinin -Çağdaş Müziği bu çalışmasından dolayı içtenlikle kutularız- kapak kâğıdında Rahmi Batur'dan alınmış şöyle bir yazı var. Reso için yazılan ve çok dikkatimizi çeken bu yazıyı aynı biçimiyle buraya alıyoruz: "Ew taca klaman, hosteyê dangan bû. Pesindana hemî dengbejên îro bi navê wî ye: "Ez şagirtê Reso bûm..."

Berî here dilovaniya Xwadê bi demeke kurt ji bo hevpeyvînek ez du car çûm Îzmîrê ba mala ribatê çiyayên kurdan Şakiro, lê wî ew daxwaza min paşde vegerand. Tenê bû, dilsar û dilşikestî bû. Gotineka wî dilê min guvaştibû.

"Veyselê wan hebû, te ew bidîta dilê te lihev diket, te nikarîbû sê rojan xwarin bixwara. Yê me; Resoyekî me hebû... ez çawa pesnê wî bidim, wî çava bi te bidime fêmkirin?...Me wî ji birçîtiyê kuşt!

Di nav belengazîyê de birçî mir..."

(O, klamların tacı, seslerin ustasıydı. Bugünkü tüm dengbêjlerin kendilerini övmeleri onun adıyla: Ben Reso'nun öğrencisi - çırağı idim... Ölmeden kısa bir süre önce bir röportaj için iki kez İzmir'e, Kürt dağlarının keklîği Şakiro'nun evine

gittim, fakat o benim isteğimi kabul etmedi. Yalnızdı, kırılmış ve küskündü. Bir sözü yüreğimi burktu: "Bir Veyselleri vardı, onu görseydin miden bulanırdı, üç gün yemek yiyemezdin. Bizim ise bir Reso'muz vardı... Sana onun övgüsünü nasıl yapayım, onu sana nasıl anlatabayım?... Biz onu açlıktan öldürdük!... Yoksulluk, perişanlık içinde öldü..."

Şakiro'nun bu sözlerine eklenebilecek bir şey var mı acaba? Daha ne söylenebilir ki?

Başköşelerde gördüğü büyük itibardan bu hale gelen kültür taşıyıcılarının muakkipleri olur mu? Doğaldır ki olmaz. Kendisi de Reso'nun bulunduğu cemaatte, onun müsaadesini almadan türkü söyleyemeyen Şakiro'nun Reso hakkında söyledikleri kuşkusuz ki tümüyle doğrudur ve bu bir dramdır. Bu belki kültürel gelişmenin olduğu kadar, kültürel yozlaşmanın da kaçınılmaz sonucudur.

Kabullensek de kabullenmesek de sözlü edebiyat miadını doldurmuştur. Kürtçede bu duruma çok uygun düşen bir söz vardır: "...mala xwe bar kir, çû!..." (evini barkını yüklenip göçtü). Dolayısıyla sözlü gelenek de evini barkını yüklenip göçmüştür.

Geleneğin iyiden iyiye cılızlaştığı, yok olmaya yüz tuttuğu bir aşamada gelenek taşıyıcılarının bundan yalıtılarak değerlendirilmesi şüphesiz mümkün değildir.

Gerek çocukluğumuzda tanık olup hayal meyal hatırladıklarımız, gerek büyüklerimizden duyduklarımız gerekse bu alana duyduğumuz

özel merakımızdan dolayı kimi yazılı ve canlı kaynaklardan edindiklerimiz, sözlü edebiyatın en büyük taşıyıcılarından olan dengbêjlerin, eski dönemlerde toplumun hemen her kesiminden, mütegalibesinden tutun mütedeyyinine varıncaya kadar, büyük itibar gördükleri yönündedir. Sayın Yaşar Kemal'in bu durumu "Kimsecik" serisindeki romanlarının birinde Evdalê Zeynikê'nin şahsında teferruatlı olarak anlattığını okuduğumuzu hatırlıyoruz. Dengbêjlerin saygınlıkları öyledir ki kimi büyük konaklar, ünlü dengbêjin oraya gelmiş olmasıyla, o konakta türkü söylemesiyle övünür; gurur duyar. Yaşar Kemal'in saptamaları da böyledir.

Yukarıda da belirttik: Tarihi süreç kaçınılmaz olarak sözlü edebiyatın aleyhine işlemiş, bu edebiyatın taşıyıcılarının işlevsizleşmesini dayatmış ve bunda başarılı da olmuştur.

Hiçbir eğitim almamış olan, büyük çoğunluğu okuryazar bile olmayan bu deng (ses) mabutlarının geçmişteki itibarları nereden kaynaklanıyordu? Cevabı çok kolay ve kısa: Sese ve söze hükmetmelerinden... "Deng" in ses, "bêj" in de söyle olduğunu biliyoruz. "Bêje" Kürtçede "gotin" (söylemek) fiilinin 2. tekil şahsına emirdir, "bêj" de "bêje" nin kısaltmasıdır.

Daha önce bir cümleyle değinmiştik: Dengbêj, sadece sesin ustası değil, sözün de ustasıdır. Bundandır ki klasik Kürt edebiyatında her dengbêj aynı zamanda şairdir de. Zaten klasik dengbêjleri günümüz "dengbêj" lerinden ayıran en önemli vasıf da budur. Dengbêj, söylediği türkünün altındaki imzadır da. Söylediklerini

yaratması, biçimlendirmesi, ona estetik bir nitelik vermesi, onu yoğurup yakması, yazmadığı halde ona ölçü ve uyak bulması, uyaklar arasında bağlantılar kurması, o uyaklarda ayrıca bir estetik arayıp bulması sanıldığı gibi kolay olmamıştır. Bundaki saygın çabayı ve emeği kestirebilmek için, örneğin Reso'nun herhangi bir klamını ele alıp edebi analizden geçirmek yeterli olacaktır sanırız. Klasik dengbêjlerimizi aynı zamanda güçlü birer şair yapan en önemli amillerden biri de budur. Ne acıdır ki onların binlerce emekle, yoksullukla, yoksunlukla ürettiklerinin büyük çoğunluğuna malik değiliz bugün. Her birisi bugünkü anlamda gerçek birer profesyonel sanatçı olan dengbêjlerin binbir emek ve yüzyılların getirdiği birikimle, hakkıyla edindikleri bu saygın ünvanı bugün sese de söze de bigâne olan hemen herkesin yakasına yafta gibi iliştiirmenin bir anlamı var mı? Bu durum, son derece saygın olan bu ünvanın saygın anlamını hovardaca harcamanın diğer bir adı olmaz mı? Her şeyden önce yüzyılların emeği ve birikimiyle kazanılınış ve bir künye gibi layık olanların alınlarına kazılmış ünvana saygısızlık olmuyor mu? Dengbêjin ne olduğunu bilmeyen bugünkü jenerasyon, her gün televizyon ekranlarında "dengbêj" diye gördüğü dengbêj ruhunun, dengbêj vasfının yoksunlarına bakıp "dengbêj" kelimesinin o saygın anlamına vakıf olabilir mi? Ona saygı duyabilir mi? Öyle inanıyoruz ki büyük çoğunluğu "dengbêj, demek ki böylelerine deniy-

ormuş!" deyip dudak bile bükürler. Bu, dengbêjliğe hakaret değil mi? Öyleyse her önümüze geleni "dengbêj" diye ortaya süreceğimize, onları, dengbêjlerin şarkılarını söyleyen "stranbêj" olarak nitelememiz daha doğru olmaz mı?

Daha önce de söylemiştik: Dengbêjlik gerçek anlamda profesyonel sanatçılıktır. Sanat ise her şeyden önce üstün bir yaratıcı güç, "insan ile nesnel gerçeklik arasındaki estetik ilişki"dir. Adeta bir tanrı vergisidir, "ha..." deyince olmuyor. O cevher insanda varsa, ustasının yanında saygıyla, sabırla, emekle işlenir, geliştirilir. Kaldı ki bugün dengbêj yetiştiren, onun ana rahmine düşmesini sağlayabilen ne o koşullar ne de o ortam vardır. Miadı dolan bir geleneği "yaşatacağım" diye o geleneğin yaratmış olduğu saygın anlamın temeline tüküreçegimize, onu, şanına, saygınlığına yaraşır bir biçimde hatırlatmamızda; hak ettiği saygıyla anmamızda daha çok yarar görüyoruz. Örneğin Roj Tv'de "*Şevbêrka Dengbêjan*" adıyla sunulan programa çıkarılan şahısların büyük çoğunluğu dengbêjlikten bîhaber birer zavallı olmalarına karşın "dengbêj" diye takdim edilmekte, onlar da bu işten son derece hoşnut olarak arz-ı endam etmekte. Bunu her şeyden önce "dengbêj" adına saygısızlık olarak değerlendiriyoruz. Bunlar "dengbêj" değil de "stranbêj" olarak takdim edilirlerse, bu anlamda bir problem kalmayacağı gibi dengbêj ve dengbêjlik de küçültülmekten kurtulmuş olarak yad edilmiş olur.

Kürtlerde klasik anlamda asıl dengbêjlik Kuzey Kürdistan'da daha çok boy göstermiş ve özgün örneklerini vermiştir. 20. yy.da Güney Kürdistan ya da diğer kesimlerde öne çıkan dengbêjlerin bile çoğu Kuzeyden gitmedir: Mehemed Arifê Cizîrê, Seîd Axayê Cizîrê, Meyremxan, Kawîs Axa, Garabêtê Xaço, Aram... Kuzey'de de -tabir caizse- dengbêj menbaı, daha çok Serhed olarak adlandırılan Muş, Ağrı, Erzurum, Van, Kars, Bitlis yöresi; özellikle de Ağrı - Muş - Erzurum üçgenidir. Nitekim adı bir mitos gibi olan Evdalê Zeynikê de buradan çıkmıştır. Bu bölgede ortaya çıkan dengbêjler, kamlarını enstrümansız söylemişlerdir. Dengbêjlerin ardılları olarak ortaya çıkan ve geleneği sürdürme iddiasını taşıyanlar da enstrümansız söylerler bu bölgede. Öte yandan sazbandlerin saz eşliğinde söyledikleri şarkılar, "memba" dediğimiz yerde de 20. yy.ın son çeyreğinde egemenliğini ilan edecek şekilde ortaya çıkmıştır. Dengbêjlerin söyledikleri şarkılar ezici bir çoğunlukla yaşanmış olan olaylara yakılmış ve uzun solukludur; kahramanları yaşamış ve gerçek olan birer destandır. Gerek yiğitliği (mêrxasî) gerekse dramatik olayları işleyen kamlar genellikle kadınların ağzından yakılmıştır. Böylesi kamlarda sıkça geçen "...mala bavê min..." (...babamgiller...) sözlerinden rahatlıkla anlıyoruz bunu; çünkü bu ifadeyi Kürtlerde yalnız kadınlar kullanıyor. Örneğin kadın, kamlarda ailesinin yiğitlerini anlatıyorsa, bunu "berxê mala bavê min..." (babamgillerin

koçu...) Burada "koç" yiğit erkek olduğunu belirtmeye gerek yoktur sanırız. Bu epik (destansı) kamlar genellikle çok uzundur. Epik olmanın özelliğine uygun olarak da destanda -yineleyelim; her şarkı bir destandır-kahramanlar bir yönleriyle değil, birçok yönüyle tanıtılırlar. Nasıl ki destanlar doğuş safhası, yayılma safhası, derlenip yazıya aktarılma safhası gibi üç aşamayı izlemişse, kamlar da bu süreci yaşamıştır. Kamların ortaya çıkışı destanların doğuş safhası gibidir; ancak burada çok önemli bir fark da vardır. Klasik destanların doğuş safhasında olağanüstü olaylar ve bu olağanüstü olaylar içerisinde nitelikleri olağanüstü abartılan olağanüstü kahramanlar vardır. Oysa Kürt epik şarkılarının çoğunda anlatılanlar birer vakıadır. Kahramanlar gerçektir, gerçek adlarıyladır; tüm hasretleriyle, acılarıyla, sevinçleriyle, kederleriyle, ihanetleriyle, yiğitlikleriyle, mertlikleriyle, dramlarıyla, trajedileriyle; özcesi yarattıkları ve birer gerçek olan destanlarıyla yaşamışlardır.

Kürt epik şarkılarının karakteristik bir özelliği de övgüsü yapılan kahramanın zaman zaman çocuklarının adıyla da övülmesidir; ancak burada da belirgin bir nokta vardır. Övgü her çocukla değil, nitelikli, başarılı ya da kimi kahramanlıklarıyla takdir toplayan erkek çocuklarının adıyladır. Eğer erkek çocukları arasında bu niteliklere uygun biri yoksa, kız çocuğu varsa ve bu nitelikleri taşıyorsa, yani ondan beklenilmeyen başarılarla imza atmışsa, övgü kızın adıyla da yapılır. Örneğin bir klamda Muş-Varto

yöresinde yiğitlikleri söylenen Seîdê Nado'dan bahsederken şöyle diyor Reso, "Kes tune xeberê bide Seîdê Nado bavê Dilşayê?/ Ancax, zilma Hesenan, ew ji ser me rake" (Dilşa'nın babası Seîdê Nado'ya haber salacak kimse yok mu? Bizi Hesenanlar'ın zulmünden ancak o kurtarır). Oysa Seîdê Nado'nun erkek çocukları da vardır. O erkek çocuklarının da çok sayıda erkek çocukları (yani Seîdê Nado'nun torunları) vardır bugün. Onların bir kısmını tanıyoruz da. Onlar bize kızmasınlar; ama klamın altındaki imzanın sahibi olan dengbêj, Seîdê Nado'yu överken, Dilşa ile övmeyi uygun bulmuştur. Bu bir duygusallıktan mı kaynaklanıyor? Kesinlikle değil... Dilşa silahlı bir militan gibi dar günde savaşmış, bir kadın olarak ondan fazla askerin öldürüldüğü kuşatmaları yarmıştır. Epiği söyleyen dengbêj, halk arasında Dilşa'nın adıyla gelişen ve adeta bir mite dönüşen olayları görmezden gelememiştir. Bu övgü, bazen yukarıdaki niteliklere uygun bir yeğen, bir kardeşle de yapılabilir. İki kişinin birden (kardeş-çocuk; kardeş -yeğen yada yeğen-çocuk) övgü vesilesi olduğu örnekler de olur. Nitekim Reso'nun aşağıya aldığımız epikte buna uygun bir ifade de vardır. Reso, Seydxan'ı överken şöyle der: "Ez îro bala xwe didim alaiya bavê Silhedîn, kekê Mehemed Reşîd, ji xeta şewitî tê... (Bugün yakılasıca sınırdan gelen Silhedîn'in babası Mehmed Reşîd'in ağabeyinin alayına bakıyorum...). Bunlar ayı zamanda kamların folklorik yanlarından biridir.

Burada insan öldürme işinin övgüsünü yapmıyoruz şüphesiz; ama en az yüz elli yıldır tümüyle yok edilmesi, tarih sahnesinden silinebilmesi için şeytanın bile aklına gelemecek binlerce entrikaya, tasalluda, te'dip ve tenkil hareketlerine, aşağılamalara, işkencelere, ihanetlere, dışkınsını kendisine yedirmelere varıncaya kadar her türlü alçaklıkla karşı karşıya kalan bir ulusun, varlığını koruma reflekslerine ve bu reflekslerin -lokal bazda da olsa- zaman zaman destanlaşan öykülerine, bu öykülerin oluşmasına vesile olan kahramanlarına ve onların olaylarına değinmemiz gerekiyor.

Yukarıda sıraladığımız bütün iğrençliklere rağmen Kürtlük hâlâ yok edilememişse, bunun, tek olmasa da en önemli nedenlerinden biri Kürt müziği ve folklorudur. Bunun da yegane taşıyıcıları dengbêjler olmuştur. Varlık nedenlerimiz arasında görmemiz gereken bu ünvanın üzerinde aslında titrememiz gerekir. Her önümüze çıkana bahşedebilme hakkını kendimizde bulmamalıyız. Sayın Mehmed Uzun, Celadet Bedirxan'ın yaşamını anlattığı Kader Kuyusu'nda, Suriye'de acılı bir yaşam sürdüren Celadet Bedirxan'ın, sınırın kuzey kesiminde yaşadığını öğrendiği bir dengbêje (Ehmedê Fermandê Kîkî) ulaşmak için nasıl bir çaba gösterdiğini, Türkiye kesiminde şiddetle aranmasına rağmen bir gece sınırı nasıl geçtiğini ve dengbêji nasıl alıp Suriye kesimine götürdüğünü, onun yaşadığı dramın bir parçası olarak anlatır. Sayın Bedirxan'ın kendi müzik zevkini tat-

min etmek için o uğraşmayı verdiğini her halde hiçbirimiz düşünemeyiz; ama Bedirxan, Ehmedê Fermandê Kîkî'yi tereddütsüz olarak sözlü edebiyat için bulunmaz bir hazine gibi görmüş ve ondan, altın bir hazineden yararlanılacağı kadar yararlanmıştır.

Dengbêje, dengbêj geleneğine ve dengbêjlerin söylediği şarkılara ilişkin verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra, daha önce de değindiğimiz gibi dengbêj geleneğinin son halkası olduğuna inandığımız Reso'ya ve onun kamlarına -ileride onu ve türkülerini geniş bir çalışmayla verme düşüncemizi saklı tutarak, teğet bazında da olsa- değinmeye çalışalım. Neden Reso da, bir başkası değil? Çünkü yukarıda açıklamaya çalıştığımız dengbêj niteliklerini en iyi taşıyan son kişi olarak onu gördük de ondan...

Onunla aynı membadan çıkan; ama yaşça ondan daha genç olan Şakiro ve Huseyno da bu alanda kayda değer bir emeğe imza atmışlardır. Reso'dan yıllar sonra kaybettiğimiz bu iki insan, ondan çok daha şanslıydılar. Gelişen süreç ve duyarlık, iletişimin yaygınlaşması, hayatta olan bu iki şahsın daha geniş alanlara ulaşmalarına olanak sağladı. Şunu hiçbir zaman unutmamak gerekir ki Şakiro da Huseyno da yaşadıkları sürece teslim etmişlerdir. Onun bulunduğu topluluklarda, ondan ruhsat almadan söylememe terbiyesini de göstermişlerdir. Onlar Reso'dan daha çok yaşadıklarına göre neden onlar değil de Reso'dur son halka? Bu soru bize şunu hatırlattı: Marksizm'in kurucu-

larından Engels'e (Engels, Marks'tan 12 yıl sonra ölecektir) sorarlar: "Öğretinizde senin getirdiklerin daha çoktur. Neden öğretiniz ikinizin adıyla değil de sadece Marks'ın adıyla anılıyor?" Şöyle cevap verir Engels: "Benim getirdiklerimi, olsa olsa birkaç kol dışında o da getirirdi; ama onun getirdiklerini ben getiremezdim. Marks bir dehaydı, uzağı hepimizden iyi görüyordu. Bu nedenle öğreti, haklı olarak onun adıyla anılıyor". Reso da dengbêjlikte bir dehaydı. Onun bu geleneğe, geleneğin geçirdiği sarsıntı sürecinde kazandırdıklarını hiç kimse kazandırmadı, kazandıramadı. Folklorik ürünlerde gelecek olmaz, geleceği bilmenin marifeti de olmaz. Bu alanda geçmiş, en uzak geçmiş en iyi bilmek; ama bilmekle yetinmeyip bunu en iyi biçimde aktarabilmektir marifet olan ki Reso'yu öne çıkaran da budur. Onun dengbêjlik geleneğinde üstlendiği "temsil etme" rolünün hakkını, hiç kimse onun gibi veremezdi. Dengbêjler kلامlarını anında söylemişlerdir, yaratmaları da böyle olmuştur. Özellikle uyak bakımından mısraları birbirine uydurmakta zorluklar yaşanmış -ne de olsa yazılmıyor, söyleniyor- bu da dengbêji doldurma mısralara, uydurma sözlere; son elli-altmış yılda ise aralara Türkçe kelimeler tıkıştırmaya itmiştir. Dengbêjin gücü önemli oranda bununla da ölçülmelidir. Bunu son dönemin dengbêjleri arasında en az yapan ya da hiç yapmayan tek kişi olarak da Reso'yu gösterebiliriz. O, fedai destelerinin -ki bunları Celadet Bedirxan, dünyanın ilk gerillaları

olarak niteler- gerilla taktikleriyle yaptıkları savaşın tarihini anlatıyor. Bunları anlatırken resim-şiir öğeleriyle muazzam bir dramatizasyon yapıyor. Olayın her aşamasında ordaymış havasını verircesine, hikâyeyi yaşanılır duruma getiriyor.

Reso'nun ailesi 1. Dünya Savaşı yıllarında Erivan yöresinden göç ederek Erzurum'un Karaçoban ilçesinin Gopal (Gopalan) köyüne gelip yerleşir. Sonraki yıllarda aile buradan Muş'un Bulanık ilçesinin Xêrgis köyüne gelir. Gençliğinde bu köyde çobanlık da yapar. Sanırım kendisindeki yeteneğin farkına da bu yıllarda (çobanlık yıllarında) varır; çünkü o yıllarda Malazgirt yöresinde Ferzê adıyla bilinen ünlü bir dengbêj vardır ve bu, Reso'nun geniş ölçüde hayranlığını kazanmıştır. Bunun kلامlarındaki Kürtler'in yaşamına, inançlarına, değerlerine, kahramanlık öykülerine ilişkin halk motifleri Reso'nun dikkatinden kaçmayacak, kendisinde var olan cevheri daha bilinçli işleme yollarını arayacaktır.

Reso bir yere bağlanıp kalmamıştır. Muhacirlik bir kader gibi ona yapışmış, yakasını bırakmamıştır. Yaşamının çoğu Gopal ile Bulanık'ın Karağlı, Xêrgis, Koxak köylerinde geçmiştir. Son yıllarında ise Muş'un merkeze bağlı Pagê köyüne gelip yerleşmiştir.

1983 yılında bu köyde 76-77 yaşlarında öldüğünde yoksulluk ve perişanlık içerisindeydi. Bir geleneğin son devinin dramını burada ele almayacağız. O, ayrı bir çalışmanın konusu... Şimdi biraz da onun kلام-

larına ve onların özelliklerine çok kısaca değinelim.

Geçen yıl (2005) yakalandığı akciğer kanseri nedeniyle genç sayılabilecek bir yaşta kaybettiğimiz Vartolu bir Kürt aydını olan **Vahdettin Gümgüm**'ün Reso hakkında bize dediği şu sözlerini hatırlıyoruz: "Yaşar Kemal, Evdalê Zeynikê için **Kürtler'in Homeros'u** diyor. Eminim eğer Reso'yu tanımış olsaydı, bu görüşü değiştirdi". Reso, gerçek anlamda bir destan şairiydi. Kerr û Kulik, Memê Alan, Cembelîyê Lawê Mîrê Hekarya, Sîyabend û Xecê gibi birçok Kürt destan ve halk hikâyelerini ezbere biliyor ve her birini kendisine özgü bir ezgiyle söylerdi. Reso, okul yüzü görmemişti.

Reso'nun kamlarını incelediğimizde onun güçlü Kürt edebiyatçısı ve Kürt edebiyatı tarihçisi kişiliği ile karşılaşırız ki onu Şakiro ve Huseyno'nun önüne çıkararak asıl yanı da budur. Muazzam bir gözlem ve tasvir yeteneğine sahiptir. Sanırsınız Yaşar Kemal eline kalemini almış, Çukurova'nın büklerini anlatıyor onun birçok türküsünü dinlerken:

"Qaza min qazîn e
Sûretê sorê gulgulîn e, xumarîn e
Min bi çavê serê xwe sê qor zêr li enî dî ne
Di binî da nivîşkî ne
Tîlî, pêçî zirav e..."

Fakat Reso böyle sevgiliyi tasvir ettiği şarkılarından ziyade **klamên mêrxasiyê** denen yiğitlik şarkılarıyla tanınıyor ki bu şarkıların hiçbirisi kurgu değil, hepsi de yaşanmıştır. Onlarda da kavgayı, kavgâ içinde

büyüyen, devleşen, ardından da efsaneleşen kahramanları ve onların nasıl savaştıklarını tasvir eder. 1926-1930 yılları arasındaki Ağrı Dağı İsyanı'nın ünlü Fedai Desteleri içinde yer alan Ferzende'yi, Seydxanê Kerr'i, Elîcan'ı, Feyzullah'ı, Evdilhemîd'i, Têwfiq'i yaptıkları savaş içinde anlatırken, sanırsınız Homeros, Troya önlerindeki Aşilleus'u, Odiseus'u, Alias'ı anlatıyor. Oysa Reso ne Homeros'un adını duymuş ne de İlyada destanının... Aşağıya onun böylesi bir klamını alıyoruz. Klamın bitiminde de Türkçe anlamını ve kısa bir tahlilini yapmaya çalışacağız.

Şerrê Bişarê Seydo

Wey lo, wey lo, wey lo, wey lo, wey lo!
Wey lo, wey lo, wey lo, wey lo, wey lo!
Wey lo, wey lo, wey lo, wey lo, wey lo!
Ez nemame ji mêra ra
De lêxin bavê bavê min, lêxin
Canfidayê mala Bişarê Seydo hûn lêxin
Qundaxê modolîya li erdê xîn
Şefeqa sibê ra li qolordîya Qerekilîsê xîn
Dûrbîna bavêjin, şemlana vêxin
Eskerê Kemal girane revê pêxin
Şûrê wan zabitan jê bistînin
Kopa şewitê da li çerxê xîn
Esker gune ne
Çavê kozî û kulfetê wan li rê ne
Jêkin serê yûzbaşîyan û cîndirma bigrin li
cercelê xîn
Bigrin li ber qolordîya Qerekilîsê bi defê dawetê
Bi muzîqê ji wan bistînin bi eynatê li boriyê xîn
Wey lo, wey lo, wey lo, wey lo, wey lo!
Ax wey lo, wey lo, wey lo, ez nemame li
dinyayê

Nedaîm Beg, Feyzî Paşa, Gazî Kemal nezan e
Digo, "Bajonê pêşîya çar kurdan e"
Heyran, were rûnê li ser têl û têlqirafan e

Dengbêj Geleneğinin Son Halkası: Reso

Ez ji te ra bixwûnim secera kurdan e
Em ne çar kurd in, du bira; Seydxan û Elîcan e
Dinyayê, zilmê wan zilmekî giran e
Hucûmê wan ser piştê hespan e
Gulê wan tê meriva ji xeyban e
Hewarîya wan tê, meriv dizane melaketê di
asîman e

Şerrê wan ne fenanî şerrê Yezîd û Merwan e
Fenanî şerrê dewra berê qehreman û dêwan e
Were rûnê li serê têlan û têlqirafan e
Ji te ra bixwûnim sûretê têla
Ji êvar da bidim yek bi yek medhê mêran e:

Rizakî heye, qisasê serê mêran e
Tewfîq, kaçaxê siyasê serê çîyan e
Ji qanûna me hemû dizane
Evdilhemîd şêrê bi gulî girtiye dewsa Elîcan e
Fesîhê Mihê fenanî pelekî ewrê li rûyê asîman e
Şêx Baran ji ocaxa mala Bupê ye ji me
dixwaze qamê topan e
Feyzulla birayê piçûk ji me ra dibîne dawa
Dewleta Ali Osman e
Evdilbaqî fenanî tamatîka li ser milan e
Îro ji Bostankendê ji Seyîda dudu man e
Yek Tewfîq û yek Seydxan e
Seydxan jarîya maran e, teyyarê mêran e

Elî, Hillo du bira ne
Her yek xwedanê donzde bûkan e
Elîyê Feqî Silê ji dîya xwe da bûye nebûye karê
wî nişan e
Car heye li meydanê çok vedîde ji te dikûje
pêncî can e
Îro li meydanê engirîye, dibê, "min hê hilneda"
Heyfa kuştîyê çîyayê Mûşê, şêrê bi gulîka, bavê
Silêman e
Wey lo, wey lo, wey lo, wey lo, wey lo!
Ax wey lo, wey lo, wey lo! Ez nemame ji mêra ra

Dîdarê ba dikir "Besê Têlo rebenê
Qazgolê diketim mîla şefeqê li min têda
Şerrekî çêbûye li korta Milazgirê, Melemistefê da
Esker nema li wilayetê Romê da
Temam hilşîyan ser berxê mala Usivê Seydo
Torinê mala Hecî Axaxa seet di dudu û nivê şevê da
Dengê tekbîr û selawatê mala Bişarê Seydo tê ji

Melemistefê di herbê da
Ji agirê devê tîfingê van xweşmêra ji êvar da
Di Melemistefê da bilq vedîde fena masiyê di
behrê da
Qolorîdî digo, "Tewfîq û Feyzulla, Evdilhemîd
werin teslîm bin
Ezê efuya we derxim ji dergê Îstenbolê da."

Heyran şunda herre, min şerrê ewil diranê te
kişand
Şêrê bi gulî birîndar bû di Çîyayê Kosedaxê da
Şerrê ortê min diranê te kişand Textê
Qereyazîyê di Çepê da
Şerrê paşî îşev min xweş kirîye li Milazgirê di
Melemistefê da
Eskerê bavê Silhedîn kekê Meheme Reşîd
Sî û pênc salê nazik û nazenîn e, ser qaşa zîn e
Gava çok vedîde ocaxa te ji dinyayê diqelîne
Şunda herre tu merivekî xayîn î, efuya te ji mî
ra lazim nîne
Ez îro bala xwe didim alayîya bavê Silhedîn
kekê Meheme Reşîd
Ji xeta şewitî tê, korrayî çavê mi da were, ez çî
bikim reysê wan di nav da nîne
Min hînga zanîbû feleka me, ji me ra qere
bêbext e, me di xapîne
Wey lo, wey lo, wey lo, wey lo, wey lo!
Ax wey lo, wey lo, wey lo! ez nema me ji mêra ra.

Bişarê Seydogillerin Savaşı

Türkçe anlamı: Nasıl ki her şiir yazıldığı dilde güzelse, yazıldığı dildeki tadı, başka bir dilde vermesi mümkün değilse, aynı şey kamlar için de geçerlidir. Buna rağmen çeviriler yapılır. Biz de bu düşünce ile elimizden geldiğince özüne bağlı kalarak Türkçeleştirmesini yapmaya çalışalım: Nakarat görevli "Wey lo"lar acıma anlamlı bir sesleniş ünlemidir. "Wey lo"dan sonraki sözler "yiğitlere kalamadım" ya da "uğurlarına öleydim" anlamlarında söylenir. Türkü şöyle devam eder:

Vurun babam vurun / Bişarê

Seydogilin can fedaileri vurun /
Modolîlerin (Modolî: Bir çeşit uzun
namlulu Rus silahı) dipçiklerini yere
vurun / Sabahın şafağında Karakilis
(Ağrı) Kolordusunu vurun /
Dürbünleri atın meşaleleri yakın /
Kemal'in askerleri ağırdır (çok fazladır)
kaçırtın / O subayların kılıçlarını kendi-
lerinden alın / Yanasica Kop'ta (Muş'un
Bulanık ilçesinin Kürtçe adı) çarka
vurup bileyin / Askerler gınahtır /
Çoluk çocuklarının gözleri yolların-
dadır (onlara karışmayın) / Yüzbaşı ve
jandarmaların kafasını kesin / Alın,
dövenlere vurun / Alın, Karakilis
Kolordusunun önünde, davulla,
düğünle, müzikle onlardan alın, inatla
borulara vurun / Wey lo, wey lo... Ben
kalmayaydım (öleydim) dünyada....

Nedaim Bey, Fevzi Paşa, Gazi Kemal
bilmezler (bizi daha tanımıyorlar) /
Diyorlar dört Kürdün önüne sürün
(onları kuşatın) / Canım gel tellerin, tel-
grafların başına geç de / Sana Kürtlerin
seceresini okuyayım: / Biz (senin o
küçümsediğin) dört Kürt değiliz, zorlu
(yiğit) Seydxan ve Elıcan vardır /
Zulümleri büyük zulümdür dünyada /
(Onların, düşmanlarına) saldırıları at
sırtındadır / Kurşunları insanlara
gaipten gelir / Sıkıntıda olanların feryat-
larına yardıma gelişlerinde, insanlar
gökten gelen melekler olarak bilirler
onları / Savaşları, Yezit'le Mervan'ın
Savaşı gibi değil / İlkçağlar mitolojisinin
kahraman ve devlerin savaşları gibidir /
Gel tellerin, telgrafların başına geç de /
Ben sana okuyayım tellerin örneklerini
/ Akşamdan başlayayım tek tek yiğitlerin
övgüsüne (tanıtımına) / Bir Rıza vardır
ki işi erkeklerin kellelerini kopartınaktır
/ Têwfiq, bu siyasetin dağdaki kaçağıdır
/ Tüm kanunlarımızı (kurallarımızı) iyi

bilir / Aslan örüklü Avdilhemîd,
Elıcan'ın yerini almış / Fesihê Mihê
gökyüzündeki bir bulut parçasıdır / Şêx
Baran, Bupê ailesindedir ve bizden top
(silah) için malzeme istiyor / Küçük
kardeş Feyzullah, Osmanlı Devletiyle
olan davamızı görüyor / Bir otomatik
silah gibi olan Avdilbaqi'nin otomotigi
her zaman omzundadır / Bugün
Bostankend'ten Seyitlerden iki kişi
kalmıştır / Biri Têwfiq biri Seydxan'dır /
Seydxan, yılan zehiri (gibidir), yiğitlerin
yiğididir / Elî, Hillo iki kardeştir / Her
biri on iki gelinin (on ikişer evli erkek
çocuk) sahibidirler / Elîyê Feqî Silê
annesinden doğmuş doğmamış tüm işi
nişan almaktır / Gün olur meydanın
ortasına çöker senden elli can alır /
Bugün yine meydanda kükrüyor, diyor
ki / Muş dağlarında öldürülen
Silêman'ın aslan örüklü babasının
intikamını daha alamadım / Wey lo, wey
lo... O yiğitlere kalamadım (onların
uğruna öleydim)...

Dîdarê bağıryordu: Besê, Têlo,
zavallılar! / Şafağın ilk ışınları bana vur-
duğunda Qazgol'e yönelmiştim /
Malazgirt mıntukası Melemistefê'de bir
savaş çıkmış / Türk vilayetlerinde asker
kalmamış / Tamamı Usivê Seydogilin
yiğitlerinin başına yığılmışlar / Hacı
Ağaların o asillerinin başına yığılmışlar
gecenin saat ikibuçuğunda / Bişar ve
Seydogilin tekbir ve salavatlarının sesi
geliyor Melemistefê'den, savaştan /
Akşamdan beri bu güzel yiğitlerin
tüfeklerinin ağzının ateşinden /
Melemistefê'de sanki denizdeki balık
hareketlerinden kaynaklanan yakamo-
zlar vardır / Kolordu diyordu: Têwfiq,
Feyzullah, Avdilhemîd gelin teslim olun
/ İstanbul dergâhından affınızı çıkarı-
cağım / Haydi canım geri dur: (Seninle

yaptığımız) birinci savaşta dişlerini çektim / Kösedag'da (Ağrı) aslan örüklü yiğit (Avdilhemid) yaralandı / Karayazı yamacında Çepé'deki (Karayazı'nın bir köyü) ikinci savaşta da dişlerini çektim / Üçüncü savaşı ise bu gece Malazgirt-Melemistefê'de şenlendirmişim / Silhedîn'in babası Mehemed Reşid'in ağabeyisinin askeri, eğere nazik ve kurumlu oturan otuzbeş süvaridir / Yere çöktüğü zaman dünyadan soyunu kuruyor / Geri dur, sen hain bir adamsın / Senin affın bana lazım değil, istemiyorum / Bugün Silhedîn'in babası Mehemed Reşid'in ağabeyisinin adamlarına bakıyorum da / Yakılasıca sınırdan geliyorlar, gözlerime kara ineydi (bu durumu görmeseydim) / Ne yapayım, liderleri içlerinde değil / O zaman anladım ki bizim feleğimiz (talihimiz) bize haindir, bizi aldatıyor / Wey lo, wey lo... O yiğitlere kalamadım (onların uğruna öleydim)...

Klama biçim yönünden nakarat mısralara göre baktığımızda -öyle de bakılması gerekir- üç bölümden oluştuğunu ve belli bir ölçünün olmadığını görüyoruz mısralar arasında. Her sözlü edebiyat ürünü gibi bu klam da yazılmamış, söylenmiştir. İlk yazıya aktaran da biz oluyoruz. Uzun soluklu bu klamda dengbêj uyak bulmakta sıkıntı yaşamamıştır. Üç bölüm olan klamın bölümlerdeki mısra sayısı aynı değildir; ancak dengbêj her bölümde farklı bir uyak çeşidini kullanmış ve bu ses benzeşimleri ilk iki bölümde hep aynı (birinci bölümde yalnız iki mısradaki farklı), son bölümde değişebilecektir. Dengbêj uyak konusunda öylesine rahattır ki kimi mısraların ortasıyla sonu arasında da ayrıca -bir çeşit musammat diyebileceğimiz- uyaklar kurmuştur:

"Seydxan jarîya maran e, teyyarê mêran e". Birinci bölümdeki uyaklar, isimlerle yapılmış birleşik fiillerden oluşmuştur. Ve ses benzeşimleri dört sesin üzerine kurulmuştur. Bu birleşik fiillerin tamamında da çoğul 2. şahsa emir anlamı vardır.

İkinci bölümün tamamında uyaklar isimler üzerine kurulmuş ve üç sesin benzeşimine dayanmıştır. Ve bu isimler de -birkaçı hariç- çoğul olarak kullanılmıştır. Bu bölümde de uyaklar hep aynı seslerden oluşmuştur.

Üçüncü bölümde de benzeşimleri yine üç ses üzerine kuran dengbêj, klamın son altı mısrasıyla daha önceki mısralar arasında uyak olarak farklı sesleri seçmiştir.

İçerik olarak baktığımızda ise bir yönüyle ağıt, bir yönüyle meydan okuma, bir yönüyle medhiye olarak değerlendirmek mümkün. Klamda adı geçen kişi ve olaylar gerçektir. Olayların tamamı 1920 ile 1935 yılları arasında yaşanmıştır. Diğer bir ifade ile iki dünya savaşı arasında... Adı geçenlerden Seydxan (kulakları ağır olduğundan, daha çok Seydxanê Kerr olarak tanınır) ve Têwfiq kardeşlerdir. Bunlara "Mala Usivê Seydo (Usivê Seydogiller)" deniyor. Muş merkezine bağlı Qicix köyündendirler. Elîcan, Evdilhemid ve Feyzullah da kardeşlerdir. Bunlar da aşiret olarak "Berazî"ler. Daha çok "Mala Bişar (Bişargiller)" olarak bilinirler. Erzurum'un Karayazı ilçesinin Hespres köyündendirler. İki aile arasında büyük bir dostluk ve kader birliği vardır. Şarkıda geçen diğer isimler de bu iki ailenin yakın akrabaları ve ahbabları.

Klam, klamda adı geçen kişilerin, o zamanlar daha yeni kurulan ve kendisi-

ni cebren kabul ettirmek isteyen T.C. ordusuyla girdikleri muhtelif zamanlardaki kavgalarını anlatıyor. Ağrı Direnişi (1926 - 1930) öncesinde bu iki ailede de bir ulusal talep olup olmadığını saptayamadık, sonrasında ne kadar olmuştur bilmiyoruz. O ayrı bir araştırma konusu. Yalnız şu bir gerçek ki Ağrı Direnişi sürecinde bu iki aileden çok sayıda kişi Ağrı Direnişi'nin Fedai Desteleri arasında yer alacak -ki bunların başında da Seydxan gelir- ve askerlere ecel terleri döktürecekler.

Klam, doğal olarak olaylardan sonra yakılmıştır; ama anlatımı olayların öncesinden başlıyor ve ilk bölümde bir hedef gösterilerek savaşılmaması isteniyor. Gösterilen hedef Kemal'in askerleridir ve bunun da çok fazla bir oranda olduğu belirtilir. İstem, Bişar ve Seydo ailesinin yiğitlerindedir. Savaşa nasıl başlanacağı, savaş sırasında neler yapılacağı ve nasıl bitmesi gerektiği de tasvir edilir.

İkinci bölüm Nedaîm Beg (bölgede görev yapan bir T.C. komutanı), Fevzi Paşa ve Gazi Kemal'in Kürt savaşçılarına küçümseyen sözleriyle başlıyor: Savaşanlar dört Kürt'tür (buradaki "dört" sayısı gerçek anlamında değil, küçümseme anlamındadır). Dengbêjin savaşçıları adına verdiği tepki ise, önemli olan nicelik değil nitelikler şeklindedir. Ve başlar o savaşlarda şu ya da bu şekilde yer alan savaşçıların niteliklerini sıralamaya... Her birisinin yiğitliğini, övgüsünü ayrı ayrı yapar

Üçüncü bölüm, savaşçıların yakını olan bir kadının yine yakınları olan iki başka kadına seslenmesiyle ve onlara anlatımıyla başlar. Burada savaşın kendisi tasvir edilir. Yaşanılan tamı tamımı-

na bir savaştır. Savaşın dehşet görüntüleri resim-şiir öğeleriyle verilmeye çalışılmıştır. Katılan askerlerin sayısının çokluğunu kadın: "Türk vilayetlerinde asker kalmadı, tamamı Usivê Seydogilin yiğitlerinin başına yığıldılar" sözleriyle belirtir. Savaş sürecinde bir de Kolordudan gelen "gelin, teslim olun, size af çıkaracağız" sözleri ve buna gösterilen güvensizlik tepkisi vardır. Tepki gösterilirken o askerlerle daha önceki kapışmalara da göndermeler yapılır ve onların yenilgileri hatırlatılır. Klam, bir başka göndermeyle, bir çeşit telmihle ve gerçek bir ağıt havasıyla biter: Seydxan'ın liderliğinde Suriye'ye geçmek isteyen adamları başsız dönmüşlerdir; başları olan Seydxan, Mardin-Nusaybin arasında kurulan bir pusuda vurularak öldürülmüştür. Anlatan kadın, klasik destanlarda olduğu gibi bu durumu "gözlerime körlük ineydi de bu adamları başsız görmeyeydim" sözleriyle dile getirir.

Klamın analizinde folklorik ürünler açısından değişik saptamalar yapabiliyoruz. Örneğin dengbêj savaşçılara "vurun" diye hedef gösterip seslenirken, kendilerini öldürmeye gelen askerlere (rütbesiz askerlere) karışılmasını, onlara acıdığını, onların çoluk çocuklarının gözlerinin yollarında olduğunu belirtir ve asıl hedef olarak rütbeli askerleri (sorumluluk mevkinde olanları) gösterir. Bu, Kürt toplumunun dramatik bir değeridir. Oysa askerler onları öldürmeye gelmiştir.

Klamda savaşçıları tanıtırken her birisinin kendisine özgü becerileri tek tek verilir; ama hepsinin ortak niteliği olarak çok cesur olmalarını, gözlerini budaktan esirgememelerini, düşman-

larına saldırılarını at sırtında gerçekleştirmelerini; kimi yiğitler tasvir edilirken "aslan örüklü" sıfatıyla anılmalarından, o günkü kimi Kürt feodal unsurlarının (erkeklerinin) saçlarını uzatıp örük yaptıklarını folklorik bir ürün olarak öğrenebiliyoruz.

Ağrı Direnişi Fedai Desteleri'nin en büyük fonksiyonu, Ağrı Dağı'na ha bire sürülen askerlerin yollarını kesmek, onlara vur-kaç eylemleri düzenlemek, hedeflerini şaşırtmak, bunaltmak; böylelikle direnişi sürdürenlerin üzerine sürülen askerlerin sayısını azaltmaktır. Bu, çoğu zaman gerçekleştirilmiştir de. Bunları devre dışı bırakmadan Ağrı'ya hakim olamayacağını anlayan devlet, entrika dolu af yasalarıyla sık sık gündeme gelir. Af yasalarındaki samimiyetsizliği (hain emeller taşıdığı) da şarkıda dile getirilir. Fedai Desteleri'nin askerleri bunaltmaları öylesine boyutlara varır ki neticede doğrudan doğruya bunlar hedefe geçer. Reso, bu olayları anlattığı bir başka klamında, bölgedeki bir ordu kumandanının ağızından şu sözleri söyler (bunlar olmuştur da): "Digo li welatê Serhedê em sê ordî ne / Heyfa navê Cimurîyeta me nîne / Mala Seydo, Bîşar çar peya ne / Di nav me da begatîyekî digêrîne / Hûn bazdin, herin jêkin serê Tewfîq û Feyzulla, Evdilhemîd saxî ji min ra bînin / Ez yeqîn dikim heya eyvanê mala Seydo li dinyayê sax be / Tu car li welatê Serhedê bona van eğîta rehatîya min tu nîne" (Serhat memleketinde biz üç orduyuz diyordu / Cumhuriyetimizin adına yazık değil mi / Seydo ve Bîşargiller dört adamdır / Aramızda beyliklerini sürdürüyorlar / Gidin Tewfîq, Feyzullah ve Evdilhemîd'in kafasını kesin, bana sağ

olarak getirin / Öyle inanıyorum ki Seydogilin dünyada mayaları (tohumları) kaldıkça, Serhat ülkesinde bu yiğitlerin elinden bana hiçbir zaman rahat yüzü yoktur).

Klamda adı geçenler böylesine bir bunaltma yaşatmışlardır; ama karşı taraf da boş durmamış, bir yandan sık sık entrikalı af yasalarıyla onları oyalamış, bir yandan da tüm güçlerini seferber ederek doğrudan doğruya onları hedef noktası seçmiştir. Kafa kesmeleri de -üç kardeş bazında olmasa da- gerçekleştirmiştir: Karayazı civarında Çemê Reş'te öldürülen Feyzullah ile Elîyê Feqî Silê'nin kafaları kesilecek, mızrak biçiminde hazırlanan ağaçlara geçirilerek Ağrı Kolordusunun önünde bir hafta süreyle "teşhir" edilecektir. Türköde Reso'ya "Yüzbaşı ve jandarmaların kafasını kesin, dövenlere vurun (li cercelê xin..) / Karakilis (Ağrı) Kolordusunun önünde ... borulara geçirtin" sözlerini söyleten esas amilin de bu barbar eylemin halkta yarattığı travma ve refleks olmalıdır.

Not: Kilamin deşifre edilmesi (yazıya aktarılması), Reso'nun kasetinin defalarca kelime kelime dinlenmesinden sonra tarafımızdan yapılmıştır. Telaffuz nedeniyle anlaşılmasında güçlük çekilen kelimeler de olmuş -ki doğru anladığımızdan tereddüt duyduğumuz bir-iki kelime hâlâ da vardır- bunlar için de Reso'yu iyi tanıyan, onun dostları, hayranları olan ve Muş, Van, Ağrı ve Mersin'de bulunan değişik kişilere klam defalarca dinletilmiş, katkıları sağlanmıştır. Kendilerine teşekkür borçluyuz.

Savaş Esiri Kürtler Hakkında Hazırlanan Rapor (1856-Roslow)

Peter LERCH

Almancadan çeviren: Seyîdxan KURIJ

Krallık Bilim Akademisi Tarih - Filoloji bölümünün verdiği görev üzerine Peter Lerch tarafından SMOLONSK vilayeti dâhilindeki ROSLOW'da bulunan savaş esiri Kürtler hakkında hazırlanan Rapor.

(Rapor Tarihi: 20 Haziran-2 Temmuz 1856)

Bu yılın 28 Şubatında "Kürtler Üzerine Araştırmalar" adlı çalışmamın birinci bölüm baskısının bitmesinden sonra Petersburg'dan ayrıldım. 7 Mart'ta Roslow'a vardım. Valilik tarafından bana verilen resmi bir yazıyı oradaki yetkililere verdikten sonra onların yardımı ile aynı gün savaş esiri Kürtlerin buldukları yere ulaştım. Böylece sizlerin tarafından da bilindiği gibi daha önceki araştırmalarından dolayı kendimi hazırlıklı hissettiğim görevime başladım.

Sizlerin de bildiği gibi benim bu konu ile ilgili daha önceki çalışmalarından dolayı belli bir hazırlığım vardı. Kürsü tarafından bana verilen talimatta programımı gerçekleştireceğim şartlar ve zaman dikkate alınmıştı. Kürsü şimdiye kadar Kürdoloji konusunda yapılan çalışmaları göz önüne alındığında, benim bu kadar kısa bir sürede bu kadar çok Kürt ile konuşup bu kadar zengin materyal toplayabileceğimi tahmin etmemişti. Yolculuğumun amacı Kürtlerin kitle-sel olarak yaşadıkları ve dolayısıyla araştırmacıya çok yönlü araştırma ve inceleme olanağı veren bir yere gitmek değildi. Yolculuk yaptığım yer, bizim imparatorluğun sınırları içinde çok az sayıda Kürdün gelip yaşamak zorunda kaldıkları bir yerdi. Kürsü bu şartları dikkate almadan benden nispeten kısa bir süre zarfında savaş esiri

Kürtlerle kurduğum ilişki ile elde edeceğim materyaller ve İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan ve Rus oryantalistlerinin seyahatnamelerinden veya derledikleri zengin materyalden oluşan makaleleri üzerine yapacağım çalışmalar sonucu eğer mümkün olursa önce Kürtçenin fonetiğine doğru bir göz atmayı başarmamı ve ondan sonra Avrupalıların derledikleri kelimelerin, raporların ve bilgilerin en azından bir kısmını doğrulamamı bekliyordu. Ben kendim de aynı umutları taşıyordum ve mevcut şartlar altında mümkün olduğunca bunu gerçekleştirmeye çalışıyordum. Daha sonra kendi tecrübelerimden edindiğim izlenime göre şimdiye kadar Kürtler hakkında bize bilgi sunan gezginlerin çoğunun bazen eksik bilimsel bilgi ve hazırlıktan bazen şartların olumsuzluğundan ya kendi kendileri ile çelişkiye düştüklerini ya da yanlış anlaşılmalara meydan verdiklerini gördüm. Özellikle bugüne kadar Avrupalı dilbilimciler tarafından bize sunulan dil üzerine çalışmalar çok kısıtlı amaçlar için kullanılmışlardır.⁽¹⁾ Son olarak kimse benden birkaç Kürt ile konuşmak ile Kürtçenin niteliğini, şimdiye kadar yapılmış derlemelerin gerçek değerinin tespitini ve gramer kurallarını daha iyi ortaya çıkarmayı bekleyemedi, çünkü bu Kürtçe konuşmayı doğru kavramak ve onu şimdiye kadar olduğu gibi tam olarak yazıya dökemeye bağlıdır. Savaş esiri Kürtler

arasında daha fazla kalarak Kürsü'nün diğer istemlerini yerine getirebilirdim. Asıl görevim yukarıda belirtilen şartlar altında Kürt dili üzerine araştırma yapmak olmasına rağmen, bana verilen bu kısa süre zarfında çok çeşitli açılardan Kürt halkı üzerine inceleme yapma fırsatı bulabildim. İzlenimlerimin sonuçlarını ve derlediğim materyalleri Kürsü'ye sunmayı görev addediyorum. Çünkü derlediğim materyalleri işlemem, böylece mevcut orijinalere göre Kürt kroniklerinin Farsça metinlerin yayını, beni uzun bir süre eserlerimin tam etnografik bölümleri üzerine çalışmaktan uzak tutabilirdi. Eşyanın doğası gereği şimdiye kadar Kürtler hakkında ulaşılan kaynakların aydınlatılması ve ıslahı için çalışmamın yöntemini ve biçimini, elde edilen bilgilere nasıl ulaştığımı ince detaylarına kadar vermeliyim.

Roslow'da birçok değişik Kürt aşiretine mensup 50 kişi ile karşılaştım. Onlar Türkiye'nin Asya bölgesinin aşağı yerlerinden geliyordular: Merdin, Cizire (Hakkari Eyaleti), Dersim, Muş, Diyarbakir (Kürdistan Eyaleti), Urfa, Birecik (Halep Eyaleti), Harput, Meletya, Maden, Arebgir, (Harput Eyaleti) ve Erzurum. Onlar Batı Kürdistan bölgesinin en büyük bölümü olan yukarı Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgeden idiler. Hepsi Kürtçe'nin dışında Türkçenin Anadolu diyalektini de konuşuyordular. Bazıları (Bir buçuk yılda) Rusçayı da anlıyordular. Onlardan hiçbiri yazamıyordu ancak bazıları yavaş yavaş okuyabiliyordu ve

¹ Burada R. Lepsiusun linguistik alfabetine göre Kürtçe kelimelerin transkripsiyonunu veriyorum.

sıkça Kuran'dan parçalar okuyordular, çünkü hemen hemen her esir güzel yazılmış ve ince katlanmış bir şeyi (Muska) yanında taşıyordu. Onlar Arapça-Farsça harfleri çizebiliyorlardı. Tabii ki onlardaki bu eğitim eksikliği bu dağ çocuklarına ilgisinden beni mahrum bıraktı ve onlarla yaptığım 11 haftalık (26 Mayıs'a kadar) heyecanlı yolculuk beni birçok gezgin tarafından Kürt aşiretlerinin özellikleri hakkında yazılan övücü anlatımların tamamıyla abartmalı olmadığına inandırdı⁽²⁾. Ben onlarda sadece yemeklerdeki lezzeti, ölçülülüğü, canlılığı, yapılan iyiliklere karşı duyulan minnettarlığı, tevazuyu, dürüstlüğü, düşüncü tarzındaki ölçülülüğü izleme imkânı bulmadım, bunun yanında özellikle onlardaki çabuk dost olma özelliği, canlı sohbet etme, çevrelerindeki her şeyi açık bir dikkatle algılayarak duyularının gelişkinliği de dikkatimi çekti. İnsan çok seyrek bir Kürdü şehir caddelerinde yalnız gezerken görüyordu. 8 veya 12 Kürt ve Türkün birlikte kaldığı evlerde barış ve kardeşlik hâkimdi. Kürtler birbirlerini sık sık ziyaret ederlerdi ve bu ziyaretlerde bolca tütün içilirdi. Kürtler sayıca diğerlerinden fazlaydılar ve içlerinde bir tane de ozan vardı. Bu ozan sürekli ülkesinden şarkılar okurdu. Onlar İslamiyeti

korumayı dikkate almadan bu dengbêj ve ulusal kimlikleriyle gurur duyuyorlardı ve aşiretlerinden hayranlıkla söz ediyorlardı. Kendi aşiret önderlerinin iyiliklerini cesaretlerini ve diğer iyi özelliklerini övüyorlardı veya Türk paşalarının kötülük ve kalleslikleriyle dolu trajik kaderlerini övgüyle anlatıyorlardı.

Kürtlerin bana sık sık okudukları ve benim yazdığım türkülerin çoğu içerik olarak erotik ve kahramanlık temalarını işliyorlardı.⁽³⁾ Kürt şarkıları ile ilgili Abowian'nin⁽⁴⁾ da yazdığı gibi insan gayet haklı olarak diyebilir ki, bu şarkılarda Kürtler basit olarak retorik ihtiyaç olmadan ülkelerinin dağlarını, ova ve derelerini, kahramanlarını, onların yaptıklarını ve silahlarını böylece onların duyularını ve düşüncelerini dile getiriyorlar. Dikkat ettiğim kadarıyla bu türkülerde mizah da eksik değil. Bu kahramanlık şarkıları daha çok Kürtlerin sık sık Türk saldırılarına karşı yürüttükleri, Moltke'nin yazdığı gibi kadınların da katıldığı bağımsızlık mücadeleleriyle ilgilidir. Benim topladığım ve Palulu Zaza Hasan'ın sık sık okuduğu şarkılardan biri "Karsan Dağı" ayaklanması ile ilgili idi.

O, bu şarkıyı her okuduğunda,

³ Şimdiye kadarki Kürt halk şarkılarının orijinali 12 satırdan fazla değildir. (Wegnersin pers ve Kürtlerin ülkesine yolculuk. Band. II (leipzig 1852 8) s. 258 ve Layard in Of the prov. of Khuzistan im Journ. of the Roy. Geograph. Soc. Vol. GVI. part I. Sayfa 83 ve 84) anlatımından biliniyor. Tercüme Wagnerde yukarıda sözü edilen kitabın sayfa 256 - 258 de: Jolowicz Polyglottenin oryantalist manzumesinde mevcuttur.

⁴ S. 1848. No. 47. S. 188

² Özellikle Cl. J.Rich, J.B.Fraser, B.Poujoulat; A.H.Layard, J.Perkins, E.H.Southgate'nin gezilerinde makalelerinde görülüyor.

1855 No. 283 (Petersburg gazetesindeki tercümede 1856 No. 13 ve 14 ve "Le Nord" de 18 Nisan 1856), Benim (İrani Kürtler ve onların öncülleri kuzeyli Keldaniler üzerine araştırmalar. Kitap I. St. Petersburg. 1856. 8). S. 28- 32. olduğu gibi.

halkının gösterdiği kahramanlığı⁽⁵⁾ ve çektiği acıları hatırladığından sakinleşmek için derin bir nefes alırdı ve şarkı söylemeyi keserdi. Ben Hasan'a neden okumaya devam etmiyorsun diye sorduğumda "Dilê min dişewite! (İçim yanıyor!)" yanıtını veriyordu. Bazıları Kürt aşiretleri arasında meydana gelmiş ve kendisinin de katıldığı kavgaları anlatıyordu. O güçlü ve cesur olarak tarif ettiği ve sürgünle sonuçlanmış hayatını bana anlattığı tek gözülü Palu miri Abdullah Bey'den diğer aşiret önderlerinden olduğu gibi yeterince sıcaklıkla ve sevgiyle söz edemedi. Bu Hasan Roslow'da karşılaştığım Kürtlerin en rahat ve duygularındandı. Bazı Kürtler sadece şarkı söylemeyi değil halay çekmeyi de çok seviyorlardı.

Kürtlerde çok gözleme fırsatını bulduğum gibi⁽⁶⁾ Türkler hiç hareketlilik ve canlılık göstermiyordular. Roslow'da son bulunduğum seferde⁽⁷⁾ Türkler 3 kat daha fazlaydılar fakat buna rağmen hiç oynadıklarını görmedim. Türkler Kürtlere göre çok daha az konuşuyorlardı. Kürtlerin birbirlerinin ellerini tutup uzun bir zincir oluşturdukları tek formulu oyunlarının dışında Türkler onları bir

ziyaretimde beni sevindirmek için kılıç kalkan oyunu oynadılar. Anlaşılan bu iki aleti Roslow'da bulamamışlardı. Onlar kılıç yerine kaval ve kalkan yerine de bir ağaç parçası kullandılar. Bu oyunda becerilerini fazla gösteremeyecekleri inkar edilemez. Özellikle onların konuşmalarında Kürtlerin hareketlilikleri, hayata bağlılıkları, kararlılıkları ortaya çıkıyordu. Onlardan çoğu kendilerini akıllı olarak, zengin insan ilişkileri ile ilgili olduklarını ispatlıyorlardı. Kürtçe çalışmamdan zaman buldukça onlarla sadece onların ülkeleri ve davranışları üzerine değil, özellikle moral değerler konusunda da sohbet ediyorduk. Onlarla yaptığım ikinci kısım sohbetler kaba bir ağız kalabalığı değildi. Özellikle onların derin geleneksel duygularını aşağıdaki karakterleri gösterebilir. Kaderleri tehlikede olan Kürtlerin içinde birçok küçük hırsızlıkla suçlanan Musul yakınlarından iki tane de Arap vardı. Oraya vardığım ilk günlerde ilk tanıdığım iki Kürt hemen beni bu iki kişiyi kabul etmemem konusunda uyardılar. Bir gün birkaç Kürt arkadaşımı ararken bütün topluluğu bir heyecan içinde buldum. Onlar bu iki Arabi devlet hastanesinden kesilmiş odun çalarken yakalamıştı. Bir kamu kuruluşunun malına bu tecavüz haklı olarak onların bu iki Araba karşı çok sert davranma hislerini kamçılımıştı. Kürtler, Siverek'te yaşayan ve yazları 750 çadıra sahip olan Reşwan aşiretinin ölmüş ağası Ali Ağa'nın ikinci oğlu Mehmet'in bizim Avrupalıların yaşam biçimine ilgisi

⁵ Kürtlerin Türkler üzerine cesaret hususunu telaffuz etmeleri karakteristiktir.

Dili tırkan tune (Türklerin yüreği yoktur) dedi bana o.

⁶ Kürtlerde, Perslerde yarı çıplak olarak sahneye çıkanlara Pelwan denir. Bu kelime Farsça'dır.

⁷ Mayıs'ta 300 tane daha Kars tarafından olan ve çoğu topçu olan Türk orada bulunan Sultan'ın tebaasının kendi ülkelerine geri iadelerini sağlamak için Roslow'daki esir kampına geldiler. Bunların arasında yukarıda saydığım bölgeler doğumlu olan 30 tane de Kürt vardı.

vardı. O daha çok gençti, 25 yaşındaydı ve Türk ordusunda çavuştu. O sık sık bana düşünmeyi gerektiren anlamlı sorular sorardı, bu sorular daha çok bizim aile yaşamımız, dinimiz, sosyal ilişkilerimiz üzerineydiler. Rusça öğrenmeye de çok hevesi vardı, bu ona anlamlı bir şaka gibi geliyordu. Onlarla kaldığım sekiz haftalık süreden sonra beni her gün ziyaret eden Kürtlerle ve Mehmet'le yaptığım sohbetlerle Kurmancca veya Kurmancî⁽⁸⁾ konuşmayı başardım. Onlar bendeki bu ilerlemeyi fark edince ve kendi dilleriyle benimle konuşabilince beni iki kat daha sevmeye başladılar. Sözü edilen Mehmet, Diyarbakır'daki Peşar aşiretinin bir kolunun lideri, Cemal Ağa'nın yeğeni olan Hüseyin ve zengin Kürt aşiretlerinden olan diğer Kürtler gibi güzel Kurmancca konuşuyorlardı.

Diğer az sayıdaki kültürlü ve kendilerini geliştirmiş Kürtler, bu kısa süre zarfında izleyebildiğim kadarıyla bulanık bir telaffuzla ve takıları yutarak konuşuyorlardı. Sadece bütün bu kısa konuşmalarla da olsa, Kürtlerin bu moral özelliklerini izleme fırsatı bulabildikten sonra, onlar için dışardan yapılmış zorlayıcı tanımlamalara geliyorum. Onlar görünüşlerine esir Türklerden daha çok önem veriyorlardı. Yukarıda sözü edilen Hüseyin sadece bir tane beyaz elbiseye sahip olmasına rağmen ve bunu derede kendisi yıkadığı halde

her güzel mayıs günü bu beyaz elbisesini giyerdi. Dar bağlanmış önü açık beyaz ceketin altında gümüş ve kırmızı ipekle işlenmiş bir yelek giyiyordu. Ve ona şık bir görünüm veren kaba askeri ceketinin altına soğuk kış günlerinde bunları giymekten vazgeçmiyordu. Hani'den Dami (Demi) aşiretinden olan arkadaşı Ali de daima temizdi ve süslü⁽⁹⁾ giyinirdi. Mehmet kırmızı bir fes üstüne bir Avrupalı gibi giyinirdi.

Simaları vasıtasıyla Kürtler Türklerden ve Roslow'daki diğer esirlerden ayırt edilebiliyordu. Oranın yerlileri onların zarif yetişmelerine hayrandılar. Yüzleri genellikle canlıydı ve sert gerilim taşımıyordu. Köyün çoğu daima siyah saçları çoğu zaman kavrımlıydı yada omuzlarına dökülüyordu. Yüzleri ovaldı, gözlerinde zengin Hind-Avrupa alametleri vardı, siyahıtlar ve çoğu zaman parlıyorlardı. Onların içinde bir kartal burunlu görmedim. Çoğunun burunlarının güzel bir formu vardı ve eski Yunanlılara benziyorlardı. Ama bazılarında olağandışı kalın burun ve dudaklar vardı.

Fizyolojik olarak Rische'nin "Narrative of a residence in Koordistan vol 1 sayfa 85"de mevcut bir Yezidi çiftinin resimlerindeki gibi Kürtlerle ben kendim de karşılaştım. Bunların hemen hepsi Şafii mezhebendiler. Yalnız Omeriyan aşiretinden bir göçebe Hanefi mezhebendendi.

⁸ İki form da kullanışlıdır. Kendisinin Kurmancca dinlemeye alışkın olduğunu iddia eden biri benim tarafımdan iyi bilinen ve öğrenilmiş formu düzeltmem gerektiği tavsiyesi dikkatimi çekiyor.

⁹ Kuzeyden olan yukarıdaki 2. dipnottaki dolayısıyla tasdik ediliyor. Kleiderin makelesinde yazılan Kürtlerin Roslow'da yaptıkları söyleniyor.

Roslow'da bulunan Kürtlerin sahip oldukları eğitim derecelerinden, onlardan eski zamanlara ait bilgiler beklenemezdi. Dil dışında sadece şimdiki yaşamları, ülkeleri üzerine sorular sorabilirdim. Burada onların daha çok yer isimlerini bildiklerinin belirtmeliyim. Sadece kendilerine komşu aşiretlerin isimlerini değil uzaklardaki yerleşim yerlerinin isimlerini de biliyorlardı. Böylece Hasan bana kendi aşireti olan SİVAN aşiretine ait 34 köy ismi verdi. Buna benzer bilgileri diğer Kürt şahsiyetlerinden de aldım.

Onların bana anlattıklarına göre aşiret önderliği babadan oğula geçmiyor, ölen kardeşten sonra gelen küçük kardeşine geçiyor. Eğer ölenin hayatta başka kardeşi yoksa, önderlik büyük kardeşin büyük oğluna geçer. Bu Kürtlerdeki bir önderlik biçimidir.

Kürtler kendi sülaleleri için iyi bir bilgiye sahipler. Onların kendilerinden önceki jenerasyonu iyi tanıyorlar. Örneğin Hasan kendinden önceki 18 babaya kadar isimleri biliyordu.

Kendi ifadelerine göre Fırat'ın batısındaki göçebe Kürtler, yerleşik Kürtlerden kendilerini ayırmak için kendilerini "Karaçadır" olarak adlandırıyorlar. Benim bilgilerime göre Fırat'ın doğusunda ve Musul'un kuzeyinde göçebe aşiretler için "koçer" terimi kullanılıyor. Göçmenlerin çadırları genellikle siyah renkli olur ve malzemesi de keçi kılından yapılmış keçedir. Tabi ki ateş açık havada yakılır. Üzerinde kazan olan ocak üçayaklıdır. Ekmek yuvarlak sacdan meydana gelen (sac) ve ocağın üstüne konan bir alet ile pişirilir.

Roslow'daki Kürtler bana birçok Kürtçe ay ismi söylediler. Ben bunlardan üç tane farklı bölgelerde söylenen isimleri topladım.

DİYARBAKIR - ZAZACA/PALU - BOTAN
(Mardin ve Nusaybin arası)

Adar	Adar	Adar
Nisan	Nisan	Nisan
Gulan	Gulan	Gulan
Gaziran	Gaziran	Gaziran
Temuz	Temuz	Temuz
Tebag	Tebag	Tebag
Elul	Elul	Elun
Çıleye Peşin ¹⁰	Aşme payıza veryen	Tişrin
Çıleye paşin ¹¹	Aşme payıza ¹² peyen	Tişrina paşin
Kanuni peşin	Aşme ¹³ kanuna veryen	Çile
Kanuna paşin	Aşme kanuna peyen	Kanun
Subat	Sebat	Tibat

Burada görüldüğü gibi Garzonî'nin (s.56) verdiği bilgilerle arada farklar var. Tabi ki burada Suriyeli, Yahudi ve diğer halkların ay isimleri ile bir karşılaştırma yapmaktan kaçınmıyorum.¹⁴ Ayın uzunluğunu sadece Mardin ile Nusaybin arasından bir Kürt söyleyebildi. Ona göre Kürtler bir ayı 30 gün olarak hesaplıyorlar.

¹⁰ Kurmancca'da "Pêşin", Zazaca'da "Veryen" = İlk.

¹¹ Kurmancca'da "Paşin", Zazaca'da "Peyen" = Sonuncu.

¹² Zazaca = Aşma, Kurm. = Meh ; Gökteki ay; Zazaca'da = Aşma, Kurm. = Hiw

¹³ Payız Zazaca ve Kurmancca'da = Sonbahar,

¹⁴ Kürtçe ay isimlerinde Th. Benfey ve M.A. Sternin çalışmalarından yararlanıldı: Bazı eski halkların ay isimleri üzerine Berlin 1836, 8, özellikle LS.19-21(E.Burnoufun Journ. da S.1837. S. 265-280 ve 321 - 33, yanında ama MPottun (Halleschen) Genel edebiyat gazete 1839, ek sayı. No 46- 50'deki daha üstündür.

Onun söylediğine göre sene sonunda 6 gün ekleniyor ve bir takvim yılı tamamlanıyor. Bazı yıldız adları öğrendim ama hepsinin anlamlarını öğrenemedim.

KURMANCCA ZAZACA

Heft bira(yedi kardeş) ¹⁵	Şinekî(Küçük ayı)
Kalê bêserî ¹⁶ (Başsız ihtiyar)	(Büyük ayı)
Mêzîn	(Terazi)
Kevirên keran	Camuus Kiran (Kışın parlak bir yıldız)
Komoka sêviyan ¹⁷	Palan
Hevalî Hivi	Astarê aşme ¹⁸ veya
Pêwir	Astarê rocî Venus
Rêya Kadizan ¹⁹	Rayerê Pîra simerine veya Gawo qoçan (Süt yolu) Zoncikî (Çift Yıldız)

Kürtlerin bazı yıldızlarda belirtiler gördükleri gibi, onların batıl inançlarında bazı hayvan temsilcilerinin de insan yaşamıyla yakın ilişkileri olduğu dile getiriliyor. Guguk kuşunun daha önce insan olduğu düşüncesi Kürtler arasında çok yaygındır.

¹⁵ Bu yıldız isimlerini bilmeyen Urfalı bir Kürt bana bir yıldızın adını Heft Histerikan (yedi yıldız) olarak söyledi. Onlar kendilerini bir aile olarak görüyorlar.

¹⁶ Bizdeki yıldız resminde yedi kardeşlerin (veya arabanın) arkasından sönen dört yıldız Kürtlerde Yaşlı deniyor. Onların iddialarına göre onun kafası sağda duruyor ve onlarda "Komika Sêviyan" deniyor. Bu kafa yıldız kümeleri içinde kendini saklıyor. Yedi kız kardeşin kuyruğunu (Arabanın okunu) meydana getiren 3 yıldız onlarda "İki kardeş eskilerin kör annesi" deniyor.

¹⁷ Daha önceki dipnot.

¹⁸ Astarê, Zazaca; Husterig, hister, isterik, sterik, Kurmanci = Yıldız.

¹⁹ L. Rıdelar Yıldız isimlerinin kökeni ve anlamı üzerine araştırmalar. Berl. 1809. 8. S. 78 ve 307

Hüseyin ile yaptığımız gezinti esnasında guguk kuşunun sesini duyunca bana bu kuşun (O "Pepük" diyordu) kardeşini (Keko) çağırıldığını söyledi. Onun anlattığına göre bu kuş önceden bir insanmış, o kardeşini öldürdüğünden Allah tarafından kuş yapılmış. Ondan dolayı o sürekli "kardeş, kardeş" diye ötüyor. Botan bölgesinden başka bir Kürt bana onun sürekli "Kî kuşt, kî kuşt (kim vurdu)? Mi kuşt, mi kuşt (ben vurdum)!" diye öttüğünü ve pişmanlık duyar bir tonla sürekli bunu tekrarladığını anlatmıştı. Ozan Hasan bana bu hikâyenin hepsini Zazaca anlattı. Ona göre bu kuş (Go'in, baykuş olabilir) önceden bir kızmış. Kardeşinin üvey annesi tarafından öldürülmesinden sonra Allah'a kendisini kuş yapması için yalvarmış.

Legleg²⁰ birçok halkta olduğu gibi Kürtlerde de kutsal sayılıyor. Onlar leyleğin güzün Mekke ve Medine'ye gittiğine inanıyorlar, bunun için "Hacı Leylek" diyorlar. Onların ifadelerine göre leylekler buradan gidince bir sarayda kalıyorlar, orada yaşlıları ölüyor. Gençler ise tekrar doğup büyüdükları yuvalarına dönüyor. Onlar beyaz bir horozun²¹ içinde namaza çağıran bir çalar saat, onun içinde bir beyaz kuş görüyorlardı.

²⁰ Bizim güneydeki valimizin elinde bulunanlar ve yeni Yunanca ile kıyaslama diğeri için Pottun f. d..d.org. ...31 dergisindeki makalesine bak.

²¹ Ben Türklerin Doğu sorunu hakkında karar verilmesi için Roslow'da sergiledikleri iddia edilen Horoz dövüşü üzerine 1885 yılında Nordische Biene nin 152. sayısında anlatılanların gerçeklikleri konusunda şüpheliyim. Ve iddia ediyorum ki 1855 yılında Moskova'da bu dövüşün sergilenmesi için sergilenen 3 ağaç kabartmalar ve benim doğu savaşları

Fakat ben konuşmayı sürekli buraya çekmeye çalıştığım halde ona dikkat etmedim.

Eğer insan Müslümanlarla ilişkide ise eski mitolojilerin kalıntıları üzerine inceleme yapmak çok zordur, hemen hemen imkânsızdır. Bu Kürtler için de geçerliydi. Hemen hemen hepsi Kuran'ın içeriğini biliyorlar ve her şeyi kapsadığını söylüyorlar. Bunun için başka kitapların ileri sürdükleri görüşleri ileri sürmek kolay değil. Bir gün Kürtlere yeryüzündeki her şeyin nasıl taşındığını sordum. Tabi ki bazılarının yerküresi kavramı hakkında bilgileri yoktu. Biri bana "Dünyayı bir camus taşıyor" dedi. Bunu bana açıklamalarını istediğimde konuşmayı kestiler. *İlmihal* kitabından konuştuğumuz da birçok sefer bu konuya geri döndüm, ama onlardan hiçbir şey öğrenemedim. Biri babasının *İlmihali* okuduğunu söyledi.

Roslow'da bulunan Kürtlerden onların putperest milletdaşları yezidiler üzerine fazla bir şey öğrenemedim. Onlar da gezginlerin anlattıkları alışılmış şeylerle hemfikirtiler. İlgililer için aşağıdaki çıra söndürme üzerine anlatılanlar ilginç olabilir. Bu Malatya'nın kuzeybatısında, Hasan Bedrik, Hekimhan, Alacahan,

üzerine Rusça yazı ve resimleri iltiva eden bazılarını Akademişyen Kunikin zengin özel koleksiyonundan temin ettiğim materyaller sadece zengin bir fantazidir. Roslow'da bulunan Kürtlerden ve Türklenden kimse böyle bir kavga hakkında bir şey bilmiyordu. Ayrıca orada oturanlar da onlara gelen ilk müşterinin ancak Nordische Biene vasıtasıyla gelebileceği konusunda emindiler. Böyle bir haber gönderimin tanıdığına inanılıyordu ve o şakacı kuş olarak adlandırılıyordu.

Deliktaş vs. köylerde de oluyormuş. Onlar Âli'yi Allah olarak kabul ediyorlar, Kızılbaş Müslüman olarak adlandırılıyorlarmış. Bana anlatıldığına göre onlar ön tarafı yüzün üzerine gelen kırmızı kahverengi bir başlık takıyorlar. Bu başlık iki cins içinde aynıdır. Onlar baştan aşağıya kadar giden yeşil bir elbise giyiyorlar. Erkekler saçlarını kesiyorlar fakat sakala bıçak ve jilet dokunmuyor. Kadınlar saçlarına 9 - 10 örgü atıyorlar ve mercanlarla süslüyorlar. Burada dikkat çekici şey büyük evlerde yapılan toplantılarda, Yezidilerde de olduğu gibi horoz da önemli bir rol oynuyor. En yüksek dereceli din adamının altında dua okuduğu ışığın altına bir horoz bağlanıyor. Dua sona erince, horoza bir sopayla vuruluyor. Tabi ki bu esnada horoz sessiz durmuyor, özellikle kendini kurtarmak için çırpınıyor; lambayı deviriyor ve söndürüyor. Bu çıra söndürme uydurması bu olaya dayanmalı. -Relata refero-. Bunların hangi aşiretten olduklarını öğrenemedim.

Roslow'da değişik Kürt kişilerle karşılaştıktan sonra, yukarıda da zikrettiğim gibi onların ana dillerini öğrenmek için çırpındım. Kısa bir sürede onların arasında iki farklı lehçenin konuşulduğunu öğrendim. Bunlardan birine Kurmancî diğerine Zazakî diyorlardı.

Burada Roslow seyahatimde Kürtçe öğrenmemin ne kadar uzun sürdüğünü belirtmeliyim.

Kullanabildiğim materyal genel olarak çoğu belirsiz, eksik, bazen yanlış transkribe olmuş Kürtçe kelimeler-

den oluşan sözlükler idi. Öyle ki ancak İranî diller tarihini iyi bilen bir araştırmacı bu materyalden çok az bir miktarda yararlanabilirdi. Gramatiği tam olarak anlayabilmek için kaynaklar eksikti. Her şeyden önce böyle bir anlama için gerekli yazılı metinlerden yoksunduk.

Pater Garzoni ve Prof. Beresin bize ilettikleri konuşmalardan çok az yararlanabiliyorduk. Bunun dışında Kürtçenin gramatik formları üzerine bize ilettikleri, eğer insanın kendisi aynı dilin fonetiği üzerine çalışma yapmazsa, ki o da henüz söz konusu değildi, Kürtçe'nin gramatik formları üzerine bu iki yazarın bize ilettikleri ile acil durumlarda Kürtlerle onların ana dillerinde anlaşmak bile mümkün değildi. Bunun dışında bu iki yazarın bize ilettiklerinin bazıları doğru değildi ve güvenilmezdi, bazıları da çelişkiliydi.

Önce tek tek Türkçe kelimelerin yardımıyla her iki diyalekti öğrenmeye çalıştım. Böyle bir şey kısa zamanda onların lehçelerinden onlarla sohbet etme imkânı sağlayabilirdi. Bu derlemeler özellikle önceden planladığım Avrupalı muhabirlerin derledikleri kelimelere göre Kürtçe kelimelerden bir sözlük düzenlememi kolaylaştırdı. Bu derlemelerde daha çok yaygın lehçe olan Kurmancca'yı tercih etmeyi daha çok göz önüne aldım. İlk başta tam olarak tek tek Kürtçe'nin sekiz sesi vardı bende ve bunları yazı vasıtasıyla kâğıda dökmeye çalıştım. Uygun bir alfabe seçiminde daha yolculuğumdan önce güvenilir bulduğum, şimdi hayatta olmayan bir akademisyen Sjögren Oşetische gramatiği, bana

kolaylık sağladı. Ayrıca bu eseri daha önceden de tanıyordum. Çünkü sadece bununla birlikte bir İranî dil ele alınmıyordu, özellikle bana henüz hiç işlenmemiş bir dilin, halkın ağzından onun konuşmasından nasıl alınıp işlenebileceği konusunda belirli bir giriş bilgisi veriyordu. Ben Rus alfabesi temel alınarak Sjögren tarafından düzenlenmiş Osetlerin alfabesini seçtim, çünkü Kürtler tarafından kullanılan Arapça-Farsça harfler tek tek Kürtçedeki sesleri, vokalleri tamamen vermeye yetmiyordu. Bu alfabenin seçimiyle böylece Trans-Kafkaslarda yaşayan çoğu Rusça alfabeyi tanıyan 10.000 kadar Kürt içinde daha az sapsular yapabildim. Ben sadece mümkün olan doğru imla kurallarından bir dilin tanınabilmesi için önemli kurallarının bulunması düşüncesinden yola çıktım. Bunun için her basit bir ses ve harf için karşılık bulunmalıydı. Sjögre'nin alfabesi benim bu istemimi karşılıyordu.

Belirli sayıda Kürtçe kelime tanıdıktan ve önemli dilbilgisel kuralları imkanlar dahilinde ortaya çıkardıktan sonra²², daha önce bu amaçla önce Türkçeye çevirdiğim ve daha sonra her iki diyalekten karşılıklarını bulduğum konuşmaların bildiğim dilbilgisi kurallarına göre incelemelerimi

²² Burada gramatik formlar arasındaki farklılıklardan haberi olmayan insanlarla bu konu ile kurulan ilişkilerin zorluklarına dikkat çekmek istiyorum. En basit gramatik belirtilere ve anlam formlarına ancak 3 haftalık bir çalışmadan sonra ulaşabildim. Bu gibi insanlar aracılığı ile onların dillerini anlaşılır kılabilmem tek yolu onlarla birlikte kendilerinin anlattıklarını yazıya dökmek ve bu metinleri tek tek insanla kontrol etmektir.

yaptım. En akıllı ve kendi diyalektlerini en temiz konuşan bu Kürtlerle tekrar tekrar ele aldığım bu çalışma ile dili daha yakından tanıdım. Şimdi sohbetleri Kürtçe yapmayı ve büyük metinleri incelemeyi deneyebilirdim. Bunun için ilk önce "Fr. Dieterici Chrestomathie Ottomanne Berl. 1854 (gggvii ve 163 Ş. 8) S. 31- 38"de yer alan yukarıda sözünü ettiğim Hüseyin ile birlikte Kurmancca'ya çevirdiğimiz Nasreddin Hoca'nın 7 değişik fıkrasını seçtim.

Onunla "A.V. Letellier Choig de Fables, traduites en Türk. Paris 1826. 8"den 18 tane Türkçe fıkra çevirdik. Bunun dışında aynı Kürt bana kuşların kralı (Süleyman) ile ilgili bir efsane olan kartal, tilki ve kurt mizahi fıkrasını da anlattı. Bu uzun masalda birçok kahraman bulunuyordu. Bu anlatımları yazmamazlık edemezdim. Aynı diyalektteki diğer metinleri yukarıda sözünü ettiğim Hasan'ın ağzından aldım. O Sivan aşiretinin, Palu'ya yakın Kaşan köyünden (Kiepert de Kaşan) gerçek bir Zazaydı. Hasan Kurmanca da biliyordu ve epeyce de şarkı biliyordu. Onun zahmetli anlatımına göre Kurmancca diyalektinden Palu miri Abdullah Bey ve Harput paşası arasındaki kavgayı ve Römi aşireti başkanı kızının romantik-trajik kaderi gibi Abdullah Bey'in Rumeline ilk sürgününden sonraki durumunu yazdım.

Zazaca diyalekti ile ilgili ana bilgi kaynağım bu Hasan'dı. O bana kendisinin de katıldığı Kürtlerin 3 tane şiddetli savaşını, 2 masal ve Go'in kuşunun efsanesini anlattı.

Ayrıca bu iki diyalektin birkaç tane şivelerini daha kaydettim.

Halk şarkıları için 3 Kürt'ten yararlandım. Birincisi sıkça sözünü ettiğim bu Hasan'dı. Hasan sürekli Zazaca fazla türkü olmadığını iddia ediyordu ama kendisi bana 8 tane Zazaca türkü verdi.

Şarkılar için başka bir zengin kaynağım da bana 15 şarkı okuyan ve yazdırtan Samsatlı tatlı dilli Mehmet idi. İki tane şarkı da Demi aşiretinden olan Ali'den aldım.

Bana verilen bilgilere göre Zazaca Muş çevresinde, Palu'da çok sayıda Tuzik aşiretleri arasında ve Dumbeli²³ aşiretinde konuşuluyor. Hemen hemen her Zaza Kurmancca'yı da biliyor. Bu durum bütün Batı Kürdistan'da, yani Musul'dan Küçük Asya'ya kadar görülüyor.²⁴ Benim öğrendiğim Kurmancanın P. Garzoni ve Prof. Beresin tarafından tanımlanan Kürtçe lehçeleri ile uygunluk gösterdiğini farkettim: Belki Kürt dilinin beş bölüme ayrıldığı kabul edilebilir. Bunlar aslında Pırefganin belirttiği 4 lehçe ve Zazaca'dır. Bu bana Osetlerle

²³ Dimililer Palu'nun doğusunda yaşıyorlar. Abowian (Okunmadı, 1848, No. 46, S.164) Zazaların dağılımı konusunda benimle hemfikiridir.

²⁴ Süleymaniye Kürtlerinin konuştuğu dil Rich tarafından derlenen kelimelere göre Kurmancca'dır. Kürdistan konusunda geniş bilgiye sahip insanlardan biri olan ve ne yazık ki erken ölen H. Beresin'nin (Kendi seyahatnamesinde) Rich'ın derlemelerini eksik ve süpheli olarak değerlendirmesini tamamen haksızlık olarak görüyorum. Ayrıca (Narrat of e resid. 1, S. 394 - 395) Rich dilbilimci olmadığı halde 4 şiveye (ağız) göre kendi seyahatnamesinde doğal (cansız) şeylerin Kürtçe isimlerini çok zengin bir biçimde ve birçok kere tekrarlayarak veriyor.

bazı benzerlikler sunuyor ve beni Sjögrensin gramatiğini Roslow'daki araştırmamda kullanmaya sevk etti. Anadan doğma Kürtçe konuşanlarda farklı şehirlerden gelenler arasında tek tek kelimelerde ve konuşma formlarında bazı farklılıklar dikkatimi çekti, aslında bu farklılık daha çok Fırat'ın kuzeyi ve güneyi arasındaki aşiretler arasındaydı. Fakat bu farklılık insanların birbirleriyle anlaşamayacakları kadar büyük değildi. Fakat Zazaca'da Kurmancca'dan farklı kelimeler vardı.

Kürtlerin Perslerden kopmaları tabii ki büyük bölümü ile Kürtlerin daha önceden İranlı ana aşiretlerle farklılıklarını derinleştirmiştir.

Kurmancca lehçesindeki kelimeleri 37 sese ayırıyorum: 9 sesli (bunlardan 5'i kısa ve uzun 4'ü sadece uzun) ve 28 sessiz. Zaza diyalektinde 2 ses fazladır. Böylece Zazaca'da 39 ses vardır: 9 tanesi sesli ve 30 tanesi sessizdir. Bu 39 sesi Lepsius'un²⁵ linguistik alfabe-sine göre aşağıdaki tablo şeklinde veriyorum.

²⁵ 1857'nin Kopyası. 1856 yılında Bültende ve "Melanges Asiatiques" de basıldığı gibi. Yukarıda parantez içine alınan yerde rapor aşağıda sunuluyor: İki diyalektteki (Kurmancca ve Zazaca) sesler aşağıdaki tabelada verildiği gibidir; bazıları kısa bazıları uzun olmak üzere 15 sesli ve 29 sessiz harf vardır, Kurmancca'da 2 sessiz harf eksiktir. Ben bana gerekli görünen çok az bir değişiklik ile Sjögrensin her iki Osetçe ders notlarında kullandığı Oset Alfabetesini kullandım. Onun Osetçe üzerine yaptığı araştırmaları için uyarladığı Latin alfabe-sine göre Osetçe için kullandığı, aynı zamanda Zend - ve yeni Farsça alfabeti için de Farsça Gramatik ve Vullers' Ünstituones linguae persicea içinde yedek olarak kullanılan transkripsiyon metodunu ilerdeki sesler üzerine yapacağım çalışmalar için koruyorum.

Dilbilimi tarihi (Historico - Philologigue)'nin GIV bandına ve benim bazı orijinal raporlarımın yayımlandığı Melanges Asiatiques'in II bandına baktığımda orada verilen Kürtçe sesler tabelasında yarım ses olan W sesini görmediğimi fark ettim. Osetçe - Rusça Alfabeti Kürtçe için kullandığımda bu sesi y(u) ile göstermişim fakat Zend ve Farsça üzerine yaptığım araştırmalar ve dillerdeki seslerin psikolojik yanlarına tam bir göz attığımda böyle bir yazım biçiminin doğru olmadığına ikna oldum. Bundan dolayı daha önce söylediğim aksine Kürtçe'de 30 tane sesiz harf vardır.

Erzurum Akademisi'nden aldığım bazı Kurmancca metinlerin (Yukarıda V de görülüyor) beklentilerimi aştığını burada belirtmeyi bir sorumluluk addediyorum.

Bunlar bir Kürt tarafından yazılmışlar fakat Türkçeden ve Farsçadan tercüme oldukları göz önüne alınmamış. Bu tercüme benim Kurmanccanın idyomları üzerine yapacağım çalışmalarda yardımcı olacaktır.

Değerli konsolos bunları Fransızca'nın ağızına göre Latince harflere transkribe etmekle ciddi bir iş yaptı. O akademisyen bay V. Dorn'a yazdığı bir yazıda Kürt tanıdıklarını notlarındaki Kürtçe metinler üzerine çalışmalarını sürdürmeleri için teşvik edeceğine söz veriyor.

Kendi antolojimi prese vermek için uğraştığımda kendi kendime epey düşündükten sonra aşağıdaki nedenlerden dolayı Osetçe - Rusça alfabeti bırakmayı uygun gördüm. Ben Rusya'nın dışında yaşayan Kürtlerin kullandığı iki şiveyi öğrendim. Bazıları gezgin olarak ve bazıları da misyoner olarak Türkiye ve İran'da oturan Kürtler arsında dolaşıp bu şiveler üzerine araştırmalar yapanlarla aynı sonuçlara ulaşmam bekleniyordu; böylece çalışmanın amacı Latin alfabeti temelleri üzerine Kürtçe'nin bir transkripsiyonunu önermekti. Benim de hazır bulunma şerefine nail olduğum 19 Kasım 1855 tarihli Krallık Bilim Akademisi'nin Tarih - Filoloji Kürsüsünün birçok üyesinin katıldığı özel bir toplantıda oy birliği ile dilbilimdeki otografik karışıklıkları yeni bir alfabe ile çoğaltmaktansa İngiliz ve Alman dilbilimcilerin yardımı ile akademisyen Bay Lepsius tarafından geliştirilen Linguistik Alfabeti'ni yada Standart-Alfabeti Kürtçe için de kullanmak kararlaştırıldı. S. Bulletin de la Clase des Sciences historiques de l'Academie Imperiale des Sciences de St. - Petersburg. T. GIV

5 Aralık 1856'nın 15. Protokolü.

Hangi nedenlerle bu tür araştırmalar için sözü edilen Standart-Alfabetini seçildiğini burada anlatmak gereksiz olurdu. S. Genel Linguistik

A) Sesliler:

Kısa: a e i i o ö u ü

Uzunlar: a e e i o u

B) Sessizler

egplosivce od. dividuce fricativce
od. continuece ancpiteed

I. fortis lenis nasalis fortis lenis
scnivocallsiy .1. Faucales, h hy q

II. Gutturales kk gg n g y

III. Palatales t d n y s z

IV. Dentales t dd n r l s z

V. Labiales p b m f v w

Prof Pottt'un (Yarımlar Ülkesinin Müşterileri, Dördüncü Band, sayfa 1 - 42, 259 - 280, Band v. s. 57 - 83 ve Band VII. S. 91 - 167) yayınlanan "*Kürtçe ve Diğer Batı Asya Dillerinin Doğal Tarihi*" adlı makalesinde doğal Kürt isimlerini diğer Ön Asya Dillerindeki doğal isimlerle birlikte inceleyen değerli bir çalışma yapıyor. Bu çalışma benim seyahatimde Kürt isimlerini üstün bir şekilde göz önüne getirmemi sağladı. Daha sonra Zetterquistin şimdilik sekiz dilde yayınlanmış Fin yazısının nesir şeklindeki tercümesini Reşwan aşiretinden olan Mehmet'in tavsiyesi ile Kürtçe vermeyi denedim.

Böylece inanıyorum ki sadece genel olarak da olsa görevimin önemli bir bölümünü yerine getirdim. Eğer Kürtler arasında daha çok kalsaydım çalışmam daha verimli sonuçlar verirdi. Kürtlerin arasında ne kadar fazla kalsaydım o kadar daha çok onların dillerini anlardım ve daha çok kelime toplardım. Umarım bana görev veren değerli Kürsü üyeleri benim çalışmamı değerlendirirken sadece Kürtlerin arasındaki çalışma koşullarımı ve zamanın kısılgımı değil, özellikle üstesinden geldiğim çok çeşitli zorlukları da göz önüne alır. Ciddi bir şekilde iddia edebilirim ki krallık akademisinin bana verdiği görev dolayısıyla Kürtler arasında geçirdiğim zaman zarfında kendi çabamla yaptığım incelemeler ve derlemeler daha sonraki Kürdoloji çalışmalarım-

Alfabesi. Yabancı bir yazım çeşidinin ve şimdiye kadar yazılmamış bir dilin Avrupa harflerine geçirmenin temel koşulları. R. Lepsius'dan Berlin 1855. *Ń Standart - Alfabet for reducing unşriten languages and foreign graphic systems to a uniform orthography in european letters, By Dr. R. Lepsius . recommended for Adaption by the Church Mişionary Society. London 1855. (IG u. 73 pp.) 8i. Ń Berlin Bilim Akademisinin aylık raporu. 1853 yılı, pag. 746; 1755 yılı, p.109, 784Ń 787; Algemeine Zeitung'un 13 Ocak 1855 tarihli baskısı ile karşılaştırma. Profosor Bay Lepsius bazılarında sorunun psikolojik yanının üzerinde durduğu bu çalışmaları için çok ciddi hazırlıklar yaptı.*

Linguistik Alfabenin tek tek diller için kullanılması bir gerçek oldu. 'Standart-Alfabe' birçok büyük misyonerlik topluluğunun giriş formulasyonu oldular: Bunlar Church Misionary Society, ?esleyan Mişionary Society, Moravian Mişion, Rhenische Mişiongesellschaft, Calver-Verlags-Verein, Evangelische Mişiongesellschaft zu Basel, American Board of foreign MişionÖ Standart - Alfabenin harfleri ile Londra ve Berlin'de şu anda misyoner topluluklarının bir çok yazıları basılıyor. Daha önce bu harflerle aşağıdaki eserler basılmıştı: Gramer of the Bornu or Kanuri language, by Rev S. Ş. Koelle. London Church Mişionary House 1854. 8. African Native Literatur, or Proverbs, Tales. Fables and Historical Fragments in the Kanuri or Bornu language, to şhich are added a translation of the above and a Kanuri-Engliş vocabulary. London. 1854. 8.

da çok yararlı oldular. Ben sadece elimdeki bilgilerin büyük bölümünün bir yayınlanmasını değil, özellikle şimdi gördüğüm gibi aynı çalışmalar çok önemli noktalarda büyük bir emniyetle devam ettirebilirim. Çünkü Kürtlerle olan kişisel dostluklarımdan ve çoğu Kürt bölgelerinde oturan işçilerden dolayı Kürtlerin yaşamları ile ilgili görüş açısına sahibim. Ve ben Kürtler ve onların dili üzerine yolculuk raporu için tam bir bilgiye ve doğru bir yargıya sahibim.

Not-1: Bu makale "**KÜRTLER VE İRANİ KUZEY KELDANİLER ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR**" adlı kitaptan alınmıştır.

Baskı: APA - ACADEMIC PUBLISHERS ASOCIATIE

-AMSTERDAM, Yeni baskı: 1979

Not-2: Bu yazının bir kısmı 1995'de İstanbul'da yayınlanan haftalık NÛROJ gazetesinde yayımlandı. Gazetenin yayını durduğundan tamamı yayınlanamadı. Ayrıca 2006'da "<http://turkish.rizgari.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=740>"da yayınlanmıştır.

HAVÊRKAN

AŞİRET KONFEDERASYONU-4

Nezîr CİBO

1925 Hareketi Sonrası Havêrkan ve Kürdistan'da Durum

1925 Hareketi bastırıldıktan sonra, Şeyh Sait ve arkadaşları Diyarbakır İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkûm edildiler. Mahkeme başkanı verilen idam kararlarının gerekçesini şöyle açıklıyordu:

“Sizlerden bazıları, hükümetin yönetsel yolsuzluklarını ayaklanmanın gerekçesi olarak ortaya sürdü, bir başkaları halifelîği savundu, ama bir sorun konusunda, hepiniz birlik içindeydiniz: Bağımsız bir Kürdistan yaratmak istiyordunuz.”¹

29 Haziran 1925 sabahı 47 Kürt savaşıcısı idam sehpalarına doğru

¹ Aktaran, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset tarihi*, Prof. Dr. Celilê Celil, Ermenistan SSCB Akademisi, Doğu Bilimleri Enst. Kürt Komisyonu

götürülüyordu. Mahkeme sırasındaki hukuksuzluk ve acımasızlık, cezaların infazı sırasında da devam etti. Denilebilir ki dünyada benzeri olmayan bir hukuksuzluk ve acımasızlık örneği sergilenerek, mahkûmların son istekleri bile yerine getirilmeden infazlar gerçekleştirildi;

“Elleri arkadan bağlı mahkûmlara birer beyaz gömlek geçiriliyor, boyunlarına mahkeme kararının özeti asılıyor, sonra tek tek darağacına götürülüyordu.

Mahkûmlara asılmadan önce, ‘son istekleri’nin sorulması ihmal edilmiyor, ama istekler yerine de getirilmiyor.

Hanili Mustafa Bey, ‘son arzusu’ sorulduğunda, ‘önce beni asın. Oğlumu ipte görmeyeyim’ diyordu.

Fakat isteği kabul görmüyor, önce, oğlu Mahmut asılıyordu. Mustafa Bey,

oğlunun darağacına yürüyüşünü, boy-nuna sicimin geçirilişini, taburesinin çekilmesini seyrediyordu. Sonra, yaralı yüreğiyle sehpaye yürüyordu.”²

Bu idamlardan on üç yıl sonra Dersim İsyanı sonrası kurulan idam sehpalarının önünde yine babalar ve oğullar vardı;

Yine “Babalar, oğullarını darağacında görmek istemiyorlardı.

Seyid Rıza, henüz 17 yaşını bitirmemiş Reşik Hüseyin'e ayrıca düşküdü. Onu darağacında asılı görmek istemiyordu.

- “Beni oğlumdan önce asın”, dedi.

Yusufanlı Kamer de, “beni oğlumdan önce asın” diyordu.

Fakat tersini yaptılar. Babalara, son anlarında evlat acısı yaşattılar. Seyid Abdulkadir ve Şeyh Sait'in idamında olduğu gibi, önce oğulları asıp babalara seyrettiler.”

Babalar, idam edilmeden önce, bir kez de evlat acısıyla öldüler...³

1925 idamlarında hemen bütün savaşılar benzer uygulamayla ipe götürüldü. İpte sallanan her savaşçının ardından çoğunluğu asker, sivil devlet görevlileri ve ailelerinden oluşan seyirciler arasında alkış tufanı kopuyordu. Bu şekilde başta Şeyh Sait olmak üzere 47 Kürt savaşçısı asıldı.

Hareket sonrası tahribat ise çok büyüktü. Binlerce cana mal olmuştu. Kürdistan yeniden hükümet güçlerinin kontrolüne girmişti. Baskı ve

zülüm Şeyh Sait ve arkadaşlarının asılmasıyla bitmedi. Tam tersine korkunç bir terör ve kıyım hareketi başlamıştı. Türk idarecileri, bir yandan ayaklanmaya katılmış olsun olmasın tehlike gördükleri birçok Kürt ileri geleni yakalayıp İstiklal Mahkemelerine teslim edip, ağır cezalara çarptırırken, diğer yandan köyler yakıp yıkılıyor, binlerce insan yerinden yurdundan ediliyor, uzak diyarlara sürülüyordu. Bunların çoğu herhangi bir yerleşim yerine varmadan açlıktan, yorgunluk ya da hastalıktan ölüyordu. “Kürtlerin en büyük kaybı, çarpışmalarda değil, daha sonra gerçekleşti; arazileri tahrip edildi, köyleri yıkıldı, halk sürgüne gönderildi; Türk zabıtları, askeri ve jandarma zulüm ve katliama girişti. Bu gaddarlıklar ve mezalim isyan esnasında ve sonrasında yani 1925 senesinde hayli yoğun olmakla birlikte, 1926-27 seneleri zarfında hafiflemeksizin devam etti.”⁴

Kürt insanına uygulanan mezalim tıyler ürpericidir. Bu coğrafyanın bütün insanları Türkü, Kürdü, herkesin işlenen bu insanlık suçlarını bilmesine hakkı vardır. Tarihi gerçekler saklandığı kadar geçmiş, geçmiş karardığı kadar, gelecek de kararır. 1925 sonrası Türk ve Kürt tarihini anlayabilmek, bu tarihin bir parçası olan Hevêrkan'da yaşanan olayları daha sağlıklı değerlendirebilmek için devletin Kürt sorununu çözme adına başvurduğu çözümsüzlüklere, yaşatı-

² Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basın yayın

³ Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları*, Evrensel Basım Yayın

⁴ Robert Olson- *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı*, Öz-ge yay

lan dramlara, akıl almaz uygulamalara kısaca değinmekte yarar vardır. Aslında bunları yazmak için sayfalar yetmez. Yine de yazmaya çalışacağız.

İsyandan hemen sonra hazırlanan ünlü Şark Islahat Planı Yasası çerçevesinde; "...her anlamda Türklüğü egemen kılmak" ve Kürtlük adına ne varsa yok etmek veya etkisizleştirmek için bir yandan askeri operasyonlar son hızla sürdürülürken, diğer yandan, "...bu vatan içinde bulunanları behemehal Türk yapmak (*İ. İnönü: Türkleştirme. 1936*) için çok kapsamlı bir asimilasyon ve sürgün politikası devreye sokuldu. Bu politika dönemin İngiliz diplomatlarının raporlarına da yansımıştı.

"...Pratikte bu yasa (Şark Islahat Planı Yasası NC) sınırsız sayıdaki Kürdü ve Ankara'daki yetkililer tarafından serkeş olarak değerlendirilen diğer unsurları Doğu vilayetlerinden taşımaya yetki vermektedir. Onlarla ilgili olarak, yasa, hükümeti genel olarak Kürt bölgesinden ve özelden ise Beyazıt vilayetinden 2000 isyancı aileyi (başka yerlere çn.) transfer etmeye yetkili kılıyor. 20 Nisan tarih ve 192 sayılı telgrafımda belirttiğim gibi, hükümet 1915'te Ermeni azınlığı oldukça başarılı şekilde yok eden siyasetini, savaş verdiği Kürt unsurlarına da uygulamaya şimdiden başlamıştır. Ermenilerin zorunlu göçünde kullanılan temel unsurlarından olan Kürtlerin, sadece 12 yıl sonra Ermenilerle aynı kaderi paylaşma tehlikesi altında olmaları kaderin garip bir cilvesidir. George R. Clerk"⁵

Gerek isyan sırasında gerekse de isyan sonrasında yapılanları, İngiliz diplomatın yaptığı gibi kaderin bir cilvesi saymak; ya İngilizlerin o günkü sömürgeci çıkarlarına uygun davranmanın bir gereği olmalı, ya da tarih boyunca bu coğrafyada da izlenen istilacı, politikardan bihaber olmayı gerektirir. Ne var ki İngiliz diplomatına, Türkler tarafından "kullanılan temel unsurlardan olan Kürtler" konusunda hak vermemek elde değil. Çünkü bu "kullanılma" sadece Ermeni tehcirinde değil çok daha eskiye dayanıyor; Türkler, Bizans'ı Anadolu'dan onları "kullanarak" çıkarttılar ve Anadolu'ya yerleştiler. Onların sayesinde haçlı saldırılarını bertaraf edebildiler. Doğu Anadolu'yu onların sayesinde defalarca Rus, İran saldırılarından koruyabildiler. "Sahip olduğumuz meclis, Türk ve Kürk halkalarının meclisidir." Diyen M. Kemal, onları "kullanarak" Fransızları Güney doğuya sokmadı ve Türk Ulusal Kurtuluş Savaşını onları 'kullanarak' başarıya ulaştırdı. Ne var ki, Türk milliyetçileri(!) hala 'Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur' diye söylenirler. Yaşar Kemal, haklı olarak bu vefasızlığa kızmakta ve şunları söylemektedir:

"Ülkemizde milliyetçi kisvesine bürünmüş ırkçılar var. Onların dillerine pelesenk ettikleri bir sözleri var: Türkün Türk'ten başka dostu yok.' Bir ülke halkına bundan daha korkunç bir söz edilmez. Hele Kürtlere böyle sözler etmemelisin. Kürtler sana gücendir. Sevgili milliyetçi dostlara söyleyeyim ki sevin-

⁵ M KALMAN, *İngiliz ve Türk belgelerinde Botan Dinenişleri*. FO 371/ 12255 Belge No:2835

sinler, rahat etsinler. Türkün Türk'ten başka dostu var. Gizli saklı değil. Malazgirt'ten bu yana Kürtler Türklerle dost." (Yaşar Kemal)

Ama bir türlü bu dostluğu göremeyen Türk'ün Kürde reva gördüğü Yavuz Sultan Selim'den bu yana hiç değişmedi; İnkâr, yok etme, şiddet ve sürgün... Türk'ün Kürd'e reva gördüğü, aynı zamanda bir şair olan, sultanın aşağıdaki dörtlüğünde çok güzel dile getirilmiştir:

*Kürde fırsat verme ya rab, dehre Sultan
olmasın
Ayağımı çarık sıkstın, asla iflah olmasın
Vur sopayı al ekmeği karı bile doymasın
Ol çeşmeden gâvur için, Kürde nasip olmasın*

İlginçtir; araştırmamızın devam ettiği günlerde (12 Eylül 2006) Diyarbakır'da TİT (Türk İntikam Tugay)'tarafından gerçekleştirilen ve çoğu çocuk 11 kişinin ölümüne neden olan katliamdan sonra aynı örgüte ait bir internet sitesinde bu dörtlük çarpıcı bir şekilde yeniden dillendirilerek Kürtlere gözdağı veriliyordu. Üstelik "En iyi Kürt ölü Kürt'tür." diyerek şair(!) sultanın dörtlüğüne katkılar yapıyordu.

Osmanlı'nın şair sultanı Yavuz Sultan Selim'in bu satırları yazdığı tarih 1515'tir. Ondan 415 yıl sonra 1930'da yeni Türk Cumhuriyetinin başbakanı, İsmet İnönü yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu:

"Bu ülkede yalnız Türk ulusu, etnik ve ırki taleplerde bulunabilir. Başka hiçbir unsurun buna hakkı yoktur." Aynı tarihlerde İnönü'nün

Adalet bakanı Mahmut Esat Bey medeni dünyanın demokrat insanını güldürecek türden bir söylemle şöyle haykırıyordu:

"Bizler, dünyanın en hür ülkesi olan Türkiye'de yaşıyoruz. Sizlerin mebusu olan ben, kendi görüşlerimi, bütün içtenliğimle anlatmak için, sizlerden daha iyi dinleyici bulmam. Bundan ötürü, duygularımı gizlemeyeceğim. Türk, bu ülkenin tek efendisi, tek sahibidir. Menşei bakımından temiz(saf) olmayan Türklerin bu ülkede bir tek hakkı vardır: Hizmetçi olmak, köle olmak hakkı vardır. Bu gerçeği, varsın dostlarımız da, düşmanlarımız da unutmasın."⁶

Türkiye Cumhuriyetinin en yetkili ağızlarından çıkan bu sözler, her ne kadar medeni dünya insanını gülümsetmişse de, 1925 Kürt Hareketi sırasında ve sonrasındaki uygulamalarıyla sözlerinin eri olduklarını, atalarının yolundan ayrılmadıklarını da kanıtlamışlardır. Yavuz Sultan Selim'in yolundan giderek şiddet, yok etme, korkutma ve sindirme, başvurdukları yegâne yöntem olmuştur.

"Armstrong, Kürt halkına karşı olan kırımın gayet belirgin tablosunu çizerken şöyle yazdı: Kürdistan ateş ve süngüyle harap edildi. Erkekler işkenceden geçirilip öldürüldü, köyler yakıldı, ovalar ateşe verildi kadın ve çocuklar kaçırılarak öldürüldü. Türkler, Kürtlerden öğ alırken, gaddarlığı ve kana susamışlığı

⁶ Armstrong'dan aktaran; *Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi* s.180

bakımından, Türklerin Sultan yönetimi döneminde Yunanlara, Ermenilere, Bulgarlara... karşı gerçekleştirdiği kırımdan hiç de geri kalmayan bir katliam uyguladılar. Kürtler, askeri bir süratle mahkemelerin kararı üzerine asılıyor, sürgüne gönderiliyor ve hapse atılıyorlardı.⁷

Zinar Silopi isyan sırasında yakalanan bir isyancıya yapılanları böyle anlatıyor:

"Sivan aşîret reisi Kasım Ağa Köse yaralı olarak Hani nahiyesinin kuzeyinde... Müfreze kumandanı Ali Haydar'ın eline düşmüştü. Ali Haydar ateşte kızartılmış bir demir çemberi zavallının boynuna yapıştırarak canını dağılıyordu. Utanmadan 'Kaso bu ne haldir?' diye bir de alay ediyordu. Yapılan bu çok feci muameleye bir ah bile demeden kahramanca dayanan Kasım Ağa çok merdane bir tavırla 'bu erkeklerin başına gelen bir haldir. Ne zultüm yapabilirsen yap.' diye verdiği cevapla Ali Haydar'ın vahşi hislerini daha çok tahrik ettiğinden Ali Haydar Kasım Ağayı etrafındaki askerlere taşlatarak öldürttü."⁸

Aynı eserde isyan halinde olan Hoyitili Nuh Beye yiyecek vermekle suçlanan bir köy muhtarına Takip Alayı Komutanı Tahir Bey tarafından yapılanlar anlatılıyor ki insanın algılama sınırlarını zorlayan türdendir;

⁷ Armstrong'dan aktaran; *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, Ermenistan SSC Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enst. Kürt Komisyonu

⁸ Zinar Silopi, *Doza Kürdistan*

"...Motika'nın Torin köyü muhtarı Çaçan ile oğullarının kollarını bağlatarak büyük bir kazanda kaynatılan kaynar suya birer birer batırarak haşladığını söylerken tüylerim ürpermektedir."

Zinar Siopi'nin aktardığı olayın yaşandığı günden 85 yıl geriye gidiyoruz. Yıl 1837, Fransız gezgin Pojoulat Osmanlı paşası Hafız Paşa'nın tutsak ettiği bir Kürt reisine yaptıklarını anlatıyor:

"...Tutsak edilen, aşağı yukarı otuz yaşlarındaki yakışıklı bir görüntüde, güzel bir yüze sahip olan Kürt reisi, yönetimindeki aşîreti içerisindeki işleri çok güzel yürüten bir kişiydi. Bütün olgunluğu ve heybetiyle konuşuyordu: 'Kürt olmayan bir kimsenin bu ulusa efendilik yapmasını asla kabul etmem' diyordu. İki gün süren görüşme ve konuşmalardan sonra Hafız Paşa kararını verdi. Alanda kurdurttuğu bir kazanda kaynar su içerisinde bu genci atarak öldürttü. Hafız Paşa'nın bu vahşice davranışı Kürt Beyi üzerinde hiçbir korku yaratmadı. Ölene kadar soğukkanlılıkla sigarasını içiyordu..."⁹

Görüldüğü gibi zihniyet ve yöntem aynı... Üstelik uygulamalar münferit olaylar değildir. Yüz yıllardır Kürtlere karşı uygulanan acımasız, insani duygulardan yoksun politikaların ürünüdür. Seksen beş yıl geçmiş, saltanat yıkılmış, cumhuriyet yönetimine geçilmiş, ama Yavuz Sultan Selimlerin, Kanunilerin, 2. Mahmut ve Abdülhamitlerin zihniyet ve yöntemleri devam ede gelmiştir.

⁹ Aktaran Naci Kutlay, *Kürtler*, s. 353

1925 başkaldırısında suçlu suçsuz, ayrımı yapmadan, yapılan işkence ve kıyım bir yana isyanla hiçbir ilgisi olmayan, hatta isyana katılmadığı gibi açıkça karşı tavır alan, devlet güçlerinin yanında yer alan birçok Kürt ileri geleni ya havadan sudan bahanelerle ortadan kaldırılıyor ya da uzak diyarlara sürgün ediliyordu. "İsyan başladığı tarihten bir sene geçmeden Kürdistan'ı Kürtlerden boşaltmak isteyen Ankara Hükümeti ilk önce aşîret reislerini, tanınmış kişileri Kürdistan'dan Anadolu'ya nakletmeye başladı. Dikkate şayan olan cihet Türk Hükümeti, isyan anında kim kendisine yardım ettiyse önce bunları ilk kabile olarak sürgüne göndermesiydi." (Zinar Silopi- Doza Kürdistan). Bu "ilk kabilede" yer alan bazı ünlü Kürt ileri gelenleri şunlardır: Haydaran Aşîret lideri, Hamidiye Alayları komutanlarından Kör Hüseyin Paşa ve bazı aile efradı, Bruki Aşîreti Reisi Kinyas Kartal ve akrabaları, Garzan ağalarından Cemilê Çeto, Ademanlı Ali Begê Mirze Ağa, Zilan aşîret reisi Resul Ağa, Xoyri aşîret reisi Hacı Musa Bey, ünlü Kürt âlimi Said-i Kürdi (Bediüzzaman) ve Havêrkanlı Çelebi Ağa. Bunlara benzer yüzlerce Kürt ileri geleni isyana katılmadıkları halde topraklarından, her türlü mal varlıklarından koparılarak bin bir türlü eziyete maruz bırakılarak, günlerce aylarca süren yolculuklar sonucunda Anadolu'nun uzak yerlerine sürülüyorlardı. Üstelik bu diyarlara ulaşmak da herkese nasip olmuyordu. Yüzlercesi yaya olarak yapılan o dayanılmaz yolculuk koşullarına,

açlığa, susuzluğa ve askerinin yaptığı işkencelere dayanamayıp geride bir mezar taşı bile bırakmadan yaşama veda ediyordu.

Binlerce sürgünden biri olan Said-i Nursi'nin sürgünü, devletin gözünde isyana katılmış olsun olmasın Kürt olan herkesin potansiyel suçlu olduğuna dair çok bariz bir örnek olması açısından üzerinde durmaya değer.

Said-i Nursi (Bediüzzaman) "Müslüman'ın Müslüman kanı dökmesi hiçbir şekilde caiz değildir." Gereğesiyle isyana karşı çıktığı gibi, katılmak isteyenleri de aynı gerekçeyle caydırmaya çalışmıştır. İsyana katılma eğilimde olan ve bu konuda ondan fetva almaya giden Hamidiye Alayları Komutanı Haydaranlı Kör Hüseyin Paşa'ya isyana katılmaması yönünde telkinlerde bulunur. Fetvayı alamayan paşa; "Seyda, sen kolumu kanadımı soğuttun. Ben, şimdi aşîretime dönsem, paşa korktu onun için vazgeçti, diyecekler" der. Bunun üzerine "Hazreti Üstat: Evet, korktu, onun için vazgeçti desinler, ama kan döktü demesinler." der. Sonra Hüseyin Paşa veda edip ayrılırken de, Hazret-i Ustad Paşa'ya üç defa: Paşa kan dökme, kan dökme, kan dökme!"¹⁰ diye tekrarladığı bilinmektedir. Paşanın bu telkinlere uyduğu isyana destek vermemesinden anlaşılıyor. Ama buna rağmen, paşa devletin hışmından kurtulamamıştır. Salt Kürt ve nüfuzlu bir şahsiyet olması nedeniyle "Müslüman Türk Hükümeti"

¹⁰ Kemal Süphandağ, *Ağrı Direnişi ve Haydaranlılar*

tarafından sürgüne gönderilmekten ve her türlü eziyete maruz kalmaktan kurtulamamıştır.

"Türk idareciler, ayaklanmayı fırsat bilerek, yalnız ayaklanmaya katılanlara karşı değil, genelde Kemalistlere dürüst davranan en etkili Kürtlere karşı da kıyım uyguladılar. Sözgelimi Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci seçim dönemi mebuslarından Kürt aydınlarının temsilcisi Hasan Hayri, Şeyh Sait ayaklanması sırasında Dersimlilere birçok defa mektup göndermiş ve onlara huzuru koruma tavsiyelerinde bulunmuş olmasına rağmen... Türk makamları, ayaklanmanın bastırılmasından sonra M. Kemal'in kişisel emriyle Hasan Hayri ve yeğeni Celal Mehmet'i tutukladılar. İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Saip, Soruşturma sırasında Hasan Hayri'ye hitap ederek şöyle der: 'Siz, Ankara'da Meclisin oturumlarına Kürt ulusal giysileriyle gidiyor ve bununla Kürtçülük propagandası yapıyordunuz.'

Hasan Hayri, kendisini savunurken Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumlarına, Mustafa Kemal'in talimatına uyararak milli giysilerle gittiğini ve Lozan Konferansı'na telgraf göndererek, Kürtlerin, Türklere ayrılmak istemediğini belirttiğini söyledi. Ama onun bu sözleri mahkeme üyelerini etkilemedi. Mahkeme üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin eski mebuslarından Hasan Hayri ve yeğeni Celal Mehmet'i aslında, yalnız Kürt doğmuş olduklarından dolayı idam cezasına çarptırma kararı aldılar."¹¹

Garo Sasuni'nin olayları yaşayanların anlatımlarına da yer vererek aşağıda anlattıkları, mezalimin bir

başka sayfasını çeviriyor;

"Her ne kadar Harput, Malatya ve Diyarbakir hapishaneleri darağacına gitme ve kurşuna dizilme dehşeti içinde olan binlerce Kürt ile doluyduysalar da, en acı olaylar daha uzak bölgelerde meydana gelmekteydi. Her bir köy grubu şu veya bu birliğin kumandasına bağlıydı ve oralarda davalar çok daha çabuk neticeleniyordu, kurşuna dizilme olayları vs.ler yankısız kalıyordu. Bundan başkade Kürtleri yok etme planı suçlu ile suçsuz arasındaki fark gözetilmeksizin uygulanıyordu. İşte bu şekilde köylerden ve köy gruplarından yüzlerce, binlerce tutuklu yollarda daima eritilerek bir kaza merkezine sürülüyorlar, daha sonra ise merkezden diğer bir merkeze yer değiştirilirken tekrar kırma uğratılıyorlar ve sonuçta onlardan ancak yüzde on olağanüstü mahkemelere ulaşabiliyorlardı."

G. Sasuni devamla bir tanığa dayanarak anlatıyor:

"Bu tanığa göre Silvan ve çevresinde 468 tutuklu yola çıkartılır. Bunlardan ancak 250'si kaza merkezine sağ olarak varabilir. Aynı grup Diyarbakir'a vardığında sayısı 134'e iner. Oradan Harput'a doğru yola çıkartılırlar. Birkaç gün sonra yolda, yukarıda bahsedilen tanık (ki kendisi de bir tutukluydu) onlara Deve Boynu mevkiinde rastlandığında 134'ten yalnız 52 Kürt tutuklunun kalmış olduğunu görür ki, bunlardan da ancak 25'i Harput olağanüstü mahkemesine çıkabilme bahtiyarlığına kavuşabileceklerdi(!)"

Görüldüğü gibi sağ kalıp hükümet güçlerin eline düşenler ya İstiklal

¹¹ Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi. Ermenistan SSCBilimler Akademisi, Kürt Komisyonu)

Mahkemeleri'nin darağaçlarında salandırılıyordu ya da bu mahkemelere ulaştırılmadan yollarda yavaş yavaş yok ediliyorlardı, ya da Anadolu'nun en ücra diyarlarına sürülüyorlardı. Günlerce aylarca süren yolculuklar sırasında çekilen eziyetler, açlık, susuzluk, yorgunluk ve askerin yaptığı işkenceler çabası... Celadet Bedirxan Beyin çok haklı olarak vurguladığı gibi; "...tehcir Ermenilere mahsus değildir. Bilhassa Ermenilerin tehciri bir kere olmuşsa, Kürtlerin birçok defa sürüp gitmiştir."¹²

Kuşkusuz bütün bunlardan en çok isyan merkezi ve buraya yakın, isyana doğrudan katılan kesimler etkileniyordu, ama Kürdistan'ın hemen her tarafı, isyana destek vermiş olsun olmasın bu yıkım ve yok etme hareketinden şu veya bu şekilde nasipleni-yordu.

Havêrkan da bu anlamda etkileniyordu ama denilebilir ki ilk başlarda bu terör kasırgasından en az etkilenen yörelerdendi. Bunun birkaç nedeni vardır; Birincisi, yöreden isyana kitle-sel bir katılım olmamıştır. İkincisi, Haco'nun yukarıda anlattığımız taktik-sel manevrası ya da devlet taraftarlığı. Üçüncüsü, Haco'nun rakibi Çelebi'nin devletin yanında yer alması. Bu nedenledir ki sağ kalıp devlet güç-lerinin elinden kaçabilen birçok Kürt, devletin hışmından kurtulmak için önce buraya sığınıyordu. Daha sonra da Suriye'ye geçiyordu.

Ancak bu durum pek uzun sürme-di. Devlet kontrolü tamamen sağla-

dıktan sonra bu sefer dikkatini Kürdistan'ın diğer bölgelerine çevirdi. Bunların başında da Havêrkan vardı. Çünkü zaten inimliydi! Tarih boyunca devlet aleyhtarlığıyla tanınmıştır.

Öncelikle bölgeye büyük bir askeri yığınak yapıldı. Birçok yeni karakol yaptırılarak jandarma birlik-leri yerleştirildi. Sonrada tabir uygun-sa büyük bir süre avı başlatıldı. Yörenin birçok ileri geleni, aşîret liderini, şeyhi, aydını, okumuş milli duygular taşıyan birçok insanı, yurt-severlikleriyle ünlü mele adı verilen Kürt aydınlarını toplamaya başladılar. Birçoğu sorgusuz sualsiz tutuklandı, birçoğu Anadolu'nun uzak yerlerine sürüldü. Birçoğunun da akıbeti hak-kında bugüne kadar bilgi edinile-memiştir. Haco'nun oğlu Çaçan anlatıyor:

Şeyhten sonra, çok kan döküldü. Birçok Kürt ağası öldürüldü. Bizim yöreden olup benim tanıdıklarım, Cemilê Çeto, Emerê Temir vb. dışın-da Diyarbakır yöresinden birçok büyük ağa ve ileri gelen öldürüldü. İstisnasız hemen her gün, yedi, sekiz, on, on beş kişi idam ediliyordu. Bir ay boyunca böyle devam etti. Her gün onlarca Kürt ileri geleni idam edili-yordu.(Çaçan'la Röportaj, Harmit Kılınçaslan, Çira Dergisi)

Havêrkan'da da bunlar yapılırken devlet yanlısı ya da devlet aleyhtarı diye bir ayırım yapılmıyordu. Tek ölçü Kürt olmaktı. Öyle ki yıllarca, daha Osmanlıdan beri, milliyetçi Kürt akımlarına karşı devletin en sadık müttefiki olmuş birçok aşîret lideri de bu süre avından kurtulamamıştır.

¹² İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yay. Akaran Faik Bulut)

İşte bunlardan biri Haco'nun amca çocuklarından, rakibi ve devlet yandaşlığıyla tanınan Çelebi'dir. Çelebi gerek Elikê Batê isyanında gerekse de Şeyh Sait isyanında devletin yanında yer almış, isyanın bastırılmasında rol almış, bu anlamda devlete büyük hizmetlerde bulunmuş biridir. Bu nedenle de kendinden emin, devletin kendisine dokunacağı aklına bile gelmemektedir, ama hiç beklemediği başına gelir; Jandarmalar bir gün kapısına dayanır ve alıp götürürler. Yıllarca haber alınamaz. Çok sonra, artık ömrünün son günlerinde Harput'ta sürgünde olduğu öğrenilir. Harput sınırlarının dışına çıkması yasaktır. Büyük Çelebi'nin cenazesinin bile Havêrkan'a gelmesine izin verilmez. Bu gün mezarının yeri bile bilinmiyor. Bilinen tek şey Harput'ta öldüğü ve orada gömüldüğüdür. Bu nedenle aile efradı, yemin içerken "Bi tirba Çelebi li axa Xarputê"(Harput topraklarındaki Çelebinin mezarı hakkı için...) derler.

Ve Haco İsyan Ediyor:

Çelebi başına gelecekleri tahmin bile edemiyordu ama Haco temkinliydi ve olacakları biliyordu. Bu nedenle de boş oturmuyordu, yoğun bir hazırlık içindeydi. Öncellikle, konfederasyona üye bütün aşîret liderleriyle toplantılar düzenleyerek, tek tek görüşmeler yaparak, onları birleştirmeye çalışıyordu. Öte yandan ulaşabildiği diğer bölgelerdeki, komşu aşîretlere de birlik çağrılarını yaparak, devlete karşı Kürtleri birleştirmeye

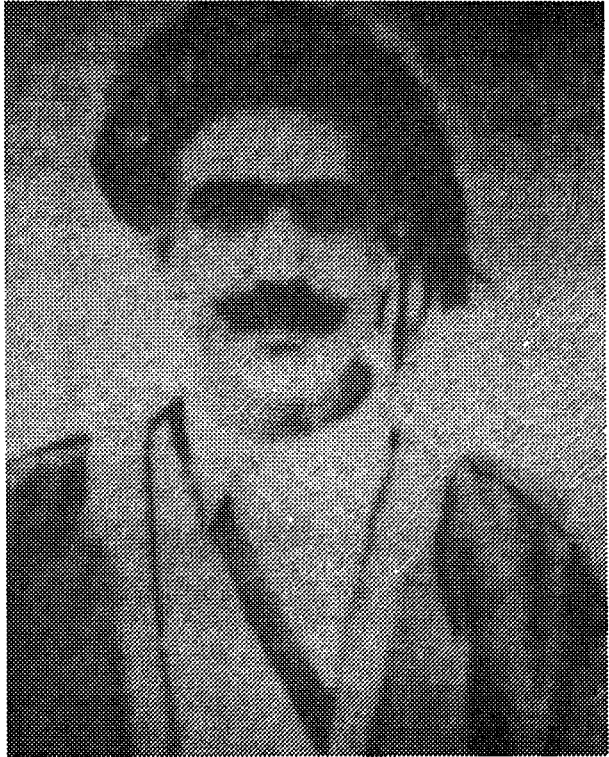
çalışıyor, Suriye ve Irak'taki Kürt liderlerine haberciler gönderiyor, destek istiyordu. Ne var ki bu çalışmalarında pek başarılı olduğu söylenemez. Yaptığı çağrılar, zaten kendisine bağlı olan aşîretler ve bazı bireysel katılımların dışında pek cevap bulamaz. Bu katılımların bir kısmı 1925 Hareketi'nin sona ermesiyle yöreye sığınanlar tarafından yapılmıştır. Bunlar arasında bizzat Şeyh Sait'in kardeşi Mehdi de vardı.

Haco bütün Kürtleri birleştirme çabası içinde iken amcaoğullarından Saroxan ile ihtilafa düşer. Yaşanan çatışmaların ardından Saroxan yenilir ve kendisine bağlı aşîret mensuplarıyla sınırın güneyine yani Suriye'ye geçer. Bu olay sonucunda Havêrkan'ın askeri güçleri yıprandığı gibi moralleri de bozulur. Ne var ki Havêrkan lideri öyle kolay pes edenlerden değildir. Hazırlıklarına devam eder.

Bu arada devlet güçleri de hareketliliği yakından izlemekteler. Zaten yörede her zaman devlet yandaşı olan aşîretler en ufak gelişmeleri yetkililere bildirmeyi bir görev sayarlardı. Haco'nun faaliyetlerini de günü gününe bölgedeki sivil ya da askeri birimlere iletiyorlardı. Yapılan hazırlıklar, aşîret güçlerinin durumu ve bölgedeki devlet aleyhtarı gelişmeleriyle ilgili düzenli bilgi verenlerden birisinin Harput'ta sürgünde iken ölen Çelebi'nin oğlu Hüseyin ve yandaşları olduğu söylenmektedir. Bilgi aktıkça alınan önlemlerde ona göre artıyordu. Başta Haco ve ailesi olmak üzere aşîretin diğer ileri gelenleri yakından izlenmekte, göz hapsinde

tutulmaktadır. Birkaç kez Haco'yu tutuklama girişimleri olur ama başarılmaz. Ancak çember giderek daralmakta, Havêrkan demir bir kısıka alınmaktadır.

1926'nın Mart'ında hareket başlar. Yine konfederasyonun merkezi olan Midyat'tın Mizizex köyünden başlayan isyan, Nusaybin sınır şeridi boyunca yayılır. Kürdistan'da tarih yine tekerrür ediyordu. Havêrkan güçleri bölgedeki karakollara özellikle de sınır karakollarına saldırarak ele geçirdiler. Resmi kurumlara el koydular. Sivil-askeri birçok görevliyi rehin aldılar. Geri kalanları da bölgeden kovdular.

III. Haco: Havêrkan'ın son büyük ağası.

Ancak hemen göze çarpan, isyanın çok büyük zaaf ve eksikliğe sahip olmasıydı. Yeterli hazırlıkların yapılmadığı, iyi bir zamanlamanın yapılmadığı, özellikle askeri anlamda büyük eksikliklerin olduğu açıkça görülüyordu. Ulusal olmaktan çok yöresel kalıyordu. Dolayısıyla akla şöyle bir soru geliyordu; Nasıl olurda Haco gibi askeri taktikleri bilen biri bu kadar zaaf gösteren bir hareketi başlatabilir? Bu soruya verilen cevaplar farklılık göstermiştir.

M.V. Bruinessen göre;

"İsyan çok kötü planlanmış gibiydi ve sebebi hiçbir zaman tam belli olmadı. Belki Kürtlere karşı Türk misillemesi bölgeyi etkilemişti. Muhtemelen daha

önceden düşünülmüş, fakat uygulanamamış planlar vardı. Kürdistan'ın diğer bölgelerinde kendiliğinden küçük isyanlar olmaktaydı. Yine de Haco'nun Kürt ulusunun birliğiyle ilgili çağrısı bir karşılık bulamadı. Sadece zaten denetimi altındaki bazı komşu aşiretler ve diğer aşiretlerden şahsi katılımlar tarafından desteklendi. Bireysel katılanlar arasında Şeyh Sait'in Irak'a iltica etmeye çalışan kardeşi Mehdi de vardı. Birçok aşiret reisi ona tabi olmaktan korkmuştu." (yage)

Seydayê Cegerxwin ise, Haco'nun Şeyh Sait isyanında sergilediği tutumun üzerinde yarattığı şaibeyi dağıtmak ve bir yerde Kürt kamuoyunda kendisini temize çıkartmak için yaptığı

bir manevra olarak değerlendirerek şu ilginç ifadeyi kullanmaktadır: "Haco yağmurdan sonra ıslanmasın diye öküzün sırtını örtüyordu."

M. Kalman yukarıda adı geçen eserinde, Haco'nun Mustafa Kemal'e karşı çıkmasının nedenini, daha önce sahip olduğu maddi ve manevi imkânların alınmak istenmesi olduğunu vurgulayarak şunları yazmaktadır:

"Haco Ağa, 1925'te M. Kemal'e inanarak dağdan iner ve aşiretiyle Şeyh Sait'in karşısında saf tutar. Buna rağmen M. Kemal bir sonra Haco'ya karşı tavır alır. Çünkü onu ve çevresinin etkisini iyi biliyor. İşine geldiği zaman kullandığı bu kişilerin kendileri için her zaman tehlike oluşturacaklarından endişe duyar ve bu kişileri topraklarından, gücünü aldıkları aşiretlerinden koparmak ister. Yani güç kendisindeydi. Kürt coğrafyasında 1. Dünya Savaşı'nın getirdiği otorite boşluğunu ortadan kaldırmıştı. Çok büyük bir ayaklanmayı bastırmıştı. Haco M. Kemal'in isteğini yerine getirmeyerek Suriye'ye sığınır."(yage s.74-75)

Haco hareketi ve nedenleri, 14 Mart 1926 tarihli İsveç diplomatlarının raporlarına şöyle yansımıştı:

"...Şeyh Sait İsyanı sırasında Diyarbakır'a gelip hükümete bağlılığını bildirmiş olan Yezidi lider Haco, klan sistemi ve klan liderlerinin geleneksel iktidarının ortadan kaldırılmasına tepki olarak şimdi Şeyh Sait'in yaptıklarını tekrarlamaktadır..."¹³

Burada parantez açıp bir konuya açıklık getirilmesi gerektiğine inanıyor-

¹³ Aktaran, Naci Kutlay, 21. Yüzyıla Girenken KÜRTLER, S.467)

Şam 1930: (oturan) Haco Ağa, (Soldan sağa) Ekrem Cemil Paşa, Hetav gazetesi sorumlu müdürü müküslü Hamza, Kadri Cemil Paşa.

rum; Şeyh Sait'in İstiklal Mahkemesindeki ifadesinde söylediği gibi bu raporda da Haco'nun yezidi olduğu belirtilmektedir. Bunun doğruluk payı yoktur. Havêrkan konfederasyonunda yezidi aşiretlerin olduğu ve Havêrkanlıların kökenlerinin Havri Yezidilerine dayanabileceği söylene de, Mala Osmanların ve dolayısıyla Haco'nun Sünni Müslüman olduğu bilinen bir gerçektir. En azından ailenin son yüz yıldan beri Müslüman olduğu bilinmektedir.

Ailenin bugün hayata olan büyüklerinden, Alikê Batê'nin torunu II. Alikê Bate ise isyanın zamansız ve yetersizliklerinin nedenini şöyle açıklamaktadır:

"Henüz hazırlıklar tamamlanmamıştı. Aranılan destek bulunamamış, birlik sağlanamamıştı. Örneğin Cizre, Şırnak dolaylarındaki aşiretlere yapılan birlik çağrılarında henüz cevap alınmamıştı. Bu nedenle Haco'nun

harekete geçme niyeti yoktu. Ama Çelebi taraftarları (Haco'nun amca çocuğudur). yapılan hazırlıkları günü gününe hükümete bildiriyorlardı. Zaten devlet gözünde potansiyel tehlike idi. Sürekli gözetim altındaydı ve izleniyordu. Bu nedenle devlet güçleri onu ve yakın arkadaşlarını yakalamak veya bir şekilde etkisiz hale getirmek için harekete geçer. Yakalanacağını anlayınca da mecbur kalır ve isyanı başlatır. Doğal olarak eksiklik ve yetersizlikler giderilememiştir.”

Nedenler ne olursa olsun, isyanın başarıya ulaşmasının en ufak bir şansı yoktu. İsyân lideri de bunu biliyordu. Dolayısıyla en az zararlı işin içinden sıyrılmaya çareleri aranılıyordu. Aslında çare de tekti; sınırın güneyine yani Suriye'ye çekilmek. “Haco, Türk ordusu onu Suriye'ye geri çekilmeye zorlayana dek bu bölgeyi yaklaşık on gün kontrolü altında tutabildi. Fransızlar Suriye'nin kuzeydoğusunu henüz tamamen denetimleri altına alamadıklarından, Haco ve onu cezalandırmak isteyenler rahatlıkla bölgeye girip çıkabiliyorlardı.” (Bruinessen, yage).

Havêrkanlıların Suriye'ye Çekilişi:

Artık Kuzey Kürdistan'da barınmayacağını anlayan Havêrkan lideri, Suriye'ye çekilme kararı verir. Birçok resmi ve sivil devlet görevlisini sınırı geçene kadar rehin tutarak, bütün akrabaları, sadık dostları ve aşîret üyelerinden 400 aileyle birlikte güneye geçer. Bunların içinde birçok Süryani ve Yezidi Kürt ailesi de vardı. Havêrkanlılar ancak taşınabilir mal

varlıklarını alabiliyorlardı. Taşınma devam ettiği süre boyunca birçok devlet memuru ve asker rehin olarak tutuldu. Ama buna rağmen sınırı geçme öyle kolay olmadı. Genellikle eli silah tutan gençler varsa eşleri, çocukları, alabildikleri eşyalarıyla sınırı geçerlerken, geride yaşlı hasta olanlar, topraklarından yurtlarından kopmak istemeyenler kalıyordu. Böylece aileler parçalanıyor, dağılıyordu. Üstelik kontrolü tamamen ele geçiren devlet güçlerinin bin bir türlü baskı ve terörü de cabası... İsyancılar sınırı geçerken uçaklar sınır boyunca bütün köyleri bombalıyordu. Bombardıman günlerce devam etti. Köyler yerle bir ediliyordu. İnsanlar korkudan köylere giremiyordu. Birçoğu Suriye tarafındaki sınır köylerine sığınıyor, ya da tarlalarda aç açıkta barınmaya çalışıyordu. Köylerin çoğu artık oturulmaz hale getirildikten sonra sınır komutanları çağrılar yaparak 'köylere dönenlere kesinlikle dokunulmayacağını' bildirdiler. Buna karanlar geri dönüyordu. Ama onları çok kötü sürprizler bekliyordu; ya topluca kurşuna diziliyor, ya bir daha geri gelmemek üzere bilinmeyen yerlere götürülüp yok ediliyor ya da evlere tıklıp diri diri yakılıyordu.

Cegerxwin bizzat tanık olduğu bir olayı aktarıyor:

“Birçok insan sınır komutanının sözüne kanarak köyüne döndü. Katiller dönenleri ikiye ayırdı. Erkekleri muhtarın çevresine toplayıp birbirine bağladılar. Sonra makineli tüfeklerle kurşuna dizdiler, cesetleri yaktılar. Çocukları ve kadınları damlara tıktılar, odun ve kuru otlarla onları tutuşturdu-

Mala Osman'ın Devlet karşıtlığı geleneğini bozup devlet taraftarlığını seçen ve
3. Haco'nun rakibi, Çelebi bir grup adamıyla.

lar. Kadınlar, çocuklar ve bebeler yanar ve çöken evlerinde kül oldular."¹⁴

Ya güneye geçenler, çok mu rahat etti? Onları da bin bir türlü dert ve bela bekliyordu.

Havêrkanlılar yine yenilmişlerdi. Ama bu sefer, yenilgiyle birlikte yerlerinden, yurtlarından da olmuşlardı. Gerçi bu tarihlerde(1925-1926) Kuzey Kürtlerinin hemen hepsi benzer durumla karşı karşıya idiler. Hatta denilebilir ki Havêrkanlılar, bir ölçüde 1925 isyanında kaçacak yeri ya da fırsatı olmayan, hükümet güçlerinin

eline düşmüş soydaşlarına göre şanslı sayılırlardı. En azından tutsak veya ölü değillerdi, ya da yüzlerce, binlercesi gibi uzak diyarlara sürülürken yolda bin bir türlü işkence sonucu yavaş, yavaş tüketilmiyor, cezaevlerinde ya da toplama kamplarında kurşuna dizilecekleri günü beklemiyorlardı.

İşte, böyle cehennemi şartlarda olan Kürtlerle kıyaslandığında Suriye'ye sağ salim geçebilen Havêrkanlıların "şanslı" olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek... Gerçi bu şans kullanan sadece onlar değildi. Onların dışında canını kurtarabilen, sürgün ellerinden kaçabilen hemen her kesi-

¹⁴ *Hayatım, Cegerxwin.*

minden kuzeyli Kürt soluğu güneyde alıyordu. Başta Şeyh Sait'in kardeşleri Mihemed Mehdi, Şeyh Evdirehim ve Şeyh Tahir, çocukları Ali Rıza, Seleheddin ve Giyaseddin'i sayabiliriz. Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden Kadri ve Ekrem Beyler, Ünlü Hamidiye Alayları komutanlarından Kör Hüseyin Paşa, Xwêtili Hacı Musa Bey, son Botan Miri Bdirxan Beyin torunları; Celadet, Kamuran ve Süreyya Bedirhan Beyler de güneye geçenler arasındaydılar. (doğrusu Bedirxaniler isyandan önce geçmişlerdi) Bunlardan başka, ünlü ağalardan; Emînê Ahmet (Emînê Perixanê), Evdirehmanê Eliyê Ünîs, Ehmedê Sileyman, Haco'nun amca çocuğu ve rakibi Saroxan Ağa (Haco'dan önce geçmişti. Geçiş nedeni yukarıda açıklanmıştı) ve daha birçok aşîret beyi, ağa, şeyh, mele, aydın ve yurtsever değişik zamanlarda güneye geçenler arasında sayılabilir. Birçok yurtsever, milliyetçi kişinin yanında kuzeyde birçok kötülük yapmış, eşkıyası, katili de güneye inmişti. Birçoğu kötülüklerine burada da devam ediyor, zaman zaman kuzeye geçip fakir Kürt insanının malına, canına kastediyorlardı.

Doğal olarak bu geçişlerle birlikte etnik, sosyal, bireysel, aşîretsel vb. çeşitli sorunlar da buraya taşınıyordu. Bölgenin (Cezire) kendine özgü sosyal, ekonomik, siyasi durumu ve mevcut sorunları eklenince Cezire'de oldukça renkli bir yapı ortaya çıkıyor, daha karmaşık bir yapı arz ediyordu.

Havêrkanlıların geçişiyle bölgede meydana gelen gelişmeleri daha sağlıklı değerlendirebilmek için Güneyin

(Suriye) genel durumuna tarihsel süreç içinde göz atmakta yarar vardır.

Suriye'ye Genel Bir Bakış

Suriye, önemli jeopolitik bir konuma sahip, Doğu Akdeniz ticaretine hâkim, önemli bir üretim ve tarım merkezi olması, çeşitli sanat dallarının geliştiği, ipek üretiminin üst seviyelere ulaştığı, ticaret yolları üzerinde bulunan Halep, Şam gibi kentlere sahip olması tarih boyunca askeri ve siyasi olayların odak noktası olmuştur. Babillerden Asurlara, Mısırlılardan Hititlilere, Perslerden Makedonyalı Büyük İskender'e, Romalılardan, İslam ordularına, Moğollardan Osmanlılara kadar birçok istilacının uğrak yeri olmuştur.

Uzun yıllar Mısır'da kurulan Memluk devletinin egemenliğinde kalan Suriye, I. Selim'in (Yavuz Sultan Selim) Memluk ordularını, Mercidabık (1516) ve Ridanya(1517) savaşlarında yenilgiye uğratmasıyla Osmanlı egemenliğine girdi. Osmanlılar, bazen merkezden atadıkları valilerle ülkeyi yönetmekle birlikte ülke yönetiminde daha çok yerli Arap hanedanlarına dayanarak, onlara bir nevi özerklik vererek denetimi sağlama yoluna gidiyorlardı. Bölgeyi birkaç eyalete bölüp her eyaletin başına yerli bir vali atıyorlardı. Zaman zaman sadakatsizlik gösteren eyaletlere doğrudan müdahale etmeyi ihmal etmiyorlardı. Osmanlı sultanları I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Suriye'yi bu şekilde egemenlik altında tutabildiler.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti

Almanya'nın yanında savaşa katıldı. (1914) Ancak savaş öncelikle Avrupa'da yoğunlaştı. Almanlar Doğu Avrupa'da Rusya'yla, Batı Avrupa'da ise Fransa'yla savaşıyordu. Dolayısıyla Alman orduları zorlanıyordu. Almanlar Avrupa'daki savaş yükünü hafifletmek, en önemlisi İngilizlerin Uzak Doğudaki sömürgeleriyle irtibatını kesmek ve böylece savaşta avantajlı duruma geçebilmek için Osmanlıları Mısır'ı elinde tutan İngilizlere saldırtmaya çalışıyorlardı. Bu sıralarda Osmanlı devletinin kaderini elinde tutan İttihat ve Terakki liderleri böyle bir teklife dünden hazır dılar. Çünkü onların hayallerinde de son dönemlerde kaybedilen toprakları geri alma vardı. İmparatorluğun eski toprağı olan ve İngilizlere kaptırılan Mısır da bu hayallerin kapsamı dâhilindeydi. İşte bu emellerle savaşa katılan İttihatçı liderlerin açtığı ilk cephelerden biri, kanal cephesidir. Ancak umduklarını pek bulamayacakları kısa bir sürede anlaşıldı; Kanal (Süveyş Kanalı) cephesinde İttihatçı liderlerden Cemal Paşa liderliğinde başlatılan taarruz hareketinin yenilgiyle sonuçlanması üzerine, İngiliz karşı taarruzu başlamıştı. Hicaz Emir'i Hüseyin Şerif İngilizlerle imzalanan Mach Mahon antlaşmasının gereklerini yerine getirerek, oluşturduğu Arap Ordusunun Halifenin "cihat" çağrısını bir kenara bırakarak, milliyetçi hedeflere yönelip İngilizlerin yanında yer almasıyla Osmanlı orduları dayanamamış ve yenilmişlerdi. 1917'de İngiliz Ordusu Halep'e ulaşmıştı. 1918 Ekim'inde imzalanan

Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Osmanlılar bütün Suriye topraklarını İngilizlere bırakmak zorunda kaldılar. Böylece yörede 400 yılı aşkın süren Osmanlı hegemonyası sona erdi.

Savaş Sonra Suriye'de Durum:

I. Dünya Savaşının sona ermesiyle, İngilizler Arapları verdikleri bağımsızlık(!) vaatlerini yerine getirmek üzere kendi kontrollerinde ve Faysal'ın liderliğinde bir Arap yönetimi oluştur dular. Faysal, 1920 Mart'ında Şam'da toplanan Suriye Kongresi'nde Filistin'i de içine alan Birleşik Arap Krallığını kurduğunu ilan etti. Ancak, İtilaf Devletlerinin (İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya) savaş sırasında kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmalara (Saykes Picot) göre Suriye Fransa'nın, Filistin ve Irak ise İngiltere'nin payına düşüyordu. İşte bu nedenle İngilizler söz konusu paylaşım planlarına uyarak, bölgeyi terk ettiler. Böylece İngiliz ordusu çekilirken Fransız birlikleri bölgeye girdi. Bütün Suriye topraklarını işgal ettikten sonra daha kuzeye Urfa, Antep, Maraş, Hatay ve Kilikya'ya kadar ilerlediler.

Fransa, Suriye'de kontrolü sağladıktan sonra Faysal yönetimini işbaşında uzaklaştırarak Şam da tamamen kendi denetiminde, kendi subay ve memurlarından oluşan manda yönetimini kurdu. Ancak her işgalcinin karşılaştığı sorunlarla o da karşılaşıyordu.

Suriye nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden Araplar arasında milliyetçi akımlar giderek güçleniyor, yer yer

zorlu direnişler boy gösteriyordu. Araplardan başka Dürziler, Aleviler, Kürtler ve çeşitli Hıristiyan topluluklarda o coğrafyanın renkleri ve her birisinin farklı etnik, dini, siyasi, sosyal sorun ve istemleri vardı. Araplar nüfus çoğunluğuna sahip ve ülkedeki siyasi gelişmelerde belirleyici rol oynamakla birlikte diğer etnik gruplar da biz de varız, diye biliyorlardı.

Ülkenin kuzeyinde yani Cezire, Cebel Ekrad (Çiyayê Kurmanc - Kürt Dağı) ve Ayn el-Arap bölgelerinde ülke geneliyle kıyaslandığında sosyal, siyasi ve etnik yapılanmada oldukça çok renklilik göze çarpıyordu. Ülke genelinde nüfusun yüzde 8. 5'ini (1940 yılların başındaki Suriye nüfusu'na ait resmi istatistikî verilere göre) teşkil eden "Suriyeli Kürtler, antik çağlardan beri -çoğunluğu Türkiye veya Irak Kürdistan'ından göç etmiş olan Kürt toplulukları da buna dâhildir- diğer topluluklarla birlikte, Suriye'nin kuzey kesimlerinde yaşamaktaydı."¹⁵ Kürt nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Suriye'nin bu yöresinde, Araplara göre yerleşik yaşam daha yaygın olmakla birlikte, nüfusun büyük bir bölümü henüz göçebelikten kurtulamamıştır. Yerleşik olanlar da daha çok köylerde yaşamaktaydılar. "Fransızların 1922'de Suriye mandasını almalarının arifesinde, tüm aşağı Cezire bölgesinde yalnızca birkaç Kürt köyü ve birkaç gezgin Arap Bedevi bulunmaktaydı (Hourani 1947, 80) Fransız Hükümeti,

verimliliği ile meşhur olan bu bölgeyi yeniden iskâna tabi işini kendi üzerine almıştı. Bu durum Anadolu'da yüz binlerce insanın hareket halinde olduğu demografik bir alt üst oluş dönemi ile çakışmıştı. Asuriler, Ermeniler, Araplar, Süryaniler, Türkmenler ve Kürtlerden oluşan güçlü bir akım, Türk ordusundan korunmak için Suriye sınırlarına doğru hareket halindeydi. Cezire büyük bir göçmen nüfusu almış ve bu nüfusun en büyük kısmını da Kürtler teşkil ediyordu...

Arapların, Ermenilerin ve Asurilerin hızla batıya yönelmesiyle birlikte, Cezire bölgesi artık açık seçik bir Kürt karakter kazanmış ve Kürtler kitlesel biçimde bölgeden çıkarılmadıkları sürece o karaktere sahip olmaya devam edecektir."¹⁶ Cezirede, yaygın geçim kaynağı hayvancılık olmakla birlikte yer yer tarımla uğraşılmaktadır. Birbirine düşman aşiretlere bölünmüş, toprak ağalığı oldukça yaygındır. Okuryazar oranı çok düşüktür. Okuryazar olan bu bir avuç aydın daha çok Şam, Halep gibi şehirlerde oturmakta, Kürt toplumunun sorunlarından uzak durmakta, çok azı milli duygular beslemektedir. Genel anlamda da bu tarihlerde Suriyeli Kürtler arasında Kürtlük bilincinin yaygın olduğu söylenemez.

Cezire'de Kürtlerin dışında Hıristiyan, Yezidi, Yahudi ve Araplar yaşamaktaydı. Ülke genelinde nüfus çoğunluğunu elinde tutan Araplar bu yörede azınlıktaydı. Arapların yaygın yaşam şekli göçebelikti. Yerleşik

¹⁵ Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*

¹⁶ Mehrdad R. Izadi, *Bir El kitabı Kürtler*, Doz yay. S.194)

yaşam gelişmemiştir. Göçebe yaşamın gereği olarak çadırlarda yaşamaktadırlar. Çeşitli aşiretlere bölünmüşlerdi. Bu aşiretlerin en büyükleri Şamar ve Tay aşiretleriydi. Temel geçim kaynakları hayvancılıktır. Talan etme, çapulculuk, hırsızlık, yol kesme bedevi insanın vazgeçemediği belirgin yaşam tarzıydı. Bu geri toplumsal yapılanmaya rağmen Araplar arasında Fransız aleyhtarlığına paralel olarak milliyetçi anlayışlar gelişmekteydi.

Cezire'nin diğer sakinleri olan Hıristiyanlar birkaç gruba ayrılıyorlardı; Asurî, Keldani, Rum ve Ermeni. Yöre nüfusunun ancak % 10-15'ini teşkil ediyorlardı. Çoğunluğu yerleşik yaşama geçmiş, şehir ve kasabalarda oturur, sanat, ticaret ve zanaatla geçinirlerdi. Okuryazar oranı en yüksek olan topluluktur. Manda yönetiminin en güvendiği kesimdi. Şehirlerin yönetimi, güvenlik teşkilatını, önemli devlet memurlukları genellikle onlara veriliyordu. Siyasal hedefleri manda yönetiminin hedefleriyle bir ölçüde örtüşüyordu. Arkalarına aldıkları Fransız desteğiyle Suriye de kontrolü ele geçirme ya da Müslüman tahakkümünden uzak bağımsız yaşama arzuları vardı. Hatta Asurî ve Keldaniler her ne kadar temkinli davranıp açıkça dile getirmiyorlardıysa da Mezopotamya'nın büyük bir kısmının kendilerine ait olması gerektiğini iddia ediyorlardı. Küçük bir nüfusa sahip olmaları nedeniyle Müslümanlarla dışı dış bir mücadeleden her zaman çekinmiş, her zaman Arap-Kürt çatışmasından medet ummuşlardır.

Kürtlerin, gerek ülke genelindeki gerekse de nüfus çoğunluğuna sahip oldukları El Cezire'deki, politik yaşamda pek etkili oldukları söylenemez. Irak veya Türkiye'deki Kürt siyasal hareketliliğiyle kıyaslanamayacak derecede etkisiz ve pasif bir konumdaydılar. Genel olarak buralardaki gelişmeler daha çokta Kuzey Kürdistan'daki olayların etkisinde ve adeta bir yansıması şeklinde görünüyordu.

Ama yine de Fransız Manda Yönetimi onları da hesaba katmak durumundaydı. Hatta gelişen Suni Arap milliyetçiliğine karşı onları bir denge unsuru olarak kullanmayı düşünüyordu; "Fransızlar baştan beri bölgedeki Arapların varlığına karşı bir denge unsuru olarak, Cezire'deki Kürtlerin desteğini ve dostluğunu kazanmaya çalışmışlardır."¹⁷ Bu Fransızların ülkede tutunabilmek için başvurdukları "böl yönet" politikasının bir gereği idi. Ancak başlarda Kürtlerin bu rolü oynayacak etkinliği görünmüyordu. Çeşitli aşiretlere bölünmüş ve sürekli bir biriyle didişiyorlardı. Bir kısmı Arap Şamar aşiretiyle hareket ederken, geri kalan Kürt aşiretlerinin en büyük bölümü Arap Tay aşiretiyle hareket ediyordu.

¹⁷ W. Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*

Kirmanckî û Edebîyatê Xo

Roşan Lezgîn

Kirmanckî (Zazakî, Kirdkî, Dimilkî), nê ke tenê yew diyalekta kurdkî ya, bena ke ziwano tewr verên ê kurdan bo zî. Lêbelê nisbet bi diyalektanê bînan, a ke hetê nuştîşî ra erey kewta û nika talûkeyê vindîbîyena aye esto zî, hêna kirmanckî ya.

Ez wazena ke çend hetan ra, bi kilmîye, yew fotografê na diyalekta kurdkî binawna.

Hetê Aîdiyetî ra

Tarîxzano namedar Yaqûtî hewt seyî serrî ra ver nuseno ke "dumbilî" yan zî "zazayî" yew eşîra kurdan ra yê. Yaqûtî eserê xo yo meşhûr Mu'cemul Buldan de vano ke, "... Qelayê înan gelek pêt ê. Qelayê Beşnewîyan û Bohtîyan û Zazayan resenê pê. Kurdê ke eşîra Dumbilî (Zewwaz) ra yê vêşêr koyanê berzan de ciwîyênê..."¹

¹ Yaqûtî, *Mu'cemul-Buldan*, Çapa Misirî. Cildê çarîne (4.), r. 415 / Biewnêne; Yekta Lezgîn & Roşan Lezgîn

Kirmanckî, yanê kurdê zazayî xo "kird" yanî sey "kurdê xasî" zanê û înan heme serewedartişê girdî yê kurdan de cayê xo girewto. Sey numûneyî, Serewedartişê Mele Selîm Efendiyê Zazayî (1910-1914) de, Serewedartişê Qoçgirî (1920-1926) de, Serewedartişê Şêx Seîd Efendî (1925-1926) de, Serewedartişê Dêrsimî (1937-1938) de kirdan seba kurdîtiye sere wedarto.

Hetê Demografya ra

Kirmanckî, texmînen wayîrê 3-4 mîlyon nufûsî yê û hîrê (13) şaristanan de ciwîyênê. Nê hîrê şaristanî nê yê:

1. **Batman** (Hewêlî),
2. **Bidlîs** (Motkî),
3. **Çewlîg** (Azarpêrt, Bonglan, Çêrme, Dara Hênî, Gêxî, Kanîreş û Xorxol)
4. **Dêrsim** (Çemişgezek, Mazgêrd, Pêrtage, Pilemuriye, Pulur, Qisîle û Xozat)

"Vanê 'Şairî Sey Ecacê Pêlê Behran a...' Ê Mi, Ez Anî Nîya", *Vate*: Kovara Kulturî, Hûmar: 16, Zimistan-2000, Stockholm, r. 33-53

5. **Dîyarbekir** (Çêrmûg, Erxenî, Gêl, Hêni, Hezro, Licê, Pasûr, Pîran û Şankuş)

6. **Erzingan** (Îlîç, Kernaliye, Kemax, Mose û Têrcan)

7. **Erzirom** (Aşqele, Çad, Hesênqele û Xînûs)

8. **Meletî** (Putirge, Erebgir)

9. **Mûş** (Gimgim)

10. **Riha** (Sêwregi)

11. **Semsûr**, (Aldûş)

12. **Sêwas** (Qengal, Zara, Ulaş, Îmranlî, Dîvrîgî)

13. **Xarpêt**, (Depe, Maden, Mîyaran, Pali, Qovancıyan, Sîvrîce û Xulaman)

Nê şaristanan ra Çewlîg, Dêrsim û Xarpêt de zafane kirdî ciwiyênê la şaristananê bînan de qismen estê, heta ke tayê şaristanan de tena yew mintiqaya qijeke de estê. Teberê nê şaristanê ke ma nameyê înan hûmaritî de zî kirdî ciwiyênê. Sey numûneyî, Sarizê Qeyserî de, Aksaraya Konya de û sewbîn cayan de zî kirdê akincî estê.²

Nameyê Diyalekte

Nameyê Diyalekte

Na diyalekte kurdkî çar nameyê xo estê:

1. **Kirdkî**
2. **Kirmanckî**
3. **Dimilkî**
4. **Zazakî**

² Malmîsanij, *Kird, Kirmanç, Dimilkî veya Zaza Kürtleri*, Weşanê Dengî, 1996, İstanbul / Malmîsanij, "Destpêka Edebîyata Kirmanckî (Zazakî)" Gotarên Konferansa Edebîyata Rojhilata Navîn û Pîrçandiyê. Weşanê Enstituya Kurdî ya Stenbolê, Sermawez-2004, İstanbul, r. 39-43

Kirmancan (zazayan) ra qismêko gird xo sey "kird" zanî û zîwanê xo zî sey "kirdkî" name kenî. Qismêk zî xo "kirmanç" zanî û zîwanê xo zî sey "kirmanckî" name kenî. Qismêk zî xo "dimilkî" zanî û zîwanê xo zî sey "dimilkî" name kenî. Qismêk zî xo "zaza" zanî û zîwanê xo zî sey "zazakî" name kenî. Nê nameyan ra çekuya "zaza" zafane teber a yena vatiş. Yanî zafê kirdan, belkî yew mintiqaya qijeke ya dorûverê Madenî ne tede, xo ra nêvanî "zaza" la seba ke na çeku rehet yena vatiş û seba ke teber a her tim kirdan bi na çeku name kenî, o semed ra çekuya "zaza" hîna vêşêr populer a.

Netîceyê xebata standardkerdena na diyalekte de, nê çar nameyan ra "kirmanckî" sey yew pêşnyazî hîna maqul ameya dîyayîş.³ Û nika nuştîş de formê "kirmanckî" yeno şuxulnayîş. Mi gore, eke çekuya "zazakî" bîyero şuxulnayîş zî, sey "kurdîya zazakî" bîyero vatiş, hîna rast beno. Û seba kirdanê bînan zî merdim vajo "kurdê zazayî", "kurdê kurmançî", "kurdê soranî" ...hîna rast beno.

Hetê Dînî (Mezheb) ra

Merdim şêno vajo ke nîmeyê kirmancan musulmanê sunnî yê, nîmeyo bîn zî elewî yê.

Kirmançê sunnî, ke zafane xo sey

³ Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşê Kirmanckî*, Weşanxaneyê Vateyî, 2005, İstanbul / Malmîsanij, *Kird, Kirmanç, Dimilkî veya Zaza Kürtleri*, Deng Yayınları, 1996, İstanbul / Malmîsanij, "Destpêka Edebîyata Kirmanckî (Zazakî)" Gotarên Konferansa Edebîyata Rojhilata Navîn û Pîrçandiyê, Weşanê Enstituya Kurdî ya Stenbolê, Sermawez-2004, Stenbol, r. 39-43

"kird" û dîyalekta xo zî sey "kirdkî" name kenî Aldûşê Semsûrî ra bigêrê-ne hetanî Motkîya Bidlîsî, ke Çewlîgî zî gênê mîyanê xo, akincî yê. Kirmancê elewî zî, xo sey "kirmanc" û dîyalekta xo zî sey "kirmanckî" name kenî, ê zî Gimgimê Mûşî ra bigêrêne hetanî Qoçgirî akincî yê, ke Dêrsim beno merkezê înan.⁴

Hetê Taybetiyê Ziwani ra

Kirmanckî (Zazakî) nisbet bi dîyalektanê bînan ê kurdkî taybetiyê ziwananê kehinan hîna zêdetir mîyanê xo de muhazeze kena. Kirmanckî yew ziwano cînsî yo. Heme çekuyê kirmanckî nêrî, makî û zafhûmar ê. Çekuyê kirmanckî halê sade ê çekuye de zî cînsiyetê xo, yanî nêrkî û makî û zafhûmarîya xo bellî yê. Heta ke karan (fîl) û sifetan de de zî na taybetmendî bi nê hawayî ya. Çend îstîsnayî ne tede, çekuyê makî zafane bi vengê "e" qedênê û çekuyê zafhûmarî zî vengê "î" reyde qedênê. Sey numûneyî:

Dar (nêrkî)

Dare (makî)

Darî (zafhûmar)

Nara kurmanckî (kirdaskî) de her hîrê nameyî zî halê sade ê çekuye de sey "Dar" yenê nuştîş, yan zî yenê vatîş. Coka hetanî ke çeku mîyanê cumle de nîyero şuxulnayîş, kurmanckî de merdim tey nêvejeno ke gelo ka çeku nêrkî ya, makî ya, yan zî zafhûmar a. Bena ke verî kurmanckî de zî bi no qayde bîyo la zamanî reyde tayê qaydey deforme bîyê. La kirmanc-

kî de çeku bi tena sereyê xo zî taybetiyê xo dana nişan. Na taybetmendî kehinbîyena dîyalekte zî nişan dana.

Kirmanckî, hetê kokê çekuyan ra texmînen dorê se ra heştay (% 80) bi dîyalektanê bînan ê kurdkî reyde seypê ya. Hetê formê çekuyan ra zî, kirmanckî û sorankî, kirmanckî û hewramkî, kirmanckî û fekê rojhilatî yê kirmanckî zaf yewbînî ra nêzdî yê. Sey numûneyî:

Kirmanckî: Verg, Hingimîn

Kurmanckî: Serhed/Botan/Rojhilat Gur, Hingivîn

Binxet/Berrî: Gurg, Hingiv

Hetê gramerî ra zî, nîsbet bi kurmanckîya Binxete û Berrîya Mêrdînî, mîyanê kirmanckî û kurmanckîya Botan û Behdînan û Serhed û Rojhilatî de tênzêdîye hîna zaf a. Sey numûneyî:

Kirmanckî: *Mî to ra va çî?*

Kurmanckî: Serhed/Rojhilat
Mî te ra go çî?

Binxet/Berrî: *Mî ji te re çî got?*

Labelê nê serranê peyênan de, ke kurmanckîya Binxete û Berrîya Mêrdînî hîna aver şîye, hetê nuşteki ra kewte vernî, coka zî binêk dîrayî kewte mîyanê kirmanckî û kurmanckî. Eke nuştexê kurdkî aşnayê heme dîyalektanê kurdkî bibê, nuştîş de giraniye bidê hetanê muşterekan ser, ez vana qey do hîna vêşêr yewbînî ra fam bikerî û ziwane înan zî yewbînî ra nêzdî bibê.

Edebîyat

Kirmanckî de metno tewr kehin, o

⁴ Seba malûmatê zêdeyî biewnêne: Çem, Munzur, Dêrsim'ê Alevîlik, Weşanê Pêrî, 1999, Îstanbul

ke yeno zaneyene, kitabê Peter İvanovîch Lerchî yo, ke fekê tayê camêrdanê kirmacan (zazayan) ra ameyo nuştene. Nê kirmancî Nêribê Hêni ra yê. Herbê Qirimî de mîyanê orduya Osmanî de biyê, sey esîran kewtê destê Rusya. No metn fekê înan ra ameyo nuştış û serra 1857 de Petersburg de ginayo çape ro.⁵

Welat de zî, metno ke reya verêne ameyo nuştış, *Mewludê Kirdkî* yê Seydayê Mela Ehmedê Xasî (1867-1951) yo. No mewlud roja 25ê adara 1899î de bi alfabeya erebkî Çapxaneyê Lîtografya de, Dîyarbekir de ginayo çape ro. *Mewludê Kirdkî* 16 qismî û 756 rêzî yo, her rêze 11 hece ya. *Mewludê Kirdkî* reya verêne hetê Malmîsanijî ra alfabeya erebkî ra transkrîbeyî alfabeya latînkî biyo û Ewropa de ameyo weşanayîş.⁶ Dima ra, hetê Mihanî Licokicî ra seba alfabeya latînkî ameyo traskîrbekerdiş û serra 1994 de İstanbul de hetê weşan-

xaneyê Firatî ra ginayo çape ro.⁷ No metn seba edebîyatê kirmanckî sey metnê yewine yeno zaneyene.

Mewludêko bîn zî, ê muftîyê Sêwregi Mela Umsan Efendîyê Babijî yo. No metn zî, serra 1906 de ameyo nuştış û dima ra destnuştayê nê metnî kewtê destê Mîr Celadet Bedirxanî. Serra 1933 de Şam de hetê Celadet Bedirxanî ra ameyo weşanayîş.⁸

Tirkîya de qedexekerdîşê ziwani ra, demeyêko derg bi kurdî nêameyo nuştış. Seba ke kirmancî tena mîyanê sînoranê Tirkîya de ciwîyênê, no semed ra teberê welatî de zî çiyê nêameyo nuştene. La nê serranê peyênan de ma pêhesênê ke welat de, serranê 1970-80 de tayê eserî pinanî de ameyê nuştene. Nînan ra yew, *Eqîdetu'l İman* ê Mela Mehemedê Mela Evdulxefûrê Hezanî yo, ke dorê Dîyarbekirî de, bitaybet mîyanê feqî û melayan de biyo vila.⁹ Ê wextan Şêx Selaheddîn Firatî zî seba murîdanê xo broşurêk bi nameyê *Beyatname* bi alfabeya latînkî nušto û pinanî kerdo vila.¹⁰ Hêna, tayê melayanê bînan zî, sey Mela Mehemed Eliyê Hunî,¹¹

⁵ Espar, J. İhsan "Çend Nuştey û Kitabê Kirdkî" *Zend: Kovara Lêkolînî*, Hejmar: 1, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Payîz-1996, İstanbul, r.44-48 /Malmîsanij, "Arêkerdox: Peter İvanovîch Lerch, "Qewxê Nêrib û Siwanî" *Hêvî: Kovara Çandîya Giştî*, Hejmar: 3, Sibat-1985, Paris, r. 109-111 / Malmîsanij, "Arêkerdox: Peter İvanovîch Lerch, "Qewxê Nêrib û Hêni" *Hêvî: Kovara Çandîya Giştî*, Hejmar: 5, Gulan-1986, Paris, r. 88-91 / Malmîsanij, "Arêkerdox: Peter İvanovîch Lerch, "Çend Tekstê Dimilkî (Zazakî)" *Hêvî: Kovara Çandîya Giştî*, Hejmar: 6, Tebax-1987, Paris, r. 69-79 / Malmîsanij, *Ondokuzuncu Yüzyılda Kırd (Zaza) Aşiretleri Arasındaki Çanşmalar*, Studia Kurdica, No: 1-3, Nisan-1985, Paris, r. 72

⁶ Espar, J. İhsan "Çend Nuştey û Kitabê Kirdkî" *Zend: Kovara Lêkolînî*, Hejmar: 1, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Payîz-1996, İstanbul, r.44-48 / Malmîsanij, "Elmedê Xasî, "Mewludê Nebî" *Hêvî: Kovara Çandîya Giştî*, Hejmar: 4, Êlon-1985, Paris, r. 75-97

⁷ Xasî, *Seydayê Mela Ehmed, Mewludê Kirdkî* (Transkrîrbekerdiş: Mihanî Licokic), Weşanxaneyê Firatî, 1994, İstanbul

⁸ Babij, Usman Efendî, Biyîşa Pêxemberî (Mewlûda Nebî), Şam, 1933 / Bedirxan, Celadet, "Zarê Dimilî û Mewluda Usman Efendî", *Hêvî: Kovara Çandîya Giştî*, Hejmar: 2, Gulan-1985, Paris, r. 10

⁹ Yekta Lezgin & Roşan Lezgin "Vanê 'Şairî Sey Ecacê Pêlê Beltran a...' Ê Mî, Ez Anî Nîya", *Vate: Kovara Kulturî, Hûmare: 16, Zmistan 2000, Stockholm, r. 33-53*

¹⁰ Malmîsanij, "Şêx Selaheddîne Şêx Seidî û Beyatname" *Vate: Kovara Kulturî, Hûmare: 16, Zimistan-2000, Stockholm, r. 4-16*

¹¹ Hunî, Mela Mehmed Eli, *Mewlud - Yûsif û Zelîxa - Qesideyê Kerbela, Weşanxaneyê Vateyî*, 2004, İstanbul

Mela Mehemedê Muradan¹² û tayê binan bi alfabe ya erebkî mewludî yan zî qesîdeyî nuştê û kerdê vila.

Serranê 1970 ra nata, mîyanê kurdan de averşiyayîşê sîyasetî reyde wendoxê mekteban dest bi nuştîşê kirmanckî kenî. Ferqê mîyanê ekolê mekteban û ekolê medreseyan no yo ke, ekolo newe vêşêr bi ferasetê sîyasî-neteweyî nuseno û alfabe ya Celadet Bedirxanî ya latînkî şuxulneno. Ekolê neweyî ra merdimo tewr vernî de, M. Malmîsanij o. Seba kirmanckî rolê ey maneno rolê Celadet Bedirxanî yê seba standardîzekerdena kirmanckî. Xora, metnê verênî yê modernî, û ferhengê verênî ê kirmanckî (zazakî) hetê Malmîsanijî ra nusîyayê.¹³

Xebata Standardîze Kerdena

Bêguman her zîwanî de, her dîyalekte de şîweyî û feki estê. Mintîqa ra mintîqa, şaristan ra şaristan, dewe ra dewe, keye ra keye û heta ke merdim ra merdim, qiseykerdişê xo cîya yê. Kirmanckî de zî, fekê cîya-cîyayî zaf estê, la eke merdim winî ser ra biewnîyo kirmanckî ra, ez vana qey merdim şeno vajo ke di fekê girdî tede estê:

1. Fekê Dêrsimî
2. Fekê Çewlîgî

Fekê Dêrsimî, fekê kirmancanê elewîyan o. Fekê Çewlîgî zî fekê kirmancanê sunnîyan o. Tîya de wexto

¹² W. K. Merdimin & N. Celali, "Ez Ina Zê Yew Mûsîbetêk Vîna" *Vate*: Kovara Kulturî, Hejmar: 21, Payîz-2000, Stockholm/Stenbol, r. 4-32

¹³ Malmîsanij, *Zazaca-Türkçe Sözlük / Ferhengê Dimilkî-Tirkî*, Weşanxaneyê Jîna Nû, 1984, ...

ke ez vana "Fekê Çewlîgî" qestê mi Motkî ra bigêrê hetanî Aldûş, heme kirmancê sunnî yê. Rasta ey, merdim şeno "Fekê Çewlîgî" ra zî çend fekan cîya bikero. Sey numûneyî, "Fekê Motkî", "Fekê Sêwregî", "Fekê Madenî".

Nara seba tînezdkerdişê nê fekan û şîveyan, seba tesbîtkerdişê çekuyan û termanê muştêrek, yanî, seba standardîze kerdena kirmanckî serra 1996 ra nata xebatêka erjaya hetê tayê roşinbîranê kirmancan ra dest pêkerda û na xebate roje bi roje bîstîkrar dewam kena.

Xebata standardîze kerdena kirmanckî teberê welatî de, Swêd de dest pêkerd. Des-pancêş roşinbîrê kirmancî yê ke cayanê cîya-cîyayan ra yê, şaristan û mintîqayê cîyayan ra yê, aineyê têhet, ke xo sey "Grûba Xebate ya Vateyî" name kenê, nika standardîze kerdena kirmanckî ser o tim xebitênê. Na koma xebate sere de netîceyê kombîyayîşê xo sey broşurî kerd vila la dima ra dest bi vetîşê yew kovare ke, nameyê aye zî "Vate" yo, kerd. na grûba xebate hetanî ewro 13 kombîyayîşî viraştî. Netîceyê nê kombîyayîşan de dorê hewt hezarî çeku û termê muştêrekî tesbîtkerdê û sey pêşnîyazî pêşkêşê rayaumûmî ya kirmancan kerdê. Netîceyê na xebate de ewro nuştîş û wendişê na dîyalekte asanêr bîyo û roje bi roje kirmanckî hîna vêşêr yena nuştîş û aktuel bena.

Standardîze kerdena kirmanckî de, krîteran ra yew zî no yo ke, tesbîtkerdena çekuyan de şîveyan û dîyalektan tînezdzî bikerê, sey tercîhî formê ke nêzdîyê yewbînî yê, nê forman

pêşniyaz kenî. Sey numûneyî, herinda çekuya "artuk" a tirkî, kirmanckî de formê "hendî, hindî, hînî, hêdî, êdî" estê. Bêguman nuştîş de nêbeno ke merdim hemeyê forman binuso. Ganî nînan ra yew bîyero weçînayîş, la kamcîn? Nika kurmanckî de vanê "êdî", sorankî de zî vamê "îdî", a game formo ke nêzdîyê nê dîyalektanê kudrdkî yo, sey tercîhî yeno pêşniyaz kerdene. Heto bîn ra, formê "êdî", "hendî" ra asanêr û sivikêr o. Zîwanî zî her ke şinê asan benê.¹⁴

Kovara *Vate*, ke sey vengê na kome ya, netîceyê xebata standard kerdena kirmanckî tede neşr benê. hetanî nika 26 hûmarî vejîyaya. *Ferhengê Kirmanckî-Tirkî û Tirkî-Kirmanckî*, hetê na koma xebate ra, ke çekuyê tercîh kerdeyan ra amade bîyo, hetanî nika di rey ginayo çape ro. Û kitabêko bîn, sey qlawuzê îmlayî, yanî *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)* zî hetê na koma xebate ra amade bîyo, û ginayo çape ro. Nê hemeyê berheman netîceyê xebata standardîze kerdena kirmanckî ra hasil bîyê ke vernîyê nuştîşê kirmanckî akerdo.

Kovara *Vate* hetê Grûba Xebate ya Vateyî ra hamnanê serra 1997 de Swêd de dest bi weşanayene kerd, ke heme hûmarê na kovare welat de zî çap bîyê.

Teberê kovara *Vate* de zî, hema vajinê ke kovara *Hawar* ra nata, çî kovarê ke bi kurmanckî ameyê weşanayîş de her tim ca dîyayo kirmanckî, kesî ferq nêkerdo mîyanê kirmanckî û kurmanckî. Heta, weşanx-

aneyê ke wayîrê înan kurmanc bîyê, zafine kitabê kirmanckî zî çap kerdê. Labelê, no çîyêdo eşkera yo ke kurdê kirmancî leze musenê kurmanckî la kurmancan rê kimanckî qiseykerdiş zor o. Mi gore, qaydeyê krmanckî hîna zor ê, coka kurmancî nêşkenê hende asan kirmanckî bimusê. Giranbîyena qadeyanê kirmanckî, kehinbîyena aye rê zî şahidîye kenê. Çunke zîwanê kehinî, qaydeyê xo giran bîyê.

Tayê Agahiyê Binî

Weşanxaneyêk bi nameyê "Weşanxaneyê Vateyî" serra 2002 de Îstanbul de dest bi xebate kerdo ke hetanî nika 19 kitabê kirmanckî çap kerdê.

Bê kitabênê telfî zaf kitabî zîwanê bînan ra seba kirmanckî ameyê tadeyene, sey numûneyî, kitabê Daniel Defoe'yî *Robinson Crusoe*, kitabê Victor Hugoyî *Notre-Damea Parîsî*. Û kirmanckî ra zî, tayê kitabî seba zîwananê bîna ameyê tadeyene, sey numûneyî, kitabê Hamdi Ozyurtî *Sedefe* seba swêdkî ameyo tadayene û di rey zî ginayo çape ro. Hêna kitabê hikayan ê Roşan Lezginî *Binê Dara Valêre* de zî seba kurmanckî ameyo tadayene.

Lîsteya Kitêban

Ez do yew listeya kitabê ke hetanî nika kirmanckî de weşanîyayê pêşkêş bikera. La ganî ez bida zanayene ke, tayê kirmancî estê tena xo sey "zaza" name kenê. Bêguman gelek kitabî hetê înan ra zî weşanîyayê la na liste de çin ê. Kirmancê ke xo kurd zanê,

¹⁴ Grûba Xebate ya Vateyî, *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî) - Tirkî û Tirkî - Kirmanckî*. Weşanxaneyê Vate, 2004, Îstanbul, r. 20, 224

hetanî nika daheştay (83) tene kitabî weşanayî. Nê kitabana ra çend teneyê verênî muhtewaya xo vêşêr derheqê dînî de yê la yê bînî modern ê, û muhtewaya xo cîya-cîya yê.*

- * Alan Dilpak & Lerzan Jandîl, *Binivîsne! Nîyade! Birengue!*
- * Alan Dilpak & Lerzan Jandîl, *Wendene Roştî ya*
- * Aydin Bingol, *Kejê*
- * Azad Dilêr, *Dîyarbekiro Xopano*
- * Azad Dilêr, *Ez Çizviz Nêzana*
- * Çeko, *Razarê Dimilkî*
- * Çetîn Satici, *Azebe*
- * Çetîn Satici, *Roja Sîpiye*
- * Daniel Defoe (Tadayox: J. Îhsan Espar), *Robiinson Crusoe*
- * Deniz Gunduz, *Dersê Kirmanckî (Türkçe Açıklamalı Kürtçe (Kirmanca/Zazaca) Dil Dersleri)*
- * Deniz Gunduz, *Hikayeyê Koyê Bingolî*
- * Deniz Gunduz, *Kilana Pepûgî*
- * *Derheqê Kirmanckî (Kirdkî) de Kombiyayîşê II. ê Stockholmî*
- * *Derheqê Rastnuştina Kirdkî (Kirmanckî) de Kombiyayîşê Stockholmî*
- * Durmaz GBV, (Çarnayox) *Enur Saba Enur*
- * Feyza Adabeyî, *Estanekê Sêwregî*
- * Fuat Dogan, *Hesret*
- * Grûba Xebate ya Vateyî, *Ferhengê Tirkî-Kirmanckî (Zazakî)/ Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî*
- * Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*
- * Gunilla Wolde (Tadayox: Haydar Diljen), *Enma Şina Tixordê Dindana Heti*
- * Gunilla Wolde (Tadayox: Haydar Diljen), *Emma ya Tixorî Heti*
- * Gunilla Wolde (Tadayox: Haydar Diljen), *Tûte yo Pasta Virazeno*
- * Gunilla Wolde (Tadayox: Haydar Diljen), *Tûte yo Şino Teber*
- * Hamdi Özyurt, *Dergûş Çira Berbeno?*
- * Hamdi Özyurt, *Dîvdîv*

* Amedekerdîşê na lîste de seba ardimê cy, ez kekê J. Îhsan Esparî rê spas kena.

- * Hamdi Özyurt, *Lajeko Zimbêlin*
- * Hamdi Özyurt, *Sedefe*
- * Haydar Diljen, *Ziwanê Ma Alfaba*
- * Haydar Işık, *Memik Axa wo Dêrsimij*
- * Huseyin Karakaş, *Onid Esto*
- * Îlhamî Sertkaya, *Min Hesretan de Mevirde, MESO*
- * Îlhamî Sertkaya, *Zerîya Min To de Mend*
- * J. Îhsan Espar, *Beyi Se bena?*
- * J. Îhsan Espar, *Tanî Estanîkî û Deyîrê Ma*
- * M. Kamîl Puexî, *Mewlîdî Nebî*
- * Malmîsanij & Mehmet Uzun, *Rindê Baxçeyê Kaloyî de*
- * Malmîsanij & Mehmet Uzun, *Rindê Vana Ê Min a*
- * Malmîsanij, *Ferhengê Dimilkî-Tirkî*
- * Malmîsanij, *Ferhengê Kirdkî-Pehlevkî-Kurmanckî*
- * Malmîsanij, *Folklorê Ma ra Çend Numûney*
- * Malmîsanij, *Herakleitos*
- * Malmîsanij, *Pîre û Luyê*
- * Malmîsanij, *Rindê Heywanan Nas Kena*
- * Malmîsanij, *Rindê Kincan Xo ra Dana*
- * Malmîsanij, *Rindê û Keyeyê Xo*
- * Maruf Yilmaz, *Ahmey Temî - Fistonik*
- * Mehmet Gülmez, Seyit Riza: *Dersîm'ra ve Dare Estene*
- * Mela Ehmedê Xasî, *Mewlidê Kirdkî*
- * Mela Mehemed Eliyê Hunî, *Mewlid & Yûsif û Zelîxa & Qesîdeyê Kerbelayî*
- * Mela Mehemedê Mela Evdulxefûrê Hezanî, *Eqîdetu'l-Îman*
- * Memê Koçkorta, *Berxa Mi Xerîbiye de*
- * Memê Koçkorta, *Lawika Ci rê Vacî*
- * Mesut Özcan, *Dersim Zaza Atasözleri*
- * Mesut Özcan, *Zazaca Türkçe Sözlük*
- * Muhemedê Kavari, *Dîwanê Muhemedê Kavari*
- * Munzur Çem (Amadekar), *Antolojiyê Hikayanê Kirmanckî*
- * Munzur Çem, (Roportajî) *Kulê 38î*
- * Munzur Çem, *Ferheng Kurdî-Tirkî (Zazakî)*
- * Munzur Çem, *Hawara Dêrsimî*
- * Munzur Çem, *Hewnê Newroze*
- * Munzur Çem, *Hotay Serra Usîfê Qurzekî*
- * Munzur Çem, *Kirmanca (Zazaca) Gramer*

- * Munzur Çem, *Luye be Biza Kole ra*
- * Munzur Çem, *Tayê Kilamê Derstîmî*
- * Qamerê Alî (Kamer Söylemez),
Adir û Asme
- * Reşit Kara, *Roc*
- * Reşit Kara, *Vora Koy*
- * Roşan Lezgîn, *Binê Dara Valêre de*
- * Roşan Lezgîn,
Dêsan de Sûretê Ma Nimite
- * Roşan Lezgîn, *Ferhengê Îdyomanê Kurdî*
- * Roşan Lezgîn, *Halîn*
- * S. Verroj & Abdurrahman Uçaman,
Ferheng/Vajname: Kurmancî-Hewramî-Dimilî-Senendağî
- * Seîd Verroj,
Ferheng: Kurmancî-Dimilî-Tirkî
- * Seîd Verroj,
Folklorê Kurdî-Kurmancî û Dimilî
- * Seyîdxan Kurij, *Filît û Gulîzar*
- * Şêx Selaheddîn Firat, *Beyatname*
- * Têvgera Rizgariya Kurdistan (TEVGER),
program
- * Turan Erdem,
Ferheng: Zazakî-Tirkî/Tirkî-Zazakî
- * Usman Efendîyo Babij,
Biyêşa Pêxemberî (Mewlûda Nebî)
- * Victor Hugo (Tadayox: J. Îhsan Espar),
Notre-Damea Parîsî
- * W. K. Merdimîn, *Dîwan*
- * Wedat Kaymak, *Elfaba Zaza: Ez Ti O/A*
- * Wedat Kaymak, *Istaneke Zazakî*

Kurtenihêrînek li Ser Weşangerîya Kurd Li Kurdistanê Bakur*

Seîd VEROJ

Di pêvajoya dîrokî de gelek zimanên xwedî struktureke bihêz û dewlemend mirine lê gelek zimanên lawaz jî bûne zimanê dewletan, zindî mane û hebûna xwe berdewam kirine. Zimanên ku bûne zimanê dewletan; bûne zimanê perwerde û têkilîyên civakî, bûne zimanê her cûre berhem û nivîsanadinên siyasî, felsefî, edebî û çandî, yanî zimanê çiqas hatiye nivîsandin ewqas jî bûye dewlemend û li pêş ketîye. Bi gotineke din, dewlemendîya zimanekî, dewlemendîya nivîsandina bi wî zimanî ye. Nivîs zimanan li ser piyan digre û bîra hebûna wî ya dîrokî ye.

Nivîs bîra mirovayetiye ye. Dîroka

nivîsê, ji sumeran dest pê dibe û li ser xaka Mezopotamyayê geş dibe. Ji wê rojê vir ve 5.000 sal bihurîne. Ji rojgara ku nivîsa wêneyî hatiye îcadkirin û vir ve di şiklê nivîs û tîpan de pîrr guherîn çêbûye.

Dema ku nivîs û pirtûk hê tunebûn hemû çîrok, kilam, qanûn, destan, efsane, bawerî û ramanên mirovan di bîra wan de dihatin tomarkirin. Danûstendinên çandî û zanyarî yê li navbera mirovan di bîra wan de bûn. Bi gotineke din, pirtûk û rojnameyên wekî îroyîn tune bûn. Pirtûkên wê demê zindî bûn; ew pirtûk mirov bi xwe bûn, lêbelê jîyana wan kurt bû.

Hemû berhemên çandî yê mirovan; çîrok, kilam, efsane, bawerî û ramanên wan bi vegotîne derbasî nîşên li pey wan dibûn. Lêbelê ji ber ku berhem bi riya gotîne derbasî nîşên li pey wan dibûn, pîrrî caran

* Ev nivîs, axaftina min a sempozyuma "Kurd Çi Dixwazin?" e, ku di roja 20 - 21ê Çileyê Paşîn a 2007 de li Stenbolê ji aliyê KURD-KAVê ve hatibû diristkirin. Hinek dane û tabloyên di vê nivîsê de pişt re li ser ve hatine zêdekirin.

kêm û xelet dihatin neqilkirin. Ji ber vê yekê tê de pîrr kêmanî û guhertin çêdibûn.

Ew nivîsên ku li ser amrazên cihê (kevir, hestî, çerm, tabletên cûr bi cûr û hwd.) dihatin nivîsandin jî bi demê re ji ber şikestin û windabûnê parçeyên wan kêm dibûn. Ji ber vê yekê ji bo nivîsandinê, pêdivî bi amrazên siviktir, mayînde û erzan hebû. Ew jî **kaxiz** bû.

Peydabûna *kaxiz*, di dîroka çand û pirtûkê de xwedî cîyekî pîrr girîng e. Peydabûna *kaxiz* di demeke kurt de hejmara pirtûkên destnivîsî pîrr zêde kir û her wiha buhayê wan jî daxist. Êdî pirtûk tenê ne milkê dewlemendan û amrazên xemilandina mala wan bû, ji aliyê pîrr kesan ve dihat kirrîn û xwendin. Ev bû sedemê pêşkevîna zanîna û hişyarbûna civakê. Lêbelê ev pêşkevîna jî nebes bû.

Bi tevî peydabûna *kaxiz*, weşandin û belavkirin û parastina berhemên nivîsandî hêsantir dibe. Pirtûkên nivîsandî di destpêkê de bi destnivîsê hatin zêdekirin û belavkirin. Ev karekî pîrr zahmet bû û ihtimala xeletnivîsandina berhemên zêddetir bû. Peyderpey bi pêvajoya dîrokê re peydabûna amrazên nuh û pêşketina rêbazên nuh yê çapkirinê, karê weşandin û belavkirina berhemên nivîsandî hêsantir kir.

Di sala 1450an de yekemîn çapxaneyaya bi tîpên madenî ji aliyê Johann Gutenberg ve tête duristkirin. Di navbera salên 1450-1455an de yekemîn pirtûk 300 lib di çapxaneyê de tête weşandin.¹

Li Ewropayê pêşkevîna û belavbûna çapxaneyan, ji bo pirtûk û weşangerîyê pêvajoyeke nuh da destpêkirin. Buhayê pirtûkan gelek kêm bû, her pirtûkek bi hejmarên gelek zêde di nav demeke kurt de dihat çapkirin û bi hêsanî digihîşt ber destê gelek xwendevanan. Bi vî awayî di nav civatê de fikir û ramanên nuh geş dibûn. Ev bû sedemê têkçûna bîr û bawerîyên dogmatîk ên serdest û yekreng ê wê demê. Encama van guhartinên civakî û siyasî û çandî tevgera **Ronesansê** da destpêkirin. Belê, **çapxane** bû sedemê herî girîng ê peydabûna tevgera Ronesansê.

Piştî ku di sedsala XV. de *çapxane* hate îcadkirin, dîroka nivîsîn û çapkirin û weşandinê dikeve nava hevûdu. Ev nûvedan dibe sedemê destpêkirina pêvajoyeke nuh ya civakî û siyasî. Nivîs, bi taybetî jî cûreyê *romanê*, di nava endamên civakeke kulturî de dibe alîkarê pêkhatina bîra (hafîza) kolektîf.

Peydabûna çapxaneyan karûbarê weşandinê pîrr hêsan kir û li heman demê ziman ber bi yekgirtinê ve bir. Ferqa navbera dîyalektên cuda kêmtir kir. Yan jî wek zimanekî giştî, nivîsandina bi dîyalektekê hate pejirandin. Di vê çarçoveyê de ziman û çapemenî di pêvajoya netewebûnê de roleke bingehîn lîstine. Vê yekê *zimanê navendî* yan jî netewî peyda kir. Bi zimanê navendî yan jî ê netewî, çapkirin û belavkirina berhemên nuh, têgihîştinê geşî û hevpar a netewî peyda kir. Di encama vê têgihîştinê de dewletên netewî hatin damezirandin. Her dewleteke netewî ji bo berdewamîya

¹ Orhan Ocal, *Tekamûla Pirtûkê*, weşanên Îş-bankê

desthelatîya xwe û temamkirina pêvajoya netewebûna xwe, sistemeke perwerdeyîyê durist dike. Perwerdeyî bi xwe pêvajoyek e û sistema wê jî li ser bîngeha zimanê yekgirtî tête danîn. Armanca wê jî ev e, ku bi meriv re helwesteke xwestî peyda bike.

Çaresekirina Pisgirêka Alfabeyên Cihê û Karanîna Diyalektên Cihê bi Îradeyeke Siyasî- Navendî Mimkun Dibe

Ji peydabûna nivîsê vir ve di nav kurdan de gelek alfabeyên cuda hatine karanîn. Di nav kurdan de ji nivîsa mîxî bigre heta îro alfabeyên cûr bi cûr hatina karanîn: Alfabeya Yewnanî, Aramî, Bînû Şad û Masîsûratî, Avestayî, Pehlewî, Erebi, Krîlî, Îbranî û Ermenî, heta bi Alfbeya Sîrr jî hinek ji wan in. Digel vê, gelek mîsyoner û gerokên ku hatine Kurdistanê nivîsîna kurdî ya bi alfabeya zimanê xwe bo me hiştine. Di dema îro de nivîsandîna kurdî bi alfabeyên cuda encama parçebûna Kurdistanê ye.

Di roja îroyîn de civaka kurd du alfabeyan dixebitîne: Alfabeya kurdî ya latînî û alfabeya kurdî ya erebî. Alfabeya kurdî ya latînî, ji aliyê kurdên Kurdistana Bakur û rojavayê Başûr û pirranîya kurdên diyasporayê ve tête karanîn ku hejmara wan nêzîkî 20 mîlyon e. Alfabeya kurdî ya erebî jî, li Kurdistana Başûr û ya Rojhelatê ji aliyê 10-12 mîlyon kurdan ve tête karanîn û berhevbûnek pirr zêde bi nivîsîna alfabeya kurdî ya erebî peyda bûye.

Heke hinek pirsgerêkên piçûk ên

alfabeya latînî hebin jî, pirsgerêkên alfabeya erebî ya bo kurdî jê zêdetir in. Ji ber vê yekê, alfabeya kurdî ya latînî ku ji aliyê Celadet Bedirxan ve hatîye amadekirin û di kovara HAWAR de jî hatîye tetbîqkirin, ji bo nivîsandîna hemû diyalektên kurdî qîm dike. Tu kêmasî di alfabeya latînî ya Celadet Bedirxan de nîn e ku pê diyalektên cuda yê zimanê kurdî neyête nivîsandîna û her wiha ji ceribandîna û zanîna me ya li ser her du alfabeyan (latînî û erebî) jî baş tê îspatkirin ku diyalekta soranî bi karanîna alfabeya latînî, dikare ji erebî xweştir bête nivîsandîna û xwendîna. Kêmanîya ku ji bo alfabeya kurdî-latînî tête gotin ev e:

1. Dengê mîna "eyn", "xeyn" û "hhê" nîn e.
2. Tunebûna hinek tîpên stur yê wekî "ll" û "rr" ya kurmançîya xwarû/jêrî (soranî) ye.

Kêmasî û problemên alfabeya kurdî ya bi tîpên erebî ev in:

1. Tîpa "i" ya kurdî di alfabeya kurdî-erebî de nîne. Dema em peyvên li jêr binivîsînin dê dengê xwe yê rast nedin: Mînak: *kirin=krrn*, *birin=brn*, *mirin=mrn* û hwd.
2. Şiklê tîpa "y" û "î" wekhev e.
3. Her wiha şiklê tîpa "w" û "u"yê jî wekhev e.
4. Di alfabeya kurdî-erebî de tunebûna tîpên girdek û hûrek.

Ji aliyê karanîna alfabeyên cuda ve rewşa me ya şênber li jorê hatîye diyarkirin. Bêguman hemû berhemên kurdî yê ku bi alfabeyên cuda hatine nivîsîn dewlemendîya kelepora ziman û çanda kurdî ne. Redkirina vê mîrasa sed salan ne tiştekî aqilane ye. Lêbelê berdewamkirina karanîna alfabeyên cuda jî qutbûnekê di navbera xwendevan û pê re jî di navbera gelê kurd de

peyda dike. Ji ber vê yekê, hem ji aliyê kulturî û hem jî siyasî ve xebat û hewldanên ji bo yekîtîya alfabeya kurdî li ser kurdan ferz e. Bêguman, ne ji ber rehetîya kurdên Bakur, lêbelê bi giştî kurdologên bîyanî û roşinbîrên kurd jî, alfabeya latînî ji bo zimanê kurdî alfabeya herî kêrhatî û hêsan dibînin.

Bêşik problemên zimanê kurdî ne tenê karanîna alfabeyên cuda ne. Problema dîyalektên cuda jî heye.

Ziman, xwedî têkilîyên herikbar e, zindî ye û her dem tê de guhertin çêdibe. Lewre, di nav pêvajoya dîrokî de ji ber hinek sedemên cografî, siyasî, aborî, koçberî, desthilatên siyasî û hwd. di nav zimên de cihêti peyda dibin. Bi pêdaçûna demê re ev cihêti dibin sedemê peydabûna devok û dîyalektan.

Her wekî zimanên din, di zimanê kurdî de jî dîyalekt û şîweyên (devokên) cuda hene. Şerefexan Beg di *Şerefname* de zimanê kurdî bi ser çar dîyalektan parve dike: kurmancî, lorî, kelhurî û goranî.² Ev dîyalekt jî di nav xwe de li ser gelek şîweyan (devokan) têne dabeşkirin. Îro jî li ser babeta dabeşkirina şîwe û dîyalektên kurdî lihevhatineke giştî nîne. Digel vê dîyalektên ku îro di çapemenî û weşandina berhemên kurdî de bi giranî û pirranî têne karanîn kurmancîya serû (jorî), kurmancîya xwarû/jêrî (soranî) û kirmackî (kirdkî/dimilkî/zazakî) ye.

Hebûna dîyalekt û şîweyên cûr bi cûr yên kurdî, ji bo kultura me

dewlemendî û pirrengîyeke dîrokî ye. Pirranîya miletên din jî zimanên wan wek yê kurdî ji gelek dîyalekt û şîweyan pêk hatiye. Pirsgrêka dîyalekt û şîweyan di pêvajoya navendîbûna civakî de bi biryarên siyasî çareser bûye. Di rewşa îro de yanî di dema zanistî û teknolojîyê de, hebûna gлек dîyalektan, di ragihandin û hevûdu têgehiştinê de hinek astengan derdixe holê. Ji ber vê yekê pêdivî bi zimanekî standard û hevpar ê navendî heye. Li gor zimanzanê almanî Walter Porzîg, ji bo pêkanîna zimanê navendî û netewî, pîvana serdestîya dîyalektekî bo dîyalektên dî ev e: "yekemîn, rêvebirîya siyasî ya wê herêmê; ya duyemîn jî îtibara kulturî ya wê dîyalektê ye."³

Çapemenî û Weşangeriya Kurd li Kurdistana Bakur

Li Kurdistana Bakur xebata çapemenî û weşangeriyê bi îstiqrar pêş neketîye; li gor rewşa siyasî hinek deman geş bûye, hinek deman sist bûye û carinan jî koçber bûye û li welatên xerîb deng daye. Ji ber vê yekê, ku em li gor demê rewşa pêşketina çapemenî û weşangeriya li Kurdistana Bakur, qonax bi qonax dîyar bikin, wê têgehiştina vê pêvajoyê hêsantir be.

1. Destpêka sedsala 20. (1900-1930):

Dawîya sedsala nozdehan û destpêka sedsala bîstan, pêvajoya destpêka peydaabûna fikir û tevgera netewî ya kurd e.

² Şerefexan, *Şerefname*, r. 20, weşanên Deng, 1998, çapa duyemîn, Îstanbul.

³ Walter Porzîg, *Mûcîzeyê Ziman*, r. 20, çapa tirkî, weşanên wezareta kulturî, Anqere.

Kurd jî yek ji wan milletan bû ku welatê wan di navbera Împeratoriya Osmanî û Sefaviyan de hatibû parvekirin. Heta dawîya sedsala nozdehan, gelek netewe ji bandora Osmanîyan rizgar bibûn. Bi tevî hemû hewildanên tevgerên reformîst ên li ser esasên umetparêzî û osmanîyetiyê, pêşî jihevûn û belavbûnê Dewleta Osmanî nayê girtin di serê sedsala bîstan de. Şerê Yekemîn ê Cîhanê dawî li Dewleta Osmanî tîne. Peymanên ku piştî têkçûna Dewleta Osmanî, ji aliyê Hêzên Hevpeyman û rêvebirên osmanîyan ve tîne înzekirin, ji bo bidestxistina hinek mafên netewî yên kurd û diyarkirina mafê çarenûsiya xwe, bi peymana Sevrê hêviyeke bişert dida kurdan. Di vê rewşê de her ku diçû aktîvîteya tevgera kurd jî zêdetir dibû.

Ji destpêka çaryeka sedsala bîstan vir de gelek rêxistinên kurd li paytexta Împeratoriya Osmanî hatin damezirandin û şaxên wan li Kurdistanê jî hatin danîn. Rêxistinên ku wê demê hatine damezirandin û weşanên ku hatine derxistin, navê wan li jêr hatîye diyarkirin:

Komelên ku di destpêka salên 1900î de hatine damezirandin: Kurdistan *Azm-i Kavî Cemîyeti* (Komela Vîna Zexm a Kurdistanê), *Kürt Teavûn ve Terakki Cemîyeti* (Komela Alîkarî û Pêşketina Kurd) (1909-1908), *Cemîyeti Neşr-i Maarîfî Kurd* (Komela Belavkirina Zanîne) (1910), *Cemîyeti Teşrik-i Mesâyî Kurdistan* (Komela Hevkarîya Kurdistanê) (1912), *Kürt Talebe Hêvî Cemîyeti* (Komela Hêvî ya Xwendekarên

Kurd)(27.07.1912), *Kürt İrşad ve İrtika Cemîyeti* (Komela İrşad û İrtika ya Kurd)(1912), *Kürdistan Teâlî Cemîyeti* (Komela Pêşketina Kurdistanê) (17.12.1918), *Kürt Tamim-i Maarîf ve Neşrîyat Cemîyeti* (Komela Kurd a Belavkirina Zanîn û Weşanê) (1919).⁴

Bi xebat û çalakîyên kulturî û sîyasî yên van rêxistinan, fikra netewî ya kurd peyda bû û pêre jî gelek weşanên kurd hatin belavkirin.

Li Kurdistanê Bakur bi awayekî aktîf xebata çandî û weşangerî, bi peydabûna fikrê neteweyî re, yanî di destpêka salên 1900î de geş dibe. Ev dem destpêka pêvajoya peydabûna tevgera kulturî û sîyasî ya kurd e. Piştî rojnameya *Kurdistan* (1898), yekemîn rojnameya kurdî bi navê *Amîdî Suda* di sala 1907 de li Îstanbulê tete weşandin. *Rojnameya Teavûn û Terakki ya Kurd/Rojnameya Alîkarî û Pêşketina Kurd* (1908-1909) di Teşrîna Sînî ya sala 1908 de li Îstanbulê tete weşandin û Tewfîqê Silêmanî xwediyê îmtiyaz, mudir û nivîskarê wê ye. Li heman salê bi serkêşîya Sureya Bedirxan rojnameya *Kurdistan* careke din li Îstanbulê tete weşandin. Her wiha rojnameya *Şark ve Kürdistan/Rojhelat û Kurdistan* jî di heman salê de tete weşandin. *Rojnameya Serbestî* ya Mewlanazade Rifat jî di navbera salên 1908-1913an de 192 hejmar tete weşandin. Di 15ê Hezîrana sala 1909 de li Diyarbekir bi navê *Peyman* rojnameyek ji aliyê alîgirên Komeleya Îttîhad we Teraqî ve tete weşandin. Zîya Gökalp yek ji nivîskarê vê rojna-

⁴ M. Emîn BOZARLAN, *Kovara Jin*, cild:1

meyê ye. Li pey wê di sala 1913 de wek weşana Komela Hêvî, kovara *Rojî Kurd*⁵ tête weşandin. Di heman demê de bi navê *Yekbûn* (1913) kovareke di ji ji aliyê *Komela Hêvî* ve bi zimanê kurdî-tirkî sê (3) hejmar tête weşandin. Bi tevî destpêkirina Şerê Yekem ê Cîhanê gelek xwendevan û roşnabîrên kurd têne birêkirin bo çepheyên şerrî û ligel wan şert û mercên rewşa şerrî, xabata roşnabîrî-siyasî û weşangeriyê pirr kêmbibe. Sê-çar salên vê pêvajoyê bi bêdengiyê derbas dibin. Li piştî dawî lê hatina şerrî, di sala 1918 de kovara *Jîn* bi rêvebirî û mesuliyetîya Hemzeyê Muksî tête weşandin. Kovara *Jîn*, weşana fermî ya rêxistina Cemîyeta Tealî ya Kurdistanê ye. Heta hejmara 20an midurê mesûl ê kovarê Hemzeyê Muksî ye, ji hejmara 21an heta hejmara dawîn (25.) jî midurê mesûl Memdûh Selîm Beg e. Cardin di sala 1919an de bi navê *Kurdistan* kovarek tête weşandin ku sernivîskarê wê Arwazîzade Muhamed Şefîq e û midurê wê ye mesûl jî Seyîd Huseyn bûye.

Digel van kovar û rojnameyan *Mem û Zîn* û çend kitêbên din cara yekemîn di sala 1919 de bi çapkirina metbeyê têne weşandin. *Mem û Zîn* heta wê demê bi destnivîs hatibû zêdekirin û belavkirin. Piştî ku Komela Peşkevîna Kurdistanê parçe bû, jê du rêxistinên nuh peyda bûn: Kurd Klubû û Cemîyeta Îctimayî ya Kurd. Li gor agahiyên Zinar Silopî, rojnameya *Jîn* jî wek weşana fermî ya

Cemîyeta Îctimayî ya Kurd hatîye weşandin.

Piştî damezirandina Komara Tirkîyê, gelek rêxistin û weşanên kurdî ji aliyê hikumata komarê ve hatin rawestandî û girtin. Roşnabîr û siyasîmedarên kurd ji bo bidestxistina maf û azadîya gelê xwe, mecbur man ku rêxistinên pinahî (veşartî) damezrînin. **Komîteya Îstîqlala Kurdistanê** yek ji wan rêxistinên bû. Li gor yên berîya xwe du xususiyetên cihê yên vê rêxistinê hebûn: 1-Di şiklê cepheyê netewî de hatibû sazîkirin, 2- Yekemîn rêxistin e ku li ser erdê Kurdistanê tête damezirandin û kadroyên wê yên navendî li Kurdistanê (Erzomê) bûn. Tevgera 1925an, bi rêberî û rêxistinkirina Komîteya Îstîqlala Kurdistanê çêbû.

Piştî têkçûna Tevgera 1925an, gelek kadro mecbur dimînin ku derbasî Binxetê bibin. Ew roşnabîr û siyasîmedarên ku li Binxetê berhev bibûn, di sala 1927 de bi navê Xoybûn rêxistineke nuh ava dikin. Xoybûn, Tevgera Agirî birêdixîne. Rojnameya *Agirî* ku weşana fermî ya Serhildana Agirî bû, di salên 1929-1930 de tête weşandin. Li pey têkçûna Tevgera Dêrsimê, bêdengîyeke dûr û dirêj dest pê dike. Di vê navberê de hem fealîyeta rêxistinî û hem jî ya roşnabîrî tête rawestandî.

2. Salên 1940-1960:

Di navbera salên 1940-1960î de bêdengîyek polîtîk li ser civaka kurdên Bakur hakim e. Digel vê yekê, hinek rojnameyên kêmbijyan û herêmî yên wekî *Dicle Kaynağı* (1948), *Şark*

⁵ Kovara *Rojî Kurd* li ser hev 4 hejmar hatîye weşandin û di sala 2002 de ji aliyê Weşanên WAR ve li tîpên latînî hatîye wergerandin û çapkirin.

Mecmuası (1950), *Şarkın Sesi* (1950), *Demokrat Doğu* (1950), *Ağrı* (1953), *Henek* (1955), *Cûdî* (1956), *Dersim* (1957), *İleri Yurd* (1958) têne weşandin.⁶

3. Salên 1960-1980ê:

Di sala 1962 de li Îstenbulê bi navê *Dicle-Firat* rojnameyeke mehane hatîye weşandin, ku xwedî û rêvebirê wê Edîp Karahan bû. Di sala 1963ê de kovareke mehane jî bi navê *Deng*, bi kurdî û tirkî tête weşandin. Di heman salê de bi navê *Roja Newe* rojnemeyek derdikeve, ku cîyê çapkirina wê Îstenbul e û tenê hejmarek hatîye çapkirin. Di sala 1965ê de li Xarpêtê (Elezîz) bi navê *Çira* kovareka bi zimanê tirkî derdikeve ku midurê wê yê mesûl Kemal Burkay e. Ev kovar şeş hejmar hatine çapkirin. Di sala 1966 de kovarek bi navê *Yeni Akış*, bi zimanê tirkî-kurdî derdikeve û midur mesûl ê sê hejmarên pêşîn Mehmet Ali Aslan e. Heman salê bi navê *Hawar* kovarek tête derxistin, ku tenê hejmarek hatîye çapkirin û midurê wê yê mesûl Veysi Zeydanlı ye. Kovara *Uyanış* di sala 1967 de li Anqerê wek organa Komela Xwendekarên Agirîyê çar hejmar tête weşandin. Rojnameya *Ezilenler*, di sala 1968ê de li Dêrsimê ji panzdeh rojan carek tête weşandin û 25 hejmar hatine weşandin. Xwedî û midurê mesûlê vê kovarê Kemal Burkay e. Di sala 1969an de bi navê *Doğu* kovarek derdikeve. Ev kovar tenê du hejmar tête çapkirin, xwedî û berpirsyarê wî M. Güneş e. Her wiha, di sala 1969an de bi navê Komela Kulturî û Alîkarî

ya Qereqoçanê, di berpirsyariya Ahmet Zeki Okçuoğlu de bi navê *Karakoçan* kovarek tête weşandin. Piştî damezirandina DDKO, bi navê *Bultena Dengûbasan a DDKOyê* kovareke mehane li Anqerê tête weşandin. Ev kovar jî li serhev neh (9) hejmar hatine çapkirin û belavkirin.

Di dawîya salên 1970ê de pêleke tundrew a terora dewletê dest pê dike; gelek roşinbîr û sîyasetmedarên kurd tên hepiskirin, leşkerên komando davêjin ser gundên kurdan û zilm û zordariyeke gelek zêde li ser civaka kurd tête kirin. Bi tevî derbeya eskerî ya 12ê Adara 1971ê jî, gelek rêxistinên sivil-civakî hatin girtin, sazîyên roşinbîrî hatin betalkirin û bi hezaran kurd hatin hepiskirin.

Piştî salên 1975an, li Kurdistana Bakur bêtir kovarên sîyasî hatin weşandin. Ji wan kovaran nav û tarîxa derketina hinekan ev e: *Özgürlük Yolu* (1975) bi tirkî-kurdî, *Xebat* (1976), *Rizgarî* (1976), *Pêşeng bo Şoreş* (1977), *Roja Wêlat* (1977), *Devrimci Demokrat Gençlik* (1978), *Kawa* (1978), *Dengê Kawa* (1979), *Ala Rizgarî* (1979), *Şoreş* (1979), *Jîna Nû* (1979), *Têkoşîn* (1979), *Tirêj* (1979) û hwd. Derbeya leşkerî ya 12ê Îlona 1980ê, wek yê berîya xwe careka din jîyana çapemenî-weşangerî û sîyasî ya kurd qut kir.

4. Çapemenî û weşangerîya li derveyî welêt:

Piştî 12ê Îlona 1980ê ku derbeya leşkerî li Tirkîye çêbû, gelek nivîskar û kadroyên sîyasî yê kurd mecbur man ku derkevin derveyî welêt. Ev koçberî, ne ya pêşîn bû û ne jî ya

⁶ Malmisanij & Mehmud Lewendî, *Li Kurdistana Bakur Rojnamegerîya Kurdî*, weşanên Oz-ge

dawîn bû. Ji destpêka sedsala bîstemîn û vir de gelek koçên wisa çêbûbûn. Di encama vê koçberiyê de, potansîyeleke girîng a roşinbîrî li derveyî welêt peyda bû. Gelek roşinbîr û siyasethêderên kurd li welatên bîyanî perwerde bûn, zimanên bîyanî fêr bûn û bi alîkarîya sazîyên wan dewletan jî xebata roşinbîrî û lobîya kurdî dan destpêkirin. Di encama vê xebatê de gelek berhemên roşinbîrî yên hêja hatin çapkirin û weşandin. Mînak: Weşanxaneyên wekî Apec, Nûdem, Pencînar, Roja Nû, Helwest û hwd.

Ev xebatên wisa, dibû bêhnvedana tengasîya nava welêt. Lê mixabin, ji ber şert û mercên xerîbî û sirgunîyê, berhemên ku li derveyî welêt çap dibûn, pirr kêm digihîştin nava welêt. Ev jî dibû sedemê jihev-veqetîna nivîskar û xwendvanên wî. Vê yekê geşbûn û pêşkevîtinê sist dikir. Digel hemû tiştî, bi xebatên roşinbîrî yên derveyî welêt, xizmeteke baş bo kultur û zimanê kurdî hatiye kirin. Gelek roşinbîrên kurd bi hesreta welatê xwe, li dûrî axa bav û kalan çûne ser heqîya xwe. Bi rastî, çapemenî û weşangeriya kurd li derveyî welêt, mijarek fire û cuda ye, hêjayî lêkolînên kûr û fire ye.

5. Ji sala 1990î û heta bi îro:

Her wekî me di destpêkê de jî dîyar kir, piştî darbeya leşkerî ya 12yê Îlona 1980ê, bi navê kurd û Kurdistanê hemû tişt(peyv, deng, nivîs) bi yasa hejmar 2932 hatin qedexekirin. Li gor benda 2. a vê yasayê "*Devletên ku ji aliyê dewleta tirk ve hatine naskirin, ji xeynî zimanê wan ê fermî û yekemîn, bi zimanekî di fikir û ramanên xwe dîyarkirin, weşandin û belavkirin*

qedexe ye." Pirr aşkeraye ku di vê yasayê de qesta "*bi zimanekî di*", kurdî ye. Piştî ku ev yasa hate rakirin, pêşî li nivîsandin û weşandina kurdî vebû û di salên 1990î de li Kurdistanê Bakur gelek weşanxaneyên kurdî hatin danîn û gelek pirtûk û kovarên hêja hatin çapkirin. Ev weşanxaneyên kurdî yên ku pirtûk û kovarên kurdî çap kirine û yên ku nûha jî faalîyeta wan berde-wame, navê wan û hejmara berhemên wan ên çapkirî li jêrê hatiye dîyarkirin:

1. *Weşanxaneya Doz*: Ev weşanxane, deh sal e ku bi navê *Roj* salnemeyeke kurdî çap dîke, bi navê *Serbestî* 25 hejmar kovareke sîyasî û şîrovevî, bi navê *Pelîn* 5 hejmar kovareke edebî û çandî ku niha nayê weşandin û nêzikî 140 pirtûkên li ser kurd û Kurdistanê bi tirkî-kurdî çap kirine.

2. *Weşanxaneya Avesta*: Heta niha nêzikî 200 pirtûkên tirkî-kurdî çap kirine û piraniya wan li ser kurd û Kurdistanê ne.

3. *Weşanxaneya Nûbihar*: Heta niha 100 hejmar kovara Nûbihar çap kirine ku zimanê wê xwerû bi kurdî ye û ligel wê, ji 20î zêdetir pirtûkên kurdî jî çap kirine.

4. *Weşanxaneya Pêrî*: Heta niha nêzikî 200 û pêncî pirtûk çap kirine û nodê wan bi zimanê kurdî ne.

5. *Weşanxaneya WAR*: bi navê *WAR* kovarekî lêkolîn û lêgerînî ya sême-hane li ser ziman, çand û dîrokê çap kirîye. Kovara *WAR* 16 hejmar hatiye çapkirin û ligel wê çardeh pirtûkên kurdî çap kirine. Weşanxane û weşandina kovara *WAR* di sala 2004 de hatiye rawestandî.

6. *Weşanxaneya Deng*: Bi navê *Deng*

77 hejmar kovareke sîyasî derxistine û digel wê heta niha gelek pirtûkên kurdî-tirkî çap kirine.

7. *Weşanxaneya Aram*: Bi navê *Vesta* 6 hejmar kovarekê çap kirine û ligel wê pirtûkên giştî û yê kurdî çap dikin.

8. *Weşanxaneya Berfîn*: Heta niha 7 pirtûkên bi zimanê kurdî û sîh pirtûkên derbarê kurdan bi zimanê tirkî çap kirine.

9. *Weşanxaneya Bajar*: Heta niha sêzdeh pirtûk çap kirine û sisê ji wan bi zimanê kurdî ne.

10. *Weşanxaneya BÎR*: Bi navê *BÎR* kovareke lêkolîn û lêgerînê ya li ser çand û ziman û dîrokê derdixin, heta niha 6 hejmarên kovare û du pirtûk hatine weşandin.

11. *Weşanxaneya Öz-ge*: Sîh û çar(34) pirtûk çap kirine û ji wan çar tene bi zimanê kurdî ne.

12. *Weşanên Med*: Heta niha çendek pirtûkên li ser kurdan çap kirine û ew jî di nav weşanên *Pêrî* de ye.

13. *Weşanên Weqfa Kurdî*: Qasê ku ez dizanim heta niha bi navê Gulîstan, 7 hejmar kovareke çandî-edebî çap kirine û vê gavê weşandina kovare hatîye rawestandî.

14. *Weşanên Kor*: Li ser kurdan nizîkê deh pirtûk çap kirine û vê gavê weşanxane hatîye rawestandî.

15. *Weşanxaneya Sî*: Gelek pirtûkên li ser edeba kurdî çap kirîye.

16. *Weşanxaneya Fîrat*: Deh pirtûkên bi zimanê kurdî çap kirine û gelek jî pirtûkên li ser kurdan bi zimanê tirkî çapkirine.

17. *Weşanxaneya Beybûn*: Heta niha şeş pirtûk çap kirine û çar jê kurdî ne.

18. *Weşanên Enstîtuya Kurdî*: Heta niha çil û şeş pirtûk çap kirine û kovareke lêkolînî bi navê *Zend* pênc hejmar weşandine.

19. *Weşanxaneya Nûdem*: Ev weşanxane li Siwêdê faalîyeta xwe dimeşîne û heta niha 40 hejmar kovara *Nûdem* û nêzîkî 84 pirtûkên kurdî çap kirine.

20. *Weşanxaneya Vate*: Heta niha bi navê *Vate* bîst û heft hejmar kovarek bi dîyalekta kirmancî (zazakî) derdixin û hivdeh (17) jî kitêbên bi dîyalekta kirmancî çap kirine.

Ji xeynî van weşanxaneyên kurdî, hinek weşanxaneyên tirkî yê ku pirtûkên li ser kurd û Kurdistanê çap dikin jî hene: yê wekî *Îletîşim*, *Yurt*, *Gendaş*, *Anka*, *Kaynak*, *Hasat*, *Tüm Zamanlar*, *Belge* û hwd.

Weşangerîya li ser înternetê, bîyaveke (seha) nû ya weşangerî ye û qet sînorekî netewî jî qebûl nake. Bi tevî peydabûn û belavbûna înternetê, rojname û pirtûkên ku li ser malperên înternetê tene weşandin roj bi rojê zêdetir dibin. Ji ber vê yekê em dikarin bêjin ku li ser malperên înternetê weşanadina e-pirtûkan, ji aliyekî ve bîyava weşangerîya klasîk teng kirîye û ji aliyê din ve jî astengî û mesafeya navbera xwendevan û pirtûk-nivîsê kêmîtir û nêzîktir kirîye. Weşangerî û çapemenîya kurdî ya li ser înternetê jî, bi tevî hemû kêmasî û astengîyan ev çend salên dawî gelek pêş kevtîye. Di rewşa îro de, hem di bîyava weşangerîya klasîk a kurd û hem jî ya înternetê de, astengî û problemên herî girîng, karanîna dîyalekt û alfabe-yên cuda ye.

Rewşa Weşangeriya Kurd li Kurdistana Bakur û Astengên di Pêşîya Wê de

Dema ku em ji destpêka salên 1900î vir ve li rewşa weşangeriya kurd a li Kurdistana Bakur binêrin, ji ber rewşa bindestî û parçebûna Kurdistanê, em dê bibînin ku gelek pirsgirêk û astengî derketine pêşîya weşangerî û çapemenîya kurd. Çavkanîya hinek pirsgirêkan, desthilatdarî û sazûmana sîyasî ye û yê hinekan jî rewşa civakî ya kurdan bi xwe ye.

a) Astengî û pirsgirêkên ku desthilatdarî û sazûmana sîyasî çêdike:

1. Astengên herî girîng ên li pêşberî weşangerî û çapemenîya kurd, bêşik yasa û qanûnên heyî ne. Herçiqas di van demên dawîn de bi munasebeta têkilîyên bo tevlêbûna Yekîtîya Ewropayê rewş ber bi erênîyê ve hatibe guhertin jî, hîna jî desthelata sîyasî naxwaze weşanên kurdî bi hêsanî belav bibin û bêne xwendin; hîna jî li gelek cihên welêt weşanên kurdî bi hêsanî nayên xwendin û belavkirin. Gelek çarvan weşanxane û nivîskarên pirtûkên çapkirî têne mahkemekirin û cezayên giran ên maddî û hepsê li wan têtê birrîn. Ji ber vê yekê li ser xelkê kurd bandoreke psikolojîk têtê meşandin.

2. Şirketên belavkirin û ragihandinê, ji ber sedemên sîyasî û ticarî, naxwazin zû bi zû kovar û pirtûkên kurdî belav bikin. Bi pirranî kovar û

pirtûkên kurdî bi destan têne belavkirin. Ji ber vê yekê weşanên kurdî bi awayekî kêrhatî nayêne belavkirin û nagîjin ber destê xwendevanan.

3. Ji ber ku zimanê kurdî ji aliyê dewleta Tirkîyê û sazîyên wê ve nayête naskirin û qebûlkirin, civak jî bala xwe nade ser kurdî. Heger kurdî li qanûnên heyî statûyekê bi dest bixe, dê rewşa weşanên kurdî bêhtir baş bibe.

4. Pirsgirêkeke din jî, pirsgirêka aborî ye. Ji ber vê yekê li Tirkîyê weşangeriya tirkî bi xwe jî di nav tengasî de ye. Digel ku xwendevanên wan ji yên kurdî zêdetir in.

b) Asteng û pirsgirêkên ku ji ber rewşa civaka kurd peyda dibin:

1. Ziman dîyardeyeke herî girîng e ku neteweyekê ji neteweyên din vediqetîne. Em wek neteweyeke kolonyal girîngîya vê yekê baş tenegehîştine; pirranîya kurdên me yê hîşyar girîngîya parastina ziman fêmanekirine û gelekê din jî xwedî bîrewerîya netewî nîn in. Ji ber vê yekê, şûna ku em bi xeletî û kêmasîyên xwe mikur bin, em zimanê kurdî bi egera paşvemayîne sûcdar dikin. Û pê bawer nîn in ku bi kurdî nivîsandina her babetê mimkune û bi taybetî jî di aliyê berhemên felsefî û sîyasî de.

2. Derbarê belavkirin û xwendina berhemên kurdî de bandora tirs û psikolojîya zordestîya dehsalan heye û kurd bi hêsanî nikarin ji vê xelas

bibin. Li hinek bajaran tetbîq û tiştên keyfî çêdibin, weşan qedexe nebe jî muameleya qedexebûnê dibîne ji aliyê hêzên polîsî ve. Li herî bajarê rehet jî, weşaneke kurdî bi qasê weşaneke tirkî bi rehetî û serbestî nayê firotin.

3. Ji ber ku xwendin û nivîsandina bi zimanê kurdî heta niha bi awayekî tund qedexe bû, potansiyela xwendevanên weşanên kurdî pîrr kêm e. Lewra teqriben her yek pirtûkeke kurdî hezar (1000) lib têne çapkirin. Ji ber vê yekê gelek caran kitêbên ku bi kurdî hatine çapkirin mesrefa xwe dernaxin; ku ev kitêb jî zimanekî bîyanî bêne wergerandin û heqê telifa wan hebe qet mesrefa xwe dernaxin. Hindek pirtûk jî çendîn car hatine çapkirin û baş difiroşin, weşanxane jî bi saya firotina wan pirtûkan li ser pîyan dimînin.

4. Di rewşa îroyîn de gelek pirs-girêkên weşangerîya kurd hene. Çareserîya van pirs-girêkan qasî çareserîya pirs-girêka netewî ya kurd zehmet e. Digel van zehmetî û astengîyan, ji bo baştirkirina rewşa weşangerîya kurdî hinek gavên ku em karibin bi hev re bavêjin jî hene:

* Divê ji aliyê dîyalektan, rêziman û rastnivîsînê de lihevhatinek çêbibe.

* Divê weşanxaneyên kurd di nava xwe de li ser esasên huqûqî rêxistî bin û şirketekê ava bikin ji bo belavkirina weşanên kurdî, ku karibin weşanên xwe bigihînin xwendevanan.

* Pîvanên berhemên têne weşandin,

divê li gor standard û krîterên weşangerîya navnetewî be; mafê nivîskar û heqê telifê, têkilîya weşan-weşanxane û şirketa belavkirinê û mafê şexs li gor prensîbên giştî yên huqûqî bête parastin.

Navê weşanxane	Hejmara pirtûkên çapkiri	Hejmara pirtûkên kurdî	Hejmara pirtûkên tirkî	Helbest/Şiir	Kovar
Aram	91	22	69	13	<i>Vesta:</i> 6 hejmar
Avesta	204	78	77	24	
Bajar	13	3		13	
Berfin/Kora	177	7	30	84	
Belkî	15	15	-	...	
Beybûn	6	2	4	-	
Bir	2	2	-	-	<i>Bîr:</i> 5 hej.
Deng	72	45	19	11	<i>Deng:</i> 77 hejmar
Doz	148	26	48	5	<i>Pelin:</i> 5 hej. <i>Serbestî:</i> 24hej.
Do	13				
Elma	56	-	-		
Enst. Kurdî ya Estenbolê	42	33	9	8	<i>Zend:</i> 10 hej.
Enst. Kurdî ya Amedê	5	5	-		
Firat/rawestaye Gün/Hivron	40	10	30	3	...
Komal	63	11	52		
Lîs	24	16	8	9	
Nûbihar/Kent	27/14	21	6/14		<i>Nûbihar:</i> 100 hejmar
Nûdem	84	84	-	2	<i>Nûdem:</i> 40 hejm. (Swêd)
Oz-ge	34	4	30		
Pêri/Med/Nûjen	256	90	160	15	
Pelê sor	-	-	-	3	
Rewşen					<i>Jiyana Rewşen</i>
Si/Elma/Mîr				13	
Sîpan	7	5	2	...	
Tevn	43				
Tij				4	
Vate	17	17	-	4	<i>Vate:</i> 26 hejmar
Veng	10	6	4	5	
War	14	14	14	-	<i>WAR:</i> 16 hejmar
Weş. Weqfa Kurdî					<i>Gulistan:</i> 7 hej.
Pencînar	61	61	-		
Helwest	48	39	9	3	<i>Helwest:</i> 11 hej. (Swêd)

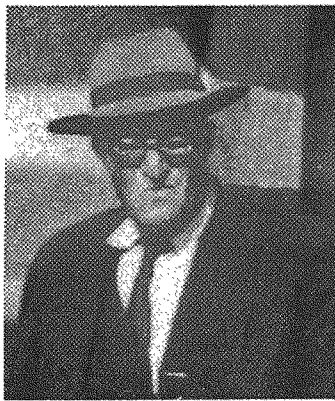
Pêşengekî Şareza û Nemir:

FEHMÎ BÎLAL

Şakir EPOZDEMİR

Fehmîyê Bîlal, li dor û berê Dîyarbekir pir bi nav û deng bû. Gava ku qala Şerê Şêx Seîdê nemir dikiran, bivê nevê navê Apê Fehmî derbaz dibûwa. Katibê Hereke-ta Efendî bû. Jê ra “Katibê Şêx Seîd Efendî” digotan. Wanên ku bi nêz nas dikirin “Emîyê Fehmî, Fehmîyê Licêyî” an jî “Fehmîyê Bîlal” digotan. Navê wî yê rismî, Fehmi Fîrat bû.

Di sala 1964-65an de ez bi dîtîna û hevnerskirina wî serbilind û miradbexş bûm. Her wekî ku ji sirgûnê zivirîbû. Lewra di berîya van salan de navê wî hebû lê ew bi xwe nedixwîya. Wexta ku daxilê Dîyarbekirê bû em hevalên welatperwer li dora wî kom bûn. Li Derê Çiyê, pêşberê Mizgevt

Fehmi Bilal

Pêxember, li Otêla Anqerê bi cî bibû. Terzîxana Şemsî Hostayê rehmetî di binê vê otêlê da bû. Pirrî caran em li dikana kekê Şemsî digîştin hev û me guhdarîya sihbeta wî dikira.

Fehmî Bîlal, weka fileyozfek Ewropayî tê bîr û ber çavên min. Rabûn, rûniştin; xwarin, vexwarina wî; xemil

û wergirtina wî, pir maqûl bû. Bi rêzik û tertîb bû. Bi rêk û pêk bû. Bi tedbîr û xwedan sênc û sîyanet bû. Her kesî rûmeta wî digirta; lê wî ji her kesî bêhtir rûmeta xwe digirta û diparasta. Bêhna şerê germ jê dihata û rengê dîplomatiyê lê diketa. Tu wextî xwe ji şerê azadîyê dîr nexistîbû û gumana xwe qut nekiribû. Jîyana xwe bi şer, sirgûn û firariyê derbaz kiribû.

Şorişgerêk mêrxas û bawermend bû. Dûrbîn û pêşverû bû. Te digo ka di navbera neslên nuh û yê kevin de pir û pêgav bû. We digo ka alaya azadîyê ji destê wan şehîdên bi nav û deng û nemir girtîyê û anîye îro û vê rojê dide destê xortên şorişger û pêşverû...

Bi emrê xwe 65-70 salî dixwîya. Hingî jîr bû, wisa jî zîrek û çeleng bû. Hişk û bi lez bi rê da diçû. Pîyê xwe û serê kopalê xwe bi hiner û hişk li erdê dida. Pîrekalek pirr bedew û cindî bû. Devbiken bû. Tinaz û henek û espi-rîyên wî xurt bûn. Civatê dikenanda, digiranda û diponijanda. Guhdarêk pirr qenc bû. Her wiha gava Apê Fehmî diştexilîya civat mat dibûwa û lê guhdarî dikira. Gotinên pûç û vala nedigo, gotinên wî di serê mirov da rûdiniştan. Hakimê civat û cimaeta xwe bû.

Mirov li cem wî pir peya dima. Zanîna wî bi ser kênzana mirov diketa. Mirov li cem xeşîm dima. Bê jîmar serhatî û serborîyên wî yê xurt hebûn. Kêmasîyên me tesbît dikira û her yek çi jê ra lazim bî didayê. Hewceyîya me gelêk bi tecrûbe û serhatîyên wî hebûn. Wî jî gelêk diva ku berîya mirina xwe ruhêk welatperwerî û şorişgerî bide me. Alaya têkoşînê wê bida destê me; belê berîya ku vê alayê teslîmê me bike kêmasîyên me temam dikira û me hazir dikira. Wexta ku kêmasîyek didîta, vê kêmasîyê sawî dikira û gelek li ser disekinîya heya ku cîyê xwe bigrê. Vê xizmetê bêyî reklam û merasim dikira. Gelek tiştên ku em jê hîra bûn, piştî salan me zanî ka çi daye me.

Vala nedîştexilîya. Peyvên sivik,

gotinên pûç û galegalên beyteşe li cem tinebûn.

Piştî zemanêk dûr û dirêj dagerîbû welatê xwe, gihatîbû yara xwe ya nazenîn û birîndar. Piştî salan û salan gîhabû yara şeng û şepal û bedew. Yara wî jîyan bû. Bedewa wî bi hêvî û guman bû. Belê birîndar bû. Gelek rojên teng û tarî derbaz kirîbû. Dijmin li ser singa wê bû û pê dileyîsta. Çewa ku Cegerxwîn dibê: "Ey welatê min, zanim tu qîz î. Tirsim ku dijmin bi te dilîzî." Welat gelek melûl û neçar bû. Belengazî, nezani û xêzanî konê reş li ser singê "Dayîka Niştiman" danîbû. Netewayê kurd huş û eqil û sewdayê xwe belav kirîbû. Ew zarokên mêrxas, fêris û egîd giş winda bibûn. Şêx Fexrî, Yado, Şêx Ebdirehîm, Dr. Fûad, Parêzer Hacî Extî, Yûsif Zîya, Xalid Begê Cibrî, Xalidê Hesenî, Salih Begê Hênî, Ehmedê Silêman, Şêx Seîd û hevalê xwe tinebûn. Dinya guherîbû. Zeman zivirîbû. Firsatên pir mezin revîbûn û agir temirîbû.

Car cara ku Apê Fehmî diponijîya û hûr û kur û dûr merheze dikira; mirov di nava çavê wî da van misreyên helbesta Cegerxwînê bi nav û deng dixwenda. Çewa ku mamostayê dilovan dibê:

"Hate ber derî

Mîn lê nenêrî

Lê gava ew çû

Me dil daye dû, min dil daye dû,

Ka ew çavên reş?

Ka ew dêmên geş?

Ka ew bîna xweş?

Ka ew reng û rû? Ka ew reng û rû? Ka

ew reng û rû?"

Melayê Cizîrî, Seydayê nemir, şairê

dilovan û qedirbilind dibê *"Talî ku tête firsat, muhlet ligel heram e."* Sed mixabin kurdan muhletê daye firsatan, lewra ku îro bindest e, sefil e, û xulam e.

Fehmîyê Bîlal Kurdistanê pîrr rind nasdikira. Mirov digo ka ji wextê Zerdeşt pêxember va û heya niha dijî. Dîrok û cografya Kurdistanê di nava destê wî û di nivê mejîyê wî da bû. Kurmancan, Zazayan, Sorîyan, Lorîyan tevan nas dikira. Jîyan û exlaq û qerekerên hemî herêmên welat dizanîya.

Pîrr xwendibû û pîrr dîtibû. Piştî Serhildana Şêxê Pîran, 40 salan şûnde me wî dît. Vî 40 salî bi sirgûn û firarîya Cimhûrîyetê derbaz kirîbû. Dîroka nêz û dûr giş dizanîya.

Wexta ku pîrsa dîroka nêz a piştî Cimhûrîyetê jê dihata kirin, xwe nedigirta, bivê nevê hêrs dibûwa. Bi taybetî li ser mesela şerê 1925an. Ne bi hemdê xwe şer despêkiribû. Bê rêk û pêk, bê plan û program, bê rêzik û stratejî. Ne li hindir honandinêk di neqeba welatperwer û eşîran da pêk hatibû û ne girêdanî bi derveyê welat ra hebû.

Pêşîya Cimhûrîyetê û piştî Cimhûrîyetê kurdan gelek firsatên mezin ji destê xwe revandibûn. Ew firsat sed salan carek bi dest nakevin. Firsata piştî Şerê Cihanî yê Yekem û felişandîna Împaratorîya Osmanîyan deriyê azadîya hemî milletên bindestê vê dewleta koledar vekiribû. Belê kurdan vê firsata mezin revandibûn. Sîyasetêk rasteqîn di tu derî û li tu dewrî najotibûn. Ji Qoçgirê û heya Dêrsimê.

Xwendevan û zana, welatperwer û

miletparêz pîrr kêmbûn. Şer bê hemdê xwe û gelêk zû dest pê kiribû. Girêdana kurdan bi tû dewletên ecnebîyan va tinebû. Kurdan tiştêkê waha merheze nekiribûn û nehatibû bîra wana. Îngilîzan barên zêran heya Dîyarbekirê anîbûn, belê hevalbend peyda nekiribûn. Bi gawiran ra yekîfî ji bo kurdan kafîristanî bû. Şêx şêx-anîya xwe; axa, axayîtiya xwe bi Kurdistanêk azad û serbixwe neguhartibûn. Hemî mîrateyên Osmanîyan bo xwe rêkêk dîtin, belê gelê kurd, şêx û axayên bê mejî fêm nekirin ka wê çî bê serê wan. Kurdan deriyê xilasîyê li xwe dadabûn û bi xwe rê li xwe dabûne windakirin.

Belê hîvî û gumanê wî bi du tiştan xweş bû. Şerê Mela Mistefa û şîyarîya kurdên Tirkîyê. Digo wê ev şer kurdan şîyar bike. Lewra ev zeman ne ew zemanê berê ye. Radyo û rojname li seranserê welat hewadisên rojê belav dikin. Her tişt êşkere û li ber çavan e. Li gund û bajaran bi şev û bi roj ev bûyer tê xebardan. Wê kurd bi vî şerî şîyar bin û rîya xwe, rîya azadîya xwe bibînin. Sempatîya wî ji hereketê Sosyalist a TÎPê ra jî hebû. Belê nedigo herin li nava vê hereketê cî bigirin.

Digo, "Divê partiya we bi xwe hebî. Divê kurd li ser programêk netewî partiya xwe damezrînin."

Fehmî Bîlal, piştî serhildana 1925an derbazî Sûrî bibû. Hevalên Xoybûnê û hemî pêşkêşan nas dikira. Li Îraqê qala Xulam Elî dikira. Zabitêkê îngilîzan li Kurdistana Îraqê dibî xulamê mala axayêk kurd. Kurmancî hîra dibî. Şîûra kurdîtiyê dide dormedorê xwe. Kurmancîyê ji kurdan

bêhtir hîn dibî. Li vê herêmê gelêk ji Xulam Elî hez dikin. Bi gotina Apê Fehmî, wek pêxemberêk tê hezkirin. Apê Fehmî vî Xulam Elî dîtîbû û dûr û dirêj pêra dan û sitandin kiribû. Digo “gava ku mirov li hizûra Xulam Elî rûdiništa, bi xêşimî û nezanîya xwe dihesîya. Hêja jî min inerivêk weka Xulam Elî zana nedîtiye.”

Şêx Mehmûdê Berzencî jî dîtîbû. Digo “Îngilîz wexta ketine Kurdîstana Îraqê, berîya ku statûya Bexdayê damezrînin Şêx Mehmûd xistine qralê Kurdîstanê û Mosil, Erbil, Kerkuk û Silêymanî di binê hikmê vî qralê kurd da bû. Îngilîzan ereb û kurd cûda cûda kirin dewlet. Îxtîlaf di nêv kurd û îngilîzan de tinebû.”

Qasidekê Mistefa Kemal piştî wext û zemana diçe cem Şêx Mehmûd. Quranêk ji Şêx ra dibe û nameyêk ku mora Hezretê Muhemed li binî da ye dide Şêx. Mistefa Kemal ji Şêx Mehmûd Berzencî, ji qiralê kurdan ra -di vê nameyê da- dibê, “*Em misilman in û mumîn hemî bira nin. Em li vir şerê kafîran dikin, hûn jî ji wê va şerê gavîran bikin. Emê lingê gavîran ji axa misilmanan derxin û Dewleta Misilmanan saz bikin.*”

Fehmî Bîlal digo, seabê ku Şêx Mehmûd li Îngilîzan xist û şer kete navbera wana ev nama meşhûr bû. Kelamekê Şerê Şêx Mehmûd Babê Letîf Kekê Qasim heye, pîr meşhûr e. Îngilîzan bi top û teya ran emanê ji kurdan birîye, lê hewara tirkan qe nehatîye.

Kawis Axa Dibê:

“*Hewara tirkan dûr e, kurd xayîno...*”

Bi rastî hewara tirkan virr bû û kurdan xwe li ber gulebaranên firokeyên Îngilîzan negirt. Dibêjin

Kawis Axa, ji kerba nava xwe bûye dengbêj. Kilama “*Şêx Mehmûd, Babê Letîf*” meşhûr e. Hewar dike û bi qîr dibê, “De hewar e, hewara tirka dûr e, kurd xayîno...” Soz û bextê Mistefa Kemal ew bû ku “Tû lêxe, ez tîm hewara te.” Weka sozê Amerîqa û Hêzên Hevalbendê Evropî û piştî Şerê Korfezê. Çewa ku ji kurdan ra gotin li Seddam xin em li pišta we ne û xwe dane alî. Belê dîsa jî bextê vana ji bextê Roma Reş çêtir derket. Xeta û gunehên xwe pîne kirin. Sedam jî lingê xwe ji tirsan kurt kir.

Fehmî Bîlal digo Mistefa Kemal gava Serekhêzê Qolordûwa Dîyarbekirê bûye, bi kurê Sêvdîn Paşayê Hezroyê ra xeber daye. Gotîye ku, ez li pêşberî Osmanîyan, li beranberê Siltan rabim, wê tû bikaribî min ragirî an na? Paşazade dibê “Erê, ez dikarim te biparêzim. Ew gundê min hene ku tu sed sal lê bimînî, Osmanî bi serva venabin.”*

Fehmîyê Bîlal li ser van tiştan car caran disekinîya û dida nîşandan ku biserketin tesedîfî nîn in. Bi rêk û pêk, bi plan û proje û honandinêk pîr xurt nebî, hesabên mirov rast dernakevin. Digo, “Kurdan tû wextî merheza hevalbendên ecnebî nekirin. Ereban û misilmanên Afrîqa giş bi hevalbendîya bîyanîyan û bi bertîl û tawîzan, xwe xistin binê perrê îngilîz û fransîzan, xwe ji bin nîrê zilma Osmanîyan xilas kirin. “Em hatin xapandin, me xwe xapand, xelkê em xapandin.” Van tiştan digo û keserên kur dikîşanda.

Mistefa Kemal fêm dike ku

* Ev Mihemed û Xetib Begên Mala Sêvdîn Paşa nin. Mêzeke çîroka *Cemilê Çeto û Mistefa Kemal*.

Mîrzade nezanî ka çî hatîye pîrskirin û hîvîya xwe ji kurdan dibirê. Digo, "Mihafîzên Kemal Paşa bêlûkek kurd bûn û bi qiyafetê millî, bi şal û şapik bûn." Kemal Paşa gelêk dûr ditîye û zanîye ku wê osmanî bifeşilin, milletên bin hikmê wan wê azad bibin û dewletên xwe bidamezrînin. Ji ber vê yekê di despêka Şerê Cîhanî yê Yekemîn de merheza xwe kiriye, dostanî, destebirayeti û hevalbendîya şêx û axayên kurdan pêk anîye. Mêranîya xwe di şerê kurd û ûrus da nîşanî Botîyan, Xerzîyan û Rojkîyan daye. Destebirayê Cemîlê Çeto, Mala Herzet, Hacî Musa Beg, Resûlê Mehemed û Egîd Axa ye... Bi hemî giregiran ra minasebetê xwe hene. Stratejîya wî li ser welat û dîn ava ye. Tehlîka mezina mezintir ji bo kurdan; ermenîyan nîşan daye û bi kurdan daye bawerkirin ku divê bi birayên xwe yên tirk ra bibin yek da ku welatê wan nebit Ermenîstan û nekevin bin hikmê filan. Mistefa Kemal di vê rê da miwafiq bûye û bi ser ketîye.

Apê Fehmî li ser dîroka nêz nedi-sekinîya; belê dîroka kurdên qedîm moralê wî xweş dikira. Gava qala Eyûbîyan, Merwanîyan, Medan û Kardoxîyan dikira, beşera wî vedibû û gula wî dipişkivîya. Digo di Muza Fransa da, li filan bajarî kêlikên Dara hene. Ew Darayê ku Ewropî dibên Daryos. Ev Dara qalê kurda ye û li ser kêla wî "Darayê kurê Dara" bi zimanê kurdî nivîsandîye. "Ev besî me ye" digot. "Tarîxa miletan çiqas dewlemend be û dîroka wana qedîm û paqij be; hewçend baş e. Milet bi tarîxa xwe dibin xwedan rûmet û

şexsiyet. Milet bi tenê bi zik têrkirinê najîn. Çewan ku kêmasî, qelsî an çav-sorî, zilm û neheqî insanan didin şermê; her wisa miletan jî didin şermê. Serfirazîya gelên dinyayê bi paqîjîya dîroka wan a qedîm ve girê-dayî ye." Digota û desmala xwe ji berîka xwe dertanî xwîdana xwe ziwa dikira, berê xwe dida civatê û bi devek ken dewam dikira, "Heya îro, heya niha dîroka bab û kalên we tu kêmayî û tû şermezarî neanîye ser we. Di tarîxa kurdan de, Cengîzhan û Xûlago; Firewîn û Neron nîn in, Selaheddînê me heye. Noşîrewanê me heye, Ristemê me heye, Zerdeştê me heye, Brahmî Xelîl û Nemrûdê me heye. Darayê kurê Dara jî qralek bi nav û deng û xwedan nîzamêk adil e. Em mezlûm in, bin-dest in, feqîr û perîşan in belê em ne şermezarên dîrokî ne. Miletêkê waha esilmend û alîcenab, wê cîyê xwe di nava milletên dinyayê da bigire."

Sihbetê wî pîrr dirêj nedibûwan. Pîrrê caran pîrsên ku jê dihatane kirin, kurt bersîv dida, an di ser va diborîya. Carna pîrsê bi tinazêk difetisand. Nedîva ku serhatîyên xwe veke. Carêk bi tenê min jê hîvî kir ku serhatîyên xwe û serborîyên xwe binivîsînê, an bide nivsandin. Go, "Min wextêk nivisand, wînda bû. Niha jî dibêmin gelo qenc e xirab e, ez teredud dikim. Bi rastî jî her tişt nayê gotin. Bila hema di cîyê xwe da bî." Hevalan wî nerm kiribû ku bîranînên xwe binivîsînê. 1965-66 an da ne teyb û ne vîdeo hebûn. Ev teknolojîya îro tinebû.

Apê Fehmî daxwaza van hevalan

naşkêne û melayêk ji van hevalan 50 rûpel gotinên wî dinivîsîne. Ez li wî hevalî gerîyam û min hîvî kir da ku van bîranînên Fehmî Bîlal bide min, an em bi hev ra bidin hev û çap bikin; mix-abin wî hevalî di astengek teng da van nivîsan şewitandîye. Heval yekê pir qenc û welatperwer e. Hîvîdarim ku ji min veşartibî û neşewitandibî. Ew heval Mela Xalidê Seetçî ye.

Ciyê sohbetên Apo li Terzîxana Şemsî Hosta, Otêla Mûşê, dikana Mela Ebdirehmanê Ūçeman, li Otêla Anqerê ku berî şelbûna xwe lê radiketa û li ber derê Mizgevtî Mezin, li çayxanê û li ser wan kursiyên nizim diborîya. Em heval li dorê kom dibûwan. Şêx Zilkîf, Mela Heqî, Mela Ebdirehman, Emer Tûrhan, Mela Xalid, Miftiyê Qulpê, Kekê Canib, Şemsî Hosta, Mamê Elî, Mela Ebdiletîf Sawaş, Mele Midûr, Cemalê û hevalên dî. Di xizmetê û berketina rehmetî da gelek û gelek fedekarîya Reco (Recebê Kurê Şemsî Hosta) û rehmetiyê Şefîq Îssî heye. Qencîya Reco û Şefîq nayê jibîrkirin. Bêna wî û hewesa wî bi Licêyîyan derdiketa.

Em li ber derê Mizgevtî Mezin li qehweyê rûniştî ne. Li dora Kekê Fehmî kom bûne. Me rojname dixwend, çay vedixwara, titûnê dipêça û sihbeta rojê dikira. Fehmî Bîlal ji nedî va kopalê xwe li erdê da û gote me guhdarîya min bikin û çîrokêk dîrokî li ser Dîyarbekir go. Ev çîrok bi sebêbê ew roj di rojnameyêk da Evlîya Çelebî qala Dîyarbekir kiribû û gotibû “Ez ji Dîyarbekir derketim, min berê xwe da rîya Farqînê (Silîvan), rojek germ bû. Belê ji sîya darên behîvan heya ku em hatin Çemê Enbarê me roj nedî.”

Me vê yekê dihêjanda. Çewa dibî? Niha yek dar li ser vê rîya 20 kêlometir nîne û ev camêr dibê ji ber sîya darên behîvan roj nexwîya bû. Niha emê çîroka van behîvan ji Apê Fehmî guhdarî bikin:

“Siltan Silêman gava diçe sefera Îranê di Kurdistanê da û di Dîyarbekirê da dibore. Li Dîyarbekir dibî mêhvan. Maleke xanedan û ji hemî bajarîyan dewlemendtir mala metranekê file bûye. Siltan li mala wî fileyî mêhvan e. Giregir û pêşkêşên bajêr û heyeta Siltan di mêhvanxana Metran da li ser xalîçeyên giranbûha û dewşek û nazbalîşên qedîfe û îpek da rûniştî ne, qedr û qîmet bêjimar e. Hêvarê şiv tê ber Siltan û mêhvanan; serî heye binî tineye. Sifreyêk waha siltanê osmanîyan hê nedîye. Siltan ferman dike ji xwediyê malê ra ku Metran jî bi wan ra şivê bixwe. Metran jî li ser sifrê rudinê, dest bi şivê dikin, Siltan ji Mitran ra dibê “Ez misilman im û gelêk jî dîndar im. Min divê ku ez çewa qedrê dîne xwe digirim û xwe ji gunehan diparêzim, wisa jî her kesêk li ser dîne xwe bî û dîndar bî.” File dibê “Gelo we xeletiyêkê min dît, min xetayêk li hizûra we kir?” Siltan dibê “File, ez rind dizanim ku ev rojên ku em di nav de ne, ev roj di nîrê paxsa (rojî) we da ye. Diva ku tû niha bi rojî bûyayî û te şiv bi me ra nexwara. Lewra ku donê heywanan bo we qedexe ye.” Mitran radihêjê pariyêk nan hildide û waha dibê “Siltanê min ê ezîz, ev xwarina ku ji we ra hatîye pehtin û ev sifra li ber we raxistî, hemî bi dohnê behîva hatîye çêkirin, dohnê heywanan tevî nebûye.” Cemal xortêk ciwan û şîrîn bû.

Hezroyî bû. Em li dora Apê Fehmî kom bûne. Ji nedî va Cemal go, "Apê Fehmî, ez pîrr ji te hez dikim." Rehmetyê Fehmî kenî, kenî, kenî û bêna xwe da go, "Cemalo, Xwedê dizane ku tû ji Hezro rabî bêyî destê Fehmî Bîlal ramîsî û bibî evîne min, nexwe ez încâ qenc dizanim ku xilasîya me nêz e." Cemal go, "Apo hûn teorîya Canib an ya Tarik digrin?" Fehmîyê Rehmetyê kenî û go, "Cemalo lawo. Ez teorîya yekî jî qebûl nakim, lewra ez qominîst im." Cemal welê şaş ma û carêk jî li Apê Fehmî rind mêze kir.

Rojêk yekê Licîyî destê wî ramîsî û xwe pê da naskirin. Navê wî Ebdirehman bû. Fehmîyê Rehmetyê go, "Bes e lo, Ebdo bes e û ji serê te zêde ye."

Rojek em çend heval pê re çûn Mizgevt Mezin bo ku wan stûnê mizgevtê yên qedîmî nişanî me bike. Em di dirêncê ber derê mezin da berjêr bûn, yekê kal jî nimêjê derketibû rastî me hat. Wexta ku me di, şewqa xwe zivirand û bi destê Apê Fehmî girt, xwe nizim kir ku herê destan, Apê Fehmî destê xwe bi zor kişand û neda maçêkirin. Fehmî Bîlal ji vî kalê nasê xwe pirsî go, tu ji kê derê têyî? Mêrik go "Ez ji nimêjê tîm 'emî." Go: "Ez zanim tu ji nimêjê têyî, ez vê napirsim. Tu ji ku derê têyî?" Mêrik şaş bû. Go, "Emî, ez ji mizgevtê tîm, Mizgevt Mezin." Apê Fehmî li hêviya vê bersîvê bû, qîr kir û go, "Kuro kero ma ev Mizgevt e? Ev ne Mizgevt e, ev Seraya Dîkranê kurd e. Seraya Dîkran e. Dîkran."

Li gora gotina Apê Fehmî, ev Mizgevt Mezin Seraya Dîkranê kurd bûye. Digo, "Dibe ku Dîkran ermenî be jî, belê kurd û ermenî tim di nav hev da û bi birayetî, bi hikmêkê adil û wekhevî, bê firq û meyl diborandan."

Digo, "Dîkran kurd bî, ermenî bî, navê wî yê dîrokî "Dîkranê Kurd e" û ev mizgevt Seraya Dîkran e."

"Berê ev Seraya Ateşgaha Zerdoştîyan bûye, pişt ra bûyê îbadetxana Yahûdîyan û dêra Mesîhîyan, niha jî mizgevt Misilmana ye."

Di eywana mizgevtê da, bi taybetî li milê roava û bakurê da stûnên mermer hene. Ev stûnên bi heybet wek stûnên qedîmî yên Efesê pîrr bi hostayî hatine çêkirin û nivisandin, senbol û tilismên xwe hene. Belê pîrrê van şiklan û nivisandina hatine teraştin. Bi taybetî di dewra cimhû- rîyetê da teraştine û herçî tiştên ku bi zimanê kurdî bî an dîroka kurdan eş-kerî bike gîş xira kirine. Fehmîyê rehmetyê li milê roavayê çiyêk şanî me da, li vê deverê Selaheddînê Eyûbî bi kurdî nivisandîye ku di vê salê da Amed di bin hikmê hikimdarê bi nav û deng, hikimdarê kurd Selaheddînê Eyyubî da bûye. Çewa ku min ji amedîyan dibihîst, navê Selaheddînê Eyubî li ser Sûra Dîyarbekir jî bi çend cîyan hatîye nivisandin û di dewra nijatperestên tirk da teraştine, xira kirine û wînda kirine.

Niha jî ku mirov bala xwe dide Sûra Amedê, li her der û dorê sîrê çiyên ku hatine teraştin û xerakirin dixwîyên û li ber çavan e. Li Derê Çiyê, li hemberê Emirgan û Dîlan û Mala Ordîyê, Sûra Dîyarbekirê ji navkuwê rakirine. Bi guleyên topan anîne xwarê.

Fehmî Bîlal digo, "Li tû wext û zemanî, tû cî û mekanî de, kesî hev-çend qetliyama eserên dîrokî û qedîmî nekirine. Gelo bi xirakirina Sûra Dîyarbekir, an bi şewitandina çend gund û bajarên kurdan, wê çewa kurd ji navkoyê rabin û bibin tirk?"

"Sûra Dîyarbekir, Bedena Amedê,

malê kurdan e, parêzgeha Amêdîyan e, ne yê babê kesî ye. Kurd, ne li Amedê û ne li tû derî, dûr û dirêj bindest nemane. Herdem bîna wan di cîyêk da derketîye, hêvî û gumana wana, hebûn û jîyana wan kuta nebûye. Dostên wan ên mezinê me-zintirîn çîyayên wan in. Çîyayê kurdan nebûna wê fena miletên Mezopotamyayê, neteweyên qedîmî yên vê delavê, wê ew jî ya wînda bibûwan, an jî weka, Sûryaniyan wê gelek hindik mabûwan.”

“Digo Dicle, Dijîle ye. Lê “dijî”, cîyê jîyanê ye. Çemê “jîne” ye. Ev çem, maka merovanîyê û dergûşa medenîyet û pêşvaçûna dinyayê ye. Mezopotamya, Dicle û Firat anîne homê. Bajarên kevn ê kevintir li vê deverê çêbûne, kazik û dîzik û xanîyên bi balçiqê pêşî li vir hatinê holê. Ev herêma maka hemî dîn, dewlet û medenîyetan e.”

Van gotinên Apê Fehmî gelêk morala me xurt dikira. Lewra dewrêkê wek sewgorê bû. Ne tarîxa taristan û zilûmat bû û ronayîyêk naveroja weka îro roj bû. Merivên şîyar, welatparêz, miletperwer û bi bîr û bawer pîrr kêma bûn. Kesî tarîxa kurdan nizanîya. Xebatên çand, folklor û rewşenbîrî pîrr kêma bûn. Şerefname, tenê çend mamostayên medreseyê dizanîyan. Tarîxa merwanîyan bi destê mamosta Mehmed Emîn Bozslan de bû dizivrandana tirkî. Navê dewlet û zext û reptên vê dewletê jî baş bi mejiyê mirov nediketa.

Belê Fehmî Bîlal wek dîrokêk zindî bû. Zimanên bîyanî dizanîya. Pîrr xwendibû û tarîxa kurdan hêjan- dibû. Ji Serhildana Mezin a Şêx Seîdê kal tu delîl û kitêb di destê me da tinebûn.

Her tişt li Dîyarbekirê bi devkî dihata gotin.

Evên ku welatparêz bûn tiştên xweş digotin. Pesnê serokê hereketê û hevalên wî yên wek Salih Begê Hênî, Dr. Fûad, Hacî Extî, Şêx Fexrî, Yado Paşa û wek van didan. Ev şehîd di çavên me da qehremanên mezin bûn. Evên ku dijê hereketê bûn, an ceşş û nezan bûn; wan jî digo, “Zaza dest avêtin dizî û talanan. Dikanên vî bajarî yexme (talan) kirin. Erê Şêx li ser heqîyê bû, belê bê xwedayî û zilma mirîda wisa kir ku nebiere serî.”

Rojek yekê kal vê îddiyê kir, yekê di ku ew jî di emrê wî da bû lê zivirand go, “Welleh tû îmana xwe difroşî, di dîn û wûjdana te da bî, li ber çavê te, te nedî ku Eskerê Mistefa Kemal kincên sivil li xwe kiribûn, xwe xistibûn qiyafetê kurdan û paşika xwe tijî malê dikandaran kiribûn. Ev tertîba dewletê bû.”

Rewşa me û Dîyarbekir ev bû di vê hîne da. Ev nîr, nîrê şîyariyê bû. Miletê kurd, ji xewa gemar hê nûh çavên xwe vedikira. Mesela 49an, neş- rîyatên van hevalan weka *Dicle-Firat, Deng û Roja Nêwe* û yên dîtir. Şerê Mela Mistefa li Kurdistanê Îraqê û xebata xwendevanên kurd çî zankoyî û çî medreseyî...

Wê hêmanê rind tê bîra min. 49 kes, hebo hebo; libo libo û yeko yeko me navê wan, dîplomeyê wan, ritbe û nîşana wan jiber dizanîya. Her xwendevanêkê bilind wek doktor, parêzer, mihendis, zabit, bo me hîvî û gumanêk xurt bûn.

Mela Mistefa şerker bû. Mela Mistefa general bû. Kurê wî Loqman pîlot bû, Îdrîs bi demançê teyarê dijîmin danî xwar. Barzanî xofa dilê

dijmin bûn. Pêşmerge şêr û pilingên çîyan bûn.

Kurdên Sûryî pir zana bûn. Dengê xebata wan û helbestên Cîgerxwîn di guhê me da bûn. Ew jî karê mela û feqîyan bû. Mela û feqî li ser çokên xwe rûdiniştan û qîr dikiran helbestê şairê nemir Cîgerxwîn dixwendan. Zarokê şêxan jî, van helbesta xweş dixwanda ku yek ji van Şêx Mizbehê Silîvî bû. Şêx Mizbeh, Şêx Şîrîn, Mehdî Zana, Selîm Azîzoglu, Ebdilkerîm Ceyhan, Mahmûd Okutucu, Mela Emadedîn û Mela Evdilayê Timoqî refên Farqînê bûn.

Merivê ku hebêk bîna kurdîtîyê jê bigirtan, wî ji wezîfa wî ya hikumetê davêtin. Parêzer (abûkat) li van kesan dibûn xwedî. Wextê ku 2-3 parêzer biketan daweyêk, ew daweyê deng dida. Digotan, "Evûqat jî ketine daweyê, ev mafê kurdan heq û rewa ye."

Hereketa çepgirî dest pê kiribû. Li Dîyarbekir xwendevanên ku bi kurdîtîyê hatibûn naskirin, wek Canib Yêldirim û Tariq Zîya Ekîncî di Partîya Karkerê Tirk da cîyê xwe xweş dikiran. Navê sosyalîstîyê teze ketibû nava gelê kurd.

Qonferensa yekemîn ku min gûhdarî kir. Sadûn Aren li Dîyarbekir, li Qulûba Ticaran, li ser sosyalîzmê bû. Navê kurdan lê neborî. Belê dîgo, "Sosyalîst ne koledar in û hemî gel li cem wan wekhev û azad in." Ev gelek li hisaba me dihata. Yekê jê pirsî ka hûn çawa azadîya gelan dinasin, wî mesela Partîya Karkerên Îngilîz û pîrsa Hindistanê vekir û nimûne nîşan da.

Me wê demê pirtûkên şerên azadî û xilasîya milletên bindest ên wek Hindistan, Cezayîr, Qongo, Yahudî, Fîn û wek vana dixwenda. Kitêbên

çepîtî hê bi tirkî nehatibûn weşandin.

Xwendevan gelek kêr bûn. Ensîtûtiya Perwerdeyî ya Dîyarbekir di 1964an de mezûnan da. Lîse û Îmam Xetîb û Mektebêk Mamosteyan hebû. Bi min lîse, piştî dewra Partî Demoqrat ya Menderes hat vekirin. Di berîyê de girtî bû. Ji bo ku kurd nexwînin. Bîra min tê ku mektebên welatê me yê mezînan yek li Erxenî, yek li Arnêsê (Wan) û yek jî li Akçedaxê ya Melatya wek mekteba Mamosteyan hebûn û ev dibîstan beriya Ensîtûtîyên Gundan(Köy Enstitüleri) bûn.

Li metropolê, li Stenbolê birayên me yê hêja gelek gavên berketî davêtin. Weka weşanên *Dicle-Firat* a Edîp Qerehan, Mûsa Enter û hevalên wan ên qedirbilind. Dîsa ji aliyê hevalên hêja Medet Serhed û Yaşar Qaya kovara bi navê *DENG* hate weşandin. Belavokên Rîya Rast belav bûn. Rojnamevan û raportajvanên kurd pîrr xebatên rind kirin. *Roja Newe*, rojnameyêk kurdên zaza, an Dêrsimê bû. Li ser belavokên reklama Rîya Rast girtinêk çêbû. Zîya Şerexan û bi hevalê xwe va 23 kes hatin girtin. Derxistina vê kovarê ma û ma. Kovarekê çepên tirkan hebû navê xwe *YÖN* bû. Ev kovar jî meseleyên me pîrrê çaran dinivîsanda. Kurdên çepgir ên nivîskar jî çar cara hinêk tiştan dinivîsandan.

Di vî halî de û li bihara 1965 rehmîyê Fehmî xwe gihande Seîd Elçî û Faîq Bucaq bi îsrar xwest ku partîyêkê binerd û netewî pêk bê. Li ser vê yekê pîrr sekinî. Hevalan îqna kir. Me partî di 11ê tîrmehê da li Dîyarbekirê, li Koşka Gazî, li benda zevîyek û li binê dareka çînarê ava kir. Me pênc hevalan li binê wê çînarê sond

xwar. Em li ser rêka xebatê û program û nîzamnama partî sekinîn. Seîd Elçî bû serekê partiyê, hevalêk parêzer bû sekreterê partiyê, ez jî bi navê Evîndarê Welat bûme mihasiyê partiyê. Ew herdû hevalên mayîn ku Azayên Koma Navkom û damezrandokên partiyê ne, yek Emer Turhan bû û yê di Derwêş Akgul bû.

Belê, ev partî, bi îsrarkirina Fehmî Bîlalê rehmetî hate danîn û dîsa bi îsrara wî rehmetiyê Faîq Îştiraqê me kir. 21ê Tebaxa 1965ê li Turîstîk Otêlê Faîqê pîr hêja û şorişger sond xwar, bû endamê partî û pêre jî bû serokê PDKT. Di pêncê Tîrmeha sala 1966ê da Faîqê rehmetî dihata Dîyarbekir, bi tertîba koledaran û bi destê karbidestên xayîn hate kuştin. Me îdî kes nekir serok. Piştî şehîdkirina Faîq BUCAK me serokatîya partî rakir. Sekreterê giştî, Sekreterê Encûmanê Sîyasî bû.

Em bêne ser bîranîna Fehmî Bîlal. Fehmîyê rehmetî di sala 1967an de şel (felç) bû. Li Otêla Anqerê nexweş dikeve û ji ber germa Dîyarbekirê şel dibî. Wexta ku şel dibî, agir berdide livînê xwe. Oda wî yek livîn bû. Bi tenê li vê odê radiket. Berfîya her kesî xeberê Şemsî Hostayê rehmetî û kurê wî Reco jê çêdibî. Agir divemrînin. Xeber didine Emer Turhanê rehmetî. Eincir ji me ra waha qisekir, "Kekê Şemsî telefonê daîrê kir -Emer di Ozel Îdareya Dîyarbekirê da memûr bû- ez bi lez û bez hatim otêlê ku çî bibînim. Menzela ku kek Fehmî lê ye, tijî dû ye. Çav çavan nabîne. Şemsî û Recebê lawê wî av li nivîna kirine, agir teffiyaye belê dû û dûmana agir û bîna şewatê hê di mal da ye. Parîyêk bîna odê xweş bû, Apê Fehmî çavên xwe vekir. Me ser û guhên wî ziwa û paqîş kir. Belê ne bi

xweşê wî bû. Wî diva ku kes lê xilas neke û ew jî vê jîyana şel xilas be. Kekê Fehmî êlekê xwe xwest, min êlekê wî ji sing anî, belê min fêmkir ku di cêbikên êlekê da wê dermanê xwekuştinê hebe. Min destê xwe xiste cêba êlekê û dermanê wî deranî, lê wî min nedî. Min êlek dirêjî wî kir bi berva, wî destê xwe yê sax li berîkan gerand belê derman nedî, fekirî min û bi hêvî û zarezar go, "Çi dibî dermanê min bide min, min jî vê jîyanê bes e. Min navê ku ez piştî vî emrî bibim lêpok û bikevim nav dest û pîyan." Min û kekê Şemsî Hosta wî teselî kir û me go, "Em di xizmeta te da ne û em ê te xwedî bikin, tu baştacê me yî."

Rehmetiyê Emer xeber da min û Seîd Elçî, em çûn Otêla Anqerê, otêl wî qebûl nedikira bi wî halî. Me hilda bire Otêla Mûşê. Otêla Mûşê a me bû. A bav û apên min bû.

Me li Otêla Mûşê li menzela çarjimar ji Apê Fehmî ra çî çêkir. Oda wî di zemînê da bû. Me lê hilgirt anî danî ser cîyê wî. Mamê Şefîq -Şefîq Issî- wî şûşt, kincên wî guhart, wî pak û paqîş kir û di ber da pir zehmetêk giran borand. Piştî em hatine girtin kurê rehmetî, wî dibe Licê û li wê derê diçe ser heqîya xwe.

Me wî bi tenê nedihîşt. Em bi nobet li ber serê wî rûdiniştan. Ez, Apê Şefîq, Apê Elî -Elî Epozdemîr-, Recoyê Şemsî Hosta, Zarokên Rehmetiyê Şefîq û hevalên din.

Rojek ji rojan ez li ber serê Apê Fehmî rûniştî me, kitêbek di destê min de dixwînim. Apê Fehmî ji min ra go, "Ew çî kitêb e tu dixwîni?" Min go, "Mahatma Gandî ye." Bêhnek merheze kir û ji nedî va hiqên pê ket, girîya û di ber da go, "Erê Gandîhê min jî

hebû. Gandîhê min, Gandîhê min mir. Gandîhê min mir.” Min merheze kir û wisa zanî ka ji bo kurê xwe parêzer Sîrrîyê rehetî dibê. Dîsa jî min go ez ê bîpirsim. Ku ji bona kurê xwe Sîrrî dibê, ez ê pîrsa Sîrrî jê bikim. Ka çewa bûye. Min go, “Apo Gandîyê te kî bû?” Go, “Gandîhê min nas nakî?” Min go, “Na Apo.” Carêk jî qirika wî tijî girîn bû, hîqên pê ket û bi vê kelegirîne go, “Gandîhê min Faîq Bucaq bû. Faîq Bucaq.”

Sitêrên xwe bi pêjgîrê ziwa kir. Bêhna xwe da û berê xwe da min go, “Erê kitêb xwendin baş e. Xwendin lazim e. Xwendin nebî kes naçe pêş. Belê ne bes e. Divê hûn îdî lihev bicivin. Divê partîyêk we hebî, rêzikêk bo we hebî. Hûn li dor nîzamêk bighên hev, programêk we hebî.” Ew partîya ku kekê Fehmî dixwesta hebû. Partî di 1965an de hatibû danîn. Serokekê partîyê jî Gandîhê Fehmî Bîlal bû.

Min rojek şûnda Seîd Elçî û Emer Turhanê rehetî dît û min gote wana. Me qîrar da ku Fehmî Bîlal bikin azayê Partîya Demokrat a Kurdistanê Tirkîyê, AZAYÊ ŞEREFÊ. Heval çûn jê ra vê qerare beyan kirin. Pîr kêfxweş û dilşad bibû û gotibû hevalan, “Îdî ez bimrim jî xem nîn e.”

Fehmî Bîlal katibê serhildana 1925an bû. Digo, “Gava hereket dest pê kir, min xwe gihande Dîyarbekirê cem Dr. Fuad. Doktor ji min pîrsî ka em çewa dikarin vî hereketî bidine rawestandî.” Lewra ne di wextê xwe de û ne bi hemdê xwe dest pê kiribû. Min gote, “Ev şerê ha ne mimkun e bê rawestandî, welew serekê hereketê bê kuştin jî ev şer nayê sekinandî.” Dr. Fûad û Fehmî Bîlal, bi hevalên xwe yên welatparêz va dicivin û belavokên

Hereketa Azadîya Kurdistanê diniv-sînin, dibên em ê rengêk netewayî bidin hereketê. “Lewra hereket bi belavokên Neqşebendîyan û dinê Îslamê hatibûn belavkirin.”

Fehmîyê rehetî diçe digehê serekê serhildana mezin û wan belavokan li seranserê welat belav dikin, gelê Kurdistanê bi doza wana şîyar dikin.

Fehmî Bîlal nediva ku hemî tişt bide bayê û derxe ser berikê. Digo, “Heqê me nîne ku em gazinda ji kesî bikin. Dewletên biserkeftî wek Îngîlîstan û Amerîka û wan, azadîya me kirin tepsîyê û pêşkêşî me kirin, me pîyê xwe lê da. Mistefa Kemal merivêk şareza û zana bû. Nehîşt ku dewletên ecnebî zêde îsrarê li kurdan bikin. Bi her awayî tawîz da wan û me li ber çavên dewletên sosyalîst û kapîtalîst reş kir. Nehîştin ku kes feryada me bibihîze.

“Belê ne xem e. Kurd perîşan û belengaz bûne. Gelek zehmet û cefa kişandine lê nemirine. Miletê kurd dijî û roj bi roj dipije. Şîyar û serwest dibe. Belkî rojêk bê, li ser esasêk aşîti, birayeti û wekhevîyê yekîtiya kurd û tirkan pêk bê û hemû kurd bi tirkan ra bighên hev.” Digo, “Mîsaqê Millî ew e ku axa tirk û kurd lê bi cî ne. Axa ku ev herdû millet li ser in, ew ax, ew welat di hindirê Mîsaqê Millî da ye û sonda van her dû milletan e. Şêx û axayên kurdan xwe li mesela xwe nekirin xwedî. Mistefa Kemal bangî Hacî Musa Beg û gelek giregirên kurd bo civîna Erziromê kir; yek neçû û di ser vî de jî bangî wan bo Civîna Sêwasê jî kir. Kes nikare milletêk bi zor azad bike.”

Li gor ku min ji Fehmîyê Licêyî fam kir, bindestîya kurdan, xeta û gunehên serek û rêberên kurdan bû.

Tim dihatin xapandin. Tim û daîm li gora rihetî û dilê xwe meşîyan. Digo, “Emrê netewan bi sedsal û hezar salan nayê jimartin. Jiyana miletan bêhisab û bêsinor e. Her wisa micadela mafên gel û giştî jî divê dûr û dirêj be. Divê alaya têkoşeran tu wextî nekevê ta ku li serê koçik û kelayên azadîyê bêne çikandin. Westana merivan tiştêk tebiî ye, belê netewe tu car nawestin.”

Fehmî Bîlal diva ku serhildan û hereketên borî çî hene ji kurdan ra bixe mal. Digo, “Ferd fanî ne. Belê milet qedîm in û jiyana wan bêsinor e.” Nexwe divê navê hemî hereketan li ser navê kurd û Kurdistanê bin.

Fehmîyê rehmetî ne merivêk olperest bû. Nîzam û meşa cîhanê di destê xurt û di bin hikmê zorê da didîta. Wek çewa ku Şêx Ehmedê Xanîyê nemir gotîye: “Cîhan bûkeke erûs e, belê fetha wê di destê şîrê rûs e.” (Erûs: Teze û delale, rûs: tûj e.) Nexwe şîrê kî tûj bî, çekdarîya kî xurt bî, zanîn û zanyarî û bawerîya kî xurt bî, ev biser dikeve. Hacî Qadirê Koyî dibê: “*Ne pênc bangên minaran, ne dengê çan li dêran / xilas nakin êşîran ji destê zor û zêran.*” Ji devê Koyî vê helbestê digo, “Felek destê xwe nade kesî bi lava.” Pir şair û edîban, dîroknivîs û rewşenbîran nas dikira. Kitêb û weşanên ku wî xwendibûn giş bi zimanên biyanî bûn û lê nezivîrandibûne zimanê tirkî. Wê demê di destê me da *Ansiqlopedîya Îslamî, Mem û Zîn* û çend helbestên Cîgerxwîn hebûn. Ji ber vê yekê zanîna wî ya li ser çand û rewşenbîrîya kurd merivên welatperwerên wê demê mest dikira.

Ev mejî û ev şarezayî ya Fehmî Bîlal ji civata wê demê kifş dikira. Her wisa şîyarî û zanîna wî ya xurt di dema şerê Şêx Seîd Efendî de jî cîyê wî dida

kifşkirin û ferqa wî xwîya dikira. Dor û berê Şêxê Pîran li Şêx sîtem dikin. Bo çî evçend Şêx qedrê Fehmîyê bêdîn digire. Hesûdî dikin û gilîya wî ji Şêx ra dikin. Şêx Seîd Efendîyê nemir dibê mirîd û hevalan, “Di nav we da yekê ji Fehmî Bîlal qencîtir, bi aqiltir û serwexttir nîne. Dîndarî û ne dîndarîya wî ji me ra çî? Ew hisab bila roja heşrê Xwudanê Mezin jê pirs bike, xwedîyê dîn Xweda ye.”

Şêx Seîd Efendî pîrr ji Fehmî Bîlal hez kiribû. Her wisa mala Efendî jî ji wî hez dikiran. Şêx Zilkîf û bi zariwên Şêx Ebdîrhîm va; Şêx Hisamedîn û bi malbata Şêx Mehdî Efendî va ez şahidim ku ji Apê Fehmî gelek hes dikiran û wî parçeyêk ji Şêx Seîd Efendî yê kal didîtan.

Wî jî pîrr rûmeta Efendî digirta. Qedrê wî li ba Fehmî pîrr bilind bû. Digo, “Hereketa Şêx(1925an), serhildanêk meşrû û netewayî bû. Serekê hereketê dîndar bû, belê ev doz ne doza misilmanî û tarîqeta Nexşebendîyê bû. Mefhûmê kurd û Kurdistan eşkere û li ber çavan bû. Ew ne paşverû bû, pêşverû bû. Lewra li pêşberê zilmê, zordestîyê û bêbextîyê ye. Kurdan, guman û hêvîya xwe bi vê komara Mistefa Kemal anîye. Wisa zanîye ku ev Komar bi nivî ye. Nivî ê tirkan û nivê dî yê kurda ne. Belê piştî danîna Komarê û heya Lozanê gav bi gav mafên kurda wînda kirine û di Lozanê da fetisandine. Şêx û netewayê kurd, li pêşberê vê bêbextî û bêxwedayîyê serî hildaye.”

Fehmî Bilal, pêşkêşekî şareza û nemir e. Netewayê kurd wî ji bîr nekirîye û nake.

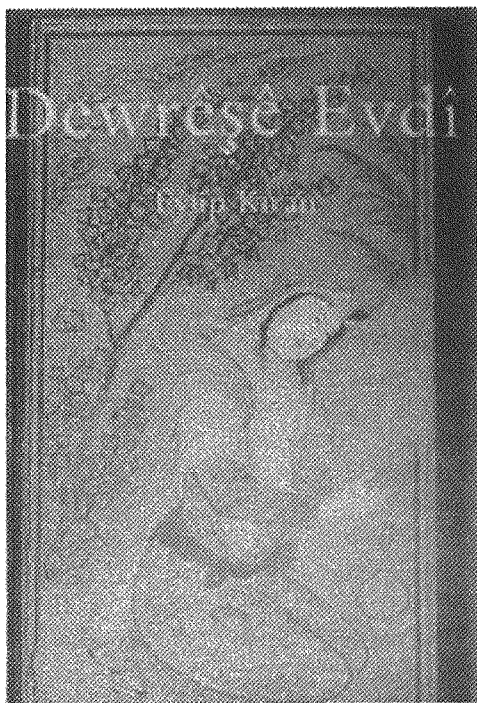
DEWRÊŞÊ EVDÎ Û MILAN

Ömer Uluçay

Dewrêşê Evdî pêlewan û egîdekî bi navûdeng ê Konfederasyona Eşîrên Milan bû. Di dewleta Osmanîyan de kutukê heye ku navê qehremanên herêman tê de heye. Gava roj bihata û hewcedarî bi wan hebûna erk û berpirsiyarî didan wan. Aha Dewrêşê Evdî jî, di nav mîrîtiya Milan de egîdekî wisa bû, ji wan egîdan yek bû.

Dîsa di dewleta Osmanîyan de, wek vê defterê deftereke din heye ku tê de navê eşqiya, mehkûm û qaçaxan heye. Navê van kesan, ciyê lê dimînin, curmê wan, mehkûmiyeta wan û rewşa wan a dawî tê de qeyidkirî ye. Dewrêşê Evdî egîdekî wisa bû ku navê wî di vê defterê de jî qeyidkirî bû. Herweha, gava diçin Ruhayê, ji ber ku Dewrêş sed û yek sal ceza girtiye, Sadûn ku birayê Dewrêş e, jê re dibêje "Piştî tarî ket erdê, têkeve bajêr û rasterast neçe mala Hecî Kamil Axa, biçê li mala Hecî Osman bibe mêvan." Ku pîreka Hecî Osman xaltiya wan e.

Di nav demê de hinek eşîrên din jî tevî eşîrên Milan bûn û ciyê lê hukim dikirin her çû firehtir bû. Konfederasyonê (komgirtinê) bi vî awayî li dar xistin. Bi eşîrên derdora xwe re pevçûn û şerên wan çêbûn. Di vî warî de şerê herî navdar; şerê Êdçanê ye. Di vî şerî de Milan li hemberî eşîrên Gêsan, Tirkên û

Şemmiran ku li hember Milan bûbûn tifaq şerekî mezin kir.

Dengbêjan, Şerê Êdçanê bi navê kilama Dewrêşê Evdî kirine destanekê. Ev destana kevn û navdar û ewqas jî hatiye belavkirin, ji bo edebiyata devkî ya kurdan çavkaniyeke çandî ya xweser e. Mixabin heta demeke nêz jî, bi wek kurta hî, danasîn an şîrove derbasî nivîsê nebûye.

Eyüp Kiran, destana Dewrêşê Evdî,

ev destana kurdan a bi navûdeng bi zimanê kurdî nivîsand. (Kıran, Eyüp, *Dewrêşê Evdî*, Weşanxaneyê Elma, *Rêzepirtukên Mîr*, Stenbol, Çapxaneyê Kayhan, 2003, 317 r.) Ev berhem ji ber kasetên Baqî Xido û Mamê Hesê, yên bi navê kilama Dewrêşê Evdî hatine girtin û tevna romanê hatiye nivîsan-din. Nîvê berhemê wek ansiklopediyê çandî ya kurdan e. Di nîvê din de jî behsa Dewrêşê Evdî tê kirin.

Eyüp Kıran di kitêba *Dewrêşê Evdî* de pêşiyê qala hebûnên madî û manewî yên çanda kurdan; jiyana, cografya, xweza, birêvebirin û honandina eşîrê, koçerî, şivantî, xwedîkirina heywên, nêçîr, hesp, tevna, cilûberg, orf û edet, talan, şerên di navbera eşîran de û dixesiyê dike, paşê jî Dewrêşê Evdî dibêje.

Aniha ez ê hewl bidim ku vê berhemê bidim nasîn:

Temir Axayê mîrê Milan, ji seraya Osmaniyan nîşana paşatiyê ya yek tux girt û hat Milan. Konê eşîrê li Wêranşarê hatiye danîn, qehweya tahl tê vexwarin. Ji bo pîrozbahî û dîtîne serok û begên eşîran hatine cem Paşa.

Paşa dîwana xwe civandiyê, bûyerên ku gava ew ne li wir bû qewimî- bûn, guhdarî dike û wek "Dîwana Dewletan" li ser her bûyerê disekine û wê bi encam dike. Kirinên erkdarên dewletê yê li heremê dipirse, daxwazên xelkê guhdarî dike.

Temir Paşa li wîlayetên di bin hukumdariya xwe de ne dipirse: Qerejdax, Wêranşar, Swêreg, Berferat, Diyarbekir, Reqa, Dêrik, Çiyayê Mazî, Mêrdîn, Serhed, Serê Kaniyê. Herran.

Temir Paşa wek îskanbaşiyekî gundan, bajarokan ava dike. Dixwaze xelkê wî dev ji koçeriyê berde û bi cî bibe, ji bo vê yekê rê dide ber wan. Ew jî seraya Osmanî dide berçav û gorayî wê minakê

li Wêranşarê qesrekê dide çêkirinê. Temir Paşa bi zimanê Kurdî, Erebi, Tirkmenî û Osmanî dizane.

Bi Temir Paşa re, paşatî û walîtiya Reqa yê jî didin Evdê Kîkî.

Hirço Begê serokê eşîra Berazî li Qobanê rûdinî û navbera wî û waliyên Entab û Helebê gelek baş e. Temir Paşa diçe mîvandariya Hirço Beg, di vegeza Milanê de li deşta Sirûcê li nêzikî gundê Çaqê bûyerekê diqewime. Qefle li ser gir e, li jêr li ber çem pîrek cilsoyê dikin. Ji nişke va ji nav daristanê berazekî derdikeve û êrîşî ser pîrekan dike. Pîrek dest bi revê dikin, lê yek ji wan şonikê xwe dixê destê xwe û li benda wî disekine. Beraz ji bo li pîrekê bixe, êrîşî ser wê dike, lê pîrek jê jêhatîtir derdikeve û şonikê xwe li nav serê wî dixê. Beraz bêruh dikeve erdê. Temir Paşa û Evdê Milhim matmayî li vê bûyerê temaşe dikin.

Gava qefla Milan di Qeregêçiyê re derbas dibe li talanên wan dixin û pezên wan tevli şivanan bi xwe re dibin. Bi wî awayî wan mecbûr dihêlin ku tevli eşîrên Milan bibin. Evdêyê Milhim bi jinika ku beraz kuştibû yanî bi Eysa Wela re dizewice. Mehmet Ali Paşayê waliyê Misrê, li hember Osmaniyan serî rakiriyê. Ji bo serhildanê bipelçiqîne, seray ji waliyê Reqayê Evdê Kîkî re fermanekê dişîne. Evdê Kîkî ji bo esker bicivîne serhev diçe Ruhayê, di ber axa Milan re derbas bûbû lê serî nedabû Temir Paşa. Temir Paşa dibêje di vî tiştî de fenek heye û alayek esker digre û diavêje ser Ruhayê. Hirço Beg jî ji bo alikariyê mufrezeyek esker dicivîne û li hember Ruhayê tevli eskerên Temir Paşa dibe. Piştî hevdiinan rewş zelal dibe û dorpêçkirina li dora Ruhayê tê rakirin.

Ji eşîrên Milan, Berguhana, Dodika, Keja, Tirka pêşiyê Êzidî bûne, paşê

musulmantiyê qebûl kirine. Utman û Efer lawê Şêx Ewadê serokê eşîra Gêsan in. Zehra Xatûn jî keça wî ye. Efer mehî-nê, Hedbanê jî Dewrêş re diyarî dike.

Mistê Ferhê Dodikî li kelaya Çimdînê rûdinî. Ednan û Ferhan kurrê wî ne, her du jî egîdên bi navûdeng in. Zarokatiya Edûl û Dewrêş bi hev re derbas dibe, Edûl dibe bêrivan. Di navbera herduyan de təkiliyekê dizê/çêdibe. Şivan her duyan bi hev re dibîne, pêşiyê jî jina xwe re, paşê jî paşa re dibêje. Tê gotin ku paşa jî wan bi hev re ditiye. Îsoyê birazê paşa Edûlê dixwaze. Lê navê Edûlê bi Dewrêş re derketiye. Îso rewşê jî Paşa re dibêje. Çilo jî Îso tesdîq dike û dibêje Dewrêş gotiye "Edûlê kila çavê min e."

Dewrêş di nêçîra xezalan de diçe konên eşîra Gêsan. Ew û Efer li wê derê dibin destbirak. Paşê Efer diçe Milanê, dibe mêvanê Dewrêş. Di dîwana paşa de rûdinîn. Li ser Qerejdaxê Dewrêş derdorê bi Efer dide naskirin: Garos, Girên Başbûkê, Çiyayên Meletyê, Siwêreg, ciyê konê Mûradê, kanî û rê, Kaniya Gezikê, çiya û deşt. Evdê Milhim diçe Edûlê jî kurrê xwe yê Dewrêş re dixwaze. Bersîva Paşa "na" ye, paşiya wî jî sirgûnî ye. Evdê Milhim û şerqiyên din jî deşta Sirûcê bar dikin diçin Elîgorê.

Tifaqa Gêsan, Tirk û Şemmîran jî Temir Paşa re nameyekê bi rê dikin. Ji Temir Paşa daxwaz dikin ku; divê ew jî bikaribin ava bîrên Serêkaniyê bi kar binin, talanên ku heta aniha jî wan stendine paşde vegeştin û xûgiyê bidin wan. Eger şertê wan neyê qebûl kirin wê dest bi şer bikin.

Ji ber vê xetete-yê Temir Axayê paşayê Milan keça xwe ya Edûlê derxist mazatê. Ewê ku wê qehweyê vexwe, şert ew c ku wê ew egîd wê tifaqê bişkîne û wê Edûlê jî xwe re bigre. Edûlê qehweyê digrîne

lê egîdekî dernakeve ku fîncana qehwê ji destê wê bigre.

Temir Paşa mecbûr dimîne ku nameyek ji Evdê Milhim re bişîne û bibêje, were tevî egîdên şerqî di dîwanê de rûnin. Evdê Milhim li hember daxwaza paşa derdikeve lê Dewrêş dilxwaz e. Evdê jî Dewrêş re qala eşqa xwe û Rehme Xatûnê dike, Dibêje "Di dawiyê de paşa, Rehme Xatûnê da yekî Ruhayî û hîna bûka sê rojî bû mir. Kurrê min, musulman keçên xwe nadin êzîdîyan, ew wisa ne, Edûlê nadin te." Lê Dewrêş jî bo çûyinê di ber xwe dida.

Dewrêş û egîdên Şerqî di dîwana Milan de rûniştî ne. Dewrêş qehweya şertê vedixwe. Dibe serdarê hêzên Milan.

Egîdên Milan ku di şerê Êdçanê de hatibûn kuştin ev in: Dewrêş û Sadûn (Her du kurên Evdê Milhim, Şerqî) Ûsîf û Bozan (Her du kurên Emerê Şerqî) Ednan û Ferhan (Her du kurên Mistê Ferhê Dodikî) Selîm û Ayib (Her du kurên Mustefa) Mamê Temê, Çiloyê Îzolî, Îsoyê Milla Elî, Baqir Axayê Kerr.

Egîdên Milan li Berriyê sê şev û sê roj geriyên. Dewrêş reşayiyek dît çû cem wê. Ev du keç bûn, diçûn nav konan. Dewrêş jî da dû wan. Kalekî bi cilên erebî bi kurdî peyivî. Ew Seydoyê jî eşîra Kumnexşî bû. Ji Temir Paşa Rehmê Xatûnê xwestibû, gava paşa wê nedabûyê, ji Milan qetiyabû, tevî eşîra Gêsan bûbû. Ev her du keç, Zerga û Xilfa keçên wî bûn. Seydo jî Dewrêş re got "Van her du keçan bigre bibe, yek ji te re yek ji birayê te re û vegeştin mala xwe." Dewrêş daxwaza wî red kir.

Bi rê de şivanek dît. Şivan jî ji wan re got "Vegerin mala xwe," guh nedanê.

Ji hêla Kîka, du siwar xuya bûn. Ew Efer û lawê xwe yê Berxo bûn. Dewrêş, Efer nas kir. Efer jî lawê xwe re got "Em

Dewrêş bikujin, bila nav li ser me bimîne." Berxo destê xwe avêt Qarabînayê, lê Sadûn ji wî çalaktir bû, derbek berdayê û ew ji hespê ket. Efer cenazeyê la- wê xwe girt û ber bi hêzên tifaqê ve çû.

Girê Êdçanê girê mirinê ye. Ji bo li hev bikin Bozan û Ferhan çûn cem hêzên tifaqê, lê li hev nekirin.

Her eşîrek 1500 siwarî derxistibû meydanê. Efer serdarê alaya 500 delule (deveyên şer) û yê artêşê bû.

Ser dest pê kir. Çilo hespa xwe ajot meydanê û deng li Dewrêş kir, got "Edûlê xwişka me ye." Şerekî pîr dijwar çêbû. Çiloyê Îzolî yê egîd ku birayê pênc xwişkan bû, mir. Ferhan û Ednan wek pilingan êrîş kirin lê careke din venegeriyan girê Êdçanê. Baqir Axayê Kerr êrîş bir û careke din êrîş bir û êdî destên wî nikaribûn rim bigirta... Sadûn tevî birîna xwe ya giran derket girê Êdçanê. Hespa wî kurk û guliyên wî bir ji Evdê Milhim re lê ew li girê Êdçanê ma. Îsoyê Milla Elî bi balte û rîman ket nav artêşa tifaqê, bi serjêkirinê nediqe-diyar, birîn girt û vegeriya girê Êdçanê. Hevalên wî, ew li hespê siwar kirin û şandin nav Milan...

Dewrêş bi tena serê xwe mabû, êdî çavên wî tişteke nediditîn, bûbû wek ejderhayek. Herkes ji ber wî direviya. Heta ku li ser hespê bûna tu kesê nikaribû derb lê bixista, îmkana wî tune bû. Kose Weyş êrîş bir ser Dewrêş, paşê wî bi dû xwe xist. Bi wî awayî çûn nav erdê koremişkan. Çîpên Hedbanê şikiyan, Dewrêş ket erdê, êrîş birin bi ser de. Rîmek li piştê wî xistin, birîndar bû. Zehra Xatûn nehîşt wî bikujin.

Efer Dewrêş bir ser girê Êdçanê. Cilûbergên wî sererast kir û şîna wî girt.

Artêşa Milan dihat, hêzên tifaqê direviyan. Tirkmen derbasî Anadolê bûn. Eşîra Şemmir vekîşîya xeta Tîkrît-

Baxdayê. Gêsan tevî eşîrên Milan bûn.

Temir Paşa li ser girê Êdçanê diwan civand, şehîdên xwe li wir veşartin.

Milan xurt bû, Osmaniyan vêya neperijandin. Artêşek di bin serdariya Suleyman Paşa, waliyê Baxdayê de çû bi ser Temir Paşa de. Temir Paşa têk çû. Paşê, Paşa kirin waliyê Heleb û Sêwasê.

Dengbêjan dest bi gotina kilama Dewrêşê Evdî kirin. Li ser şerê Êdçanê, li ser evîna Dewrêşê Evdî stranan gotin. Bi dil û zarê Edûlê gotin: "Lo delalo, lo Dewrêşo..."

Eyûp Kiran, destana Dewrêşê Evdî bi kurdî nivîsand û ji bo destan bê famkirinê, nîvê kitêbê ji bo amadekirina destanê veqetand. Ew jî têra wî nekir, agahdariyên li ber destê xwe ji nû ve civand ser hev, fireh kir, kir kitêb û bi navê "Kürt Milan Aşîret Federas- yon (Federasyona Eşîretên Milan ên Kurd)" çap kir. (Kiran, Eyûp, *Kürt Milan Aşîret Federasyonu*, Weşanxaneya Elma, Stenbol, Çapxaneya Kayhan, 2003, 222 r.) Ev agahdariyên di kitêbê de ji bo famkirin û biserketina Dewrêşê Evdî wê bi kêr bin.

Zincîra çiyayên Amanos, antîtoros û Zagrosan herêmen ziraetê yên bi bereket "hîvîka zêrîn" çêkirine û ev der her dem bûye sedema şerên mezin. Di desthilatdariya Osmaniyan de gorayî eşîrên li Berriyê bi cî bûbûn, ji rojava û ber bi rojhilat ve bi wî awayî hatine binavkirin: Berriya Berazan, Milan, Kîkan û Mîran.

Qerejdax di nav vê hîvîka zêrîn de bû. Eyûp Kiran, girên Qerejdaxê (8 heb), deştên wê (10 heb) û bi çavdêriyên li ser Qerejdaxê, çiya û deştên hatine dîtin, jimartine.

Eşîrên ku di bingeha yekitiya Milan de ne, ev in: Kuran, Hacikan, Xidrekan, Çemirkan, Kumnexşan, Sînkan, Dodikan. Tevlî van eşîran bi tevayî 32 eşîr di yekitiya Milan de cî digrin.

Gava ereban Kurdistanê bi dest xistin (642) derbasî hundirê Îran û Kafkasan bûn, ereb li Mêrdîn, Diyarbekir, Ruha, Sêrt, Herran, Midyad, Stewr, Farqîn, Kozluk (Hezo) û Sasonê bi cî bûn. Bi wî awayî, Kurdistana di bin dagirkeriya ereban de, wek Diyarê Rabia, Diyarê Bekir û Diyarê Mudar hat binavkirin.

Li şerê di navbera Osmanî û Îraniyan de Kurdistan bû qaşa şer. Kurdên bûn teref ji aliyên her du hêzan ve hatin qir-qirin, ên man bi hev ketin. (1514 û wê de)

Di dewra Sadrazam Koprülüzade Fazil Mustafa Paşa de (1691-1696) ji bo talanên eşîrên Aneze û Şemmir bidin sekinandinê û mêzinekê bête sazkin li Hama û Humûsê hatin bicîkirin. Di navbera van eşîrên tirkmen û kurd, ereb û asuriyên de li heremê şer û pevçûn tu car kêman nebûn.

Seraya Osmaniyan ji bo îdarekirina kurdan, aşitiya heremê; gazî begên kurd ên navdar kir û wan bir Stenbolê. Osmaniyan nişana Îskanbaşitiyê da wan û wan kir paşayekî bi yek tux.

Bi sirgûn û îskanên mecbûrî eşîr hatin cezakirin, di bin kontrola xwe de girtin, wan bi cî kirin, hilberîn zêdetir bû, ewlekarî çêbû û wan li hember hev rakirin ku yekîti xurt nebin.

Ji nav begên kurdan Zor Temir Axa (Mîrê Milan) û Evdî Axayê Kîkî vewwendin Stenbolê. (1779) Walîtiya Reqayê û paşatî dan Evdî Axayê Kîkî, îskanbaşitî û paşatî jî dan Temir Axa.

Mehmet Ali Paşayê waliyê Misrê yê Osmaniyan li hember wan serî hilda. Serayê ji Evdî Paşayê waliyê Reqayê xwest ku li hember wî şer bike. Evdî Paşa ji bo esker bicivîne hat Ruhayê. Ji ber ku Zor Temir Paşa û hevalbendê wî Hirço Beg avêtin ser Ruhayê tevgera Evdî Paşa têk çû. Serayê vê erkê da Dervîş Begê waliyê Helebê.

Milan xurt bû, erdê wan fireh bû. Eşîrên Gêsan, Şemmir, Anez, Fadl, Cubbur û Tirkmenan li hember wan yekîti danî. Ji bo Milan nikaribe tahdê li wan bike artêşek çêkirin û li hember Milan derketin. Dewrêşê Evdî (1785-1790) bû serdarê egîdên Milan û derket hemberî vê artêşê. Şerê Êdçanê ku di kilama Dewrêşê Evdî de tê gotin çêbû û hemû egîdên Milan mirin. Hêzên Milan bûn lehî, rabûn ser xwe, tu astengî li ber wan nema. Hukmê Milan zêdetir bû.

Gava Milan li hember Mehmet Ali Paşayê waliyê Misrê şer nekir, Osmaniyan ew ji deftera xwe derxistin. Piştî ku tifaqa li hember Milan têk çû, îcar jî ji bo Temir Paşa ji ortê rake ferman da waliyên heremê.

Di serdariya Suleyman Paşayê waliyê Baxdayê de, hêzên Koca Mustafa Paşayê waliyê Helebê, Rişvanzade Omer Paşayê waliyê Meletyê û Şeyhzade İbrahim Hafid ê voyvodayê Diyarbekirê gihîştin hev. Di dawiyê şer de Temir Paşa têk çû (1791) û reviya Helebê. Şeyhzade İbrahim Hafid dest da ser xazîneya Temir Paşa (30 hezar zêr).

Paşê, Osmaniyan Temir Paşa efu kir, pêşiyê li Reqayê (1800), paşê jî li Sêwasê walîtî kir (1803).

Eyüp Kiran di berhema xwe de cî daye gelek wêneyên orjînal jî. Ew mîrên Milan bi wî awayî rêz dike. 1- Di şûna Zor Temir Paşa de birayê wî. 2- İbrahîm Beg (İskanbaşî), 3- Eyub Beg (Eyub Axayê zengûzêrîn), 4- Mahmud Beg, 5- Behram Paşa (Paşayê dîn), 6- İbrahîm Axa (Berxo, paşê bû paşa, bû serdarê alayên Hemîdiyan).

Eyüp Kiran di bin sernavê 'Konfederasyona Eşîrên Milan' de dîroka me ya nêzik ronî dike û bi vêya jî kilama Dewrêşê Evdî bi ruh û bi can dibe, leheng û bûyer tên ziman dipeyivin.

DÛMANNAME

M. izzet CIXSÎ

*Ey birayên bi rûmet!
Li we bikim çend şîret
Ger hûn bi ya min bikin
Vegerin ji rêya çewt*

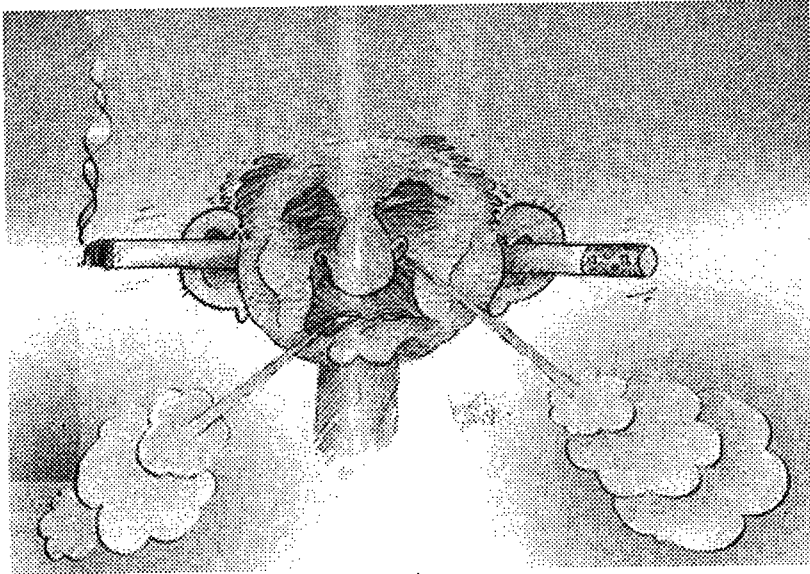
*Mijara min cixar e
Ew weka tîremar e
Hûn gelek jê hez dikin
Lê ew bi we re neyar e*

*Ka quran çî dibêje?
Şiyar be nebe gêj e
Ji me re "wela tûlqû
Bî eydîkum" dibêje*

*Vaye di sûrê Eraf
Bixwun, vexun bê îsraf
Xweda tu car hes nake
Ji mirovê destbelaw*

*Umir di çî da fewt kir
Bi ilmê xwe te çî kir
Hem Qezenc û serfa mal
Te wucûdê pê çî kir?*

*Ya Reb! tu malîk ez qûl
Bidim cewabek maqûl
Di wê dadgeha giran
Tu min jî nekî melûl*

*Neyarê cêb û can e
Herkes viya dizane
Serî dûman binî qîr
Jana wî bê derman e*

*Aqlê xwe bixebitîne
Li gor sihet û dîn e
Ji her alî ve nebaş
Lê feyde qet tû nîne*

*Ew cenabê Pêxember
Şefî û roja mehşer
Di derbarê hîsabê
Wî daye me çî xeber*

*Qûl di roja axretê
Neçe ji nik hezretê
Heta neyête pirsîn
Bêguman ji çar tiştê*

*Titûn îsrafek mezin
Mûbtela pê mêr û jin
Min ew mentiq fêm nekîr
Çira ew xwe dikujin?*

*Wellahî întihar e
Billah ne şerbet e, jehr e
Kesê ku wê bikêşe
Ji sehetê bêpar e*

Titûn, qelûn, enfiye
Tu ferq di nav wan niye
Çi puro û çi taxim
Dawî malwêranî ye

Çar hezar maddên nebaş
Tê de hene nînim şaş
Hemû zerar bêfeyde
Serok Nikotîna fehş

Evan maddên pîrr xebîs
Li singê te dibin lîs
Zift û Qarbonmonoksît
Qanserojena pîrr pîs

Zanyar û lêkolîner
Hemû dibên elhezher
Êdî bese malxerab
Fiyani li te bû heder

Emanet e vî canî
Ma qey tû jî nîzanî
Ji xwedê qet natîrsî
Ji can re dibî canî

Dev dikî wek êtûnê
Bi agir û titûnê
Dibêjî herkes hurr e
Lê ka mafê xatûnê

Ger xatûn jî bikîşîne
Hê kûr dibe birîne
Ew mêr û jin ji hev re
Dibin xal û xaltî ne

Zerer dayin heram e
Li xwe hem li kesane
Gelek xweş parve dikî
Parek dû, yek qetran e

Dişewitîni wan pera

Qet nadî bav û bira
Bi dûmanê sermestî
Ez jî dibêjim çira

Yok mu Allah korkusu
Yolda kurmuşsun pusu
Bi dûmanê dikujî
Gît be eksoz borûsu

Di salkî de ey ciwan
Dimire sê milyon însan
Bi sebebê cixarê
Bi tevahî li cihan

Ji bo hezmê pîrr xeddar
Bandor dike wek neyar
Sistemê texrîb dike
Ji te ra bikim dîyar

Îştah li te dibirîne
Bi çavê xwe bibîne
Hezmê gelek zor dike
lêkolînan bixwîne

Diranan tev dike zer
Li mîdê dertê ulser
Qansêra lûla xwarinê
Lêv û zîman dide ser

Qarbonmonoksîd e CO
Gazek bijehr e haho!
Ew, der tê ji eksozê
Ma ev nebes e yaho

Rehê can dixetimîne
Hêzê ji te distîne
Tansiyonê radîke,
Li te diçike bîn e

Ji bona jinên bardar
Her nebaş e hewar(!)
Pitik seqet ya mirî

Kanê însaf ey xeddar
Ey xanima bidûman!
Hiç yokmu sende îman
Ji bo xatîrê cixarê
Te pitik kire qurban

Ewê pitika ber şîr
Zinhar wê nekin jibîr
Di nav şîr de Nikotîn
Dijehrîne ew bi qîr

Zerarek wî yê dinê
Her sal li hemû dinê
Bi hezaran daristan
Ew têne şewitandinê

Gelî cixarekêşan!
Ey kupên derd û êşan!
Hûn ji min nexeyidin
Nedin hevraz û kêşan

Niha di vê navberê
softî têxim cenderê
Fetwayek nexweş daye
Bê pare ji meherê

Sofiyê bi rîş û şaş
Tê rê li xelkê kir şaş
“Ger helal be dikîşînim
Dişewitînim ger nebaş”

Te ev fetwa şeytanî
Ji xwe ra ji kur anî
Wek îblîs qiyas dikî
Li cem Rebbê subhanî

Ezab dayîna bi ar
Mexsûsê Rebbê qehar
Ma devê te dojeh e
Ey sofiyê sergemar!

Birano mekin loma

Sebrê bide min Homa
Wê cergê min peritand
Loma pîr dikim loma

Min gernasek hunda kir
Bi tûtûn û bi agir
Kekê xwe yê pîrr hêja
Ax bira te çarwa kir!

Bi hezaran wek ê min
Ar berdidin dilê min
Ma em tev ne bira ne
Ey rohnîyên çavên min!

Armanca hemû dînan
Parastina pênc tiştan
Dîn û eqût û hem can
Digel nesl û mal bizan

Di nav armancên olê
Cixarê binin holê
Ji her pêncan mehrûme
Hûn jî jê bigirin tolê

Ey bira ne dereng e!
Tu bike şer û ceng e
Zû zû ji dest xwe bavêj
Bibe şox û çeleng e

Ji bo cîhanek pakij
Bêdûman û qîr û mij
Dev ji cixarê berde
Nefs û şeytan tu bikuj

Hewa pakij hilmijîn
Keç û xort û mêr û jin
Hûn bibin modelek baş
Zarokên xwe mekujin

Rojek cixarekêşek
Şîret lê dike pîrek
Dibê neşewitîn dirav

Ew jî ji me ra hêzek
Şîretê napejirîne
Lê tûtûnê distîne
Ewê jina aqilmend
Hin peran dicivîne

Ar berdide wan pera
Mêr hêrs dibe wek gura
Keçê ma qey tu dîn î
Dişewitînî wan pera

Mêrê min î bêaqil
Tê xwar şeker û kakil
Tu her roj dişewitînî
Tê mal li me kir kavil

Çakûç li serê wî ket
Vê gotinê wî kir mest
Heste û qelûn şikand
Ji jinê lêborîn xwest

Emê nuha vê carê
Bidin medhê cixarê
Sê faydeyên wê hene
Jibîr meke tu carê

Cixarekêş pîr nabe
Kûçik tu car nêz nabe
Diz nakevin mala wî
kanî jê re cewab e

Elqîsse ev cixare
Neyarek pîrr xedar e
Ji navê wê diîrsim
Dûman û pêt û ar e

Aşiqê hîva şîn im
Loma serî dêşînim
Ji derdê vê dûmanê
Wellahî dilbirîn im

Şîretên min pîrr tehl in

Lê îlac û derman in
Ez ji bo we dibêjim
Dîsa jî hûn dizanin

Ji behrê ev dîlopek
neşim bêjim yek bi yek
Çi veşêrim ez ji we
Aciz jê îns û melek

Gula heftê gulanê
Ev Dûmannama hanê
Diyarîya "Cixsî" ye
Ji bo xelkên cîhanê

"Cixsî" xêrxwazê we ye
Ew ne neyarê we ye
Evan tiştên ku wî got
Îlm e, ne hîkayey ye.

05.07.2006
AMED

KOVARA LÉGERÛN Ç LÉKOLÛNÉ

BÎR

ARASTIRMA-İNCELEME DERGÛSÛ

Mustafa Kemal Atatürk

HEJMAR - SAYI : 2 HAVÛN 2005

KOVARA LÉGERÛN Ç LÉKOLÛNÉ

BÎR

ARASTIRMA-İNCELEME DERGÛSÛ

Helena Xurdulaci

HEJMAR - SAYI : 1 BÛHAR 2005

KOVARA LÉGERÛN Ç

BÎR

ARASTIRMA-İNCELEME

Nazım Hikmet Yekuti

KOVARA LÉGERÛN Ç LÉKOLÛNÉ

BÎR

ARASTIRMA-İNCELEME DERGÛSÛ

ŞEMAN Ç WEJWA MURDI

- SAYI : 4 ZIVISTE

KOVARA LÉGERÛN Ç LÉKOLÛNÉ

BÎR

ARASTIRMA-İNCELEME DERGÛSÛ

DDKO-1

HEJMAR - SAYI : 5 HAVÛN-PAYÛZ 2006

HEJMAR - SAYI : 3 PAYÛZ 2005